

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Pirjo Markkola

TYÖLÄISKODIN SYNTY
Tamperelaiset työläisperheet
ja yhteiskunnallinen kysymys
1870-luvulta 1910-luvulle

Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet
Societas Historica Finlandiae

Historiallisia Tutkimuksia 187

Pirjo Markkola

Työläiskodin synty

**Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen
kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle**

SHS / Helsinki / 1994

Kansi: Rauno Endén

Kansikuva: Tampereen Naisyhdistyksen lapsinäyttelyssä 16.9.1913

I palkinnon saaneet kaksoiset Rauha Lempi ja Anna Liisa Lahtinen.

Valok. Tampereen museot.

Tutkimus on otettu julkaistavaksi Suomen Historiallisen Seuran sarjassa Historiallisia Tutkimuksia Tampereen yliopiston humanistisen tiedekunnan 11.5.1994 antaman painatusluvan perusteella

© Pirjo Markkola

ISSN 0073-2559

ISBN 951-710-001-9

Vammalan Kirjapaino Oy

Vammala 1994

Esipuhe

Tämä tutkimus sai alkunsa osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta ”Suurperhe, ydinperhe, ”pyhä perhe”: suomalaisen perheen historia”, jota johtivat dosentit Pertti Haapala ja Panu Pulma. Projektin muita tutkijoita olivat Kai Häggman ja Elina Waris. Lämmin kiitos hyvästä yhteistyöstä ja antoisista keskusteluista. Kiitän myös Suomen Akatemiaa, joka antoi meille mahdollisuuden tutkia perhehistoriaa.

Olen työskennellyt Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksella, ensin projektitutkijana, sen jälkeen Suomen historian assistenttina. Näinä vuosina olen oppinut paljon sekä työtovereiltani että laitoksen opiskelijoilta. Varsinkin Mervi Kaarninen, Markku Hyrkkänen ja Jouko Jaakkola ovat lukuisia kertoja – yhdessä ja erikseen – mietineet kanssani perhehistorian ihmeellisyyksiä. Heitä, samoin kuin muitakin työtovereitani, kiitän kesäisen lämpimästi. Toinen kannustava työyhteisö on muodostunut naistutkimuksesta ja etenkin naishistoriasta. Tätä kautta syntyneet kontaktit sekä Suomessa että ulkomailla ovat avanneet tutkimustyölle kiehtovia ulottuvuuksia ja auttaneet näkemään oman tutkimusaiheen kiinnostavuuden uudessa valossa.

Väitöskirjani käsikirjoitusversioita olen luetuttanut monilla kollegoillani, joita kiitän sekä kärsivällisyydestä että hyödyllisistä kommenteista. Toivottavasti olen osannut ottaa ne opikseni. Työn esitarkastajia, professori Antero Heikkistä ja dosentti Pertti Haapalaa, kiitän terävistä kommenteista, jotka auttoivat selventämään ajatuksenkulua ja tutkimuksen esitystapaa. Va. professori Pertti Luntinen ansaitsee kiitokset ystävällisestä tuesta työn loppuvaiheessa. Tampereen kaupungin tiederahasto on tukenut tutkimuksen julkaisemista taloudellisesti.

Perhehistorioitsija voi olla kuin suutari, joka unohtaa läheisimpänsä. Oma perheeni ei onneksi suo minulle erivapautta arkipäivästä eivätkä ystävätkään päästä pakenemaan 1800-luvulle. Tyttärenä, sisarena, tyttärentyttärenä, vaimona ja äitinä omistan tämän tutkimuksen kahdelle perheelleni. Tertun, Taunon, Terhin ja Siiri-mummon kanssa elin lapsuuteni, Mikon ja Antin kanssa jaan nykyhetken.

Sisältö

Johdanto

TYÖLÄISPERHE TUTKIMUSKOhteena	8
TUTKIMUKSEN RAJAUS JA RAKENNE	11

Pelko

TYÖLÄISPERHEEN ITSENÄISTYMINEN	16
PELKO PERHEEN HAJOAMISESTA	22
Köyhälistön perhesiteet	24
Perhe osana työväenkysymystä	30
Kapitalismi työläisperheen vihollisena	34

Perhe

6

TAMPERELAINEN MALLIPERHE	39
PERHERAKENNE	42
Perheet naimattomien varjossa	42
Avioitumisikä	48
Perhekoko	55
Pienperhe: yksinäinen äiti	60
Uusperhe 1800-luvun tapaan	63
Avoliiton vaihtoehdot	65
TYÖLÄISRUOKAKUNTA	69
Muuttuva perheasunto	69
Huone osalla keittiötä	73
Tehtaalaisten asumisen ehdot	77
Moninainen työläisruokakunta	79
Asukit Tampereen työläisperheissä	85
TYÖVÄESTÖN PERHETALOUS	91
Palkat toimeentulon perustana	91
Toimeentulon epävarmuus	96
Perhe ratkaisuna	101
Nainen perheen elättäjänä	105
Lasten ansiotyö	116
Sukulaiset turvana	124
TYÖLÄISPERHEET PÄHKINÄNKUORESSA	126

Koti

TYÖLÄISKOTIEN KOHOTTAMINEN	131
ASUNTO LUO KODIN	134
Asuntokysymys tuo työläisperheet esiin	134
Koti kiinnittää työläisen yhteiskuntaan	136
Työläiskoteja teollisuuskaupunkiin	140
Terveellinen koti	148
OIKEA PERHEENELATUS	152
Puolisoiden taloudelliset velvollisuudet	152
Ihanteeksi perhepalkka	156
Samapalkkaisuudella perhepalkkaan	162
KELPO KOTI	169
Kotitalous yhteiskunnan kulmakivenä	169
Perheenmäntien koulutus	173
Siisteys ja säästäväisyys	177
Hienot rouvat työläiskodeissa	182
Koti työläisnaisten politiikassa	186
Työläiskoti, kotitalous ja yhteiskunta	189
KELVOLLINEN NUORISO	193
Lapsinäyttely	193
Kotikasvatuksen tukeminen	195
Työnteolla kunnon kansalaisia	199
Lastenseimi pikkulapsille	207
Kunta, perhe ja lapset	209
Lastenhoitoyhdistys perheiden kasvattajaksi	214
Työväenliike kasvattajana	218
Perheettömien opettaminen perheellisyteen	223
 Kodin onni – yhteiskunnan turva	
PERHEEN VAKIINTUMINEN	226
KOTIOHJELMA	229
TYÖLÄISKOTI JA SUKUPUOLIJÄRJESTELMÄ	232
Lähdeluettelo	234
 Liitteet	
LIITE 1. TUTKIMUKSESSA KÄYTETTY LÄHTEET	250
LIITETAULUKOT	256
Summary	265

Johdanto

TYÖLÄISPERHE TUTKIMUSKOYTEENA

8

Mitä teollistuminen merkitsi työläisperheille? Tämä oli pitkään keskeinen kiistanaihe työväestön perhehistorian tutkimuksissa. Teollistumisen ja kaupungistumisen vaikutuksesta työläisperheisiin on esitetty kaksi tulkintaa, joista toinen väittää perheen heikentyneen, toinen vahvistuneen. Näistä perheen heikentymiseen päätynyt tulkinta on vanhempi; se löytyi jo monien aikalaisten ajattelusta. Tekstiili-teollisuudesta muodostui ensimmäinen pitkälle koneistunut suurtuotannon ala, joka sai kantaa työläisperheen vihollisen mainetta kautta koko teollistuvan maailman. Tästä juontui niinkin erilaisten 1800-luvun yhteiskuntakriitikoiden kuin Friedrich Engelsin ja Frédéric Le Playn kuvauksiin perustuva käsitys, jonka mukaan teollistuminen riisti työläisiltä kodin ja särki perheet.¹ Lasten ja naisten ansiotyö esitettiin selkeimpänä merkinä perheen hajoamisesta.

Uudempi tutkimus on nähnyt teollistumisen pikemminkin vahvistaneen työläisperheitä.² Englantilainen perhehistorioitsija Michael Anderson osoitti vuonna 1971, että teollistuminen ja kaupungistuminen eivät englantilaisen työväestön keskuudessa aiheuttaneet perhe- ja sukusiteiden katkeamista. Perhe ja suku toimivat ihmisten turvaverkostoina ja sopeuttajina, kun siirryttiin maaseudulta kaupunkiin ja maataloudesta teollisuuteen. Samaan seikkaan kiinnittää huomiota

---

1 Alter 1988, 7; Evans 1981, 256–257; Jallinoja 1983, 63. Friedrich Engels julkaisi 1845 tutkimuksen työväenluokan oloista Englannissa. Engels 1987 (1845), 167–170; Frédéric Le Play oli ranskalainen konservatiivinen perhetutkija, joka syytti teollistumista perhesiteiden hajottamisesta ja patriarkaalisen auktoriteetin murenemisestä.

2 Anderson 1971, 1–5; Anderson 1980, 78–84; Hareven 1991, 113; Tilly & Scott 1987, 2–3; Davidoff & Hall 1987, 31–32; Sieder 1987, 146–148; Takala 1992, 577–579; Göransson 1988, 279–280; Van den Eeckhout 1993, 87–110.

myös yhdysvaltalainen historioitsija Tamara Hareven, joka on tutkinut työläisperheen ja teollisuustyön suhdetta 1900-luvun alkupuolen Uudessa Englannissa.³

Kiista teollistumisen ja työläisperheiden suhteesta kiteytyy kahden pääkohtaan. Toinen niistä on teollistumisen vaikutus perhekoon ja ruokakunnan rakenteeseen. Amerikkalainen 1950-luvun perhesosiologia tulkitsi ydinperheen funktionaaliseksi teollistuvalla yhteiskunnalle. Sen mukaan teollistuminen syrjäytti aiemman monisukupolvisen perhemuodon, joka ei enää soveltunut uuteen yhteiskuntaan. Tämän tulkinnan kyseenalaisti englantilainen perhehistorioitsija Peter Laslett, joka osoitti 1960-luvulla, että Englannissa ydinperhe oli ollut vallitseva perhemuoto 1500-luvulta lähtien.⁴ Perhemallia ei voi johtaa ruokakunnan taloudellisesta funktiosta eikä teollistuminen muuttanut perhettä laajentuneesta ruokakunnasta ydinperheeksi. Michael Andersonin mukaan laajentuneet ruokakunnat olivat 1800-luvun puolivälin englantilaisen teollisuustyöväestön keskuudessa yleisempiä kuin maalaisväestön keskuudessa sekä aikaisemmin että sillä hetkellä. Ruokakuntien monimuotoisuutta Anderson selittää taloudellisilla paineilla, joita aiheuttivat muun muassa asuntopula, äitien työssäkäynti ja lastenhoidon järjestämisen vaikeus. Samaan suuntaan viittaavat myös tiedot 1800-luvun amerikkalaisista työläisperheistä.⁵

Toinen kiistanaihe koskee teollistumisen vaikutusta vanhempien ja lasten suhteisiin. On väitetty, että teollisuustyö tarjosi nuorille mahdollisuuden itsenäiseen elämään ja antoi heille omia ansiotuloja, jotka vapauttivat heidät vanhempien määräysvallasta. Tässäkin suhteessa perhehistorian tutkimus on murtanut käsityksiä ja osoittanut, että lasten työ oli osa perhetaloutta sekä agraariyhteiskunnassa että teollistuvassa yhteiskunnassa. Teollistuminen ei repäissyt poikia ja tyttöriä ulos kodin turvallisesta piiristä. Vanhemmat olivat aiemmin lähettäneet lapsiaan piioiksi ja rengeiksi, teollistuminen tarjosi heille mahdollisuuden lähettää lapset tehtaisiin. Lapset toivat palkkansa kotiin, omat tulot eivät tehneet heistä taloudellisesti itsenäisiä tai vapauttaneet heitä perhevelvollisuuksista.⁶ Lasten tehdastyötä ei voi tul-

3 Anderson 1971; Hareven 1984.

4 Laslett 1974, 5–10; Parsons 1955; Hareven 1991, 95; Anderson 1980, 23–25; Strandell 1991, 84; Jallinoja 1983, 12–19; Laslettin johtama ”Cambridge Group for the History of Population and Social Structure” viitoitti perhehistorian suuntaa 1960-luvulta lähtien.

5 Anderson 1972, 219–232; Segalen 1986, 31; Mintz & Kellogg 1988, 83–86, 95.

6 Tilly & Scott 1987 (1978), 106–121; Hareven 1984, 189–194; Anderson 1971, 124–125.

kita sen enempää vanhempien rakkaudettomuudeksi kuin lasten keinoksi vapautua vanhemmistaan.

Tamara Hareven korostaa, että kiistaa teollistumisen perhettä heikentävästä vaikutuksesta voi pitää loppuunkäsittelynä. Hän huomauttaa, että perheen roolia ja työläisperheen vahvuutta on myös liioiteltu, kun käsitystä teollistumisen vaikutuksesta työläisperheisiin on tarkistettu. Harevenin mukaan työläisperheitä tutkittaessa kyse ei ole vain siitä, oliko perhe aktiivinen vai passiivinen toimija, vaan pikemminkin siitä, minkä historiallisten ehtojen alaisina perheet kykenivät kontrolloimaan ympäristöään ja missä olosuhteissa niiden kontrolli heikkeni. Hareven pitää mielekkäämpänä miettiä, mitä asioita perheet asettivat etusijalle voidakseen vastata uusien olosuhteiden haasteisiin ja miten tämä vaikutti perheiden sisäisiin suhteisiin.⁷ Omassa tutkimuksessaan Hareven tulkitsee työläisperheet ympäristöään kontrolloiviksi ja sen haasteisiin vastaaviksi yksiköiksi.

Edellä esitelty perhehistorian tutkimus on perusta nykyiselle keskustelulle työläisperheiden historiasta, koska se kumoaa monia myytisiä käsityksiä, mutta sen tapa käsitteellistää perhe on ongelmallinen. Brittitutkijat Leonore Davidoff ja Catherine Hall ovat esittäneet toisenlaisen tavan lähestyä perheen ja yhteiskunnan suhdetta. He kritisoivat perheen ymmärtämistä esiteollisena jäänteenä, jonka selviytymistä muuttuvassa yhteiskunnassa tutkitaan. Tämä tulkinta johtuu heidän mukaansa perheen ja talouden käsitteellisestä erottamisesta, jossa perheen tehtäväksi jää vain sopeutua ja mukautua taloudellisiin muutoksiin.⁸ Koska perhemuutoksia ei voi erottaa yhteiskunnan muutoksesta, kysymys teollistumisen työläisperhettä heikentävästä tai vahvistavasta vaikutuksesta on liian yksiulotteinen. Tämä ei kuitenkaan tee työväestön perhehistorian tutkimista tarpeettomaksi tai kyseenalaiseksi. Perhehistorian mahdollisuus on siinä, että perheiden kautta voi konkreettisesti tarkastella suuria yhteiskunnallisia muutosprosesseja. Perhehistoria voi silloin laajentua tutkimukseksi yhteiskunnan muutoksesta ja perheen osuudesta sen muuttumisessa.⁹ Perheet ovat sekä tutkimuksen kohteita että välineitä, joiden avulla tutkitaan yhteiskuntaa.

---

7 Hareven 1984, 4; Suomessa Anja-Riitta Lahikainen kritisoi käsitystä perheen merkityksen vähenemisestä ja näkee sen pikemminkin kasvaneen teollistumisaikana. Lahikainen 1976, 9–18, 99–104; Ks. myös Nieminen 1985, 43–52.

8 Davidoff & Hall 1987, 31; Myös Tamara Hareven on myöhemmin yhtynyt tähän kritiikkiin. Hareven 1991, 111.

9 Tilly 1987, 325; Hareven 1991.

Tutkimukseni tavoitteena on osoittaa, millä tavoin Suomessa ilmeni yhteiskunnallisen muutoksen ja työväestön perhe-elämän suhde. Tarkastelen kysymystä nimenomaan siinä historiallisessa tilanteessa, jossa suomalainen yhteiskunta alkoi teollistua ja muuttua sääty-yhteiskunnasta kansalaisyhteiskunnaksi. Tutkin työläisperheen roolia tässä muutoksessa, jolloin perheiden jokapäiväisen elämän ja niille asetettujen ihanteiden suhde on kiinnostava. Aikalaisten huoli työläisperheistä on syytä ottaa vakavasti. Sen hahmottaminen auttaa ymmärtämään, miksi työläisperhe sai niin suuren ideologisen painoarvon sekä yhteiskunnallisessa keskustelussa että käytännön toiminnassa.

Kysymystä työläisperheistä ei tee kiinnostavaksi ainoastaan teollistumisen ja työväestön perhe-elämän suhde. Suomalainen sivistyneistö alkoi 1800-luvun puolivälistä lähtien kiinnittää voimistuvaa huomiota työläisperheisiin. Kun 'kansanliikkeet loivat kansakunnan', ne tarvitsivat siihen työläisperheitä. Risto Alapuron ja Henrik Steniuksen sanoin 'vapaa työläinen' piti opettaa huolehtimaan itsestään ja perheensä hyvinvoinnista. Irma Sulkunen osoittaa, että raittiusliikkeen toiminnassa juuri työläisperheet nousivat keskeiseksi huolenaiheeksi.¹⁰ Kysymys työläisperheistä asettuu Suomessa näistä jännitteistä, joissa pieni, mutta nopeasti kasvava työväestö vakiinnutti asemiaan teollistuvissa kaupungeissa ja sivistyneistö kantoi huolta työväestön perhe-elämästä, joka sai yhteiskunnallisen ulottuvuuden kansakunnan tulevaisuuden varmistajana.

11

TUTKIMUKSEN RAJAUS JA RAKENNE

Rajaan tutkimukseni tamperelaisiin työläisperheisiin ja niiden ympärille rakentuneeseen toimintaan, jotta voin tavoittaa työläisperheproblematiikan koko laajuudessaan. Tampere kasvoi 1800-luvun alun pienestä käsityöläiskylästä suurten tekstiilitehtaiden kaupungiksi. Esiteollisen pikkukaupungin väestö ei pystynyt tyydyttämään teollisuuslaitosten työvoimantarvetta vaan työvoima oli rekrytoitava ulkopuolelta. Väkiluku nousi vuodesta 1840 vuoteen 1920 yli 26-kertaiseksi eli noin 1 800 asukkaasta noin 47 800 asukkaaseen. Tärkein kasvuvaihe ajoittui 1890-luvun loppupuolelle (1896–1900), jolloin asukasmäärä lisääntyi yli 40 prosenttia.¹¹ Tampere oli nimenomaan

10 Sulkunen 1986, 33–35; Sulkunen 1987, 161–164; Alapuro & Stenius 1987, 30.

11 Haapala 1986, liitetaulukko 7; Rasila 1984, 181, 210; Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1922, taulukko 11.

tehdastyöläisten kaupunki, joka edusti uutta aikakautta Suomen historiassa. Suuret tehtaat – suurimpana Finlayson – leimasivat kaupunkia ja muodostivat Tampereesta jossain määrin omaleimaisen kaupungin.

Tampereella työväestön maalainen tausta ja nopeasti kasvavan teollisuuskaupungin tarjoamat mahdollisuudet yhdistyivät. Heikki Waris ja Pertti Haapala ovat osoittaneet suomalaisen työväestön maalaisuuden, joka ilmeni myös suhtautumisessa perheeseen.¹² Koska kaupunkeihin muuttajat olivat nuoria, oli naimattomien osuus työväestön keskuudessa korkea. 1870-luvulta lähtien perheelliset kuitenkin muodostivat selvän enemmistön Tampereen kokonaistyöväestöstä. Haapalan mukaan tästä alkoi työväestön perheellistymisvaihe, mikä tarkoitti lisääntyvää kasvua, toisen sukupolven työväestön muodostumista sekä demografista ja sosiaalista vakiintumista. Entistä suurempi osa nuorista työläisistä oli tamperelaisten työläisperheiden lapsia.¹³ Näin Tampereellakin sai muotonsa uusi ilmiö – kaupunkilainen työläisperhe.

Tutkimukseni painopiste on ajassa 1870-luvun lopulta 1910-luvulle. Perhe-elämän edellytykset ja odotukset ovat historiallisia ja muuttuvia, vaikka ne sisältävät tiettyjä sukupolvea toiseen toistuvia malleja ja käytäntöjä. Ajatus työläisperheiden vahvistamisesta sai Tampereella laajaa kannatusta vuosisadan vaihteen molemmin puolin. 1910-luku näyttäytyy tamperelaisen aineiston valossa suoranaisena 'kodin vuosikymmenenä'. Silloin tehdyt ratkaisut pohjustivat 1920-luvulla tapahtunutta kotitalousideologian nopeaa läpilyöntiä. Kansalaissotaa käytettiin myöhemmin argumenttina, jolla vahvistettiin epäilyjä, pelkoja ja väitteitä, joita kehnoista kotioloista oli esitetty jo 1870-luvulta lähtien.¹⁴ Kansalaissodasta ja itsenäistymisestä nousseita uusia näkökohtia ja olosuhteita en erittele tässä tutkimuksessa.

Tutkimus jakautuu kolmeen pääosaan. Aluksi hahmotan, millä tavoin huoli työläisperheistä tuli 1800-luvun suomalaisessa yhteiskun-

12 Waris 1932, 121–126; Haapala 1986; Haapala 1992, 233–241; Voionmaa 1907–1910, 676. Voionmaa tutki perheinstituutiota tarkasti Suomen karjalaisen heimon historiassa, mutta sivuutti perhekysymyksen Tampereen historiassa lähes kokonaan. Työläisperheistä puhutaan asumisen yhteydessä. Voionmaa 1907–1910, 540–555.

13 Haapala 1986, 223–228; Haapala 1990, 401–408.

14 Köyhäinhoitolehdessä piiritarkastaja Bruno Sarlin kirjoitti vuonna 1918 seuraavasti: "Vielä on suuri vaara punaisten naisissa... Suurelta osin noitten naisten kodit ja niissä annettu kasvatus on syynä hirvittävän kauheaan sisällissotaamme. Punaisten raakuuksista ennen kaikkea paljastuu punaisten kotien ja näitten naisten raakuus, mikä hirvittävässä julmuudessa hakee vertaa..." Sitaatti: Pulma 1987, 127; Punaleskien kodeista ja punaorpojen huollosta Kaarninen 1986 ja Kaarninen 1990.

nassa mahdolliseksi ja miten se ilmeni. Varsinkaan Suomessa työläisperhe ei ollut esiteollinen ilmiö, jonka piti sopeutua teollistumisen aiheuttamiin olosuhteiden muutoksiin, vaan se pikemminkin muotoutui vasta 1800-luvun lopulla. Sen rakenteellinen edellytys oli teollistuminen – yhteiskunnan muutos, joka viime kädessä synnytti palkkatyöläisruokakunnan. Työläisperheen muotoutuminen liittyi myös laillisen suojelun järjestelmän romuttamiseen ja elinkeinovapauteen. 1800-luvun loppu oli yhteiskunnallisten kysymysten aikaa. Ongelmat hahmotettiin 'kysymyksinä'. Vaikka kukaan ei nimennyt erillistä työläisperhekysymystä, se nousi muiden ongelmien yhteydessä niin voimakkaana, että keskustelua työläisperheistä voi oikeutetusti nimittää työläisperhekysymykseksi.

Prosessi, jossa työläisperhekysymys varsinaisesti syntyi, piti sisälleen kaksi ulottuvuutta. Toinen oli työläisperheiden synnyn rakenteellinen ulottuvuus, johon kuuluivat sekä lainsäädännölliset muutokset että väestönkasvun aiheuttama kehitys. Toinen ulottuvuus muodostui reaktioista, joita nämä rakenteelliset tekijät herättivät. Työläisperheistä syntyi työläisperhekysymys, joka ei ollut vain suoraa reagointia todellisuuteen. Se koostui monista tulkinnoista, jotka ohjasivat ihmisten toimintaa ja olivat siten yhtä 'todellisia' kuin työläisperheiden 'objektiivinen todellisuus'. Jälkeenpäin virheellisiksi osoittautuneet aikalaistulkinnatkin ovat tärkeitä, koska ihmiset toimivat niiden varassa ja tarkastelivat niiden kautta yhteiskuntaa ja sen ongelmia.

Tutkimuksen toisessa osassa erittelen tamperelaisten työläisperheiden jokapäiväistä elämää ja sen ratkaisuja. Tutkin työläisperheiden rakennetta ja toimeentuloehtoja teollistuvassa kaupungissa. Työväestön toimeentulo ja perhe kytkeytyivät toisiinsa siinä määrin, että on perusteltua puhua perhestrategioista tai jopa perheestä toimeentulostrategiana.¹⁵ Jakson tavoitteena on hahmottaa perheen ja kodin merkitys työväestön elämässä. Tällöin kysyn, minkälainen työläisperhe syntyi teollistumisen ja siihen liittyneen yhteiskunnallisen muutoksen myötä.

Perheiden toimeentuloedellytysten selvittäminen on yksi perhehistorian päälähestymistapa. Siinä tarkastellaan sekä perheenjäsenten kodin ulkopuolella tekemää ansiotyötä että kotona tehtyä työtä, joka mahdollisti ansiotyön ja samalla tuli sen kautta mahdolliseksi. Painotus on ehdoissa, joiden alaisina perheet hankkivat tarvitsemansa

15 Tilly & Scott 1987 (1978), 7–8; Family Strategy: A Dialogue 1987, 113, 124. L. Tilly on määritellyt käsitteen kahdessa merkityksessä: toimijan ja sosiaalihistorioitsijan versiona.

resurssit sekä keinoissa, joiden avulla perheet tuottivat ja käyttivät niitä. Toimeentulon hankkimisessa oli kyse myös perheen sisäisistä valtasuhteista.¹⁶ Puhe työläisperheiden toimeentulostrategioista tai työväestön perhestrategiasta ei tarkoita, että päätökset olisivat olleet yksimielisiä tai että perheen sisällä ei olisi ollut ristiriitoja ja erimielisyyksiä työhönmenosta tai palkan tuomisesta yhteiseen kassaan. Näitä kiistojakin voi tarkastella perhestrategia-käsitteen avulla.

Tutkimuksen kolmas osa esittää työläiskodin ratkaisuna työväestön perhe-elämässä havaittuihin ongelmiin tai sellaisiksi tulkittuihin piirteisiin. Kiinnitän päähuomion tamperelaisiin toimenpiteisiin, jotka oli suunnattu työläisperheiden auttamiseksi ja kontrolloimiseksi. Tässä osassa tutkin perheeseen ja kotiin liittyviä ihanteita, joita lähinnä sivistyneistö ja työväenliike tarjosivat työväestön perheille.

Perhehistorian keskeisiä käsitteitä ovat – tietysti – perhe ja ruokakunta. Tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten ne on eri yhteyksissä ymmärretty. Lähden siitä, että perhe asui yhdessä ja sen jäseniä yhdisti avioliitto tai sukulaisuus. Ruokakunta saattoi olla perhetä laajempi yhdessä asuva ja ruokaileva ihmisryhmä.¹⁷ Kolmas oman tutkimukseni kannalta keskeinen käsite on koti, joka oli enemmän kuin asunto. Se liittyi perhe-elämään niin kiinteästi, että usein niitä käytettiin toistensa synonyymeinä. Koti on ideologisesti virittynyt käsite, joka pitää sisällään ihanteen hyvästä perhe-elämästä ja perheenjäsenten välisistä suhteista.

Sukupuoli ja sukupuolvi eivät ole historiasta riippumattomia 'luonnollisia' ominaisuuksia, vaan niihin liittyy iän, aseman ja elämäntekemyskannan mukanaan tuomia yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia piirteitä. Sukupuoli on monitasoinen yhteiskunnallinen suhde, joka määrittää ihmisten olemista niin perheessä kuin työssäkin. Se sekä jäsentelee yhteiskunnan rakenteellisia jakoja, symbolisia merkityksiä ja yksilöiden identiteettiä että määrittäyty näiden kautta. Voidaan myös puhua sukupuolijärjestelmästä, joka tarkoittaa yhteiskunnassa vallitsevaa tapaa määritellä nainen ja mies, naisinen ja miehinen.¹⁸ Sukupuolijärjestelmä on käsite, joka viittaa historiallisesti muuttuvaan suh-

16 Anderson 1980, 65–66. Andersonin mukaan perhehistorian päälähestymistavat ovat: demografinen, perheenjäsenten tunnesuhteisiin keskittyvä, perhetaloutta tutkiva ja psykohistoriallinen lähestymistapa.

17 Perheen ja ruokakunnan määrittelystä ks. Laslett 1972, 25; Gisli Agust Gunnlaugsson 1988, 59; Enmark 1987, 14; Tilly & Scott 1987, 7–9.

18 Scott 1988, 42–46; Bock 1991, 9; Bock 1989, 10–15; Schwegman 1991, 134; Bosch 1991, 141–143; Rantalaiho 1994, 10–13. Naistutkimuksessa sukupuolen (gender) ja sukupuolijärjestelmän käsitteitä on viime vuosina myös kritisoitu ja puhuttu mieluummin sukupuolierosta. Esim. Braidotti 1993. Tässä yhteydessä en käsittele sex-gender-dikotomian ongelmia. Suomenkielisessä tutkimuksessa

deverkostoon kaikkine ulottuvuuksineen. Se on tutkimuksen apuvälineenä hyödyllinen, koska se muistuttaa sukupuolten suhteiden yhteiskunnallisesta ja historiallisesta luonteesta, jossa sukupuoli sekä määrittää että määrittyy.

Myös vanhempien ja lasten välit ovat yhteiskunnallisesti määrityneitä suhteita, joita yhteiskunnan rakenne ja vallitseva ajattelutapa leimaavat. Sukupolvien suhteet kytkeytyvät perheiden elämäntilanteeseen. Tamara Hareven ja Glen Elder ovat miettineet elämäntilanteen lähestymistavan mahdollisuuksia historiallisen muutoksen moninaisuuden vangitsemiseksi.¹⁹ Elämäntilanteen analyysi tarkoittaa, että analysoidaan iän, aikakauden ja kohortin vaikutuksia. Ikä edustaa 'yksilön aikaa' (individual time), aikakausi historiallista aikaa ja kohortti sijoittaa ihmisen historiaan. Hareven on useaan otteeseen korostanut pitkäikäisyyden etuja yksityisten ihmisten, perheiden ja yhteiskunnan historiaa tutkittaessa. Historialliseen aikaan sijoittuvien pitkäikäisyyden ja ihmisten elämäntilanteiden analysoinnin avulla pystytään systematisoimaan poikkileikkausten satunnaisuutta ja kytkeään ihmisen elämäntilanteen, yhteiskunnan historia ja historiallinen aika toisiinsa.²⁰ Yksittäisten perheiden historia kytkeytyy aikakauden historiallisiin muroksiin eikä jää vain perhemuutosten tarkastelemiseksi yhteiskunnan ulkopuolisena alueena.

---

dikotomia ei ole samalla tavoin vakiintunut osaksi sukupuolen käsitettä, vaikka biologisen ja sosiaalisen sukupuolen käsitteistä on keskusteltu. Pidän sukupuolta käyttökelpoisena käsitteenä.

- 19 Harevenin ja Elderin yhteistyö on tuottanut lukuisia elämäntilanteen lähestymistapaa soveltavia tutkimuksia ja metodisia artikkeleita. Mm. antologiat *Transitions* 1978; *Turning Points: Historical and Sociological Essays on the Family* 1978; *Ageing and Life Course Transitions: An Interdisciplinary Perspective* 1982; Elder 1978; Hareven 1991.
- 20 Hareven 1987, xiii–xv; Hareven 1978, 9–10; Hareven 1991, 96–97; Elder 1978, 55; Elder 1981; Mills 1982, 9–11, 155–158; Elämäntilanteen käsitteestä on suomen kielessä käytetty myös vastinetta elämäntilanteen, mutta tutkija Helena Hurme on kritisoinut käsitettä oletuksesta, että elämä olisi alusta nouseva ja loppua kohti symmetrisesti laskeva kaari. Hänen mukaansa elämäntilanteen käsitteenä onnistuneempi, koska elämä on jatkuvaa sopeutumista muutokseen. Hurme 1985.

TYÖLÄISPERHEEN ITSENÄISTYMINEN

16

Perhe, jonka vanhemmat kuuluivat epäitsenäiseen väestöön, ei 1800-luvun alkupuolella ollut yhteiskuntarakenteen varsinainen perusosa. Siitä tuli yhteiskunnan perusyksikkö vasta sääty-yhteiskunnan murentuessa, jolloin epäitsenäisen väestön asemaa säädellyt laillisen suojelun järjestelmä poistettiin.¹ Sen jälkeen työläiset kiinnittyivät yhteiskuntaan ensisijaisesti oman perheensä, eivät enää työnantajansa kautta. Tausta 1800-luvun loppupuolen työläisperhekysymykselle löytyy 1700-luvun Ruotsin väestö- ja työvoimapolitiikasta. Ruotsin ajalta periytyvä lainsäädäntö määritteli jokaiselle valtakunnan alamaiselle oman paikan, ihmiset kuuluivat joko itsenäiseen tai epäitsenäiseen väestöön. Kaikkien piti työllään edistää valtion parasta, epäitsenäisten itsenäisten palveluksessa.

Työvoimapulan ratkaiseminen oli ollut 1700-luvun tärkein väestöpolitiikkaa jäsentänyt tekijä, jonka seuraukset näkyivät Suomessa 1900-luvulle asti. Maatyöväestön asemaan vaikutti kaksi 1700-luvun työvoimapolitiittista päälinjausta. Ensinnäkin kaikki työkykyiset ihmiset oli haluttu entistä tarkemmin sitoa työhön valtakunnan varallisuuden nostamiseksi, mikä tarkoitti sitä, että jokainen 'epäitsenäinen' eli omistamattomaan väestöön kuuluva oli velvollinen hankkimaan itselleen työpaikan. Toiseksi väkilukua oli pyritty lisäämään, jotta työvoimatarve olisi voitu jatkossakin tyydyttää. Väestönkasvun edistämiseksi oli perheellisille maatyöläisille tarjottu mahdollisuus asettua torppariksi tai mäkitupalaiseksi. Suosimalla työmiesten perheellisty-

---

¹ Käsittelen tätä murrosta ainoastaan työläisperheen osalta. Laillisesta suojelusta, irtolaisuudesta ja köyhäinhoidosta ks. Ståhlberg 1893, Pipping 1940, Piirainen 1958, Nygård 1985, Pulma 1992 ja Pulma 1994.

mistä oli varmistettu, että talollisten palvelukseen riitti työntekijöitä.²

Tavoite onnistui yli odotusten seuraavalla vuosisadalla, jolloin valtion ja maanomistajien ongelmana ei enää ollut työvoimapula vaan pikemminkin työvoiman liikatarjonta. Mäkitupalaiden, loisten ja muonatorppareiden määrä kasvoi Suomessa nopeasti erityisesti 1830-luvulta lähtien. Vuodesta 1825 vuoteen 1875 heidän osuutensa maatalouden ammatissatoimivista miehistä nousi 8 prosentista 17 prosenttiin. Prosentuaalisesti ryhmä kasvoi tuona aikana yli 220 prosenttia, mikä oli noin viisinkertainen kasvu muihin verrattuna. Yli puolet maatalouden ammatissatoimivista miehistä oli talon vakinaista työväkeä, mutta tähän ryhmään laskettiin myös talollisten lapset ja muut sukulaiset.³ Talon työväkeenkin kuului jonkin verran perheellisiä miehiä, mutta varsinkin mäkitupalaiset, muonatorpparit ja jossain määrin myös loiset olivat perheellisiä työläisiä. 1800-luvun nopea väestönkasvu oli hyvin pitkälle näiden perheellisten maatyöläisryhmien kasvua.

Perheellisten työläisten sovittaminen vallitsevaan yhteiskuntajärjestykseen tuotti vaikeuksia. Laillisen suojelun järjestelmä, joka tarkoitti omistamattomien luokkien sitomista vuosipalveluun, saneli epäitsenäisen väestön eli työväestön aseman 1860-luvun puoliväliin asti. Maatyöväen ohella tehdastyöläiset luettiin epäitsenäiseen väestöön, jonka tuli olla työnantajinsa isäntävallan alla. Palveluspakon ohella järjestelmä merkitsi työväestölle myös sosiaalista suojaa ja yhteiskunnallista sidosta, joka kytki työläiset valtioon isännän eli työnantajan kautta. Laillista suojelua koskevista laeista oli vuoden 1809 jälkeen merkitystä erityisesti vuoden 1805 palkollissäännöllä.⁴

Palkollissääntö määritteli, kenen piti hankkia itselleen palveluspaikka. Tätä velvollisuutta ei luonnollisesti ollut maanomistajilla, tehtailijoilla, porvareilla ja virkamiehillä sekä erivapauden saaneilla eli yli-päättään niillä, joilla oli varallisuutta itsensä ja perheensä elättämiseen. Perheelliset maatyöläiset olivat ongelmatapaus, joista säädettiin erikseen. Perheellistä maatyömiestä ja hänen vaimoaan ei kat-

2 Ståhlberg 1893, 9; Kilpi 1913, 142–145; Pipping 1940, 20–21; Mikkola 1991, 205–206.

3 Kilpi 1913, 143–144, 151; Kilpi 1917, 77–82; Soininen 1974, 33–49; Laskentaperusteista Soininen 1974, 23–25. Hänen mukaansa tarkimmat laskelmat saa miespuolisen ammatissatoimivan väestön perusteella.

4 Pipping 1940, 14–16. Vuoden 1802 värväyssääntöä ja vuoden 1804 sääntöä yleisistä töistä ei autonomian aikana voitu Pippingin mukaan soveltaa. Laillinen suojelu tarkoitti alunperin suojelua sotapalveluun joutumista vastaan, myöhemmin erityisesti irtolaisuutta vastaan; Nygård 1985, 37–43; Ståhlberg 1893, 6–7.

sottu kohtuudella voitavan määrätä vuosipalveluun. Palkollissääntö määräsi, että maaseudulla naimisissa olevan, henkikirjoitetun ja vakituisesti asuvan, joka oli työssä ja hankki kunniallisesti elantonsa, ei tarvinnut hankkia palveluspaikkaa.⁵ Sama koski naisia, jotka huolehtivat imeväisikäisistä lapsista, vammaisista tai vanhuudenheikoista vanhemmistaan. Kaikkien muiden 15 vuotta täyttäneiden miesten ja naisten piti hankkiutua vuosipalveluun, muuten heidät voitiin julistaa irtolaisiksi.

Palkollissääntö jäi perheellisten työläisten osalta kuitenkin epämääräiseksi. Sääntö hyväksyi vailla vuosipalvelua eläneet itsellisperheet, mutta samalla se rangaistuksen uhalla kielsi talonpoikia ottamasta nimiinsä enempää työläisiä kuin he pystyivät työllistämään. Vaikka perheellisten työmiesten ei tarvinnut sitoutua vuosipalveluun, heidän tuli kuitenkin olla henkikirjoitettuna jonkin itsenäiseen väestöön kuuluvan henkilön nimiin. Valtiovalta kiristi tulkintaansa pariin otteeseen 1800-luvun alkupuoliskolla. Silloin tähdennettiin, että muonaeli jyvätorppareita, jotka olivat perheellisiä maatyöläisiä, ei saanut laskea suojelun alaisiksi, elleivät he sitoutuneet vuosipalveluun.⁶

Työläisperheiden epäitsenäinen asema näkyi vuoden 1693 henkikirjoitusohjeissa, jotka olivat voimassa 1800-luvulle asti. Niiden mukaan ilmoitusvelvollinen oli talon isäntä, jonka piti ilmoittaa kaikki maillaan asuvat. Hän vastasi sakon uhalla siitä, että koko talonväki itsellisiä ja mäkitupalaisia myöten mainittiin henkikirjoituksessa. Lakia tulkittiin niin, että isännän läsnäolo henkikirjoituksessa oli välttämätön, muiden ei henkilökohtaisesti tarvinnut henkikirjoitukseen tulla. Isännän tuli myös huolehtia suojelunsa alaisten henkirahan maksusta, vaivaismaksuista ja muista ulosteista. Suojeltavat osallistui-
vat maksuihin antamalla työpanoksensa isännän käyttöön.⁷ Yhteiskunnan perusyksikön muodosti itsenäiseen väestöön kuuluvan isännän huonekunta tai talo alustalaisineen.

Laillinen suojelu toimi huonosti yhteiskunnassa, jossa maatyöläisten eli suojelunalaisten määrä kasvoi koko ajan.⁸ Lainsäädännön uudistaminen pantiin vireille 1830-luvulla. Siitä syntyi vilkas ja perusteellinen keskustelu, joka sivusi läheisesti työläisperheiden toimeentulomahdollisuuksia. Tässä keskustelussa esitettiin epäkohtina muun muassa työläisten kevytmielinen avioituminen ja puutteellinen las-

5 "... å Landet äro gifte samt å vist ställe mantalskrifne och boende, der de till arbete sig förbundit, och ärligen försörja ...". Kongl. Legostadga för husbönder och tjenstehjon; den 15 Maj 1805, 96.

6 Ståhlberg 1893, 24; Lext 1979, 84.

7 Lext 1979, 83–87; Mikkola 1991, 203.

8 Pipping 1940, 20; Soininen 1974, 33–49.

tenkasvatus, joiden johdosta kerjäläisyys ja rikollisuus lisääntyivät. Ratkaisuehdotukset noudattivat kahta päälinjaa. Uutta linjaa edusti ajatus työvoiman vapauttamisesta, jota perusteltiin sen työläisperheille tarjoamalla paremmilla toimeentulomahdollisuuksilla. Ajateltiin, että kun työntekijät saisivat vapaasti valita työpaikkansa, he pystyisivät myös paremmin elättämään itsensä ja perheensä. Suojelujärjestelmän kannattajat pitivät vanhaa järjestelmää sinänsä hyvänä, mutta puutteellisesti toteutettuna. Jälkimmäisten tavoite onnistui paremmin. Uudistus, joka lähti liikkeelle laillisen suojelun säännösten epäselvyydestä, päätyi aikaisempaa tiukempaan suojelujärjestelmään.⁹

Vuoden 1852 asetus irtolaisuudesta ja laillisesta suojelusta riisui työläisperheeltä kaikki mahdollisuudet olla valtiollisesti tai yhteiskunnallisesti relevantti yksikkö. Asetus velvoitti jokaisen 16 vuotta täyttäneen epäitsenäiseen väestöön kuuluvan henkilön hakeutumaan laillisen suojelun alaisuuteen. Palveluspakko ulotettiin myös perheellisiin mäkitypalaisiin ja itsellisiin, jotka oli edellisen vuosisadan puolivälissä vapautettu siitä. Työmiehen hankkima laillinen suojelu riitti turvaamaan vaimon, mutta myös vaimolla oli mahdollisuus hakeutua suojelun alaisuuteen. Maatyöläinen sai hakea suojelua seurakunnalta, mikäli hänellä oli vakituinen asunto, hän sitoutui työhön, hänet oli henkikirjoitettu tietyn maanomistajan työntekijäksi tämän isäntävallan alaisuuteen ja isäntä meni takuuseen itsellisen kruununveroista ja muista yleisistä maksuista.¹⁰ Aiemmin oli riittänyt, että itsellisperhe oli henkikirjoitettu maanomistajan maalle, nyt se oli vain ehto muiden joukossa seurakunnan suojelun saamiseksi.

Tiukennettua suojelujärjestelmää ei käytännössä pystytty eikä kaikin osin pyrittykään noudattamaan. Määräyksiä kierrettiin yleisesti ja niihin jouduttiin heti myöntämään poikkeuksia. Kaikille lailliseen suojeluun velvoitetuille ei yksinkertaisesti löytynyt asetuksen mukaista suojelua. Tämä on myöhemmin todettu muun muassa vääristymänä tilastoissa, koska perheellisiä maatyöläisiä kirjattiin torppareiksi tai palkollisiksi, vaikka heillä ei torppaa tai palveluspaikkaa ollutkaan.¹¹ Lailliseen suojeluun liittyvän ongelman ytimenä oli väestökysymys, joka ei ollut ratkaistavissa pelkästään määräyksiä kiristämällä.

9 Pulma 1992, 190–193; Pipping 1940, 14–41, 55–57; Snellman 1929 (1846), 249–253; Vastaavanlainen laaja keskustelu käytiin myös vaivashoitoasetuksesta. Piirainen 1958, 67–86.

10 Asetus yhteisestä vaivasholhouksesta Suomen Isoruhtinaanmaassa. 22.3.1852; Förordning angående laga försvar... 14.1.1852; Ståhlberg 1893, 24–25.

11 Pipping 1940, 45–48; Soininen 1974, 42; Nygård 1990, 83–84.

Kestämättömän tilanteen johdosta 1850-luvulla käynnistyi uusi lainsäädäntötyö, jonka tuloksena työväestön asema määriteltiin uudelleen. Vuoden 1865 palkollissääntö ei enää tuntenut palveluspakkoa. Samalta vuodelta oleva irtolaisasetus luetteli vielä vanhat laillisen suojelun muodot, mutta niiden puuttuminen ei yksin riittänyt irtolaiseksi julistamiseen. Lisäksi piti todistaa, että henkilö ei ollut ahkera ja hyvätapainen eikä pyrkinyt elättämään itseään kunniallisesti. Tämä irtolaisuuden ja laillisen suojelun erottaminen romutti suojelujärjestelmän sisällön.¹²

1840-luvulla tyrmätyt ajatukset työvoiman vapauttamisesta saavuttivat 1860-luvulta lähtien laajemman kannatuksen. Laillinen suojelu menetti sisältönsä 1865, ammatikuntalaitos lakkautettiin 1868 ja elinkeinovapaus 1879 vapautti työvoiman – vuosipalkollisia lukuunottamatta – vapaasti solmittaviin työsuhteisiin. Köyhäinhoidon uudistamisen yhteydessä 1879 säädettiin muuttovapaudesta, jota aiemmat uudistukset olivat pohjustaneet.¹³ Työnantajan velvollisuus huolehtia alaikäisistä työntekijöistä muutti myös muotoaan. Vuoden 1868 asetus kaupasta ja elinkeinoista korosti elinkeinonharjoittajan velvollisuutta kasvattaa työntekijät – etenkin alaikäiset – jumalanpelkoon, säädyllisyyteen ja hyviin tapoihin. Työnantajan oli huolehdittava, että lapsityöntekijät saivat tarpeellisenä pidetyn opetuksen. Vuoden 1879 laki elinkeinovapaudesta korosti edelleen elinkeinonharjoittajan velvollisuutta järjestää alle 15-vuotiaille työntekijöille mahdollisuus käydä koulua.¹⁴ Suotavana pidetty minimitaso kasvoi, mutta työnantajalle asetettu vaatimus muuttui kasvatustarpeesta velvollisuudeksi tarjota tilaisuus kouluopetukseen.

Osoituksena asteettaisesta käänteestä oli vuoden 1872 vaivaishoitoakomitean mietintö, joka kannatti tiettyyn rajaan asti työvoiman vapauttamista. Se sisälsi suojeluperiaatteen jäänteitä, jotka karsiutui-
vat pois vaivaishoitoasetuksesta. Komitea halusi säilyttää vastuun itsellisten ja mäkitupalai-
sten henkimaksun suorittamisesta maanomistajalle, joka sai ottaa alustalaisiltaan korvauksen rahana tai työnä. Itsellistä tai mäkitupalai-
sta ei ajateltu maksuvelvolliseksi. Lisäksi komiteamietintö kiinnitti huomiota työnantajiin, joilla oli runsaasti omia ruokakuntina asuvia työntekijöitä. Sen mukaan työnantajan piti

12 As.kok. 1/1865; As.kok. 2/1865; Ståhlberg 1893, 36–38; Pipping 1940, 49–54; Pulma 1992, 192–193; Nygård 1990, 86–87; Vuoden 1883 irtolaisasetus määritteli irtolaisuuden uudella tavalla luottelematta enää suojelun muotoja. As.kok. 17/1883.

13 As.kok. 1/1865; As.kok. 8/1868; As.kok. 10/1879.

14 As.kok. 8/1868; As.kok. 12/1879. Elinkeinovapauslaissa oli vielä jäänteitä isäntävallasta, mm. oikeus kurittaa alaikäistä työntekijää.

korvata mahdollinen työläisperheistä aiheutuva köyhäinhoitorasitus vaivashoitoyhdyskunnalle.¹⁵ Taustalta löytyi laillisen suojelujärjestelmän mukainen ajatus isäntävaltaan liittyvistä velvollisuuksista, joita ei kuitenkaan enää 1870-luvun lopulla vahvistettu.

Kun työläisperheen ei enää tarvinnut olla isännän tai työnantajan kautta suhteessa valtioon, siitä itsestään tuli tärkeä. Työläisperheen isä ja äiti joutuivat itse huolehtimaan kansalaisvelvollisuuksistaan. Edelleen vuodesta 1878 lähtien isännän tai kiinteistönomistajan piti henkikirjoituksessa ilmoittaa maillaan tai rakennuksissaan asuvat. Tämä ei silti vapauttanut työläisperheen päämiestä velvollisuudesta ilmoittaa henkikirjoituksessa itseään ja perhettään tai ruokakuntaansa. Sakkouhka kohdistui nyt myös työläisperheen edustajaan, ei enää pelkästään työnantajan tai isäntävallan edustajaan.¹⁶ Kansalaisten piti ilmoittautua verottajalle ja vastuu tästä siirtyi perheenisälle.

Sama kehitys, missä työläisperhe itsenäistyi työnantajan huonekunnasta – ja vastaavasti isäntäväen perhe työväestä – ilmeni 1800-luvun kielenkäytössä. Kai Häggman kiinnittää huomiota käsitteiden 'perhe' ja 'familj' esiintymiseen suomalaisen sivistyneistön keskustelussa 1800-luvun aikana ja toteaa, että ennen 1800-lukua perheestä ei juuri puhuttu erillisenä. Siihen liittyivät talo, työyhteisö, palvelijat ja sukulaiset. 1800-luvun kuluessa perhe ja familj vakiintuivat käsitteiksi, joilla ensisijaisesti viitattiin vanhempien ja lasten muodostamaan kasvatusyksikköön.¹⁷ Näin perheen määritteli kielitieteilijä Zacharias Castrén vuonna 1915:

”**Perhe** sanalla on suomen kielessä ahtaampi merkitys kuin niillä sanamuodostuksilla, jotka useissa nykyisissä sivistyskielissä esiintyvät latinan *familia* sanasta johtuneina (saks. *Familie*, ruots. *familj* j.n.e.). Sitä tuskin käytetään muusta kuin siitä inhimillisestä pienoisyhteiskunnasta, jonka isä, äiti ja lapset muodostavat; nykyielen käytännön mukaan voidaan korkeintaan vielä joku läheinen sukulainen tai muu henkilö, joka pysyvästi asuu yhdessä näiden kanssa, lukea p:een kuuluvaksi. Merkityksen laajetessa käsitteeseen yleensä kaikki ne henkilöt, jotka ovat läheisessä kosketuksessa p:n kanssa, myöskin palvelijat, käytetään sanaa perhekunta.”¹⁸

Uusi perhekäsitys kiteytyi Castrénin määritelmään. Vanhempien ja lasten lisäksi perheenjäsenenä voitiin pitää korkeintaan pysyvästi

15 Kom.miet. 1872:3, 13–14, 25; As.kok. 10/1879.

16 As.kok. 27/1878; Lext 1979, 84.

17 Häggman 1994, 134–136.

18 Castrén 1915.

heidän kanssaan asuvaa henkilöä tai henkilöitä. Määritelmästä löytyvät elementit, joita perhesosiologiassa nimitetään modernin perhemuodon tunnusmerkeiksi. Kyse on pienperheen muodosta, jota modernissa yhteiskunnassa on totuttu pitämään varsinaisena 'perheenä'. Perhe irroittautui suvusta omaksi yksikökseen, jota alkoi biologisen yhteisyyden lisäksi määrittää yhdessä asuminen – kotielämä. Sivistyneistön osalta tämä tapahtui 1800-luvun kuluessa.¹⁹ Työväestön perheet eivät kuitenkaan kivuttomasti istuneet näin määritellyyn normiin.

Epäitsenäisen väestön kasvu jatkui 1800-luvun jälkipuoliskolla nopeana. Maatyöläisten määrä kasvoi, vaikka heidän suhteellinen osuutensa ei enää noussutkaan. Pertti Haapala on tarkastellut työväestön määrällistä kehitystä Suomessa vuosina 1870 ja 1910. Hän jaksaa tarkastelussaan työväestön maalaisiin ja kaupunkilaisiin, jolloin kaupunkityöväestöön kuuluu myös maalaiskuntien teollisuuden ja kaupan työväestöä ja maalaistyöväestöön myös maaseudun sekatyöväkeä. Hänen mukaansa kaupunkilaistyöväestön osuus nousi tuona aikana kahdeksasta prosentista 21 prosenttiin ja maalaistyöväestön osuus laski 40 prosentista 38 prosenttiin kokonaisväestöstä. Suomalaisen työväestön maalaisuutta osoittaa, että vuonna 1910 maalaistyöväestöä (perheineen) oli noin 1,1 miljoonaa, kaupunkityöväestöä vastaavasti noin 0,6 miljoonaa. Kaupunkityöväestön määrä oli kuitenkin nelinkertaistunut neljässäkymmenessä vuodessa.²⁰ Tämä maalaisten 'virtaaminen kaupunkiin ja asutuskeskuksiin' oli omiaan kiinnittämään aikalaisten huomion kaupunkityöväestön asemaan ja elinoloihin, erityisesti heidän perhe-elämäänsä.

PELKO PERHEEN HAJOAMISESTA

Yhteiskunnan yhtenäisyydestä ja kiinteydestä huolestuneet sivistyneistön edustajat halusivat kiinnittää työläiset yhteiskuntaan. Kun vanhaan patriarkaaliseen järjestykseen ei voinut turvautua, piti löytää uusia keinoja. Sellainen löytyi perheestä, josta oli sivistyneistön omassa elämänpiirissä tullut niin arkipäivää kuin koko yhteiskuntaakin jäsentävä yksikkö.²¹ Myös työväestöä alettiin tarkastella perheen ja perhe-elämän mahdollisuuden kautta. Sivistyneistö kantoi huolta

¹⁹ Takala 1992, 579; Häggman 1994, 215–224.

²⁰ Haapala 1992, 232–233.

²¹ Vrt. Sulkunen 1986, 21, 34–35; Häggman 1994, 215–216.

työväestön kyvystä pitää yllä perhesuhteita ja asianmukaista perhe-elämää, joka korvasi isäntävallan sosiaalisen järjestyksen ja turvan suojana.

Työläisperheet 'löydettiin' kaikissa teollistuneissa tai teollistuvissa maissa 1800-luvun kuluessa. Suomessa seurattiin ulkomaista keskustelua, joka oli ajoittain suora esikuva ratkaisuihin, joihin päädyttiin. Saksassa niin sanottu katederisotalismi edesauttoi yhteiskunnallisia reformeja nostamalla työväestön elinolot tieteellisen tutkimuksen ja yhteiskunnallisen keskustelun kohteeksi. Englannissa työläisperheisiin kohdistunut empiirinen yhteiskuntatutkimus sai alkunsa 1860-luvulla ja muuttui intensiivisemmäksi 1870-luvulta lähtien. Tällöin työläisperheiden kotiolot tulivat julkisen huomion kohteeksi, mikä puolestaan vaikutti siihen, että työläisnaisten rooli perheenäiteinä alkoi korostua ja heidän kodinhoitotaitoihinsa kiinnitettiin kasvavaa huomiota. Sama ilmiö oli havaittavissa myös Ruotsissa, jossa sivistyneistön naiset alkoivat 1800-luvun lopulla opettaa työläisnaisille kodinhoittoa.²² Naisten kautta pyrittiin vaikuttamaan työläisperheisiin ja siten koko väestön tulevaisuuteen.

Suomessakin monet pelkäsivät, että työväestön perheet eivät kestä yhteiskunnan muutosta. Enteitä niiden rappeutumisesta luettiin muun muassa köyhäinhoitotarpeen kasvusta, naisten ja lasten ansiotyöstä ja heikoista asuinoloista. Pelko tuli julki 'yhteiskunnallisissa kysymyksissä', joista autonomian ajan loppuvuosikymmeninä keskusteltiin.²³ Työläisperheiden ongelmia käsiteltiin etenkin vaivaishoidon, asuntokysymyksen ja työväenkysymyksen yhteydessä niin painokkaasti, että keskustelusta hahmottui erityinen työläisperhekysymys. Työläisperhekysymys ilmeni huolena työväestön perhe-elämästä ja perhesiteistä, mutta sen taustalla oli laajempi kysymys koko yhteiskunnan rakenteesta ja yhteiskuntajärjestyksestä. Työläisperheisiin reagoitiin 1800-luvun puolivälistä lähtien eri lähtökohdista, mutta monessa suhteessa samansuuntaisesti.

Työläisperhekysymys liitettiin kaupunkityöväestöön, vaikka epäitsenäisen väestön enemmistö oli maalaisia. Tämä johtui sekä asiansharrastajien omasta kaupunkilaisuudesta että heidän tavastaan hahmottaa työläisperhe. Ensimmäisinä kysymykseen kiinnittivät huomionsa 1840-luvulta lähtien filantroopit, jotka korostivat työläisten

22 Lewis 1986, 100–108; Niemi 1992, 14–16; Hirdman 1992, 49–52; Hausen 1981, 67–68, 71–72; Koven & Michel 1990, 1078, 1080. Belgiassa tehtiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa mittavia tutkimuksia työläisperheiden toimeentulosta. Van den Eeckhout 1993, 87–90.

23 Epäkohdat hahmotettiin 'kysymyksinä' (Frage, fråga).

asumisen ja toimeentulon ongelmia. Aatetta edustivat kaupunkien rouvasväenyhdistykset, jotka toivat työläisperheet julkisuuteen kaupunkilaisena ilmiönä. Vaikka vanhasuomalaiset sosiaalireformistit korostivat 1800-luvun lopulla yhteiskunnallisten ongelmien maalaisuutta, hekin näkivät kaupunkityöväestön ryhmänä, jonka olot kaipa-
pasivat kohennusta. Liberalistisen tradition edustajat pitivät yhteiskunnallisessa ajattelussaan työväenkysymyksen ratkaisua tärkeimpänä tehtävänä ja kiinnittivät vähemmän huomiota vanhan agraariyhteiskunnan ongelmiin. Myös työväenliike esitti perhekysymyksen kaupunkilaisena, teollistumiseen liittyvänä ongelmana.²⁴ Kaupunki ja teollisuus esiintyivät 1800-luvun keskusteluissa perhe-elämän uhkatekijöinä, jotka vaativat erityisiä toimenpiteitä. Työläisperheet olivat näissä puheissa haavoittuvimpia ja kykenivät heikoimmin pitämään puoliaan kovan kaupunkielämän vaaroja vastaan.

1800-luvun loppupuolen tunnuksena oli työväestön kannustaminen itseapuun ja omatoimisuuteen, jonka katsottiin edustavan mahdollisuutta uuteen yhteiskunnalliseen järjestykseen. Ulkoisen palvelupakon ja laillisen suojelun alaisuuden asemesta työväestön piti kasvaa sisäiseen itsekontrolliin.²⁵ Tämän uskottiin olevan mahdollista perheen avulla. Huolenpito työläisperheestä liittyi tähän prosessiin, jossa isäntävallan alaisesta työmiehestä tuli perheenpää. Omasta perheestä piti muodostua työmiehen turva ja tuki, moraalinen selkäranka, jonka varassa hänen oli kyettävä vastaamaan tehtävästään perheen elättäjänä ja yhteiskunnan rakentajana. Työmiehen vaimo sai ideologisessa keskustelussa kannettavakseen moraalisen vastuun perheestä. Selkärangan kestävydestä ei ollut kokemusta ja siksi siitä puhuttiin.

Nimitän tätä keskustelua peloksi perheen hajoamisesta, vaikka tarkkaan ottaen hajoaminen ei ole paras termi kuvaamaan koko ongelmakenttää. Perheen hajoaminen tarkoitti ensisijaisesti huonekuntien varaan perustuvan yhteiskuntajärjestyksen hajoamista, mutta sillä voitiin viitata myös työläisperheiden sisäisiin suhteisiin. Työläisten osalta kysymys oli kuitenkin enemmän siitä, että perhe, joka työvoiman vapauttamisessa syntyi, ei vastannut sivistyneistön perheihannetta, heidän käsitystään oikeasta perheestä. Varsinkin työväestön köyhin osa vaikutti huolestuttavasti hylkäävän perheyhteyden ja turvautuvan sen sijaan kunnan apuun. Toinen perheen hajoamishuolta

24 Juntto 1990, 59–60; Ramsay 1993, 11–13, 83–86; Alapuro & Alestalo 1992, 78–84; Turunen 1987, 197; Pulma 1992, 203–207.

25 Sulkunen 1987, 161; Pulma 1992, 202; Ramsay 1993, 151–152; Alapuro & Steenius 1987, 30–31.

aiheuttanut tekijä oli teollistuminen sinänsä. Sen vaikutus ilmeni 1800-luvun keskusteluissa tulevaisuuden uhkakuvina. Valotan seuraavaksi, millä tavoin kysymys työläisperheistä nousi esiin köyhäinhoidon, työväenkysymyksen ja työväenliikkeen keskusteluissa.

Köyhälistön perhesiteet

Rinnan laillista suojelua koskeneen lainsäädännön kanssa oli valmisteltu köyhäinhoitolakia. Vuonna 1852 annettiin asetus köyhäinhoidosta, jossa ensisijainen huolenpitovelvollisuus kuului perheenjäsenille suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa, lähinnä siis vanhemmille ja lapsille. Samalla asetus määritteli ryhmät, joilla oli oikeus seurakunnalliseen köyhäinhoitoon.²⁶ Näin asetus tavallaan korosti perheen ja seurakunnan vaihtoehtoisuutta, mikä voimisti tarvetta vaikuttaa rahvaan perhesuhteisiin, koska niiden heikkeneminen nähtiin taloudellisena uhkana koko yhteiskunnalle.

Kasvanut vaivaishoitorasitus synnytti 1800-luvun puolivälin jälkeen tyytymättömyyttä talollisväestössä. 1860-luvun lopulla Agathon Meurman kiteytti tyytymättömyyden väitteeseen, että köyhät olivat jättäytyneet vaivashoidon armoille ja hylänneet aiemman sukuyhteytensä. Vanhemmat eivät hänen mukaansa välittäneet enää huolehtia lapsistaan eivätkä lapset vanhemmistaan. Viitaten Kuopion läänin kuvernöörin lausuntoon Meurman valitti, että vuoden 1852 vaivaishoitoasetus oli turmellut köyhälistön perhesiteet. Hänen mielestään köyhät eivät hakeneet turvaa omasta perheestään vaan kuntien vaivashoidosta, joka oli korvannut luonnollisen perheyhteyden.²⁷ Köyhät piti sitoa perhevastuuseen sekä pakkokeinojen että kasvatuksen avulla.

Meurman pääsi toteuttamaan näkemystään vaivaishoito-ongelman luonteesta komiteassa, jonka tehtävänä oli antaa ehdotukset asetuksiksi yleisestä vaivashoidosta sekä irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä. Komitean tehtävänanto kiinnitti huomiota tilattoman väestön miesten taipumukseen jättää perheensä kuntien vaivashoidon armoille ja lähteä itse työnhakuun muille paikkakunnille tai pe-

26 Asetus yhteisestä vaivaistenholhouksesta Suomen Isoruhtinaanmaassa 22.3.1852; Pipping 1940, 58–91.

27 "Mietteitä joutoväen tilasta maamme pohjois-osassa". Kirj. A. M. (Agathon Meurman). Kirjallinen Kuukauslehti 7/1869; Valituksista myös Piirainen 1958, 149–150; Oikeus vaivaisapuun oli alle 16-vuotiaiden turvattomien lasten, sairaiden ja vanhusten lisäksi henkilöillä, "jotka jollakulla avulla vaivaistenholhouks-
varoista, ilman sen muuta huolenpitoa, voivat välttävästi hoitaa ja elättää itsensä, eli jotka kohdanneen kovan onnen taikka taudin vuoksi silläkertaa ovat avun tarpeessa". Asetus yhteisestä vaivasholhouksesta Suomen Isoruhtinaanmaassa. 22.3.1852.

räti maan rajojen ulkopuolelle. Tavoitteisiin kuului irtolaisuuden vastustaminen ja maaseudun tilattomien sitominen maanviljelyyn. Komitea sälytti vastuun toimeentulon hankkimisesta kokonaan perheille. Turvattomien lasten oikeutta vaivashoidon apuun komitea piti kiistattomana, mutta ryhmän kasvu oli estettävä, jotta laiskat ja välinpitämättömät vanhemmat eivät jättäisi lapsiaan yhteiskunnan niskoille.²⁸ Tästä kannanotosta on luettavissa, että työläisvanhempien vastuu oli ohittanut isäntävallan.

Komitean mietinnön pohjalta annettiin vuoden 1879 vaivashoitotoisetus, jonka mukaan jokaisen työkykyisen miehen ja naisen oli elättettävä itsensä ja lapsensa, samoin miehen vaimonsa. Kunnan kuului huolehtia ainoastaan työkyvyttömistä jäsenistään. Vanhempien ja lasten keskinäiset velvollisuudet tavallaan kiristyivät. Vuoden 1852 asetuksen mukaan puutteeseen joutuneen henkilön piti saada apua vanhemmiltaan tai muilta sukulaisiltaan suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa tarpeen ja varojen mukaan. Mikäli puutteenalainen henkilö ei tullut toimeen omaistensa avustuksella, hän sai kääntyä vaivashoidon puoleen. Vuonna 1879 maininta kunnan osuudesta jäi pois lakitekstistä.²⁹ Perheet eivät saaneet takaporttia. Laki määräsi ne tulemaan toimeen omillaan.

Vuoden 1872 vaivashoitokomitea uumoili muuttovapauden keventävän köyhäinhoitorasitusta. Jos kotipaikkakunnan ulkopuolelta oli mahdollisuus saada töitä, ei komitea pitänyt aiheellisenä estää työntekijöitä muuttamasta työn perässä. Se osuikin oikeaan ennustukseensa. Perheenisien työnhakumatkat toisille paikkakunnille tiesivät monissa perheissä parempaa toimeentuloa ja pienempää vaaraa joutua vaivashoidon armoille.³⁰ Elinkeinovapaus ja muuttovapaus voitiin tulkita myös uhkana työläisperheille, koska ei oltu varmoja, olisiko työmiehillä harrastusta omaa perhettä kohtaan. Muun muassa suomalaisuusliikkeen johtomies Yrjö Koskinen (myöh. Yrjö-Koskinen) kirjoitti vuonna 1874, että muuttovapauden ansiosta työmiehellä oli oikeus jättää perheensä kunnan vaivashoidon armoille ja lähteä itse vaikka vuosiksi työnhakuun toiselle paikkakunnalle.³¹ Monet paikalliset köyhäinhoitoviranomaiset esittivät samanlaisia epäilyjä. Tällaista perheargumenttia oli käytetty 1840-luvulta lähtien, kun oli vastustettu ajatusta patriarkaalisen järjestyksen purkamisesta.

28 Kom.miet. 1872:3, 1–2, 21–22.

29 Pulma 1992, 194–195; Piirainen 1958, 155–158; As. 22.3.1852; As.kok. 10/1879.

30 Kom.miet. 1872:3, 24; Waris 1932, 82–103; Kilpi 1917, 14.

31 Yrjö-Koskinen 1975 (1874), 86–87. Hän ei vastustanut vallitsevaa 'työn vapautta', mutta suositteli tarkempia sääntöjä muutto-oikeudesta.

Tampereella – kuten muuallakin – kunnallinen köyhäinhoito pyrki valvomaan tarkasti työväestön köyhimmän osan perhesiteitä. Parhaana keinona pidettiin kotikäyntejä, jotka toivat huollonsaajaperheet ja niiden kotiolot viranomaisten silmän alle. Kotikäyntijärjestelmän valkiinnutti köyhäinhoidon valvontamiehen virka, joka perustettiin vuonna 1895.³² Valvontamiesten kuului viran puolesta valvoa huollonsaajien perhesuhteita. He tekivät suhteellisen yksityiskohtaisia muistiinpanoja vakituisen kotiavun saajien kotioiloista ja elämäntilanteesta. Näistä muistiinpanoista löytyy avointa paheksuntaa, jos huollonsaajan perheenjäsenet tai lähiomaiset eivät olleet osallistuneet hädänalaisen omaisensa elättämiseen – ainakaan riittävässä määrin. Valvontamiehet kuuluivat myös naapureita, jotka ilmeisen mielellään valottivat avunsaajien ’todellista’ taloudellista tilannetta.³³ Perhesiteiden korostus ei ollut vain köyhäinhoitoviranomaisten ajattelua, vaan myös naapurit olivat valmiita ottamaan kantaa toistensa perhevelvollisuuksiin.

Vielä tiukemmin köyhät perheet tulivat viranomaisten kontrolliin kaitsijajärjestelmän eli niin sanotun Elberfeldin järjestelmän kautta, johon siirryttiin Tampereella vuonna 1909. Oulu oli ensimmäinen suomalainen kaupunki, joka sovelsi uutta järjestelmää ja Helsingissä se aloitettiin vuonna 1896. Elberfeldin järjestelmässä kunnallisen köyhäinhoidon apuna toimi laaja vapaaehtoisten kaitsijoiden joukko, joka huolehti omista alueistaan.³⁴ Tavoitteena oli saada kustannukset kuriin henkilökohtaisten kontrollisuhteiden kautta. Perhehistorian kannalta oleellista oli erityisesti perheiden kontrollointi ja perhe-elämän normittaminen, joka tapahtui valvonnan avulla.

Köyhäinhoitoviranomaisten suhtautuminen työväestön perhesuhteisiin ei luonnollisestikaan ollut pelkkää pelkojen leimaamaa epäluuloisuutta, vaan asenteiden taustalta löytyi käytännön kokemuksia. Viranomaiset joutuivat tekemisiin työläisten kanssa, joille perheestä huolehtiminen tuotti vaikeuksia tai joita se ei edes kiinnostanut. Työläisperheet, jotka pystyivät hoitamaan lapsensa ja vanhuksensa, eivät turvautuneet köyhäinapuun. Epävarmoissa oloissa avuntarvitsijoiden määrä kasvoi, mikä voitiin tulkita välinpitämättömyyden lisääntymiseksi.

Köyhäinhoidon avustusmuodot jakautuivat tilapäiseen kotiapuun, vakituiseen kotiapuun ja vaivaistalohoitoon. Koska viranomaiset jou-

32 Jaakkola 1984, 129.

33 Esim. Vaivashoitohallituksen valvontamiehen muistiinpanokirja alkaen 1/1 1898, s. 9, 10, 55, 76, 104. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA. Enimmäkseen muistiinpanot kertovat perhevelvollisuutensa täyttävistä työläisistä, jotka olivat vain liian köyhiä selviytyäkseen edes yhteisvoimin.

34 Tampereen kaupungin köyhäinhoito v. 1909, 4–6; Jaakkola 1994, 140–141.

tuivat valitsemaan kullekin sopivimman ja kunnalle edullisimman huoltomuodon, he ottivat samalla kantaa perheen merkitykseen köyhien elämässä. Tästä käytiin periaatteellisia keskusteluja niin Tampereella kuin muuallakin maassa. Köyhäinhoidon tarkastaja Helsingius alkoi korostaa perheen merkitystä huollonsaajien auttamisessa itsenäisiksi erityisesti vuodesta 1907 lähtien, jolloin hän julkaisi kirjan suojelukasvatuksesta ja esitti laajan vastalauseen köyhäinhoidon uudistusta valmistelleen komitean mietintöön. Hänen kirjoituksiaan leimasi ajatus perheestä köyhän kansan kansalaiskasvatuksen kehtona. Perhe esiintyi Helsingiuksen puheissa ja kirjoituksissa välineenä, jota tukemalla puutteenalaiset henkilöt voitiin nostaa vastuuntuntoisiksi kansalaisiksi, jotka kykenevät elättämään itsensä ja perheensä.³⁵ Usko perhe-elämän jalostavaan voimaan oli vahva.

Vaikka monia työläisperheiden ongelmia pidettiin köyhyyden seurauksena, sai perhekysymys osakseen melkoisen huomion.³⁶ Taustalla oli pelko yhteiskunnan eheydestä ja yhtenäisyydestä. Huolestuttavassa kehityksessä nähtiin kaksi ulottuvuutta: toisaalta pelättiin helppojen avustusten syrjäyttävän perheet turvan lähteinä, toisaalta epäiltiin kunnallisen köyhäinhoidon omien toimenpiteiden särkevän työläisperheiden yhtenäisyyden. Työläisperhe esiintyi keskusteluissa köyhäinhoitokustannusten alentajana – yksikkönä, jonka velvollisuus oli huolehtia jäsenistään. Tästäkin syystä perhesiteiden heikkeneminen näytti huolestuttavalta ja työläisperheiden koossapitäminen koko yhteiskunnan kannalta edullisimmalta ratkaisulta.

Vuonna 1912 tarkastaja Helsingius kirjoitti lasten erottamisen vanhemmista nousseen 'erityisistä syistä' päiväjärjestykseen. Helsingissä tehty köyhäinhoidon tarkastus antoi hänelle aiheen julkiseen polemiikkiin vanhempien ja lasten suhteista.³⁷ Tarkastajan saamien tietojen mukaan monet kunnat asettivat avustuksen ehdoksi, että lapset sijoitettiin elätteelle ja vanhemmat tai toinen näistä köyhäintaloon. Tätä Helsingius nimitti perhesiteiden rikkirepimiseksi, joka oli toimenpiteenä päinvastainen kunnallisen köyhäinhoidon tavoitteiden kanssa.

Helsingius korosti toistuvasti, että köyhät perheet oli pyrittävä pi-

35 Kom.miet. 1907:9, Vastalause N:o 5; Helsingius 1907, 76–79; Köyhäinhoidon tarkastelijan kertomukset SVT XXI B:14–25; Ks. myös Helsingiuksen kirjoitukset Köyhäinhoitolehdessä 1913–15; Helsingius oli myös vuosina 1905–1906 mietintönsä antaneen suojelukasvatuskomitean jäsen. Pulma 1987, 107–110.

36 "Eräs korjausta kaipaava epäkohta". Köyhäinhoitolehti 22/1914; Vrt. Niemi 1992, 17–18, jonka mukaan 1900-luvun alun Birminghamissa havaittiin lasten terveydentilan kärsineen köyhyydestä enemmän kuin äitien ansiotyöstä, mutta syytettiin silti työssä käyviä äitejä lasten laiminlyönnistä.

37 SVT XXI B:20, 17–19; Helsingin kaupungin köyhäinhoidosta SVT XXI B:19, 54–136 ja SVT XXI B:20, 20–26.

tämään koossa eikä varsinkaan äitiä ja lapsia saanut erottaa toisistaan ilman erityistä syytä. Kunnollisilta vanhemmilta lapsia ei saanut ottaa pois. Sen sijaan oli turvallisempaa erottaa lapset paheellisista isistä ja äideistä, joiden katsottiin laiminlyövänsä lastensa kasvatuksen ja olevan näille huonona esimerkkinä. Tämä kanta hyväksyttiin vuonna 1913 pidetyissä köyhäinhoidon keskustelukokouksissa.³⁸ Vaikka köyhyys ei riittänyt syyksi perheiden hajottamiseen, saivat kuntien köyhäinhoitoviranomaiset erottaa perheenjäseniä toisistaan pelkästään varattomuuden perusteella. Heillä oli nimittäin oikeus – oikeastaan velvollisuus – erottaa isä perheestään, mikäli perhe sai avustusta kunnalta. Isä piti ottaa vaivaistaloon korvaamaan perheen avustamisesta koituneet kustannukset pakkotyöllä. Näin tehtiin Tampereellakin, vaikka kaupungin vaivaishoitohallitus toisaalta korosti perhettä ja kotia lapsen parhaana kasvuympäristönä.³⁹ Koko perheen pitäminen koossa ei ollut köyhäinhoidon päätaavoite, vaan kodiksi riitti vaimon ja lasten jääminen asuntoon. Köyhäinhoidon toiminnassa isät kuuluivat perheisiin vähemmän kuin äidit ja lapset.

Vetoomukset köyhän perheen kodin säilyttämisestä tehtiin tavallisesti inhimillisyyden nimissä, kuten usein muistettiin tähdentää, mutta kyse oli myös kustannuksista. Köyhäinhoidon tarkastaja ja neuvijat antoivat vuonna 1914 kunnille ohjeita työttömien avustamisesta ja totesivat, että tilapäinen avustaminen kotiin tulee pitkän päälle halvemmaksi kuin perheen hajasijoittaminen köyhäintaloon ja elätteelle. Jos köyhä perhe sai säilyttää kotinsa, sillä oli paremmat mahdollisuudet päästä pikaisesti jaloilleen, selitettiin köyhäinhoitoyhdyskunnille.⁴⁰

Helsingius suositteli viranomaisille ajatusta, jonka mukaan kotonan asuvien, työssä käyvien nuorten tuli maksaa kotiin täysihoitomak-

38 Helsingiuksen puhe Pelastusarmeijan yhteiskunnallisen työn vuosijuhlassa 15.4.1913. Köyhäinhoitolehti 9/1913; Kesällä 1913 Jyväskylän, Savonlinnan ja Tammissaaren köyhäinhoidon keskustelukokouksissa Helsingius esitelmöi ”Lasten erottamisesta vanhemmistaan”. Köyhäinhoitolehti 10/1913; Helsingius, ”Köyhäin lasten erottaminen vanhemmistaan”. Köyhäinhoitolehti 13/1913; SVT XXI B:20, 18–19; ”Laajajako tutkimus maan köyhäinhoito-oloista. Esityksiä niiden parantamiseksi”. Köyhäinhoitolehti 17/1913; Helsingius, ”Kuulutus kaikille köyhäinhoitohallituksille Suomessa”. Köyhäinhoitolehti 22/1913; ”Katsaus kuluneeseen vuoteen”. Köyhäinhoitolehti 1/1914.

39 Tampereen vaivaishoitohallituksen vuosikertomukset: 1895, 15–16, 1896, 49–50, 1897, 32–33, 1900, 23, 1907, 15–16, 1909, 21, 1910, 15, 1911, 17, 1912, 21, 1913, 25, 1915, 24, 1916, 28; 1910-luvulla menettelyä paheksuttiin Köyhäinhoitolehdessä, esim. ”Mene köyhäintaloon tai auta itse itseäsi”. Nimim. Kaksi köyhäinhoitomiestä. Köyhäinhoitolehti 5/1913. ”Köyhäinhoitomiehet” puhuivat kuin Helsingius; onkin todennäköistä, että hän oli kätkeytnyt nimimerkin taakse. Kiitän Panu Pulmaa tästä huomiosta.

40 G. A. Helsingius, Axel Nilsson, Bruno Sarlin, Frans Malmberg, ”Työttömyys ja köyhäinhoito”. Köyhäinhoitolehti 4/1914.

sua vastaava summa, mutta heitä ei voitu velvoittaa elättämään alaikäisiä sisarusiaan tai osallistumaan näiden elatukseen. Helsingius oikaisi tulkintaa, jonka mukaan perheen tuloihin laskettiin alaikäisen lapsen sisarusten tulot. Sisarusten ei ollut pakko elättää toisiaan. Jos kunta vaati tätä, se saattoi Helsingiuksen käsityksen mukaan hajottaa perheitä, koska elatusvelvollisuuden pelossa vanhemmat sisarukset voisivat muuttaa pois kotoaan jättäen äidin yksin alaikäisten lasten kanssa. Helsingius kehotti varovaisuuteen myös perheenisien suhteen. Ellei köyhä perhe saanut apua sitä pyytäessään, saattoi käydä niin, että isä poistui paikkakunnalta ja jätti perheensä kokonaan kunnan niskoille.⁴¹

Kunnallisen köyhäinhoidon suhtautumista köyhien perheisiin leimasi kaksijakoisuus. Perhe edusti tärkeitä arvoja, joihin ihmisiä piti kasvattaa, mutta köyhät perheet eivät välttämättä vastanneet perheen ihannetta. Siitä huolimatta työläisperhe näyttäytyi yhteiskuntajärjestyksen kannalta tärkeänä, mutta helposti haavoittuvana yksikkönä, jonka vahvistaminen oli yhteiskunnan edun mukaista. Julkilausuttuna tavoitteena oli saada työväestön vähävaraisinkin osa kasvatettua perheistään vastuuta kantaviksi miehiksi ja naisiksi ja sitä kautta kunnollisiksi kansalaisiksi.

Perhe osana työväenkysymystä

Teollistumisen ja työläisten perhe-elämän suhteesta muodostui kiinteä osa työväenkysymystä 1800-luvun lopulla.⁴² Suomi teollistui suhteellisen myöhään, mutta monista kysymyksistä keskusteltiin tavallaan ennakoivasti, ulkomaiden esimerkkeihin vedoten. Keskustelussa perhe-elämä sai huomattavan yhteiskunnallisen merkityksen: työläisperhe ymmärrettiin keinoksi rakentaa siveellinen selkäranka paitsi työläisille itselleen myös koko yhteiskunnalle. Tähän liittyi samalla ajatus työläiskodista. Työläisperhe olisi täydellinen vasta kun sillä olisi oikea koti, ei mikä tahansa asuinpaikka.

Työväenkysymyksen käsittelyn yhteydessä juuri teollisuus sai kyseenalaisen kunnian olla työläisperheiden pahin uhkatekijä, ei kuitenkaan itsestään eikä omalla painollaan. Tampereella oli 1840-luvulta lähtien tehdastyöläisiä enemmän kuin muita työläisiä. Tehtaihin pestattiin lapsia ja nuoria, mitä sekä työväestö että sivistyneistö

41 G. A. Helsingius, "Miten ovat apuerät avonaisessa köyhäinhoidossa määrättävät?" *Köyhäinhoitolehti* 1/1913; SVT XXI B:19, 70–76.

42 Työväenkysymyksestä Jaakkola 1994, 91–92; Eräsaari & Rahkonen 1975, 17–18, 41–42; Soikkanen 1961, 21–27.

pitivät yleisesti myönteisenä, suorastaan filantrooppisena toimintana. Tehdas nähtiin lapsille parempana vaihtoehtona kuin kerjääminen tai puutteen kärsiminen.⁴³ Lasten ja naisten teollisuustyö ei sinänsä synnyttänyt kritiikkiä. Vasta kansakoulun yleistymisen ja perhekysymyksen aktualisoitumisen myötä niistä tuli ilmiöitä, jotka tulokittiin työläisperheen olemassaoloa uhkaaviksi tekijöiksi. Tiedot ulkomailta olivat hyvää käyteainetta, kun näitä uhkakuvia pyrittiin jäsentämään ja konkretisoimaan.

Ulkomaisia tietoja käytti hyväkseen myös Yrjö-Koskinen artikkelisarjassaan ”Työväenseikka”, joka ilmestyi vuonna 1874. Hän näki työväenkysymyksen ilmenevän pääasiassa kahdessa muodossa: toisaalta vaivaishoitokysymyksenä, toisaalta kysymyksenä palkollisasetuksesta ja laillisesta suojelusta. ”Työväenseikassa” oli viittaus perhe-elämän merkityksestä suomalaiselle työväestölle, joka oli pääasiassa maatalousväestöä:

”Maata viljelevä työmies, jos kohta huonommin palkattu, viettää elämänsä raittiimmissa oloissa sekä ruumiillisesti että hengellisesti kuin tehtaalainen; hän ei ole kiinnitetty tuohon ruumista ja henkeä kuolettavaan koneelliseen tehdastyöhön, ja hän nauttii enimmäkseen *perhe-elämän siveyttävää vaikutusta* joko omassa tai työntteettäjän kodissa, jota vastoin *tehtaiden työkansassa laumaelämä useinkin turmelee perheellisyden*.”⁴⁴

Yrjö-Koskinen esiin nostama ”perhe-elämän siveyttävä vaikutus” ilmensi keskeistä merkitystä, jonka perhe sai työväenkysymyksessä. Hän ei jäänyt käsityksensä kanssa yksin: muuan muassa raittiusliikkeessä ja työväenasuntokeskusteluissa lukuisat uudistusmieliset henkilöt vetosivat työväestön perhe-elämän kohottamisen puolesta.⁴⁵ Tehdastyöväestöllä ei Yrjö-Koskinen käsityksen mukaan ollut edellytyksiä terveen perhe-elämän vaalimiseen, koska se eli ’laumaelämää’. Kohottavasti vaikuttavalla perhe-elämällä hän tarkoitti isäntävaltaa, jossa työläiset olivat isäntiensä laillisen suojelun ja huolenpidon alaisia. Tätä ’siveyttävää vaikutusta’ oltiin kuitenkin juuri lainsäädännön tasolla murentamassa, kuten edellä on jo käynyt ilmi.

Yrjö-Koskinen tarjosi ratkaisuna työväestön aseman ja tilan kohentamiseen omaisuuden hankkimisen helpottamista, koska hän piti

43 Voionmaa 1905, 328–337; Kanerva 1946, 126–136; Haapala 1986, 49–52.

44 Yrjö-Koskinen 1975 (1874), 56, 84. Kursivointi PM. Julkaistu Kirjallisen Kuukauslehden numeroissa 1, 4, 8, 1874.

45 Työläiskodin merkityksestä raittiusliikkeen ajattelussa Sulkunen 1987, 158–162; Raittiusliikkeen perhekäsityksestä myös Sulkunen 1986, 33–35; Asuntokysymyksestä Juntto 1990, 72–93; Saarikangas 1993, 66–70.

omaisuutta yhteiskunnallisen siveyden pohjana. Hän uskoi perheen motivoivan työläisiä säästäväisyyteen. Hänen mukaansa toivo omasta ja lasten taloudellisen aseman kohentamisesta oli ainoa, joka kannusti työntekijöitä laittamaan rahaa säästöön. Sitä kautta saamansa taloudellisen turvallisuuden varassa työläisten oli Yrjö-Koskisen mukaan mahdollista kehittyä 'kelvollisiksi yhteiskunnan jäseniksi'.⁴⁶

1870-luvun raittiuskeskustelu käsitteli hyvin moralisoivin äänenpainoin koteja ja perheiden kärsimyksiä. Irma Sulkusen mukaan kuvaukset huipentuivat usein perheen tuhoon ja hajoamiseen. Sulkunen tulkitsee tämän uuden aikakauden aiheuttamaksi hämmennykseksi. Huoli perheestä liittyi työläismiesten kansalaiskelpoisuuteen: hyvien ominaisuuksiensa avulla työmiehen tuli turvata myös perheensä toimeentulo. Sulkunen toteaa, että selvää mallia työväenluokan ohjaamiseksi kontrolloituun kansalaiskuuliaisuuteen ei ollut, koska ei ollut valmista perhemuotoa, jossa liikkuvat työmiehet olisivat itse sitoutuneet taloudelliseen, sosiaaliseen ja moraaliseen vastuuseen perheistään.⁴⁷ Työväenkysymyksessä etsittiin ratkaisua, jolla työmiehet olisi saatu sitoutumaan perhevastuuseen. Työväestön kiinnittyminen yhteiskuntaan edellytti sopivan perhe-elämän mallin hahmottamista.

32

Työväenyhdistyksiä, jotka jatkoivat osaltaan perhekeskustelua, alettiin perustaa 1880-luvulla. Tampereen Työväenyhdistyksen sihteerin mukaan työväenkysymyksessä oli kyse "työväen osanotosta yleiseen sivistystyöhön, heidän aineellisesta ja henkisestä kehittymisestään".⁴⁸ Työväestön aineelliseen ja henkiseen kehitykseen sisältyi perhe-elämä, jota työväenluokan ahdinkotilan katsottiin haittaavan. Wrightiläinen työväenliike korosti perhe-elämän jalostavaa vaikutusta työväestöön.⁴⁹ Näissä painotuksissa oli perheiden kannalta keskeistä kysymys omista asunnoista, naistytöläisten asemasta sekä työajan ja perhe-elämän suhteesta. Perhe oli yhteiskunnan toiminnan perusta, jonka varaan päivittäinen ja sukupolvittainen uusintaminen rakentuivat. Työläisperhe ymmärrettiin tärkeäksi yksiköksi, jonka tehtävänä oli sopeuttaa työväestö toimivaksi osaksi yhteiskuntaa lievittämällä kaupungistumisen ja teollistumisen aiheuttamaa hankausta.

1890-luvun lopulla työväenliikkeen sosialistinen ajattelu lakaisi perheisiin liittyneet 'pienen elämän'⁵⁰ kysymykset pöydän alle, mutta

46 Yrjö-Koskinen 1975 (1874), 89–90; Rommi & Pohls 1989, 99.

47 Sulkunen 1986, 30, 34–35.

48 Kansalainen. Tietoja Tampereen Työväen-Yhdistyksestä ja työväen oloista 0/1887. Tampereen Sanomat 14.12.1887; TTY:n vuosikertomus 1887, 4–5.

49 Työväenyhdistysten edustajakokous 1893, 55; Handlingar 1891, 22; Ks. tarkemmin luku työläiskodista.

50 Yvonne Hirdman käyttää käsitettä "det lilla livet", jolla hän viittaa elämän jo-

vain näennäisesti. Tämä tuli ilmi muun muassa työväenliikkeen edustajakokouksissa. Opettaja A. H. Karvonen perusteli vaatimusta minimipalkasta työläisten perhe-elämällä. Jos työmiesten palkat olisivat riittävän suuria, työläisperheet voisivat itse huolehtia tehtävistä, jotka puutteellisen toimeentulon vuoksi lankesivat yhteiskunnalle. Paremmat palkat alentaisivat yhteiskunnan kuluja vaivaihoidossa, sairaanhoidossa, vanhusten hoitamisessa ja pahantapaisten ojentamisessa.⁵¹ Tällä tavoin ymmärrettynä perhekysymys ei ollut mikään pieni tai mitätön sivuseikka, vaikka se näytti jäävän puoluepoliittisten ongelmien varjoon. Työläisperhe nousi todelliseksi yhteiskunnan perusyksiköksi, jonka tehtävät olivat selkeästi sivistyneistön 1800-luvulla hahmottaman perheideologian mukaisia.

Suomalainen työväenkysymys hahmotettiin vielä 1870-luvulla maalaisena ilmiönä, mutta 1900-luvulla sillä viitattiin ennen kaikkea palkkatyöläisten ongelmiin.⁵² Jaakko Forsman määritteli sen kysymykseksi työväen yhteiskunnallisen, taloudellisen ja valtiollisen aseman kohottamisesta. Hän laski työväkeen myös palkolliset ja maatyöläiset, mutta korosti, että käytännössä teollisuustyöväen asema oli saanut eniten huomiota. Teollisuudessa naiset ja lapset kilpailivat työpaikoista aikuisten miesten kanssa. Forsman totesi tylästi, että teollistuminen ei ainoastaan hävittänyt perhe-elämää vaan se myös saattoi naiset ja lapset alttiiksi uudenaikaisen tehdastyön vaaroille. Niitä olivat pitkä työaika, yötyö, epäterveelliset työolosuhteet ja ”kurjat asunto-olot”.⁵³ Hän näki teollistumisen vaikuttavan perheeseen naisten ja lasten ansiotyön kautta.

Asuntokysymys oli selvimmin työläisperhekysymyksen kaupunkilainen komponentti, joka syntyi kaupunkityöväestön kasvun myötä. Kaupungeissa työläisten asuinolot joutuivat sivistyneistöön kuuluneiden tarkkailijoiden lähikuvaan, vaikka saattoivat monessa suhteessa olla paremmat kuin maaseudulla. Yhteiskunnallisen reformin kannattajat tulkitsivat teollisuuslaitosten suuret asuntolat viimeistään vuosisadan vaihteessa työläisperheitä demoralisoiviksi ja yhteiskunnan

---

kapäiväisiin asioihin kuten perheeseen, lapsiin, ruokaan ja rakkauteen. ”Suuren elämän” kysymykset koskevat yhteiskunnan ja talouden rakenteita. Hirdman 1989, 10.

51 Työväenyhdistysten edustajakokous 1899, liitteet s. 28–33, 60–76. Karvonen esitti minimipalkan ja maksimityöajan määrittämistä kunnan ja valtion töissä, mutta ei yksityisten.

52 Leo Ehrnrooth kritisoi Suomen Työväensuojelus- ja sosialivakuutusyhdistyksen julkaisemassa esitelmässä sitä, että yhteiskuntapolitiikassa oli kiinnitetty liian vähän huomiota maatalouden työläisiin. Ehrnrooth 1913, 6–7.

53 Forsman 1919.

siveellistä perustaa jäytäväksi laitoksiksi.⁵⁴ Niiden tilalle haluttiin perhe-elämää paremmin suosivia asuntoja – koteja työläisperheille.

Kapitalismi työläisperheen vihollisena

”Vaimo usein luulee, että se on miehen vika kun toimeentulo on niin tukalaa ja taas päinvastoin mies taas syyttää vaimoansa tuhlaavaisuudesta, vaikka vaimon täytyy ehkä hyvinkin tarkoin laskea mihin hän minkin pennin panee. Siis olisi saatava kaikille selväksi tuo seikka, että turhaan he toisiaan vainoavat, sillä oikea syylinen jääkin huomaamatta. Jokaiselle pitäisi tulla selväksi tuo, että työläistenkin perheet voisivat olla onnelliset, jos yhteiskuntaolot muutetaan sellaisiksi, että ne suovat jokaiselle mahdollisuuden elää onnellisesti.”⁵⁵

Kansainvälinen sosialistinen työväenliike edusti suhteessa perheeseen omaa tiukkaa linjaansa, joka johdonmukaisesti pyrki osoittamaan, miten kapitalistinen yhteiskunta oli tuhonnut tai tuhoamassa työläisperheen. Usein viitattiin Friedrich Engelsiin, jonka ohjelmallinen kuvaus työväenluokan oloista 1840-luvun Englannissa viitoitti työväenliikkeen perheajattelua monissa maissa.⁵⁶ Suomalaisten sosiaalidemokraattien perheajattelu kiteytyi teesiin: yhteiskunta riistää työläisiltä perhe-elämän, siksi koko järjestelmä on uudistettava. Tätä kapitalistisen yhteiskunnan turmiollisuutta havainnollisti vuonna 1906 lapsenmurhasta kirjoitettu artikkeli, joka käsitteli ”proletaariäitien ja proletaarilasten” asemaa. Sen mukaan työläisten ankea asema näkyi naisten ja lasten ansiotyönä, lapsikuolleisuutena, hoidon puutteena, tietämättömyytenä, epäterveellisinä asuntoina, nälkänä, tapaturmina, sairauksina, alaikäisten rikoksina sekä kasvatuksen ja koulutuksen puutteena. Nämä kysymykset järkyttivät koko ”yhteiskunnan syvimpiä perusteita: tulevan ihmispolven, tulevaisen ihmiskunnan elämän-ehjoja”.⁵⁷

Sosiaalidemokraatit olivat wrightiläisen työväenliikkeen kanssa samaa mieltä siitä, että pitkä työpäivä oli työläisperheen vihollinen.

54 Juntto 1990, 59–134; Snellman 1910; Markkola 1991, 217–218.

55 ”Missä on syy siihen etteivät kaikki avioliitot ole onnellisia”. Palvelijatarlehti 11–12/1906.

56 Engels 1987 (1845); Hirdman 1992, 14–35; Eräsaari & Rahkonen 1975, 28; Engelsin ”Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä” ilmestyi suomeksi Kaapo Murroksen käännöksenä 1907. Engels 1907 (1884).

Työväenliikkeen perhekäsityksistä mm. Evans 1981, 256–280, Carlsson 1986, 55–73, Ohlander 1988, 170–179, Hentilä 1989, Hirdman 1992.

57 Davidsson 1906, 72.

Useampaan kertaan todettiin, että kohtuuton työaika vaikeutti sivistyksen hankkimista ja perhe-elämän viettämistä, jotka nimettiin työväenluokan edistyksen ja ihmisarvoisen elämän perusedellytyksiksi. Samoin lueteltiin lyhyemmästä työajasta työläisten perhe-elämälle koituvia etuja ja huomautettiin työaikajärjestelyjen ja työolojen haittaavan ja jopa estävän perheen ja kodin perustamista.⁵⁸ Muun muassa N. R. af Ursin esitti lyhyemmän työajan edistävän perhe-elämää, koska työläiset saisivat enemmän aikaa kasvattaa lapsiaan, heidän kiinnostuksensa kotielämään kasvaisi ja halu juopotella vähentyisi. Hän vaati lisäksi sunnuntaityön kieltämistä, koska sunnuntailepoa tarvittiin säilyttämään perhe-elämä, joka hänen käsityksensä mukaan ylläpiti valtiota.⁵⁹ Koko yhteiskunta olisi hyötynyt työläisperheiden tukemisesta, mutta vaarantunut niiden hajoamisesta.

Työväenliike vaati yhteiskunnallisia oloja toisenlaisiksi, jotta työläisperheiden oli mahdollista hoitaa ja kasvattaa nousevaa sukupolvea. Työväenliikkeen sisällä perhekysymykseen tarttui varsinkin työläisnaisliitto ja sen paikalliset osastot, yhtenä näistä Tampereen Työväenyhdistyksen naisosasto. Osasto pohti vuonna 1901 polttavaa kysymystä, jonka Olga Koskinen (Jokisalo) oli otsikoinut seuraavasti: ”Mistä johtuu köyhälistön naisen henkinen ja sitä useasti seuraava siveellinen rappiotila?” Koskinen vastasi työväenliikkeen opetuksen mukaisesti. Naisten rappiotila johtui kapitalismista, joka ajoi työläisperheiden lapset jo keskenkasvuisina maailmalle ”kapitalistien kulta-arkun sisältöä kasvattaaan”.⁶⁰ Olga Koskisen mielestä vallitseva yhteiskuntajärjestys särki työläisperheen ja pakotti kaikki sen jäsenet etsimään leipäpalaansa maailmalta.

Syyttäessään kapitalismia työläisperheiden hävittämisestä työväenliike ja erityisesti työläisnaisliike torjui samalla sosiaalidemokraatteihin kohdistuneita syytteitä perheen hävittämisestä. Työväenliikkeen argumentointi voidaan tiivistää seuraaviin pääkohtiin. Suurteollisuus ajoi työläisnaiset ja työläisperheiden lapset ansiotyöhön – siis ulos kodeista. Kapitalismi särki perheet, koska miehet eivät pysyneet elättämään perheitään. Lapsilta riistettiin lapsuus ja työläis-

58 Työväenyhdistysten ed. kok. 1893, 12; Työväenyhdistysten ed. kok. 1896, 99–107; Työväenyhdistysten ed. kok. 1899, liite, 28; Suomen sos. dem. puolueen kolmas kokous 1904, 150.

59 af Ursin 1897, 12; af Ursin 1899b, 12.

60 TTY:n naisosasto 14.10.1901. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo. Olga Jokisalo (v:een 1908 Koskinen) syntyi Tammelassa 1879 ja kuoli Tampereella 1916. Sos.dem. kansanedustaja vuosina 1908–09. Tehdastyöläinen, Tampereen työväenyhdistyksen naisosaston aktiivinen jäsen ja Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin puhuja.

perheiltä riistettiin koti.⁶¹ Näin työläisnaisliike käytti poliittisessa toiminnassaan ja agitaatiossaan hyväksi perheihannetta, jonka mukaan miehen on kyettävä elätettämään perheensä, jotta vaimon – lapsista puhumattakaan – ei tarvitse käydä ansiotyössä. Iskulause 'vaimo kodille, lapset koululle' oli voitava elää todeksi.

Aikakauden keskustelulle ominaiseen tapaan myös järjestäytyneet työläisnaiset nojautuivat puheenvuoroissaan liikkeen auktoriteetteihin. Hilja Pärssinen tutustutti Suomen työväestöä kansainvälisen työväenliikkeen teoreetikkojen käsityksiin perheen, kapitalismin ja työväenluokan suhteista ja julkaisi muun muassa Lily Braunin kirjoituksia. Käännösteksteihin kiteytyi suomalaisen työläisnaisliikkeen virallinen käsitys kapitalismin ja työläisperheen suhteesta. Braunin nimissä Pärssinen torjui syytökset sosialismista perheen hävittäjänä vastasyytöksellä, jonka mukaan kapitalismi oli salaisen myrkyn taivoin syönyt kaikki perhe-elämän edellytykset. Erityisen turmiolliseksi Braun nimesi kapitalismin vaikutuksen köyhälistön avio- ja perhe-elämään. Hän kuvaili pitkiä työpäiviä, kolkkoja asuntoja, asukkeja ja kalpeakasvoisia, sairaita lapsia, joista suuri osa kuoli. Hahmotettuaan tämä kuvan Braun kiteytti työväenliikkeen tavoitteen: "Tällainen on todellisuudessa perhe ja perhe-elämä, ja **tällaisen elämän** tahtoo sosialidemokratia tietysti hävittää."⁶²

Kysymys työläiskodista ja -perheestä oli työläisnaisliikkeelle yhteiskunnallinen kysymys, jonka uusi yhteiskuntajärjestelmä voisi ratkaista. Osaratkaisua työläisperheiden ongelmiin se etsi jo vallitsevan yhteiskuntamuodon puitteissa. Perheitä voitaisiin auttaa nostamalla palkkoja, lyhentämällä työaikaa ja kohentamalla asuinoloja. Pitkien työpäivien vuoksi perhe-elämälle ei jäänyt aikaa eivätkä työläisten asunnot luoneet edellytyksiä viihtyisälle perhe-elämälle. Työläisnaisliike piti kotia tärkeänä koko yhteiskunnan tulevaisuutta silmällä pitäen: sen mukaan siitä riippui nousevan sukupolven henkinen ja ruumiillinen terveys ja siveys.

Näitä ajatuksia esitettiin työläisnaisten ja työväenpuolueen edustajakokouksissa, paikallisissa työväenyhdistyksissä ja työväenlehdissä sekä vuodesta 1907 lähtien eduskunnassa, joka oli autonomian ajan lopulla tärkeä mielipiteenilmaisun foorumi. Hilja Pärssinen kiteytti

61 Esim. af Ursin 1899b, 12; Suomen sos. dem. puolueen viides ed. kok. 1906, 274, 281–284, 436; Pärssinen 1908; Hanna Karhinen, "Miksi tulee työläisnaisten olla sosialidemokraatteja". Työläisnainen 47/1910; "Naisten puolesta". Työläisnainen 5/1908; E. Huttunen, "Vaimon ansiotyö ja avioliitto". Työläisnainen 3/1913; Olga Lagerstam, "Vaimon ansiotyö ja avioliitto". Työläisnainen 4/1913; "Vaimon ansiotyöstä ja avioliitosta". Työläisnainen 6/1913.

62 "Lily Braun perheen hävittämisestä. Suomentanut H. P." Työläisnainen 50/1908.

työväenliikkeen kannan työläisperheen ja yhteiskunnan suhteesta vaalijulkaisussa, joka oli otsikoitu ”Porvarit työläisten avioliiton ja perheen vihollisina”.⁶³ Lyhyen lehtisen tavoitteena oli osoittaa äänestäjille, miten porvaristo syytti sosiaalidemokraatteja avioliiton ja perheen tuhoamisesta, mutta harjoitti itse työläiskotien hävitystä. Pärssinen väitti köyhyyden olevan este perheen perustamiselle. Hän väitti myös, että kapitalismi kurjisti työläiskoteja ja että porvarit eivät tahdaneet antaa parannuksia lainsäädännönkään kautta. Yhdessä liittolaisensa alkoholismin kanssa kapitalismi riisti työläisten lapsilta isän ja turmeli kotien onnen.

Työläisnaisliikkeen mukaan tehdasteollisuus särki pohjan ”vanhan ajan perhe-elämältä ja naisen suljetulta tehtävältä kodissa”. Vaikka ansiotyöllä nähtiin myös naisen elämänpiiriä avartava merkitys, oli työläisnaisella kapitalistisessa yhteiskunnassa kolminkertainen työtaakka: ansiotyö, kodinhoito ja suvunjatkaaminen.⁶⁴ ”Vanhan ajan perhe-elämän” puolustajiksi julistautuivat mielellään sekä työväenliikkeen että sivistyneistön ja keskiluokan edustajat. Työläisnaisliike vastasi porvarilliselle naisliikkeelle, joka mielsi itsensä perheiden ja kodin puolustajaksi, mutta sai miehiltä syytöksiä, joiden mukaan naisliike halusi hävittää perheen. Tämä kuumensi muun muassa Agathon Meurmanin ja Alexandra Gripenbergin välejä.⁶⁵ Perheen puolelle julistautujia riitti, samoin vastustajien leimaamista perheen viholliseksi. Perheellä oli erityinen ideologinen lataus 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa.

***

Huoli työläisperheestä liittyi 1800-luvun yhteiskunnallisiin muutoksiin, joista suurin ja läpikäyvin oli sääty-yhteiskunnan mureneminen. Työvoiman vapauttaminen vapautti työläisperheen, josta tuli yhteiskuntajärjestyksen peruspilari. Työläisperheen merkitys korostui sekä käytännössä että ideologisesti. Samaan aikaan teollistuminen tulkittiin uhkana työläisperheille. Sekä sivistyneistö että työväenliike ottivat kantaa työväestön perhe-elämään, josta tuli yksi aikakauden polttava kysymys. Wrightiläinen työväenliike perusti työ-

63 Pärssinen 1908; Eduskunnasta esim. vuoden 1909 toisten valtiopäivien keskustelu asetuksesta teollisuusammattityöstä. Pöytäkirjat II, 914–941, erityisesti s. 929, jossa Edvard Walpas syytti suomalaista puoluetta työläisperheen hävittämiseen tähtäävästä politiikasta.

64 Työläisnaisten edustajakokous 1911. Liitteitä, 8.

65 Nieminen 1951, 252,254; Tuulio 1959, 65–66, 95, 123; Meurman 1909, 129–130.

väen valistamisen ja 'kohottamisen' perhe-elämän edistämiseen, mutta työläisperhe oli tärkeä myös sosiaalidemokraateille. Sivistyneistö syytti sosialismia perheen ja siveellisyyden hylkäämisestä, 1900-luvun alussa sosiaalidemokraattinen työväenliike pani kapitalismin syyksi työläisperheen hävittämisen ja työläisten perhe-elämän riistämisen.

Näissä keskusteluissa ja kiistoissa työläisperheistä muodostui työläisperhekysymys, joka sai työläisperheiden tilanteen näyttämään huolestuttavalta. Keskustelusta ei kuitenkaan käynyt ilmi, minkälaista työläisperheiden elämä oli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa, koska jokainen etsi omiin käsityksiinsä parhaiten sopivia argumentteja. Jotta keskustelu työläisperhekysymyksestä asettuisi oikeaan yhteyteensä, on syytä selvittää, miten työläisperheiden jokapäiväinen elämä rakentui teollistuvassa yhteiskunnassa. Mikä oli perheen ja kodin merkitys tamperelaisen työväestön elämässä? Oliko Tampereella merkkejä työläisperheen hajoamisesta vai osuiko Oskar Groundstroem kenties lähemmäksi työläisperheen arkea arvioidessaan, että köyhyys yhdisti perheet? Puhuessaan työläisperheistä vuonna 1894 hän piti myönteisenä, että niiden kaikki jäsenet tekivät ansiotyötä toimeentulon hankkimiseksi.⁶⁶ Groundstroem päätteli, että työnteke yhdisti perheen yhteisen päämäärän saavuttamiseksi.

---

66 Groundstroem 1897a, 104.

Perhe

TAMPERELAINEN MALLIPERHE

Perheellisyys oli työväestön kansalaiskelpoisuuden tae. Tätä osoittaa Suomen itäisen piirin ammattientarkastajan lausunto alueensa siveellisyysoloista vuonna 1890. Hän selitti hyvää tilannetta vanhempien tehdaspaikkakuntien vakituisella työväellä, ”jossa perhe-elämä on ehtinyt juurtua ja jalostuttavalla vaikutuksellaan nuorisoon kehittänyt väestön siveellisuuden tunnetta”.¹ Tarkastaja Lindeberg puhui Itä-Suomen teollisuuspaikkakunnista, mutta hänen tulkintansa oli sovellettavissa myös muualle Suomeen.

Vuonna 1909 työväestön toimeentulosta kerättiin tarkkoja tietoja, jotka antavat mahdollisuuden perehtyä perheellisten työläisten jokapäiväiseen elämään. Esittelen viisihenkisen tamperelaisperheen, jonka isä oli 44-vuotias paperitehtaan työmies, tiikelikoneen hoitaja.² Perheen äiti oli 46-vuotias entinen palvelijatar. Aviopari oli ollut naimisissa 15 vuotta. Perheeseen oli syntynyt viisi lasta, joista 12- ja 9-vuotiaat pojat sekä 5-vuotias tytär olivat elossa ja asuivat kotona, kaksi lasta oli kuollut. Lapset olivat ulkopuolisen havainnoitsijan mukaan siististi puettuja, puhtaita ja hyväkäytöksiä. Äiti ompeli vaatteet lapsille ja itselleen.

Paperitehtaalaisen perhe asui omassa mökissä kaupungin laidalla. Asuntoon kuului huone, keittiö, eteinen ja kaksi komeroa sekä ullakko, jossa saattoi kesällä asua. Mökki oli uusi ja siihen oli sijoitettu aikaisemmat säästöt, samoin vaimon saama 700 markan perintö. Asunnon kalustus oli suhteellisen täydellinen ja koti hyvässä järjestyksessä. Tehdastyöhönsä isä ilmaisi olevansa tyytyväinen eikä hä-

---

1 Vuosikertomus, jonka ammattientarkastaja itäisessä tarkastuspiirissä K. Leonard Lindeberg on antanut vuodelta 1890. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 16, 131.

2 Teollisuushallitus teetti naisammattientarkastaja Vera Hjeltillä tutkimuksen työväestön toimeentuloehdoista vuosina 1908–1909. Hjelt 1912, 117–119, 142–143.

Työväenliike suhtautui pidättyväisesti työläisten haaveisiin omista kodeista, mutta kunnollinen tamperelainen perheenisä piti oman kurkihirren alle pääsemistä tavoittelemisen arvoisena.

Kuva on otettu Tahmelassa 1900-luvun alussa, vasemmalla perheen äiti Maria Laaksonen, etualalla perheen isä Tuomas Laaksonen, taustalla vierailulla ollut perhe. (Tampereen museot)

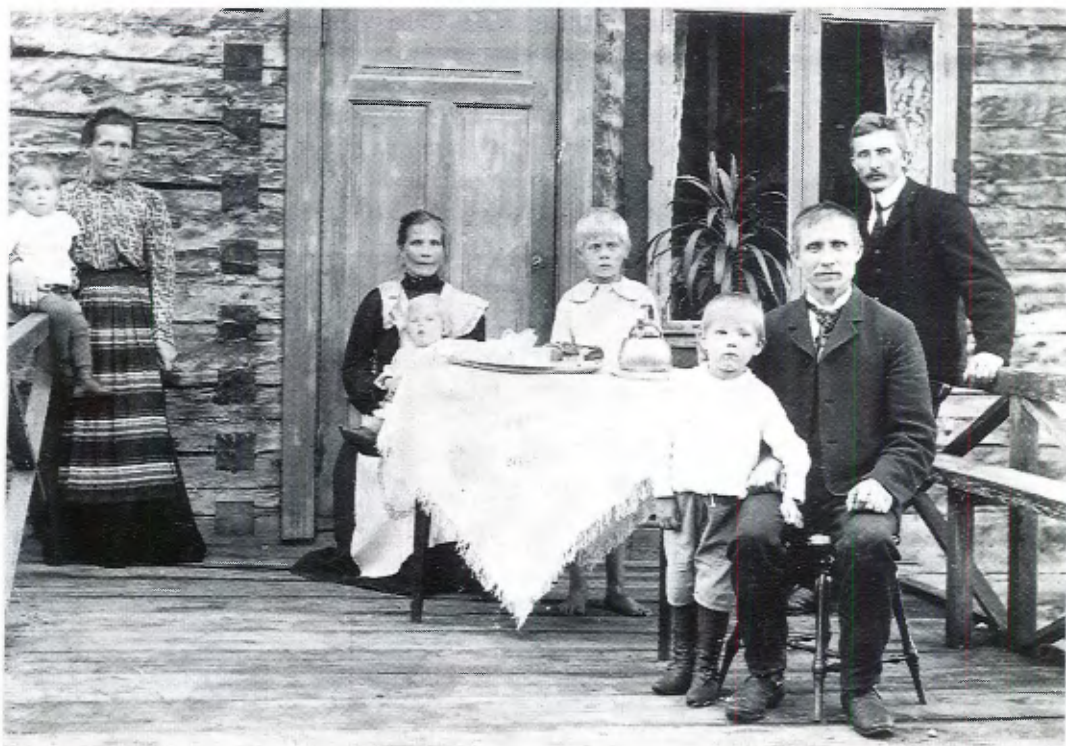
nellä ollut varsinaisesti muuta ansiotyötä. Äiti hankki lisätuloja toimimalla pidoissa keittäjänä ja tarjoilijana. Yhteiset vuosiansiot nousivat 1030 markkaan, joista isän osuus oli noin 890 markkaa.

Vanhempien yhteiskunnallista valveutuneisuutta osoittivat työväenyhdistyksen aktiivinen jäsenyys ja kotiin tilattu päivittäin ilmestynvä sanomalehti. Sekä isä että äiti olivat luku- ja kirjoitustaitoisia, vaikka koulu oli kummaltakin jäänyt käymättä. He lukivat kaunokirjallisuutta mieluummin kuin uskonnollista kirjallisuutta. Perhe ei käynyt kirkossa, sen sijaan vanhemmat harrastivat valtiollisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä. Työväenyhdistyksen illanvietot ja teatteriesitykset toivat vaihtelua elämään. Vanhemmilla oli tapana ottaa lapset mukaan huvitilaisuuksiin, joihin ei kuitenkaan ollut varaa mennä kovin usein. Vierailuja perheen tuttavapiirissä ei sanottavasti harrastettu. Molemmat vanhemmat olivat maalta kotoisin ja kesäisin äiti vietti lasten kanssa muutaman viikon entisellä kotiseudulla. Mies kävi siellä mahdollisuuksien mukaan. Uuden kesäharrastuksen tarjosi sou-tuvene, jolla perhe haaveili tekevänsä yhteisiä retkiä kodin lähellä olevalla järvellä.

Ruokamenojen osuus perheen kulutuksesta oli 58 prosenttia. Lämmin ateria syötiin päivittäin; siihen kuului pääasiassa maitotaloustuotteita, kasviksia, hedelmiä ja marjoja, joskus myös lihaa. Hiivaleivän perheenäiti leipoi itse. Kahvia juotiin kaksi kertaa päivässä, mutta alkoholia ei käytetty lainkaan. Lapset söivät ja joivat samoja ruokia ja juomia kuin vanhempansakin. Muuten perheen kulutus jakaantui melko pieniin kulueriin. Asuinkustannukset nousivat kuudesosaan menoista, mutta mikään muu yksittäinen menoerä ei ylittänyt kymmenesosaa vuoden aikana käytetyistä varoista.

Paperitehtaalaisen perhe vaikutti mallikelpoiselta tamperelaiselta työläisperheeltä, jonka elämä oli raitista, työteliästä ja perhekeskeistä. Jokapäiväinen elämä ei kuitenkaan ollut niin idyllistä kuin edellinen kuvaus antaa ymmärtää. Ongelmia aiheutti terveys, mistä kahden lapsen menettäminenkin kertoo. Äidin ja lasten terveydentila oli ennenkin ollut heikko, mutta erityisen vaikeaa oli vuonna 1909, jolloin kaikki lapset sairastivat tulirokkoa yhteensä 9 viikkoa. He toipuivat, vaikka tulirokko oli ankara tauti, josta kaikki eivät selviytyneet hengis-

sä.³ Kevättalvella perheen toimeentulo oli vaarassa, kun isä joutui kolmeksi kuukaudeksi sairaalaan tapaturman aiheuttaman verenmyrkytyksen vuoksi. Hänellä oli tehtaan puolesta tapaturmavakuutus, joten vakuutusyhtiö maksoi sairausajan ylläpidon. Tehtaan sairaskassa maksoi 10 markan viikkokorvauksen. Korvaukset vastasivat vain noin puolta normaaleista kuukausituloista, mutta auttoivat vaikeimman ajan yli. Ilman onnettomuutta perheenisän vuositulot olisivat ylittäneet 1000 markan rajan.

Paperitehtaalaisen perhetiedot antavat ymmärtää, että perheellisten työläisten elämä oli suhteellisen vakaata, mutta taudit ja tapaturmat saivat tasapainon järkkymään. Huomio kiinnittyy kolmeen seikkaan: perherakenteeseen, asumiseen ja toimeentuloon. Vanhemmat olivat avioituneet kolmenkymmenen ikävuoden paikkeilla ja vaimo oli pari vuotta miestänsä vanhempi. Perhe oli suhteellisen pieni: viisi

---

3 Kuolevaisuus vaihteli 3–30 % välillä. Potilas piti eristää muista noin 7 viikoksi. Tietosanakirja IX (1917).

lasta, joista kaksi kuoli jo pienenä. Asuntona oli oma mökki eikä ruokakuntaan kuulunut alivuokralaisia tai muita ydinperheen ulkopuolisia jäseniä. Toimeentulo koostui pääasiassa isän ansioista, mutta äidinkään osuus ei ollut mitätön. Tämä perhe-elämän kuvaus kattoi ajan 1890-luvun puolivälistä vuoteen 1909, jolloin tamperelainen työläisperhe oli ilmiönä jo kohtalaisen vakiintunut. Miten se vakiintui ja miten työväestön perhe-elämä muotoutui 1910-luvulle tultaessa?

PERHERAKENNE

Perheet naimattomien varjossa

42

Perhe-elämän vakiintuneisuutta voi arvioida sen perusteella, miten suuri oli avioituneiden osuus väestöstä. Naimisissa olevien väestöosuus oli kaupungeissa alhaisempi kuin maaseudulla, mutta tämä ei tarkoittanut, että kaupunki olisi sinänsä ollut uhka perheenperustamiselle. Myös väestön ikärakenne on otettava huomioon. Avioituminen alkoi teollistumisaikana hienokseltaan kaupunkilaistua, vaikka pääosa avioliitoista solmittiin edelleen maaseudulla. 1880-luvulla Suomessa vihityistä pariskunnista noin 10 prosenttia asui kaupungeissa. Vuosina 1901-1910 oli kaupunkilaisten osuus vihityistä noussut 16 prosenttiin. Solmittujen avioliittojen osuus oli suurempi kuin kaupunkilaisten osuus koko väestöstä, koska kaupungeissa asui suhteellisesti enemmän naimaikäistä väestöä kuin maaseudulla.⁴

Perhe-elämä juurtui hieman oikullisella tavalla Tampereelle, jonka työväestöä leimasi koko 1800-luvun ajan nuoruus ja naimattomuus. Työläisperheiden vanhemmat jäivät tilastoissa runsaslukuisten nuorten työntekijöiden varjoon, vaikka perheen perustaminen oli normaali osa aikuisten työmiesten elämää 1800-luvun puolivälin Tampereella. Tätä osoittavat esimerkiksi tiedot Finlaysonin tehtaasta. Vuonna 1850 yli 30-vuotiaista työmiehistä oli naimisissa 98 prosenttia, vuonna 1860 noin 92 prosenttia. Nuoria tehdastyöläisiä oli niin paljon, että perheenisien osuus yli 20-vuotiaista työmiehistä jäi kumpanakin vuonna runsaaseen kolmasosaan.⁵

Koko kaupungissa perheellisten työläismiesten määrä kasvoi noin viidestäsadasta noin viiteentuhanteen vuosina 1860-1920. Heidän osuutensa ammatissatoimivasta työväestöstä nousi kuitenkin vajaan

4 SVT VI:19, 15; SVT VI:43, 18-20; Vrt. Pitkänen 1981, 285.

5 Mäkinen 1975, 26. Yli 30-vuotiaita miehiä oli vuonna 1850 43 ja vuonna 1860 107.

ta neljäsosasta vain runsaaseen neljäsosaan. Vaatimaton osuus johtui ikä- ja sukupuolirakenteesta. Tampereen ikäpyramidi pullisteli vyötaisisiltään varsinkin naisten puolelta, mikä tarkoitti sitä, että nuoria työläisnaisia oli paljon. Vuonna 1870 kolme neljäsosaa ammattissatoimivasta työväestöstä oli alle 25-vuotiaita. 1900-luvun alussa alle 25-vuotiaiden osuus oli 40 prosentin luokkaa. Työläisperheistä puhuttaessa olisi harhaanjohtavaa tarkastella vain ammatissatoimivaa väestöä. Perheellisiä oli selvä enemmistö koko työväestöstä 1870-luvulta lähtien, kun otetaan huomioon myös työläisten puoliset ja lapset.⁶ Kaupunkityöväestön määrän kasvaessa myös naimattomuus sai uuden ulottuvuuden. Mitä enemmän kaupungissa oli työläisperheitä, sitä enemmän oli naimattomia työläisiä, jotka itse asiassa olivat myös 'perheellisiä' eli työläisperheiden lapsia.

Uutena, teollisuuden ympärille kasvavana kaupunkina Tampere muistutti Michael Andersonin ja Tamara Harevenin tutkimia tekstiiliteollisuuspaikkakuntia, joissa työläisperhe säilytti asemansa koko teollistumisajan. Niissä työväestö muodostui eri tavalla kuin Keski-Euroopan vanhoissa kaupungeissa, joissa oli laaja perheellinen työväestö jo ennen teollistumista ja joissa teollistuminen saattoi synnyttää perheen kriisin. Vaikka perhe ei 1800-luvun puolivälin Tampereel-lakaan ollut työväestön valtaosan elämänmuoto, tämä ei yksittäisten ihmisten elämässä tarkoittanut perheen merkityksen heikkenemistä toisin kuin kaupungeissa, joissa teollistuminen syrjäytti perhetyövoimaan pohjautuneen manufaktuuri- ja tuotannon. Vuonna 1856 oli Wienin asukkaista 27 prosenttia naimisissa, mikä oli selvästi vähemmän kuin aiemmin tai myöhemmin 1800-luvulla. Samoihin aikoihin eli vuonna 1860 Tampereen työväestönkin keskuudessa perheellisten osuus (45 %) oli alhaisempi kuin parikymmentä vuotta aikaisemmin tai myöhemmin.⁷ Jos lasketaan vain avioituneiden osuus, päästään yhtä alhaiseen lukuun kuin Wienissä, mutta tämä laskutapa tekee työläisten nuoruuden johdosta vääryyttä perheellisten osuudelle. Pelkkä naimisissa olevien prosentuaalinen osuus ei kuvaa perheen asemaa yhteiskunnassa, koska myös paikkakunnan ikärakenne on otettava huomioon.

Yleiskuva 1800-luvun jälkipuoliskon perheellistymisestä Tampereella on, että työväestön erotti muista kaupunkilaisista naisten yleisempi naimattomuus. Tampereen työväestön naimattomuus johtui työväestön ikärakenteen ohella myös naisenenmistöstä.⁸ Suurimmil-

6 Haapala 1986, 218–219, 223–226.

7 Anderson 1971; Hareven 1984; Sieder 1987, 155–157; Ehmer 1982, 304–311; Haapala 1986, 174–176, 226.

8 Haapala 1986, 211–228.

laan kaupungin naisenemmistö oli vuonna 1870, jolloin 59 prosenttia kaupunkilaisista oli naisia. Varsinkin nuorissa ikäluokissa, naimikäisten keskuudessa, erot olivat suuria. Vuonna 1870 jokaista 15–24 -vuotiasta miestä kohti kaupungissa asui kaksi samanikäistä naista. Vuosina 1880 ja 1890 nuorten miesten ja naisten määrällinen suhde hieman tasoittui, alle 30-vuotiaita naisia oli 'vain' 1,3–1,4 yhtä miestä kohti. Vuoteen 1910 tultaessa naisten osuus nuorista aikuisista jälleen kasvoi. Ero oli huomattavin 20–24-vuotiaiden keskuudessa – naisia oli noin kaksi kertaa enemmän kuin miehiä – mutta eroja eivät tasoittaneet seuraavaankaan viisivuotisikäluokkaan kuuluneet. Jokaista 20–29-vuotiasta miestä kohti kaupungissa oli 1,8 samanikäistä naista.⁹ Jo pelkästään määrällisten suhteiden vuoksi kaikki tam-

9 Rasila 1984, 220–225; Haapala 1986, 217–223; SVT VI:11, 97–99; SVT VI:20, 96–99; SVT VI:44:4.

Työväestön perheellisyydestä saa väärän kuvan, jos sitä tarkastelee vain ammatissatoimivan työväestön perusteella. Työpaikoilla perheenisät ja -äidit jäivät runsaslukuisen naimattoman työväestön varjoon. 1900-luvulle tultaessa myös entistä useammat

naimattomat työläiset olivat 'perheellisiä'. He olivat työläisperheiden tyttäriä tai poikia, jotka asuivat vanhempiansa luona ja toivat palkkansa äidin talouskassaan. Nämäkin tiilitehtaan naiset olivat nuoria tyttöjä. (Tampereen museot)

perelaiset nuoret naiset eivät voineet avioitua oman kaupungin nuorten miesten kanssa.

Työläisnaisten naimattomuus ei yleistynyt tasaisesti sukupolvi sukupolvelta vaan se seurasi miesten ja naisten määrällisten suhteiden vaihtelua. Ikäluokassa, joka vietti nuoruutensa Tampereella 1860- ja 1870-lukujen vaihteessa, oli naisten naimattomuus yleistä. Kaksikymmentä vuotta nuorempi ikäluokka aikuistui aikana, jolloin 'miespuola' oli pienempi ja tämä näkyi naisten avioitumisen yleistymisenä. Kaupunkityöväestön keskuudessa vallitsi vahva avioitumisen ja perheenperustamisen ihanne. Vuosien 1850, 1870 ja 1890 nuoresta työväestöstä¹⁰ avioitui seuraava osuus:

	naiset	miehet
1850	62 %	57 %
1870	58 %	80 %
1890	66 %	69 %

1850-luvun nuorten miesten keskuudessa naimattomuus näyttää erityisen yleiseltä. Lukuihin vaikutti kuitenkin liikkuvuus. Miltei puolet otantaan tulleista miehistä muutti pois Tampereelta eikä heidän avioitumisestaan ole myöhemminkään tietoa. Kaupunkiin jääneet työläismiehet sen sijaan avioituivat: heistä 90 prosenttia perusti perheen. Myös kahdessa nuoremmassa ikäluokassa kaupunkiin jäi perheellisiä: vuoden 1870 Tampereelle jääneistä nuorista miehistä oli naimisissa 88 prosenttia ja vuoden 1890 miehistä 76 prosenttia. Sen sijaan naisten perheellistyminen ei noudattanut samaa sääntöä. Vuoden 1890 naisten naimattomuus oli kaupunkiin jääneiden keskuudessa jopa yleisempää kuin koko ikäluokassa. 1850- ja 1870-luvun nuorten naisten avioituminen oli seurannut miesten mallia eli Tampereelle jääneet naiset olivat avioituneet jonkin verran yleisemmin kuin sieltä pois muuttaneet.

10 Muuttoliikeaineiston otanta vuosina 1850, 1870 ja 1890 Tampereella asuneista 20–24-vuotiaista miehistä ja naisista. Ks. liite 1.

Sukupuolten erot heijastelivat miesten ja naisten erilaista asemaa avioliitto- ja työmarkkinoilla. Kaikkein selvimmin ero näkyi tehtaalaisten keskuudessa. Tehtaalaismiehistä avioitui 85 prosenttia, naisista noin 60 prosenttia.¹¹ Teollisuustyön, kaupunkilaisuuden ja perheenperustamisen suhde oli työväestön miehillä ja naisilla erilainen. Tampereen työväestön miesten perheellistyminen oli niin korkea, että perheen häviämisestä ei voida puhua. Sen sijaan naimattomien naisten korkea osuus oli ilmiö, jonka myös aikalaiset havaitsivat ja saattoivat aiheellisesti huolestua perheen merkityksen heikkenemisestä. Tehdastyö etäännytti naisia avioliiton kautta muodostetusta ydinperheestä, mutta varmisti miehille perheellisyyden.

Naisten teollisuustyö, jota syytettiin perhettä hajottavaksi – tosin sillä tavallisesti tarkoitettiin perheellisten naisten tehdastyötä – oli sikäli uhka perheelle, että se soi naisille valinnanvapauden. Perheellisten naisten työ tehtaassa oli 1800-luvun Tampereella harvinaista, joten valinta tehdastyön ja perheen välillä oli hyvin konkreettinen.¹² Tehdastyö mahdollisti naisten taloudellisen itsenäisyyden eri tavalla kuin piian tai palvelijattaren työt, jotka edustivat enemmän elämänvaihetta kuin ammattia. Vapaus oli kuitenkin rajallinen yhteiskunnassa, jossa vallitsi vahva perheenperustamisen normi ja jossa kuka tahansa aviovaimo oli ihanteiden tasolla aina arvokkaampi kuin 'vanhapiika'.

Naisten mahdollisuus elättää itseänsä naimattomana tehdastyöläisenä ei ollut kuitenkaan yksiselitteisesti uhka työläisperheelle. Se saattoi jopa vahvistaa perhe-elämää ja lähentää puolisoiden välejä, koska tehtaissa työskentelevillä naisilla oli toimeentulonsa puolesta varaa valita itselleen mieleinen puoliso ja "jos hyvää ei saanut, ei huo-noa tarvinnut huolia". Työläisnaisilla oli varaa ajatella avioliittoa rakkauteen ja keskinäiseen mieltymykseen perustuvana suhteena. Tehdastyö ei vienyt pohjaa edes työläisnaisten perhe-elämältä, ellei sellaiseksi lasketa sitä, että tekstiiliteollisuus keräsi yhdelle paikkakunnalle niin paljon naisia, että kaikki eivät voineet avioitua, vaikka miehet olisi jaettu tasan naisten kesken.

Ikäryhmittäinen erittely Tampereen väestöstä vuosina 1880–1910 täydentää edellä hahmottamaani kuvaa avioitumisen ja perheenmuodostuksen malleista. Julkaistusta väestölaskenta-aineistosta ei voi erottaa työväestöä muista kaupunkilaisista, mutta tiedot kaikista kaupunkilaisista vahvistavat edellä esitettyä kuvaa työväestön avioitumis-

11 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890.

12 Tampereen tehdastyöläisistä Kanerva 1946, Varto 1954, Kanerva 1972, Mäkinen 1975, Haapala 1986 ja Koskiahho 1991.

Taulukko 1. 30 vuotta täyttäneiden tamperelaisten siviilisääty vuosina 1880, 1890, 1900 ja 1910.

	1880		1890	
	miehet	naiset	miehet	naiset
naimattomia	12,2	23,5	12,9	24,5
naimisissa	81,9	54,8	81,5	54,4
leskiä	5,9	21,7	5,6	21,1
yhteensä %	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2023	3057	3069	4455
	1900		1910	
	miehet	naiset	miehet	naiset
naimattomia	13,1	24,3	10,9	27,1
naimisissa	81,3	57,0	82,2	54,6
leskiä*	5,6	18,7	6,9	18,3
yhteensä %	100,0	100,0	100,0	100,0
N	5516	7199	6598	9727
* Leskiä ja eronneita. 1900 eronneiden osuus ryhmän miehistä oli 5,7 %, naisista 1,8 %. Vastaavat luvut 1910 olivat 4,6 % ja 1,6 %.				

Lähde: SVT VI:11, SVT VI:20, SVT VI:35, SVT VI:44:4. Henkilöt, joiden siviilisääty on tuntematon, puuttuvat taulukosta. Heidän osuutensa ei kuitenkaan ollut merkittävä.

47

käytännöistä. Korkea avioitumisikä kasvatti nuorten aikuisten ryhmässä naimattomien osuutta, joten tarkastelen 30 vuotta täyttäneitä kaupunkilaisia (taulukko 1). Tässä ikäryhmässä miesten ja naisten väliset erot olivat selviä; miehistä miltei 90 prosenttia oli solminut avioliiton, mutta naisista vain noin kolme neljäsosaa.

Eri ikäryhmiä tarkasteltaessa erottuu vuosi 1910, jolloin naimattomien miesten osuus oli pienempi, mutta naimattomien naisten osuus suurempi kuin aiempina vuosina. Naisten naimattomuus kumuloitui: naimattomien osuus oli kaikissa ikäluokissa – 40–49-vuotiaita lukuunottamatta – suurempi kuin aiempina vuosina. Yli 60-vuotiaita naimattomia miehiä kaupungissa ei ollut juuri lainkaan. Ikäryhmän naisista oli noin 16–18 prosenttia neiti-ihmisiä, mutta miehistä vain noin 5 prosenttia poikamiehiä. Tässä suhteessa aika vuodesta 1880 vuoteen 1910 ei tuonut mukanaan ratkaisevaa muutosta. Vanhemmissa ikäluokissa melkein kaikki miehet olivat olleet naimisissa ja naisistakin huomattavan suuri osa.¹³ Perhe ei tässä suhteessa menettänyt merkitystään.

13 Ks. liitetaulukot 1a, 1b ja liitteenä oleva kuvio 1.

Avioituneiden väestöosuus oli alhaisempi työväestön kuin muiden väestöryhmien keskuudessa. Tarkastelutavasta riippuen perheen asemaa voi pitää sekä vahvana että heikkona. Perhe oli sikäli vahva, että aikuiset työläismiehet olivat naimisissa ja heillä oli perhe. Miesten naimattomuus ei ollut yleistä. Myös monet työväestön naiset pyrkivät perustamaan perheen – noin kaksi kolmasosaa onnistuikin tässä tavoitteessaan. Yli 30-vuotiaiden naimattomuus ei ollut ilmiö, joka olisi uhannut perheen asemaa yhteiskunnassa. Silti myös tulkinta perheen aseman heikkenemisestä oli oikeutettu, koska työväestön ikä- ja sukupuolirakenne sai työläisperhekysymyksen näyttämään ongelmalliselta. Työväestön valtaosa oli nuoria, naimattomia työläisiä, minkä lisäksi tehtaissa työskenteli naimattomia aikuisia naisia. Perheet jäivät näiden naimattomien työläisten varjoon. Aikalaisten käsitys, jonka mukaan teollistuminen ja kaupungistuminen uhkasivat työläisperhettä, sai tukea perheellisten väestöosuutta kuvaavista tiedoista.

Avioitumisikä

48

Naisten ja miesten avioliittomarkkinoiden erilaisuus näkyi avioitumisiän eroina, joilla oli yhteys väestörakenteeseen. Paikkakunnan naisenemmistön on havaittu nostaneen naisten ja laskeneen miesten avioitumisikää; vastaavasti miesenemmistö alentaa naisten ja nostaa miesten avioitumisikää.¹⁴ Ihmiset eivät tietenkään reagoi mekaanisesti olosuhteisiin, mutta sukupuolten määrällinen suhde näkyi muissakin suhteissa. Tampereella – kuten tekstiiliteollisuuskaupungeissa yleensä – työläismiehet avioituivat suhteellisen nuorina. Koko maassa avioituneiden keski-ikä pysyi 1800-luvun lopulla tasaisena: miehillä se oli keskimäärin 27 vuotta ja naisilla 25 vuotta. Tamperelaiset sulhasmiehet olivat 1800-luvun lopulle asti keskimääräistä nuorempia, mutta vuosina 1888–90 he edustivat maan keskiarvoa. Naisten keskimääräinen avioitumisikä (26,3 vuotta) oli korkeampi kuin koko maan keskiarvo.¹⁵ Kaupungin kiivaan ja epätasaisen väestökehityksen vaikutus avioitumiskäytäntöihin näkyi myös naisten korkeana avioitumisikänä.

Naisten avioitumisikä oli perheenmuodostuksen kannalta keskeinen tekijä: nuorena avioitunut nainen ehti synnyttää enemmän lapsia kuin vanhempi kanssasarensa. Avioitumisiän ja puolisoitten vä-

14 Hill 1989, 134; Anderson 1976, 55–78.

15 SVT VI:19, 21–22; SVT VI:34, 30; Tampereen tiedot vihittyjen luettelosta 1878–80, 1888–90 ja 1908–10.

Taulukko 2. Tampereen työväestön keskimääräinen avioitumisikä 1800-luvun loppupuoliskolla.

Syntymävuosi	naiset	miehet
1826–30	25,9	24,7
1846–50	27,9	25,1
1866–70	26,2	27,5

Lähde: Muuttoliikeaineisto, otanta Tampereella vuosina 1850, 1870 ja 1890 asuneista nuorista aikuisista.

lisen ikäeron perusteella voi arvioida avioparin keskinäistä suhdetta, samoin heidän elämäkokemustaan ennen avioliittoa.¹⁶ Tampere-laisnaisten keskimääräistä avioitumisikää kasvatti runsaslukuinen työväestö. Työläisnaiset kävivät vihillä vanhempina kuin muut naiset. Myös maaseudulla piiat ja muut maatyöläisnaiset avioituivat vanhempina kuin talollisten tai muun itsenäisen väestön tyttäret.¹⁷ Taulukossa 2 esitän Tampereen työväestön avioitumisiän keskiarvon sekä työläisammateissa itse toimineista että työväestön lapsista, jotta saan mukaan myös ne työväestön naiset, jotka kävivät vihillä työmiehen tyttären nimikkeellä.

Miesten ja naisten keskimääräisen avioitumisiän erotus oli suurin 1840-luvun lopulla syntyneiden eli vuoden 1870 nuorten työläisten keskuudessa. Tällöinhän sukupuolten määrällinen suhde oli kaikkein epätasaisin. Käsitys työläisten haluttomuudesta avioitua saattoi osittain johtua verrattain lukuisasta nuorten naisten joukosta, joka ei ollut vielä avioitunut. Tampereen työväestössä naisten keskimääräinen avioitumisikä oli korkeampi kuin miesten 1800-luvun lopulle asti, jolloin miesten avioitumisiän keskiarvo ohitti naisten keskiarvon. Yli 30-vuotiaana avioituminen oli koko ajan osa tamperelaisten työläisnaisten avioitumismallia. 1890-luvun naimaikäiset naiset avioituivat edellistä sukupolvea nuorempina, samoin naimattomuus oli harvinaisempaa (taulukko 3). Perheen perustaminen oli siis varsin suuressa määrin väestörakenteesta riippuva ilmiö.

Työmiehet perheellistyivät huomattavan varhaisessa vaiheessa. 1800-luvun kolmen sukupolven työläismiehistä joka kolmas oli avioliiton satamassa jo ennen kuin täytti 25 vuotta. Naisista oli samaan ikään mennessä avioitunut joka neljäs, tosin naistenkin nuorena avioituminen yleistyi 1800-luvun lopulle tultaessa. Tampereelle jääneissä

16 Vrt. Hill 1989, 129–147; Göransson 1988, 241–242.

17 Markkola 1986, 79.

Taulukko 3. Tampereen työväestön avioitumisiän jakauma sukupuolittain 1800-luvun loppupuoliskolla.

Naiset				
Avioitumisikä	Syntymävuosi			yht.
	1826–30	1846–50	1866–70	
– 24	22	21	33	26
25 – 29	30	23	18	22
30 –	10	14	15	14
Ei avioitunut	28	42	34	38
Yhteensä %	100	100	100	100
n	73	120	120	313
Miehet				
Avioitumisikä	Syntymävuosi			yht.
	1826–30	1846–50	1866–70	
– 24	30	47	28	33
25 – 29	23	20	28	25
30 –	4	12	13	11
Ei avioitunut	43	20	31	31
Yhteensä %	100	100	100	100
n	47	59	122	228

50

Lähde: Muuttoliikeaineisto, otanta Tampereella vuosina 1850, 1870 ja 1890 asuneista nuorista aikuisista.

oli enemmän nuorena avioituneita kuin sieltä poismuuttaneissa. Kaikkein selvin tämä ero oli 1820-luvun lopulla syntyneiden eli vuoden 1850 nuoren työväestön keskuudessa. Alle 25-vuotiaana avioitui lähes puolet kaupunkiin jääneistä miehistä ja kolmasosa naisista. Seuraavien sukupolvien keskuudessa kaupunkiin jääneet ja sieltä muualle muuttaneet eivät enää poikenneet toisistaan yhtä paljon.

Tamperelaismiehillä, jotka vuonna 1870 olivat 20–24-vuotiaita, oli erityistä kysyntää. Osojoukon työmiehistä lähes puolet perheellistyi alle 25-vuotiaana. Jos perheen perustamista tarkastelee kaupankäynnin termein – kuten perhetutkimuksessa usein tehdään – voi todeta, että vapaat miehet kävivät avioliittomarkkinoilla kaupaksi paremmin kuin naiset. Tampereen väestörakenne suosi miesten perheellistymistä.

Mikäli tarkastellaan vain avioituneita, ei miesten ja naisten avioitumisiän välillä ollut yhtä suuria eroja. Moni perheen perustanut työläisnainen oli loppujen lopuksi varsin nuori. Alle 20-vuotiaana ei juuri avioitunut, mutta alle 25-vuotiaana kävi vihillä 42 prosenttia avioliiton solmineista työväestön naisista. Ero miehiin ei tässä suhteessa

Taulukko 4. Vihittyjen avioparien ikäsuhteet Tampereella vuosina 1878–80, 1888–90 ja 1908–10.

	1878–80	1888–90	1908–10
Mies vanhempi	52,4	55,6	62,5
Vaimo vanhempi	38,3	37,3	29,1
Samanikäiset	9,3	7,1	8,4
Yhteensä %	100,0	100,0	100,0
Ikä tiedossa	311	482	880
N	345	482	884

Lähde: Vihittyjen luettelot 1878, 1879, 1880, 1888, 1889, 1890, 1908, 1909, 1910. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto.

ollut niin suuri, avioituneista työläismiehistä joka toinen vihittiin alle 25-vuotiaana. 30-vuotissyntymäpäivän jälkeen kävi vihillä joka viides aviovaimo ja noin joka kuudes aviomies.¹⁸

Osa työväestöön kuuluneista naisista solmi avioliiton ilman ammatinimitystä, heidät vihittiin yksinkertaisesti ”työmiehen tyttärenä”. Tyttäreksi kirjatut naiset poikkesivat ammatissa toimineista työläisnaisista yllättävän vähän. Selvin ero oli, että työmiehen tyttärenä vihillä käyneistä joka kolmas solmi avioliiton alle 25-vuotiaana. Työssä olleista vain joka viides avioitui näin nuorena.¹⁹ Vihittyjen luettelon tehtävänä ei kuitenkaan ollut morsiamen ammatin kirjaaminen. Tästä syystä morsian saattoi työpaikasta huolimatta kulkea kirkonkirjoissa pelkän tyttären tittelillä, varsinkin, jos hän asui kotona.

Sivistyneistön ja keskiluokan perhehanteissa vaimon kuului olla miestänsä nuorempi. Ihanteellisen perhe-elämän edellytys oli, että jo jonkin verran elämäkokemusta omaava mies pystyi ohjaamaan ja kasvattamaan nuorta vaimoaan hyväksi puolisoiksi. Työväestön keskuudessa oli kuitenkin tavanomaista, että vaimo oli vanhempi. Joka toisessa porilaisessa työläisperheessä vaimo oli nuorempi, joka toisessa samanikäinen tai vanhempi kuin miehensä. Pariskunnat, joissa vaimo oli miestänsä vanhempi, olivat 1800-luvulla yleisempiä kuin 1900-luvulla.²⁰ Tampereella tämä näkyi seurakunnan kokonaiskuvasakin, vaikka yli puolet sulhasista oli vanhempia kuin morsiamensa (taulukko 4).

18 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890.

19 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890.

20 Sivistyneistön perheihanteesta Häggman 1994, 86–88; Porilaisista työläisperheistä Teinonen 1984, 29–30.

Taulukko 5. Vihittyjen työläisavioparien ikäsuhteet Tampereella vuosina 1880, 1890 ja 1910 (ensimmäinen avioliitto).

	1880	1890	1910
Mies vanhempi	48,9	44,0	53,3
Vaimo vanhempi	41,1	45,0	20,3
Samanikäiset	10,0	11,0	16,4
Yhteensä %	100,0	100,0	100,0
N	90	109	165

Lähde: Vihittyjen luettelot 1880, 1890 ja 1910. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto. Ikäsuhte laskettu pariskunnista, joissa sekä morsian että sulhanen kuuluivat työväestöön.

Työläiset särkivät ydinperheihanteen keskeisen ulottuvuuden eli aviopuolisoiden välisen 'oikean' ikäeron. Tässä suhteessa työväestön avioituminen tuotti vääranlaisia perheitä. Vuosina 1880, 1890 ja 1910 Tampereella avioituneista olen eritellyt tarkemmin työläisiä (taulukko 5). Kunakin vuonna vihityistä noin neljä viidesosaa kuului työväestöön. Työväestöön on laskettu kaikki selkeästi työläisammateissa toimineet sekä heidän poikansa ja tyttärensä.²¹ Miehet olivat pääasiassa työmiehiä ja tehdastyöläisiä, naiset tehdastyöläisiä ja piikoja.

Työväestön keskuudessa aviopuolisoiden keskinäiseen suhteeseen toi oman ulottuvuutensa, että vaimolla oli iän tuomaa elämäkoke-musta saman verran tai enemmän kuin miehellä, mikä oli harvinais-ta ylempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa. 1900-luvun alun Tam-pereella työväestön avioitumismalli alkoi kuitenkin muistuttaa mui-den yhteiskuntaluokkien käytäntöä: mies oli entistä useammin vai-moan vanhempi. Miesten avioitumisikä nousi enemmän kuin nais-ten. Tämä ei kuitenkaan yksiselitteisesti tarkoittanut, että perheen perustaminen keskiluokkaistui, sillä työläisavioparien ikäero pysyi edelleen kapeampana kuin työväestöön kuulumattomien avioparien ikäero. Tämä tulee ilmi, kun tarkastelee työväestön ja muiden avio-parien ikäsuhdetta avioitumisiän keskiarvon avulla (taulukko 6).

Vaikka työväestöön kuulumattomia oli vähän, voi keskiarvoista löytää viittauksen malliin, joka tunnetaan muistakin tutkimuksista. Työläismiehet avioituivat nuorempina kuin ylempien yhteiskuntaryh-

21 1880 ja 1890 vihittyjen luettelon 'fröken' ja 'neitsy' on helppo sijoittaa muu-hun kuin työväestöön. Sen sijaan v. 1910 'neiti' ja 'neito' saattoivat viitata työ-läisen tyttäreeseen, jolla ei ollut omaa ammattia. Luettelossa esiintyi kuitenkin myös työmiesten tyttäriä ja koska 'neitejä' ja 'neitoja' oli vain muutama, lasken hei-dät ylempiin yhteiskuntaluokkiin.

Taulukko 6. Tampereella vuosina 1880, 1890 ja 1910 vihittyjen miesten ja naisten keski-ikä (ensimmäinen avioliitto).

	1880	1890	1910
työläispari			
– mies	25,8	26,3	27,5
– vaimo	25,2	25,9	26,1
N	90	109	165
muu pari			
– mies	*	28,9	28,1
– vaimo	*	24,3	25,8
N	2	14	32
* Vuonna 1880 vain kaksi työväestöön kuulumatonta pariskuntaa.			

Lähde: Vihittyjen luettelot 1880, 1890 ja 1910. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto.

mien miehet. 'Herrasmiehet' valitsivat yleensä puolisoikseen itseään nuoremman naisen, työmiesten vaimot olivat tavallisesti vanhempia. Työläisnaiset kävivät vihillä vanhempina kuin keski- tai yläluokan naiset.²²

Ruotsissa oli muutamilla teollisuuspaikkakunnilla 1900-luvun vaihteessa yli puolet työläisperheistä sellaisia, joissa vaimo oli miehen ikäinen tai tätä vanhempi. David Gaunt pitää tätä osoituksena siitä, että ihmiset eivät halunneet suurta lapsikatrasta. On myös esitetty, että pitempään vieraan palveluksessa ollessaan naiset oppivat kotitaloustaitoja ja siksi miehet suosivat vanhempia vaimoja.²³ Tätä ei kuitenkaan voi pitää yleispätevänä selityksenä, koska ainakin Tampereella monet yli 30-vuotiaana avioituneet olivat tehtaalaisnaisia, joiden palkkatyö ei kotitaloustaitoja kartuttanut. Lähes kaksi kolmasosaa avioituneista tehtaalaisnaisista kävi vihillä vasta täytettyään 30 vuotta. Piit oppivat työssään taloustaitoja, mutta piikojen ja tehtaalaisten avioitumisiät eivät ratkaisevasti poikenneet toisistaan. Vaikka piikojä oli vähän, oli samantapaisuus silti havaittavissa.²⁴

22 Mm. Göransson 1988, 243–244. Ammattikuntalaitoksen aikana käsityöläisen lesket avioituivat myös nuorempien miesten kanssa. Manninen 1984, 154–156; Papiston keskuudessa oli vielä 1700-luvulla tapana, että nuori pappi avioitui papinlesken kanssa saadakseen viran. Widén 1988, 33–99.

23 Gaunt 1983, 300–301; Göransson 1988, 243–244. Göransson tekee päätelmänsä varsin suppean aineiston perusteella; Nieminen 1993, 47.

24 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890; Vihittyjen luettelot 1880, 1890 ja 1910. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto. Piikojä vihittiin kunakin vuonna noin 30, tehdastyöläisiä v. 1880 67, v. 1890 59 ja v. 1910 118.

Hääkuva 1890-luvulta.
(Valok. Gustin Lojander. Tampereen museot)

Työläisten avioitumisiästä voi päätellä perhe-elämän ihanteita, vaikka väestörakenne vaikuttikin avioitumiskäytäntöihin. Työmiehet avioituivat suhteellisen nuorina, koska heille riitti perheen perustamiseen vaatimattomampikin yhteiskunnallinen asema. Avioitumalla nuorena he turvasivat sekä oman että lastensa tulevaisuuden paremmin kuin avioitumista siirtämällä. Palkkatyön varassa elävissä perheissä nuorena avioitunut mies oli parempi elättäjä kuin vanhana avioitunut, koska oli todennäköistä, että nuori isä jaksoi huolehtia perheen elatuksesta siihen asti, kunnes lapset varttuivat työkään.

Työläispariskuntien välinen ikäero oli usein pieni ja jopa päinvastainen sivistyneistön ihanteeseen verrattuna. Työmiehen tavoitteena

ei ollut kasvattaa somasta neidosta itselleen pikku puolisoa, vaan hän arvosti vaimossa muita ominaisuuksia. Monilla työläisvaimoilla oli elämäkokemusta, työkykyä ja ansiotyöstä kertyneitä säästöjä, jotka vahvistivat heidän asemaansa perheessä.

Perhekoko

”Ei naimisissa työläismiehen kanssa leikkiä lyödä, pienet palkat, suuret menot, perhe lisääntyy, menot aina suurenevat, jota vastoin tulot pienenevät, sen ne ovat tehneet ainakin tänä vuonna monelle työmiesperheelle, silloin sitä saakin muija pyörittää päätänsä miten sitä tänkin päivän eteenpäin pääsee.”²⁵

Perhe lisääntyy ja menot suurenevat – tähän kiteytyi yksi työväestön perhe-elämän avainkysymys. Vaikka työväestö tunsi sanonnan ’lapsi tuo leivän tullessaan’, tiesi jokainen uusi suu pelkästään ansiotulojen varassa eläviin perheisiin jonkinasteisia ongelmia. Elämäntilanteesta riippuen jo ensimmäinen lapsi saattoi koitua taloudelliseksi rasitteeksi, mutta jos lyhyin väliajoin syntyi monta lasta, joutuivat vanhemmat miettimään, mistä koko perheelle riitti leipää.²⁶ Näitä ongelmia työläisnaisliike toi jatkuvasti esiin 1900-luvun alussa. Se viittasi monilapsisiin perheisiin, toistuviin synnytyksiin sekä taloudellisiin ja sosiaalisiin ongelmiin, joita perheen ja ansiotyön yhdistämisestä aiheutui. Perheen perustamista se ei sinänsä asettanut kyseenalaiseksi, mutta vaati sen seurauksia lievitettäviksi.²⁷ Avioituminen ei työläisnaisliikkeen edustajien mielestä saanut merkittäväksi naiselle elinkautista kärsimystä äitiyden ja leipähuolien ristipaineissa.

-
- 25 Kertomus Tampereen Työväenyhdistyksen naisosaston toiminnasta v. 1900. (kirj. Tilda Tanner). TTY:n vuosikertomus v. 1900, 70.
- 26 Työväenliike käsitteli tätä teemaa myös kaunokirjallisesti. Esim. Tampereen Työväenyhdistyksen puhuja- ja keskusteluseuran lehti Wirittäjä 2/1901. ”Tule omakseni ihana neito ja sinun elämäsi tulee olemaan kuin enkelin. Se on ei mitään syötävää eikä mitään päälle pantava ei kiitoksia paljon kysymästä”. TTY:n arkisto D:3. TKA; Hilja Liinamaa, ”Taakka huojentuu”. Työläisnainen 22/1907. Esim. E. V., ”Äidit! Ajatelkaa asemaanne”. Työläisnainen 34/1907; Meeri V-a, ”Sananen naisten sorronalaisuudesta”. Työläisnainen 5/1908; ”Anomus äitiysvakuutuksesta”. Työläisnainen 11/1908; H. P. (Hilja Pärssinen), ”Kuolleenasyntyneisyys eri yhteiskuntakerroksissa”. Työläisnainen 15/1909; H. P., ”Lasten ja synnyttäjien suojeluksesta”. Työläisnainen 23/1909; ”Suomalaisen edustajain ehdottama lausunto sosialistiselle naiskongressille”. Työläisnainen 35/1910; H. P., ”Äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolenpito. Alustus työläisnaisten keskustelukokouksia varten”. Työläisnainen 48–49/1910. Teeman käsittely jatkui lehdessä myös vuosina 1911–1914. Ks. myös Pärssinen 1908. Hilja Pärssisen aatemaailmasta Asikainen 1993.

Missä määrin työläisperheisiin syntyi uusia ruokittavia suita? Tamperelaisnaisten suhteellisen korkea avioitumisikä piti osaltaan lasten määrän pienenä (taulukko 7). Tampereen työläisperheiden keskimääräinen lapsiluku on laskettu perheistä, joihin syntyi vähintään yksi lapsi. Jompi kumpi perheen vanhemmista oli otosvuonna 20–24-vuotias. Lapset syntyivät noin 20 vuoden kuluessa otosvuodesta, joten taulukko kattaa ajan 1850-luvulta 1910-luvulle.

Työläisperheiden elämään ajoittui 1800-luvun jälkipuoliskolla kaksi ratkaisevaa muutosta. Vaikka lapsia syntyi vähemmän, perheiden keskikoko hieman kasvoi, koska perhekokoa säädellyt lapsikuolleisuus aleni tuntuvasti. Imeväiskuolleisuus alkoi Suomessa laskea 1870-luvulta lähtien. Pikkulasten kuolleisuus oli kaupungeissa 1920-luvulle asti korkeampi kuin maaseudulla. Ruotsissa kaupunkien imeväiskuolleisuus laski maaseudun lukujen alle 1800-luvun lopulla, mutta Suomessa suhde pysyi ennallaan itsenäisyyden aikaan asti. Ensimmäisellä ikävuodellaan kuoli 1880-luvulla Tampereella syntyneistä keskimäärin 19 prosenttia, 1890-luvulla noin 18 prosenttia ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä 15 prosenttia. Erilaiset vatsatauti- ja vaivat olivat tavallisimpia pikkuvauvojen kuolinsyitä.²⁸ Ensimmäinen elinvuosi oli työläisperheen lapselle kohtalokkain. Jos siitä selvisi hengissä, oli jo huomattavasti vastasyntynyttä paremmat mahdollisuudet saavuttaa aikuisikä.

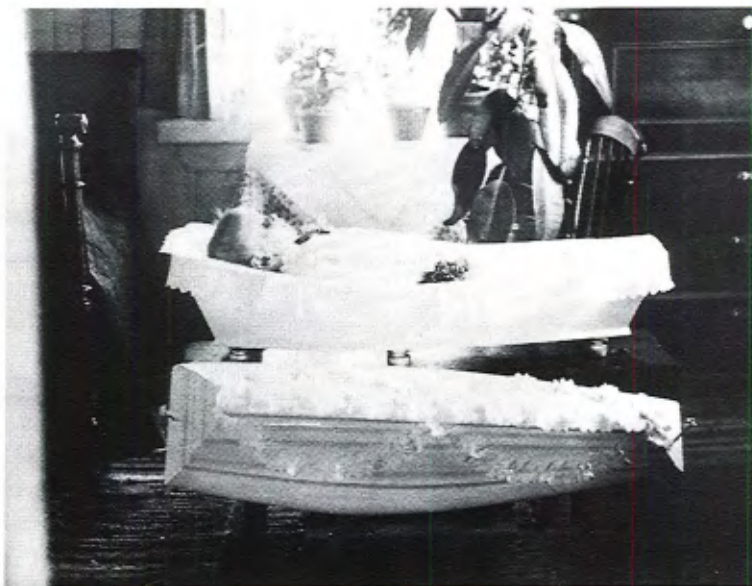
Vaikka lapsikuolleisuus aleni, ei tavallisen tamperelaisen työläisperheen tunnusmerkiksi noussut kymmenpäinen lapsikatra. Toki suu-

Taulukko 7. Tampereen työläisperheisiin syntyneiden lasten määrä

otosvuosi	1850	1870	1890
lapsia	6.0	5.4	4.9
kuolleita*	2.7	1.8	1.4
eloonjääneitä	3.3	3.6	3.5
* Alle 11-vuotiaana kuolleet lapset, sekä avioliitossa että sen ulkopuolella syntyneet.			

Lähde: Muuttoliikeaineisto, otanta 1850, 1870 ja 1890. Laskettu Tampereelle jääneistä perheistä; Haapala 1986, 133.

28 Imeväiskuolleisuudesta liitetaulukko 2; Jaakkola 1982, 139–142; Turpeinen 1987, 308–309, 381–392; Lapsikuolleisuudesta Ruotsissa esim. Lindman 1898, 106–119; Hofsten & Lundström 1976, kappale 3. Lapsikuolleisuus tarkoittaa alle 11-vuotiaiden kuolleisuutta ja imeväiskuolleisuus alle 1-vuotiaiden kuolleisuutta. Imeväiskuolleisuus lasketaan kuolleiden osuutena syntyneistä.

Pienen lapsen kuolema kohtasi vielä 1900-luvun alussa monia perheitä, vaikka lapsikuolleisuus oli kääntynyt laskuun jo 1870-luvulla. Ajurin poika

Paavo Virtanen kuoli Valkeakoskella yhden vuoden ikäisenä. Hänet valokuvattiin kodin peräkammarissa. (Työväen keskusmuseo, Tampere)

57

riakin perheitä oli, mutta ne olivat siitä huolimatta pikemminkin poikkeuksia kuin tyypillisiä perheitä (taulukko 8). Joka neljanteen perheeseen syntyi vähintään seitsemän lasta, mutta vain vajaa kymmenesosa tamperelaisista työläisperheistä onnistui kasvattamaan seitsenpäisen tai sitä isomman lapsijoukon aikuisiksi.

Aiemmin esitelty malliperhe, jonka viidestä lapsesta kaksi oli kuollut, edusti lasten lukumäärän suhteen hyvin aikaansa. Myös muut tiedot tuon ajan tamperelaisista työläisperheistä vahvistavat tätä kuvaa. Vuonna 1909 tehdyssä tutkimuksessa oli mukana 105 tamperelaista lapsiperhettä, joissa oli keskimäärin 3,6 alle 18-vuotiasta lasta. Lisäksi kahdeksan prosenttia perheiden lapsista oli 18 vuotta täyttäneitä. Lasten välinen ikäero oli keskimäärin 2,9 vuotta.²⁹

Nuorena avioituneita työläisvaimoja vuodet siunasivat mittavimmalla lapsikatraalla. Tätä havainnollistavat esimerkit kahdesta tamperelaisesta työläisperheestä, joissa kummassakin äiti oli käynyt vi-

29 Hjelt 1912, 22 ja taulu 7, 136–235.

Taulukko 8. Tamperelaiset työläisperheet lapsiluvun mukaan 1800-luvun lopulla.

Perheisiin syntyneet lapset				
	1850	Otosvuosi 1870	1890	yht.
0	8	10	11	10
1–2	24	19	27	23
3–4	18	30	20	23
5–6	22	17	21	20
7–	28	24	21	24
Yhteensä %	100	100	100	100
n	72	116	163	351
Eloon jääneet lapset				
	1850	Otosvuosi 1870	1890	yht.
0	18	15	17	17
1–2	39	34	30	33
3–4	24	25	26	25
5–6	15	21	18	18
7–	4	5	9	7
Yhteensä %	100	100	100	100
n	72	116	163	351

Lähde: Muuttoliikeaineisto, otanta Tampereella vuosina 1850, 1870 ja 1890 asuneista nuorista aikuisista.

hillä parikymppisenä. Toisen perheen vanhemmat olivat avioituneet vuonna 1891, mies 23-vuotiaana ja nainen 21-vuotiaana.³⁰ Yhteensä 18 avioliittovuoden jälkeen vuonna 1909 heillä oli kotona kuusi alakäistä lasta. Perheen pojat olivat 1-, 3-, 8- ja 11-vuotiaita, tyttäret 6- ja 12-vuotiaita. Jos pariskunta oli saanut lapsia kuuden ensimmäisen avioliittovuoden aikana, nämä eivät enää asuneet kotonaan. Toisen työläisperhe oli 9-henkinen. 42-vuotiaalla isällä ja 37-vuotiaalla äidillä oli takanaan 16 avioliittovuotta. Lapset olivat 12-, 11-, 8-, 6-, 6-, 3- ja 1-vuotiaat; kaksi vanhinta ja nuorin tyttöjä, keskimmäiset poikia. Ikänsä puolesta kummankin perheen äiti saattoi synnyttää vielä ainakin yhden tai kaksi lasta.

Nämä kaksi perheenäitiä olivat tyypillisiä 1800-luvun lopun nuorena avioituneita työläisvaimoja. Alle 25-vuotiaana avioituneista työväestön naisista yli puolet synnytti vähintään viisi lasta ja joka kol-

30 Hjelt 1912, 124–127.

mas vähintään seitsemän lasta. Vain joka neljännen lapsiluku jäi alle kolmen. Sitä vastoin yli 30-vuotiaana perheen perustaneista naisista peräti joka toinen synnytti korkeintaan kaksi lasta ja vain runsaalla neljäosalla oli vähintään viisi lasta. Jälkimmäisten joukkoon mahtui pari yli 40-vuotiaana avioitunutta naista, jotka olivat jo lapsensa hankkineet ennen kuin menivät naimisiin.³¹

Vaikka korkea avioitumisikä oli selvä perhekoon säätelijä, se ei yksinään sanellut lapsettomuuden ehtoja. Noin kymmenesosa Tampereen työväestön avioliitoista jäi lapsettomiksi, mutta morsiamen korkea ikä (vihittäessä yli 40-vuotias) selittää niistä vain noin 17 prosenttia. Edes kaikki alle 25-vuotiaana avioituneet naiset eivät saaneet lapsia. Lapsettomuus ei välttämättä johtunut toisen puolison varhaisesta kuolemastakaan; itse asiassa pääosa lapsettomista liitoista keski pitkään, mutta perheisiin ei silti syntynyt lapsia.³²

Eri tekijät huomioon ottaen tamperelainen työläisperhe oli suurimmillaan 1800-luvun lopulla. Siihen asti naisten avioitumisikä ja lapsikuolleisuus olivat pitäneet perhekokoa kurissa. Myös varhainen leskeksi jääminen rajoitti lasten lukumäärää. Vuosisadan vaihteen jälkeen lapsikuolleisuus putosi nopeasti, mutta perhekokoa alettiin ainakin jossain määrin rajoittaa. Tämä ilmenee myös kaupunkien aviollista hedelmällisyyttä osoittavista luvuista, joiden mukaan 25 vuotta täyttäneiden avioavaimojen hedelmällisyys aleni Suomen kaupungeissa hitaasti 1890-luvulta ja nopeammin 1910-lvulta lähtien. 20–24-vuotiaiden avioavaimojen hedelmällisyys alkoi pudota 1910-luvulta lähtien.³³

Työväestön suhtautuminen syntyvyyden säännöstelyyn ei ollut varauksettoman positiivista. Vuonna 1905 Tampereen Työväenyhdistyksen puhujaseurassa esiintyi kahdenlaisia mielipiteitä ehkäisystä. Toiset pelkäsivät ”maailmanloppua”, jos perheisiin ei synny lapsia, mutta muutamat keskustelijat olivat sitä mieltä, että oli siveetöntä hankkia enemmän lapsia kuin pystyi elättämään. ”Parempi on että vähän terveitä ja kyvykkäitä kuin paljon sairaita ja tylsäpäitä”.³⁴ Helmikuussa 1910 Tampereen pellavatehtaan työläiset keskustelivat perheestä ja avioliitosta. Heille ehkäisy oli ajatuksena luonnoton ja he

31 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890.

32 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890. Tietoihin lapsettomuudesta on syytä suhtautua varovasti, koska osasta lapsettomia aviopareja saattaa muuttoliikeaineistossa olla puutteelliset tiedot. Epävarmojen tapausten osuus on 36 %.

33 Nieminen 1993, 66–67.

34 Työväenyhdistyksen puhuja- ja keskusteluseuran pöytäkirja 1.10.1905. TTY:n arkisto Cd:9. TKA. Kokouksessa oli läsnä 10 jäsentä.

kirjasivat pöytäkirjaan seuraavan päätöksen: "...pidettiin välttämättömänä noudattaa luonnon lakia eikä koetettava millään ehkäisykeinolla vähentää sukupolven lisääntymistä ja yhteiskunta on saatava järjestettyä sellaiseksi, että se voi elättää ja turvata enemmän ihmisiä kuin tähän asti".³⁵ Keskusteluun osallistuneet työläiset eivät pitäneet ongelmana lasten lukumäärää vaan perheiden elinoloja.

Varauksellinen suhtautuminen syntyvyyden rajoittamiseen oli valalla myös työväenliikkeen johdossa, vaikka monet perherajoituksen kannattajat lukivat itsensä sosialisteiksi. Myönteisimmin suhtautui N. R. af Ursin, sen sijaan Hilja Pärssinen nimitti lapsirajoitusta sairaaloisten yhteiskuntaolojen kasvannaiseksi. Se oli hänen mielestään luonnonlakien vastaisuudessaan porvarillisen yhteiskunnan keksintö, joka oli sosialismille vieras.³⁶ Perhekoon rajoittamisen sijaan hän vaati äitien ja lasten aseman turvaamista yhteiskunnassa. Siihen kuului myös aviottomien lasten äitien asema.

Pienperhe: yksinäinen äiti

Kysymys nuorten naisten siveellisyydestä kytkettiin usein teollistumiseen. Muun muassa yötyö sekä miesten ja naisten työskentelemisen samoissa tiloissa esitettiin uhkana naisten siveellisyydelle. Väestötilastokin nimesi aviottomat lapset yhteiskunnan "siveyden sameimmaksi lähteensuoneksi". Helsinki poikkosi muista 1800-luvun kaupungeista ratkaisevasti. Siellä syntyneistä oli aviottomia 1880-luvun alussa 17.1 prosenttia ja 1890-luvun alussa 13.7 prosenttia. Tampere ei noussut Helsingin rinnalle aviottamana syntyneiden lasten osuudessa, mutta ylitti sekä koko maan että kaupunkien yhteenlasketut osuudet. 1880-luvulla noin 11 prosenttia tamperelaislapsista syntyi avioliiton ulkopuolella. Seuraavan kahden vuosikymmenen aikana noin yhdeksän prosenttia tamperelaisista syntyi aviottomina eli aviottomana syntyneiden osuus putosi.³⁷ Oliko aviottomia lapsia paljon vain vähän, riippuu vertailukohdasta.

Varsinkin tehtaantytöt pitivät hyvin pintansa kovaa maailmaa vastaan eikä heistä muodostunut yksinäisten äitien armeijaa. Aviottomien lasten suhteen tehtaalaisten ja maatyöläisnaisten ero oli huomattava.

35 Pellavatehtaan työväen ammattiosaston puhujaseuran kokous 27.2.1910. Pellavatehtaan ammattiosasto. Tampere. TA. 331.88.677 (471).

36 H. P., "Sukupuolellinen terveydenhoito". Työläisnainen 34/1908; Työmies 4.6.1909; af Ursin 1915, 95–98; Seksologien suhteesta työväenliikkeeseen Nieminen 1951, 197–203. Työväenliikkeen suhteesta syntyvyyden säännöstelyyn Nieminen 1993, 63–65.

37 SVT VI:2, 27; Lindgrén 1981, 304; Liitetaulukko 2.

Taulukko 9. Tampereen työväestön naisten aviottomat lapset.

	Tampere		Otosvuosi	1890	Yht.
	1850	1870			
0	82	78	83	81	
1	13	15	10	13	
2–	5	7	7	6	
Yhteensä %	100	100	100	100	
n	73	120	120	313	

Lähde: Muuttoliikeaineisto, otanta Tampereella vuosina 1850, 1870, 1890 ja 1910 asuneista nuorista aikuisista.

Hämeen maaseudulla runsas kolmasosa maatalouden piioista synnytti aviottoman lapsen. Tässä suhteessa kaupunkilaissisaren osa oli huomattavasti helpompi. 1800-luvulla keskimäärin joka kuudes tamperelainen työläisnainen synnytti aviottoman lapsen (taulukko 9).³⁸ Maaseudun piikoihin verrattuna tamperelaisten tehtaantyttöjen elämä oli joko onnekkaampaa tai siveämpää.

Aviottomien äitien osuus työväestön naisista oli 1800-luvun puolella suurempi kuin 1900-luvulla.³⁹ Varsinkin 1800-luvulla aviottoman lapsen synnyttäminen merkitsi usein lyhytaikaista huoltajuutta. Avioton lapsi oli kaikkein heikoimmin sitein kiinni elämässä, eikä tämä tarkoita edes sitä, että lapsista olisi tieteen tahtoon tehty enkeleitä. Aviottomista lapsista kuoli ensimmäisellä ikävuodellaan keskimäärin joka kolmas, vaikeimpina vuosina miltei puolet yksinäisten äitien vauvoista saatettiin haudan poveen. Toki avioliiton suojissa syntyneiden lastenkin imeväiskuolleisuus oli korkea, mutta heistä sentään 80–90 prosenttia näki 1-vuotissyntymäpäivänsä.⁴⁰ Kaupungissa yksinäisen äidin oli miltei mahdotonta yhdistää ansiotyötä ja lapsenhoitoa. Maaseudulla piika saattoi pitää lapsen mukanaan ja imettää tätä työn ohessa, mutta tehtaisiin ei vauvoja viety eikä kaupunkilaisperheen palvelijattarellakaan sopinut olla lasta helmoissa pyörimässä.

Lapsikuolleisuuden ohella oli toinenkin syy, miksi kaikki aviottomien lasten äidit eivät jääneet yksinhuoltajiksi. Aviottomana syn-

38 Muuttoliikeaineisto, Tampere ja lähiympäristön maaseutu 1850, 1870 ja 1890; Haapala 1986, 171–172; Markkola 1989b, 103.

39 Vrt. Schulte 1984, 84.

40 Liitetaulukko 2.

tyneet lapset, joista tuli 'laillisia' muutaman viikon tai kuukauden iässä, olivat suhteellisen yleisiä. Joka kuudes aviottoman lapsen synnyttänyt tamperelaisnainen avioitui muutaman viikon tai kuukauden, korkeintaan kymmenen kuukauden kuluessa lapsen syntymästä ja lapsi oli vielä elossa äitinsä hääpäivänä. Aviovaimoilla oli aviottomia lapsia jonkin verran yleisemmin kuin naimattomilla naisilla. Jälkimmäisistä noin 17 prosenttia sai lapsen, mutta 20 prosenttia aviovaimoista oli jo naimisiin mennessään synnyttänyt ainakin yhden lapsen.⁴¹ Osa työväestöstä ei perhettä perustaessaan kiirehtinyt kirkon siunauksen hakemista.

Myös leski saattoi saada 'yksinäisen' lapsen, mutta ainakaan Tampereella leskivaimot eivät aviottomien lasten lukumäärää kasvattaneet. Vain aniharva sai lapsen leskeksi jäätyään. Aviottomaksi lapseksi laskettiin myös avioliiton aikana syntynyt lapsi, jonka isä oli joku muu kuin lapsen äidin aviomies. Ainakin yksi tällainen tapaus tuli Tampereella ilmi 1890-luvulla. Tämä oli kuitenkin poikkeustapaus, jonka seurauksena vaimo joutui huoruudesta vankilaan.⁴² Näistä erityisryhmistä huolimatta noin neljä viidesosaa aviottomana syntyneistä lapsista oli siinä mielessä tavallisia aviottomia, että äiti oli lapsen synnytyssä siviilisäädyltään naimaton ja ilmeisesti myös yksinhuoltaja.

Naimattomista yksinhuoltajaäideistä noin 40 prosenttia ei solminut avioliittoa myöhemminkään. Vähän pienempi ryhmä meni naimisiin muutaman vuoden kuluttua, kun lapsi oli kuollut. Joka neljännellä yksin jääneellä äidillä lapsi oli elossa hänen avioituessaan myöhemmin. Kaikista aviottoman lapsen synnyttäneistä naisista tämän ryhmän osuus oli noin 20 prosenttia ja naimisiin menneistä aviottomien lasten äideistä noin 23 prosenttia.⁴³ Jos lähdetään siitä oletuksesta, että heti lapsen syntymän jälkeen äidin aviopuolisoksi tuli kaikkein todennäköisimmin lapsen oma isä ja muutaman vuoden kuluttua sulhanen ei luultavasti ollut lapsen isä, ei kovin moni avioton lapsi saanut isäpuolta. Yli puolet ei saanut maallista isää ollenkaan, he jäivät isättömiksi tai päätyivät taivaallisen isän huostaan.

Aviottomat lapset eivät teollistumiskauden Tampereella olleet niin yleisiä, että niiden perusteella olisi ollut erityistä syytä huolehtia työläisperhe-instituution kohtalosta. Kaupungissa oli monia tekijöitä, jotka pitivät työläisperheitä koossa, usein olosuhteiden pakosta. Perheellisillä oli paremmat edellytykset selviytyä kaupunkilaiselämän karikoista kuin yksinäisillä äideillä. Anita Göransson tulkitsee

41 Muuttoliikeaineisto, Tampereella vuosina 1850, 1870 ja 1890 asuneet naiset.

42 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1890.

43 Muuttoliikeaineisto, Tampereella vuosina 1850, 1870 ja 1890 asuneet naiset.

aviottomien lasten äitien avioitumista siten, että heillä ei heikon asemansa vuoksi ollut muuta vaihtoehtoa. Hän korostaa myös työläismiesten asemaa, jota vaimon aviottomat lapset eivät enää ratkaisevasti heikentäneet.⁴⁴ Tulkinta on tiettyyn rajaan asti osuva, mutta edes Tampereella työväestö ei ollut niin homogeeninen, että kaikkiin olisivat samat selitykset pätenneet.

Uusperhe 1800-luvun tapaan

Avioliittoa ja perhettä jokapäiväisen elämän kannalta tärkeänä ratkaisuna korostaa uudelleen avioituminen, jota etenkin miehet harrastivat. 1900-luvun alun tyypillisessä työväestön uusperheessä suhteellisen nuori leskimies oli avioitunut naimattoman työläisnaisen kanssa. Yhden tällaisen perheen muodosti 32-vuotias mies ja 23-vuotias vaimo. Heidän viidestä lapsestaan valtaosa oli miehen edellisestä avioliitosta.⁴⁵ Miehen ensimmäinen avioliitto oli kestänyt seitsemän vuotta, minkä jälkeen hän oli ollut kaksi vuotta leskenä. Perheen lapset olivat 2-, 4-, 6-, 8- ja 10-vuotiaat. Lapsiperheiden oli vaikea tulla toimeen ilman äitiä.

Leskien avioitumisesta voi hahmottaa myös toisenlaista tarkoituksenmukaisuutta tai käytännöllisyyttä. Ei liene sattuma, että kun kaksi tamperelaista ajurinleskeä meni naimisiin vuonna 1880, kumpikin otti miehekseen ajurin. Leskivaimot olivat 40- ja 42-vuotiaita ja sulhaset 29- ja 28-vuotiaita.⁴⁶ Miesvainajilta mahdollisesti jääneet hevoset ja vaunut tulivat hyötykäyttöön eikä leskivaimon tarvinnut pitää palkkarenkiä.

Tamperelaiset leskimiehet avioituivat selvästi yleisemmin kuin leskivaimot, mutta leskien osuus avioituneista väheni jonkin verran 1900-luvulle tultaessa. 1870- ja 1880-lukujen lopulla Tampereella vihityistä pariskunnista noin 83 prosenttia oli ensimmäistä kertaa vihillä, vuosina 1908-10 vihityistä hieman enemmän eli noin 88 prosenttia.⁴⁷ Leskien avioituminen ei merkittävästi poikennut koko maan käytännöstä. Yli puolet leskien avioliitoista oli sellaisia, joissa leskimiehet avioituivat naimattomien naisten kanssa. 1870-luvulla lopulla lähes kolmasosa 'leskiliitoista' solmittiin leskivaimon ja naimattoman miehen kesken. Näiden pariskuntien osuus laski siten, että

44 Göransson 1988, 256.

45 Hjelt 1912, 122–124.

46 Vihittyjen luettelo 1880. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto.

47 Vihittyjen luettelot 1878, 1879, 1880, 1888, 1889, 1890, 1908, 1909 ja 1910. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto.

Taulukko 10. Avioliittoon vihittyjen siviilisäätä Tampereella 1878–1880, 1888–1890 ja 1908–1910, %.

	miehet			naiset		
	naimaton	leski	erot.	naimaton	leski	erot.
1878–80	88,1	11,9	0	92,8	7,2	0
1888–90	87,2	12,4	0,4	92,1	7,3	0,6
1908–10	91,6	8,4	0	95,2	4,2	0,6

Lähde: Vihittyjen luettelot 1878, 1879, 1880, 1888, 1889, 1890, 1908, 1909 ja 1910. Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto.

se oli neljäsosa sekä 1880-luvun että 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla. Leskivaimojen 'avioitumisalttius' ei kuitenkaan vielä 1880-luvun lopulla kokonaisuudessaan romahtanut: kahden lesken liittojen osuus nousi 12 prosentista 19 prosenttiin. Vihittyjen henkilöiden siviilisäätä voi tarkemmin eritellä taulukosta 10.

64

Mikäli normaalina perheenmuodostuksena pidetään sitä, että avioliiton solmivat henkilöt ovat naimattomia, tapahtui Tampereella vuosisadan vaihteessa selvää 'normaalistumista'. Ensimmäistä kertaa vihillä käyneiden osuus kasvoi sekä miesten että naisten keskuudessa (taulukko 10). Muutos uusperheen perustamisessa ajoittui vuosien 1890 ja 1908 väliseen aikaan. Leskivaimojen osuus kaikista morsiamista oli 1870- ja 1880-lukujen lopulla noin 7 prosenttia, mutta vuosina 1908–10 noin 4 prosenttia. Vastaavasti leskimiesten osuus putosi aikaisemmasta noin 12 prosentista noin 8 prosenttiin. Kaiken kaikkiaan leskien 'avioitumisalttius' laski. Tähän vaikutti keskimääräinen eliniän piteneminen, joka nosti leskien ikää. Tampereen työväestön avioliittojen kesto-aika nousi selvästi 1800-luvulla: 1820-luvulla syntyneiden ensimmäinen avioliitto kesti keskimäärin 20,6 vuotta, mutta 1840- ja 1860-luvulla syntyneiden keskimäärin 27–28 vuotta.⁴⁸ Samalla leskien keskimääräinen avioitumisikä nousi. Mitä vanhempi nainen tai mies oli puolisonsa kuollessa, sitä epätodennäköisempää oli, että hän meni uusiin naimisiin. Nuoret naislesket avioituivat miltei yhtä yleisesti kuin ikäisensä leskimiehetkin.

Leskeksi jääneet työläiset poikkesivat uudelleen avioitumisen suhteen jonkin verran kaupungin herrasväestä. Vuosien 1850, 1870 ja

⁴⁸ Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890. 1820-luvulla syntyneiden avioliitoista 59 % kesti alle 20 vuotta, 1860-luvulla syntyneiden avioliitoista puolestaan vain 36 %. Yli 30-vuotisten liittojen osuus nousi 23 %:sta 47 %:iin.

1890 otoksissa joka kolmas solmi avioliiton leskeksi jäätyään.⁴⁹ Uuden perheen perusti 32 prosenttia työväestön leskistä, mutta 39 prosenttia herrasväen leskistä. Sukupuoli oli tässä suhteessa jälleen tärkeä erottava tekijä. Kaikkein eniten uutta puolisoa tuntuivat tarvineen kaupungin herrat – lähinnä virkamiehet ja kauppiaat – joista noin 70 prosenttia meni uusiin naimisiin. Työväestöön kuuluvista leskimiehistä joka toinen etsi vaimovainajalleen seuraajan eli työmiesten uudelleen avioituminen oli jonkin verran harvinaisempaa. Naiset toimivat toisin. Kokonaisuudessaan naisten uudelleen avioituminen oli harvinaisempaa kuin miesten, mutta työväestön leskivaimot avioituivat yleisemmin kuin herrasväen naiset. Joka neljäs työväenluokkaisista leskivaimoista otti itselleen uuden siipan. Herrasväen naisille riitti yksi liitto, vain vajaa viidesosa yritti onneaan vielä uudemman kerran.

Avioliiton vaihtoehdot

Naimattomuuden yleistyminen ei johtunut kirkollisen vihkimisen hylkäämisestä, vaikka viime vuosisadan vaihteessa puhuttiin usein pariskunnista, jotka eivät hakeneet kirkon siunausta liitolleen.⁵⁰ Viitteitä löytyy myös tamperelaisten yhdistysten keskusteluista. Niiden perusteella ei luonnollisesti voi päätellä, miten yleistä oli yhdessä asuminen ilman vihkimistä, mutta ne paljastavat tamperelaisen työväestön suhtautumista avioliittoon ja perheen perustamiseen.

Tunnetuimpia tamperelaisia omantunnon avioliittoja oli työväenyhdistyksen naisosaston puheenjohtaja Alma Malanderin ja Kansan Lehden toimittaja Väinö Jokisen liitto, jonka he solmivat helmikuussa 1906. He julistautuivat lehti-ilmoituksella aviopariksi. Samalla Alma muutti sukunimensä Jokiseksi. Työväenyhdistyksen naisosasto kunniotti puheenjohtajansa ratkaisua ostamalla häälahjan ja järjestämällä ”mielenosoituksen” tapahtuman kunniaksi.⁵¹

Alma ja Väinö Jokisen liitto oli poliittinen teko, jolla he protestoivat avioliittolainsäädäntöä vastaan ja vaativat siviiliavioliiton pikaista säätämistä, jotta voisivat laillistaa suhteensa. He ilmoittivat lehdessä, etteivät voi vihityttää itseään kirkolliseen avioliittoon, koska pitivät siihen alistumista periaatteidensa salaamisena ja vapaamielisen vakaumuksensa kieltämisenä: ”Ainoa, minkä avioliittomme yhteiskunnan asiaksi saattamiseksi nyt voimme tehdä, on se, että täten nyt julkisuuteen ilmoitamme toisillemme luvanneemme elin-ikäisen

49 Muuttoliikeaineisto, Tampere 1850, 1870 ja 1890.

50 Kortekangas 1965, 310–312.

51 TTY:n naisosaston kuukausikokous 28.2.1906.

rakkauden ja alkaneemme sille perustuvan elämän oman kotimme piirissä.”⁵² Alma ja Väinö arvostivat perhettä ja kotia, vaikka tuomitsivatkin kirkollisen seremonian.

Alma Malander oli ennen avioitumistaan käynyt työväenliikkeen agitaattorikurssin, jossa hän tutustui sosialismin teoreetikkojen ajatuksiin perheestä ja avioliitosta. Vuonna 1900 hän alusti Tampereen työväenyhdistyksen puhujaseuran kokouksessa naisen asemasta ihanneyhteiskunnassa. Siinä hän selitti, että sosialistisessa yhteiskunnassa avioliitto solmitaan ”vapaalle pohjalle, ilman ruumiillisia himoja ja yksityisiä pyyteitä”. Alma kertoi tamperelaisille, että avioliitto oli tarkoitettu henkisen elämän tueksi ja kehittämiseksi. Tätä ajatusta kukaan ei ainakaan julkisesti vastustanut.⁵³

Kokonaan toinen kysymys oli suhtautuminen avioitumiseen valitsevan yhteiskuntajärjestelmän puitteissa. Tampereen työväestö keskusteli vaihtoehtoista puhujaseuroissa.⁵⁴ Osa järjestäytyneistä työläisistä oli valmis kieltämään kirkolta oikeuden vihkiä avioliittoon, kuten työväenyhdistyksen puhujaseurassa vuonna 1905 todettiin, mutta toisaalta ajatus siviiliavioliitosta oli vielä vuonna 1910 pellavatehtaan puhujaseuralaisille vieras. He tunsivat ’raastuvanoikeuden avioliitot’ kirkollisen avioliiton vaihtoehtona, mutta pitivät pahana, että nainen joutui sellaisen solmiessaan tunnustamaan siveysrikoksen. Keskustelijat tarkoittivat tuomioistuimen päätöksellä tapahtuvaa aviopariksi julistamista eli niin sanottua epätäydellistä avioliittoa, joka saattoi toteutua petetyn osapuolen (naisen) pyynnöstä. Pellavatehtaalaisista löytyi niitäkin, jotka yksiselitteisesti totesivat, että jos vapaa-mieliset henkilöt ovat päättäneet elää elämänsä yhdessä, he voivat kyllä mennä kirkolliseenkin avioliittoon.

Ulkotyöväenyhdistyksen äitien osasto on ainoa tamperelaisten työläisten yhteenliittymä, jonka piiristä on säilynyt tietoja myönteisestä suhtautumisesta vapaisiin liittoihin. Huhtikuussa 1909 osasto äänesti, kumpi on parempi, ”vapaasti solmitut avioliitot taikka kahleitten kautta”.⁵⁵ Tällöin 39 tamperelaista työläisäitiä kannatti vapaasti sol-

52 Palvelijatarlehti 5–6/1906. Ilmoitus oli päivätty 27.2.1906; Vrt. Nieminen 1951, 210–217.

53 TTY:n puhuja- ja keskusteluseuran pöytäkirja 8.4.1900. TTY:n arkisto Cd:7. TKA.

54 Työväenyhdistyksen puhuja- ja keskusteluseuran pöytäkirja 1.10.1905. TTY:n arkisto Cd:9. TKA. Keskustelun alusti Väinö Friberg; Pellavatehtaan työväen ammattiosaston puhujaseuran kokous 27.2.1910. Pellavatehtaan ammattiosasto. Tampere. TA. 331.88.677 (471).

55 Kansan Lehti 20.4.1909; 15.5.1909 Kansan Lehti kirjoitti, että äitien osasto toivoi Tannerin jatkavan hyödyllisiä luentoja sukupuoliasiaista. UTY:n äitien osastosta on hajaitietoja Kansan Lehdessä ja Työläisnaissessa. Se edusti työläisäitejä ja käsitteli myös perhekysymyksiä kokouksissaan.

mittuja liittoja ja vain 15 rohkeni kannattaa ”kahleitten kautta” luotuja suhteita. Aiheen äänestykselle olivat antaneet A. F. Tannerin Tampereella pitämät luennot, jotka ilta toisensa jälkeen keräsivät salit täyteen kiinnostuneita kuulijoita. Vaikka Tanner onnistui vakuuttamaan äitien osaston jäsenet, eivät hänen edustamansa ajatukset vapaasti solmittavista liitoista saavuttaneet suurempaa läpäisyvoimaa tamperelaisessa työväenliikkeessä. Tässä suhteessa tamperelaiset työväenjohtajat olivat samoilla linjoilla muun suomalaisen työväenliikkeen kanssa, joka torjui ”seksitohtori” Tannerin ajatukset.⁵⁶

Tavallinen työväestö vierasti myös siviiliavioliittoa, jota vapaamieliset piirit vaativat. Työläisnainen-lehti kirjoitti siitä muutaman keran. Vuonna 1909 Miina Sillanpää aloitti siviiliavioliittoa käsittelevän artikkelinsa selittämällä ”mikä on tuo outo liitto”.⁵⁷ Kyse oli uudesta, vallinneita ajattelutapoja vastaan sotineesta mallista.

Kun siviiliavioliittokin oli ajatuksena vieras, on vaikea nähdä, että tamperelainen työväestö olisi ollut erityisen hanakka hylkäämään kirkollista avoliittoa ja ryhtymään omiin avoliittoihin, joita ei kirkossa kuulutettu. Sanomalehdissä työväestöä syytettiin jatkuvasti siveettömyydestä ja susipareista, mutta esimerkiksi aviottomana syntyneiden osuus ei tue näitä väitteitä.⁵⁸ Tämä ei sulje pois lyhytaikaisia omantunnonliittoja, jotka johtivat avoliittoon. Ympäristön painostus ja vallitsevat ajattelutavat ajoivat yhdessä eläneitä pariskuntia vihil-le. Martta Salmela-Järvinen, joka avioitui Helsingissä vuonna 1910, antaa ymmärtää, että suhtautuminen vihkimättömiin pariskuntiin ei ollut erityisen ystävällistä.⁵⁹ Tämä tieto, samoin kuin tamperelaisten keskusteluseuralaisten tiukka suhtautuminen kielivät siitä, että laajamittaisesta vaihtoehdosta ei ollut kyse, vaan työväestön omantunnonliitot jäivät yksittäistapauksiksi. Avoliittoon perustuva perheenperustamisen normi oli hyvin vahva.

56 Antero Ferdinand Tanner (s. 1868) julkaisi lukuisia teoksia sukupuolielämästä ja kiersi aktiivisesti luennoimassa vuodesta 1908 vuoteen 1910, jolloin hänen luentonsa kiellettiin. Nieminen 1951, 227–233.

57 H. Pärssinen, ”Uusi rakkaus”. Työläisnainen 32/1907; M. Sillanpää, ”Siviiliavioliitto”. Työläisnainen 18/1909; Siviiliavioliittoa selittäviä ja kommentoivia artikkeleita myös lehden numeroissa 24/1909, 11/1911 ja 15–16/1911. Vuonna 1911 eduskunta hyväksyi asetuksen avioliiton solmimisesta siviiliviranomaisen edessä, mutta se vahvistettiin vasta 1917.

58 Kortekangas 1965, 310–312; Haapala 1986, 169–174.

59 Salmela-Järvinen 1966, 64–68. Itse hän valitsi kirkollisen vihkimyksen voidakseen vapautua holhoojastaan.

Tamperelainen työväestö piti perheen perustamista selvästi tavoitteena, vaikka naisten naimattomuus kaupungissa tiettyjen ikäluokkien keskuudessa yleistyi. Työläisnaisten naimattomuus oli paljon yleisempää kuin miesten. Se johtui ensin naisenemmistöstä, mutta vähitellen myös naisten valinnasta elää omaa elämäänsä. Väestökirjanpidon osoittaman naimattomuuden taustalle ei ainakaan Tampereella katkeytynyt virallistamattomien parisuhteiden yleistymistä, joka on havaittu selvästi esimerkiksi Tukholmasta.⁶⁰ Tampere oli pieni kaupunki ja vaikka kirkko menetti otettaan työväestöstä, sen edustama sukupuolimoraali oli Tampereen työläisten keskuudessa niin vahva, että 'susiparit' olivat suhteellisen harvinaisia.

Kun likikään kaikki eivät solmineet avioliittoa heti aikuisiän kynnyksellä, ehti suurelle osalle nuoresta työväestöstä kulua lukuisia vuosia ennen kuin perheen perustaminen tuli ajankohtaiseksi. Kun vielä suhteellisen moni nainen jätti kokonaan avioitumatta, on kapeasti ymmärretty 'perheettömyys' huomionarvoinen osa tamperelaisen työväestön perhehistoriaa. Tähän liittyi myös se, että osa naimattomista työläisistä asui vanhempiensa luona. Tamperelainen työläisperhe tai -ruokakunta oli muutakin kuin ydinperhe.

---

60 Matovic 1984.

TYÖLÄISRUOKAKUNTA

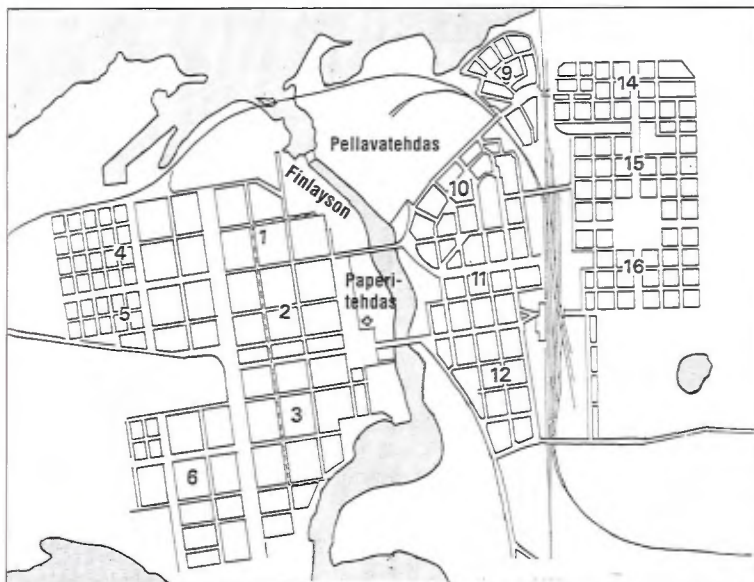
Muuttuva perheasunto

Työväestön kotielämän tapahtumapaikkana olivat työnantajien ja muiden talonomistajien vuokraamat asunnot, jotka määräisivät työläisperheitä enemmän kuin perheet asuntoja. Ennen työvoiman vapauttamista työnantajan kuului huolehtia työntekijöidensä asunnosta, ruuasta ja hyvinvoinnissa eli tässä suhteessa tehtaiden asunnot edustivat jäännettä laillisen suojelun ja isäntävallan ajoista. Tehtaiden asunnot osoittautuivat hyväksi vaihtoehdoksi myös työnantajille, jotka rakennuttivat niitä vielä senkin jälkeen, kun asunnon etsiminen jäi työläisen ja hänen perheensä yksityisasiaksi.

1800-luvun jälkipuoliskolla Tampereen asukasmäärän moninkertaistuminen aiheutti paineita kaupungin sisällä. Työläiskaupunginosat laajenivat eri tahtiin.¹ 1840- ja 1850-luvuilla nousi tehtaiden rakennuttamia asuintaloja ensimmäiseen ja neljänteen kaupunginosaan eli kaupungin keskusta ja Amuriin. Finlaysonin tehdas rakensi työväelleen runsaasti asuntoja. Vuonna 1844 taloja oli neljä, mutta 1850-luvulla yhtiö osti laajoja tonttialueita, joille nousi kokonainen tehtaalaisten kaupunginosa. Vuosina 1857–1861 neljänteen kaupunginosaan eli Amuriin pystytettiin 20 suurta rakennusta tehtaan työntekijöitä varten.² Talot edustivat 'kasarmimallia'³, joka yleistyi myös yksittäisten talonomistajien rakentamissa asunnoissa. Asuntoon kuului neljästä kuuteen eri perheiden asuttavaa huonetta, joilla oli yhteinen ulko-ovi ja yhteinen keittiö huoneiston keskellä.⁴

Työväenasuntoja oli muillakin teollisuuslaitoksilla. Vuonna 1853 *Finlands Allmänna Tidning* tiesi kertoa, että Frenckellin paperitehtaan asunnot olivat mallikelpoisia. Jokaisella työläisperheellä oli erillinen huone, johon kuului osuus yhteiseen keittiöön. Kosken varrella sijaitsi pesutupa ja kaupungin laidalla yhteinen sauna, jota lehden saamien tietojen mukaan käytettiin ahkerasti. Perheillä oli jopa oma

-
- 1 Kaupunginosien erittely perustuu Rasilan Tampereen historiaan. Rasila 1984, 175–205.
  - 2 Lindfors 1938, 196–197; Kanerva 1946, 177–180; Komitean mietintö työväen asunto-olojen parantamisesta Tampereella 1909, 23–26; Näreikkö 1983, 140.
  - 3 Käsitteellä kasarmimalli viitattiin taloihin, joissa oli asuntoja monelle ruokakunnalle.
  - 4 Asuntokysymys-komitea 1904, 82; Kanerva 1946, 178.

Tampereen kaupunginosat 1900-luvun alussa.

- 1 Näsi
- 2 Tammerkoski
- 3 Nalkala
- 4 Amuri a
- 5 Amuri b

- 6 Kaakinmaa
- 9 Naistenlahti (Armonkallio)
- 10 Jussinkylä
- 11 Kyttälä a
- 12 Kyttälä b
- 14 Osmonmäki
- 15 Tammela a
- 16 Tammela b

perunamaa.⁵ Yhteis- eli osakeittiöasunnot saivat 1850-luvulla myönteisen vastaanoton sanomalehdissä.

1860- ja 1870-luvuilla kasvoi kaupungin rajojen ulkopuolella ollut Kyttälä, joka liitettiin 1877 kaupunkiin. Sen alueella asui noin 6000 ihmistä, mutta kirjanpidollisesti kaupunki sai 3001 uutta asukasta, koska osa oli tamperelaisen työpaikkansa myötä jo kirjoilla kaupungissa. Samalla asutus laajeni länteen: 1880-luku oli Amurin nopean kasvun ja rakentamisen aikaa. Kymmenessä vuodessa sen

5 Tähän liittyi tiedonkulun ongelmia kuvaava episodi. Lehti esitteli englantilaisia ja tanskalaisia työväenasuntoja, joita se suositteli myös Suomeen. Tieto vastavista tamperelaisista asunnoista saatiin vasta artikkeleiden julkaisemisen jälkeen. "Arbetarebostäder och tvättstugor". Finlands Allmänna Tidning 117/1853 (25.4.1853). Ulkomaisia asuntoja oli esitelty maaliskuun numeroissa 65/1853 ja 66/1853.

väkiluku yli kaksinkertaistui ja saavutti 7000 asukkaan rajan 1890. Seuraavalla vuosikymmenellä kaupunginosa täyttyi. Vuonna 1898 Finlaysonin tehdas osti Amurin ulkoreunalta 16 tonttia, joille kaupunkilaiset antoivat nimen 'puurien maa'. Buurisodan aikana rakennettuihin taloihin tehtiin työläisten arvostamia keittiön ja kamarin huoneistoja. Ulkoportaat ja ullakon portaat olivat kahden perheen yhteiset. Säilytystilaa oli ullakolla, kellarissa ja rappukäytävän komeroissa. Työläiset suosivat tehtaiden asuntoja, sillä niiden vuokrat olivat halvimpia ja uudemmat asunnot olivat ajan mittapuulla hyvin varustettuja.⁶ Tehtaiden asuntoihin olivat perheelliset etusijalla.

Vuosisadan vaihteessa amurilaisia oli noin 8500, minkä jälkeen heidän määränsä kääntyi hienoiseen laskuun. Kun Amurin asukasmäärä saavutti huippunsa, kaupungin kasvu suuntautui itäosiin. Kytälän kaupunginosa saneerattiin 1890-luvulla, jolloin asukkaat jouduivat etsimään itselleen asunnon muualta. Soukanlahden kallioille syntyi Naistenlahden kaupunginosa eli Armonkallio ja tälle mälle muutti muutamassa vuodessa yli 2000 uutta asukasta, pääosin vanhoja kytäläläisiä. Tätäkin enemmän sai asukkaita Tammela, jossa oli vuosikymmenen alussa vain muutama mökki. Tammelaan nousivat myös pellavatehtaan uudet työväenasunnot. Sen vanhimmat talot olivat nekin olleet 'kasarmien tapaan rakennettuja', mutta uusiin taloihin tuli toisentyypinen asumisen malli. Perheasuntoon kuului huone ja keittiö. Hellahuoneet oli tarkoitettu naimattomille työläisille.⁷ Osakeittioita ei tehty. Vuosikymmenen päättyessä tammelalaisia oli jo noin 6000 eikä asukasmäärä siitä enää kasvanut. Tammelankin voi sanoa täyttyneen. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä kasvoi Osmonmäen alue Tammelan pohjoispuolella. 1910-luku, jolloin nousi Lapin esikaupunki, oli hitaan väestönkasvun aikaa. Perheellisille työläisille tarkoitetun pientaloalueen väkiluku jäi suhteellisen alhaiseksi, noin 1300 asukkaaseen.

Edellä mainittujen asemakaavoitettujen alueiden lisäksi kaupunki laajeni rajojensa ulkopuolelle. Nämäkin esikaupungit olivat pääasiassa työläisalueita. Kaupunkiin 1870-luvulla liitetty Kytälä oli ollut Tampereen ensimmäinen esikaupunki. 1890-luvulla kaupungin länsipuolelle syntyi Pispala ja itäpuolella Järvensivu. Vuonna 1900 Pispalassa ja Hyhkyssä asui noin 2800 ihmistä. Järvensivu sai pääosan asukkaistaan entisistä kytäläläisistä, jotka eivät muuttaneet Armon-

6   Meurman 1917, 90–91; Rask 1974, 12–23; Näreikkö 1983, 145–146; Voionmaa 1907–1910, 552.

7   TTY:n kok. 21.2.1892. TTY:n arkisto Ca:1. TKA; Komitean mietintö työväen asunto-olojen parantamisesta Tampereella 1909, 25.

kalliolle tai Tammelaan.⁸ Järvensivu jäi muutaman sadan asukkaan esikaupungiksi, koska lähellä sijainneesta Tammelasta sai suhteellisen edullisesti tontteja.

Eri vuosikymmenillä kehitettiin erilaisia ratkaisuja työväen perhe-elämän puitteiksi. Amuriin rakennettiin paljon osa- eli yhteiskeittiöasuntoja. Tämä Finlaysonin vanhimmista taloista periytynyt ratkaisu tunnettiin muillakin vanhemmilla työväen asuinalueilla kuten Juhannuskylässä ja vanhassa Kytälässä. Vielä vuonna 1910 joka toinen Amurin ja Juhannuskylän kortteeripaikka oli huone ja osakeittiö. Armonkalliollakin yhteiskeittiöjärjestelmä sai jalansijaa, joka kolmanteen asuntoon kuului huone ja osuus keittiöön, mutta yhden huoneen ja keittiön asuntoja oli kuitenkin enemmän kuin yhteiskeittiöitä. Tammela ja Osmonmäki muodostuivat asuntojen osalta uuden aikaisiksi työläiskaupunginosiksi: vuosina 1909 ja 1910 suurimmalla osalla asukkaista oli yhden huoneen ja keittiön asunto.⁹ Myös Lapin kaupunginosassa tavoiteltiin väljyyttä, mikä tarkoitti huonetta ja keittiötä jokaiselle perheelle. Nämä suuremmat asunnot syrjäyttivät koko ajan tieltään osakeittiöasuntoja. Yleinen suuntaus oli, että mitä myöhemmin kaupunginosa rakennettiin, sitä vähemmän siellä oli osakeittiöitä.

72

Huoneen ja keittiön asunto säilytti edistyksellisen luonteensa työväestön muistoissa. 1960-luvulla haastatellut vanhat amurilaiset antoivat ymmärtää, että 'puurien maan' huoneen ja keittiön asuntoja arvostettiin, sen sijaan osakeittiöasunnot palautuivat mieliin 'pieninä koppeina'.¹⁰ Sekä työväestön että sivistyneistön käsitys hyvästä työväenasunnosta muuttui selvästi 1850-luvulta 1900-luvun alkuun tultaessa. Osakeittiöasunnot olivat aikanaan hyvä ratkaisu, joka päihitti maatyöläisten asuinolot sekä uutuudessaan että mukavuudessaan. 1900-luvulle tultaessa varsinkin perheelliset työläiset alkoivat suosia huoneen ja keittiön asuntoja, jotka tarjosivat mukavuutta, väljyyttä ja yksityisyyttä. Koska ne olivat uudempia, niiden varustetaso oli parempi ja ne olivat paremmassa kunnossa ja lämpimämpiä kuin 'osakeittiökasarit', joista vanhimmat olivat yli 50 vuotta vanhoja.

---

8 Järvensivun esikaupunki syntyi Järvensivun talon maille vuonna 1890. Haavio 1972, 42.

9 Snellman 1909a, taulu 5; SVT VI, 50:4, taulu 11.

10 Nauhat 25/1965, 29/1965, 35/1965. TaY, Kansanperinteen laitoksen kokoelmat.

Huone osalla keittiötä

Osakeittiö oli tamperelaisten työläisperheiden kannalta – tai ainakin myöhemmän tutkimuksen näkökulmasta – niin suuressa määrin perhe-elämän käytäntöjä leimaava tekijä, että sitä on aihetta tarkastella omana kysymyksenään. Edellä kuvatut rakennusratkaisut antoivat ulkoiset puitteet tamperelaisten työläisten perhe-elämälle. Osakeittiöasunnot säilyttivät asemansa suhteellisen pitkään. Heikki Näreikkö nimittää yhteiskeittiöasuntoa 'tyypillisimmäksi työläisasunnoksi' 1800-luvun loppupuolen Tampereella. Niitä oli kolme neljäsosaa Finlaysonin tehtaan Amuriin vuosina 1857-1861 rakennuttamista asunnoista. Lisäksi runsas kahdeksasosa oli kahden huoneen ja osakeittiön asuntoja. Porin lisäksi tämä rakennustapa ei suomalaisissa kaupungeissa yleistynyt. Vuonna 1908 Finlaysonin tehtaan työväenasunnoista puolet oli huoneen ja osakeittiön huoneistoja, kolmasosa huoneen ja keittiön huoneistoja ja runsas kymmenesosa yhden huoneen asuntoja. Yhteiskeittiöt olivat vähentyneet ja niiden tilalle oli tullut pääasiassa huoneen ja keittiön huoneistoja.¹¹ Tässä suhteessa asuntokanta alkoi muuttua yksityiselle, ulkopuoliset pois sulkevalle perhe-elämälle suotuisaksi.

Kaikki eivät voineet asua uusissa 'suurissa' perheasunnoissa, vaan ihmisten oli tyydyttävä niihin kortteeripaikkoihin, mitä kaupungissa oli tarjolla ja mihin itse kullakin oli varaa. Yksityisyys ja oman perheen pariin vetäytyminen oli työläiskaupunginosien yhteiskeittiöasunnoissa kohtuullisen vaikeaa. Vuonna 1909 kolmasosa Tampereen työväestöstä asui huoneen ja osakeittiön huoneistossa.¹² Osakeittiöhuoneistot edustivat asumista, jonka sivistyneistö alkoi vuosisadan vaihteesta lähtien tuomita työläisperheille sopimattomana muotona. Yhteinen keittiö tuotti väistämättä yhteisyyttä, johon hellahuone tai huone ja keittiö eivät asukkaitaan ajaneet. Erilaiset ruokakunnat kohtasivat yhteisessä keittiössä, jonka ympärillä saattoi olla neljä ydinperhettä, neljä yksinasuvaa naimatonta naista tai mikä muu kombinaatio tahansa: lapsiperheitä, yksinhuoltajaaiteja, vanhoja aviopareja, nuoria pareja, yksineläjiä, 'puulaakeja' ja tietysti osassa huoneita vielä alivuokralaisia.

Unto Kanerva on poiminut 1880-luvun Amurista esimerkin yhteiskeittiöasunnosta, jossa samaan keittiökuntaan kuului yhteensä 32 hen-

11 Näreikkö 1983, 142, 184; Snellman 1904, 192–194; Komitean mietintö työväen asunto-olojen parantamisesta Tampereella 1909, 25.

12 Snellman 1909a, 12.

keä. Keittiön ympärillä oli kaksi parikamaria ja kolme tavallista kamaria. Asukkaat jakautuivat seuraavasti:

- 1) ensimmäisessä parikamarissa isä, äiti, yksi lapsi sekä vaimon äiti ja isä;
- 2) toisessa parikamarissa isä, äiti ja seitsemän lasta;
- 3) keittiön peräkammarissa isä, äiti ja neljä lasta;
- 4) vasemman puolen kamarissa isä, äiti ja viisi lasta;
- 5) vasemman puolen toisessa kamarissa isä, äiti, kaksi lasta ja nuorimies alivuokralaisena.¹³

Esimerkki oli poikkeuksellisen väkirikkaasta keittiökunnasta, mutta se havainnollistaa, minkälaisen 'perhepiirin' kanssa tamperelaisen työläisperheen jäsenet saattoivat kotioiloissaan joutua tekemisiin. Samassa talossa oli toinen asunto, jossa keittiötä ympäröineessä neljässä huoneessa oli yhteensä 17 asukasta.¹⁴ Tämänkin hellan ympärillä oli ahdasta, vaikka väkeä oli vain puolet naapurihuoneiston asukasluvusta.

Tyypillisen osakeittiöasunnon keskellä oli yhteinen keittiö, johon oli sisäänkäynti talon toiselta seinustalta ja toisella seinustalla oli ikkuna. Kummallakin puolella oli kaksi huonetta. Tavallisesti siis neljä ruokakuntaa käytti yhteistä keittiötä, mutta Tampereella rakennettiin myös muun mallisia osakeittiöasuntoja. Vuonna 1909 yhteisen keittiön ympärillä oli keskimäärin 2,8 asuinhuonetta.¹⁵ Snellman antaa osakeittiöhuoneistojen yleisyydestä hieman muista poikkeavan todistuksen. Olen verrannut hänen laskelmiaan osakeittiöasuntojen osuudesta Tampereella vuoden 1910 väestönlaskentatietoihin (liite-
taulukko 3).

Snellmanin tutkimuksen mukaan huoneen ja osakeittiön asuntoja oli noin 20 prosenttia enemmän kuin 1910 asuntolaskennan mukaan. Kun Snellman luokitteli 42 prosenttia Tampereen työväenasunnoista huoneen ja osakeittiön asunnoiksi, laski väestönlaskenta niiden osuuden 30 prosentiksi kaikista kaupungin asunnoista. Amurin, Kaakinmaan ja Naistenlahden erot olivat 10 prosenttiyksikön luokkaa. Keskikaupungilta ja Kyttälästä Snellman löysi lähes kaksinkertaisen määrän osakeittiöhuoneita. Tutkimustulokset olivat erilaisia, koska tutkijoiden kriteerit poikkesivat toisistaan. Snellman tutki työväestön asuinoloja, väestönlaskenta puolestaan kartoitti asuntotyypejä.

¹³ Kanerva 1946, 180–181.

¹⁴ Kanerva 1946, 181.

¹⁵ Snellman 1909a, 12.

Osa- eli yhteiskeittiöasunnot neljälle ruokakunnalle tarkoitettuine piisihelloineen olivat Tampereelle ominaisia työväenasuntoja. Vuonna 1909 tamperelaisten työväenkeittiöiden yleisin hellatyyppi oli hellakaakeliuuni. Toiseksi yleisin oli hellalliesi, mutta avonaisten piisienkin osuus oli vielä 15 prosenttia. Rautauuni oli tuntematon

uutuus. Amurin työväenkaupunginosassa sellaisia ei ollut yhtään, koko kaupungissakin vain muutama. Vuosisadan vaihteessa yhteiskeittiöasuntoja alettiin pitää sopimattomina. Kielteistä suhtautumista kuvastanee myös se, että osakekeittiöitä valokuvattiin vasta 1930-luvulla. (Valok. E. M. Staf 1935. Tampereen museot).

Sinänsä tieto siitä, oliko asunto 'varsinainen' osakeittiöhuoneisto vai muu asunto, jossa asukkaat käyttivät yhteistä keittiötä, ei ole kovin merkittävä työläisten asuinolojen kannalta. Oli asunnon pohjapiirustus mikä tahansa, yhteinen keittiö merkitsi sitä, että tietyt toiminnot suoritettiin yhteisissä tiloissa, eikä asunto ollut samalla tavoin yksityinen kuin jos keittiö olisi ollut pelkästään yhden vuokralaisen käytössä. Snellmanin laskutapa muistuttaa siitä, että asuinoloja ei voi päätellä vain huoneistotyyppin perusteella.

1800-luvun loppupuolelta lähtien osakeittiöasunnot joutuivat sivistyneistön silmätikuiksi. Snellmanin mukaan niiden ainoa hyvä puoli oli, että asuinhuoneessa ei valmistettu ruokaa. Lisäksi hän valitti, että "syntyy tällaisissa oloissa niin likeinen perheyhteys, että sitä tuskin käy pitäminen suotavana".¹⁶ Snellman kiinnitti huomiota siihen, että numeroiden valossa Tampereen asuinolot olivat paremmat kuin muiden kaupunkien. Siitä huolimatta hän oli vakuuttunut, että olosuhteet olivat Tampereella huonommat kuin Turussa, jota hän oli myös tutkinut. Yhteenvetona Tampereen asunto-oloista ja erityisesti osakeittiöasunnoista hän kirjoitti seuraavasti:

76

"Tämän laatuissa asunnoissa onkin, niinkuin numeroluvut osoittavat, asuntokurjuus suurin. Niissä on ahtaus suurin, niissä on valaistus huonoin, niissä ovat huoneet (eritoten yhteinen keittiö) kosteimmat ja kylmimmät, niissä ovat asunnot rappeutuneimmat. Mutta ennen kaikkea: niissä etusijassa vallitsee tuo kauhea epäsiisteys, mikä on ominaista Tampereen asunnoille. ... "Huono ilma" on kuitenkin aivan liian lievä nimitys ilmaistaakseen mitä tässä tarkoitetaan. Huoneeseen tulijaa vastaan leuhahtava ilma saattaa olla sellaista, että tuntuu mahdottomalta sietää sitä muutamaa minuuttiakaan. Mutta siihenkin näkyy voivan tottua. Tämän jälkeen lukuisimmat muistutukset koskevat likaisia ja rikkinäisiä seinäpapereja ja likaista tai savustunutta kattoa. Tässä on otettu lukuun sekä ne asunnot, joissa paperit riippuvat repaleina seinillä tai joissa niiden nyttemmin epämääräistä väriä kohottavat rasvatahrat, home, syöpäläisten jäljet tai muu lika, että myös ne asunnot, joissa varsinaisten seinäpaperien sijasta on ammoin sitten kellastuneita sanomalehtiä. Aivan verhoilemattomiakin seinä on varsin lukuisasti. Tutkijain huomautukset ovat muutoin sangen vaihtelevia. Muun muassa näkyy niistä, että rotilla on sangen huomattava sija perheen kotielämässä, ja samaten syöpäläisillä."¹⁷

---

16 Snellman 1909a, 12–13; Snellman 1910, 4.

17 Snellman 1909a, 58.

Snellmanin tuomio oli armoton, myönteistä sanottavaa hän ei näistä tamperelaisista työläiskodeista löytänyt. Moitteista käy kuitenkin ilmi, että työväenasunnoissakin seiniä oli tapetoitu jo pitkään, koska seinäpaperit olivat ehtineet nuhraantua ja käydä epämääräisen värisiksi. Kanervan mukaan tapetointi yleistyi 1890-luvulla, jolloin tehtaات korjauttivat vanhempia asuntoja. Sitä ennenkin halukkaat olivat saaneet laittaa seinäpaperit asuntoihinsa. Vuosisadan vaihteessa rakennettua Finlaysonin tehtaan uutta asuinalueutta Amurissa Snellmankin armahti.¹⁸ Hän mainitsi uudet talot esimerkkinä hyvänä pitämistään työväenasunnoista. Snellmanin mukaan ne olivat siistejä, valoisia, ilmavia ja varustettu kaikilla tarpeellisilla mukavuuksilla.

Tehtaalaisten asumisen ehdot

Vuonna 1908 suurin osa kaupungin tehtaanasunnoista oli Finlaysonin omistuksessa, vaikka muutkin teollisuuslaitokset teettivät työläisilleen asuntoja. Yhtiön asuntoja ei kuitenkaan riittänyt kaikille tehtaalaisille. Tamperelaisten tehtaiden asunnoissa asui vuonna 1908 noin 2700 ihmistä, mikä vastasi yli 10 prosenttia teollisuustyöväestöstä ja noin kuutta prosenttia kaupungin asukkaista.¹⁹ Loput tehtaalaiset saivat etsiä asunnon muualta, minkä lisäksi myös tehtaiden ulkopuolisen työväestön piti saada katto päänsä päälle. Asuntopula ja asumisen ahtaus löivät leimansa kaupungin työväestön perhe-elämäänkin.

Kun noin 90 prosenttia teollisuustyöväestöstä etsi asuntonsa vapailta markkinoilta, ei heidän asuinoloihinsa voi tutustua pelkästään tehtaanasuntojen perusteella. Taulukko 11 valaisee tekstiili-, konepaja- ja paperiteollisuuden työntekijöiden asuinoloja Tampereella 1900-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla. Taulukosta puuttuvat asukkaat eli alivuokralaiset, joita oli konepajateollisuuden työläisistä 40 prosenttia, tekstiiliteollisuuden työläisistä 25 prosenttia ja paperiteollisuuden työläisistä 16 prosenttia. Konepajateollisuuden suurta asukkien määrää selittää alan ikärakenne, kolmasosa Tampereen metallimiehistä oli alle 25-vuotiaita naimattomia miehiä.²⁰ Myös vanhempiensa luona asuneet työläiset laskettiin asukeiksi.

---

18 Kanerva 1946, 182–183; Snellman 1910, 11.

19 Snellman 1910, 11; Näreikkö 1983, 145–146; Voionmaa 1907–1910, 552.

20 Snellman 1911, 153; Snellman 1912, 138.21 Snellman 1904, 124–125; Snellman 1911, 62, taulukko 5; Snellman 1912, taulukko 5.

Taulukko 11. Tampereen teollisuustyöläisten asunnot 1900-luvun alussa asuntotyypeittäin.

Tekstiiliteollisuus 1903			
Asunto	Miehet	Naiset	Mol.
Huone	6,6	4,9	5,4
Huone, osakeittiö	49,8	79,9	70,5
Huone ja keittiö	31,5	10,7	17,2
2 huonetta	0,3	-	0,1
2 huonetta, osakeittiö	5,8	2,5	3,5
Väh. 2 huonetta, keittiö	6,0	2,0	3,3
Yhteensä %	100,0	100,0	100,0
N	1148	2509	3657
Paperiteollisuus 1909			
Asunto	Miehet	Naiset	Mol.
Huone	5,8	4,2	5,3
Huone, osakeittiö	38,7	77,0	50,0
Huone ja keittiö	41,2	18,1	34,4
2 huonetta, osakeittiö	4,1	0,7	3,1
Väh. 2 huonetta, keittiö	10,2	-	7,1
Yhteensä %	100,0	100,0	100,0
N	344	144	488
Konepajateollisuus 1906			
Asunto	Miehet		
Huone	7,4		
Huone, osakeittiö	32,8		
Huone ja keittiö	53,8		
2 huonetta, osakeittiö	1,3		
Väh. 2 huonetta, keittiö	4,7		
Yhteensä %	100,0		
N	540		

Lähde: Snellman 1904, 193; Snellman 1911, taulukko 26; Snellman 1912, taulukko 24. Tampereen konepajateollisuudessa työskenteli vuonna 1906 ainoastaan 31 naista, joista puolet asui alivuokralaisina.

Erityistä huomiota kiinnittää miesten ja naisten asuinolojen erilaisuus. Tamperelaiset työläisnaiset asuivat etupäässä huoneen ja osakeittiön asunnossa, mutta paperitehtaiden ja konepajojen miestyöntekijöistä yli puolet asui vähintään huoneen ja keittiön asunnossa.

Tekstiiliteollisuudessaakin kahdella miehellä viidestä oli asuntona vähintään huone ja keittiö. Tehtaalaismiehet asuivat väljemmin kuin naiset, mutta heistä oli myös perheellisiä suurempi osa kuin naisista. Kutomateollisuudessa aikuisista miehistä oli naimisissa 70 prosenttia, paperimiehistä noin 75 prosenttia ja metallimiehistä noin 60 prosenttia. Tekstiilitehtaiden naisista oli naimisissa 6 prosenttia, paperitehtaiden naisista vajaa 20 prosenttia ja konepajojen harvalukuisista naisista joka neljäs.²¹ Tämä viittaa siihen, että perheet asuivat huoneen ja keittiön asunnoissa yleisemmin kuin yksinäiset työläiset. 1900-luvun alussa tehdastyöläisperheiden tavallisin asunto oli huone ja keittiö, ei enää huone ja osuus keittiöön.

Moninainen työläisruokakunta

Työväestön ruokakuntamuotojen moninaisuus pisti muun muassa asuntoreformistien silmään 1800-luvun puolivälistä lähtien ja erityisesti 1900-luvun alussa, jolloin siihen kiinnitettiin erityistä huomiota. Työläisruokakunta näytti rikkeeltä muotoutumassa ollutta perheihannetta ja perheen yksityisyyttä korostanutta ajattelua vastaan.²² Mitä yhdessä asuminen ja ruokakunnan muodostaminen itse asiassa merkitsi tamperelaisten työläisperheiden elämässä?

79

Edellä kävi jo ilmi, että tamperelaisiin työläisruokakuntiin saattoi kuulua muitakin jäseniä kuin isä, äiti ja lapset. Ruokakunta, jota nimitettiin myös talouskunnaksi ja huonekunnaksi, oli laajempi kuin perhe. 1900-luvun alussa sillä tarkoitettiin yksikköä, jolla oli oma talous. Ruokakuntaa keskeisesti yhdistävänä tunnusmerkkinä ei ollut sukulaisuus tai yhdessä asuminen vaan yhteinen taloudenpito – yhdessä syöminen ja ainakin tiettyyn rajaan asti yhteiset varat. Kaupunkien väestönlaskennoissa otettiin huomioon, että samassa huoneistossa tai samassa huoneessa saattoi asua useampi kuin yksi huonekunta. Yksinäisten ihmisten tilastointi muodostui ongelmaksi. Vuonna 1890 väestönlaskijat saivat ohjeen laskea omiksi huonekunniksi yksinäiset henkilöt, joilla on oma erityinen asunto ja itsenäinen taloudenpito. Muut yksinäiset henkilöt piti merkitä sen huonekunnan listaan, jonka luona he asuivat, vaikka he olisivatkin syöneet muualla.²³ Tämän määritelmän mukaan asukki ei muodostanut huonekuntaa.

---

22 Tästä mm. Asuntokysymys-komitea 1904, 87; Komitean mietintö työväen asuntolojen parantamiseksi Tampereella 1909, 5–7; Snellman 1909a, 43–46; Gauffin 1915, 3–8.

23 Haataja 1916; SVT VI:20, 7–12.

Seuraavassa eli vuoden 1900 väestönlaskennassa suhtautumista yksinäisiin ihmisiin oli jouduttu tarkistamaan. Silloin talouskunta määriteltiin seuraavasti: ”Missä useita perheitä tai henkilöitä asuu samassa asunnossa, muodostavat ne henkilöt, jotka ovat samassa ruu-assa, yhden talouskunnan, ja pidetään ruokakunnan päämieistä talouskunnan päämiehenä. Henkilöt, jotka asuvat samassa asunnossa, mutta kuuluvat eri ruokakuntiin, muodostavat eri talouskuntia.”²⁴ Sama ohje annettiin vuoden 1910 väestönlaskennassa.

Väestötilasto jakoi talouskunnat kahtia: yksihenkisiin talouskuntiin ja perhetalouskuntiin. Jälkimmäiset määrittyivät henkilömäärän perusteella, ne olivat vähintään kaksihenkisiä talouksia, eivät välttämättä ydinperheitä.²⁵ Väestönlasku joutui mukautumaan kaupunkien olosuhteisiin. Yksihenkisen talouskunnan tuntomerkinä ei enää ollut erityinen asunto vaan asukkikin oli saavuttanut ruokakunnan statuksen.

Talouskunnat olivat kaupungeissa pienempiä kuin maaseudulla, lisäksi niiden koko pieneni 1900-luvulle tultaessa.²⁶ Vuonna 1880 puolet Tampereen huonekunnista koostui 3–5 jäsenestä. Joka kymmenes huonekunta oli yksihenkinen, mikä oli pienempi osuus kuin muissa kaupungeissa. Yksihenkisten talouksien osuus kasvoi seuraavilla vuosikymmenillä, jolloin asukit alettiin laskea omiksi huonekunnikseen. Vuonna 1910 tamperelaistalouksista oli yksihenkisiä lähes neljäsosa eli 24 prosenttia.²⁷ Kolmesta viiteen jäsentä oli runsaassa kolmasosassa talouksista, muuten tilanne ei eronnut 30 vuotta aiemmin vallinneesta tilanteesta. Amurin työläiskortteleissa eli neljännessä ja viidennessä kaupunginosassa asui 2424 talouskuntaa, joista yksihenkisiä oli 540, loput olivat niin sanottuja perhetalouskuntia.

Runsas viidesosa Amurin työläiskaupunginosan asukkaista ei kuitenkaan asunut ylhäisessä yksinäisyydessä. Yksin asuva työläinen oli Tampereella harvinainen – kaiken kaikkiaan työläisten asunnot olivat ahtaasti asuttuja. Ahtaus lisääntyi Tampereella 1890-luvulla. Koko kaupungissa keskimääräinen asukasluvu huonetta kohti oli vuosikymmenen alussa 1,9 ja sen lopussa 2,2. Työläiset asuivat kaikkein ahtaimmin. Amurin asuinhuoneissa oli vuonna 1900 keskimäärin 2,58 asukasta; 1870-luvulla rakennetuissa kortteleissa luku nousi keski-

24 SVT VI:35, 10; Sama myös v. 1910 SVT VI:44:8, 7.

25 SVT VI:44:8, 32; Tilastossa epäiltiin mahdollista epäjohtonumukaisuutta. Oman talouskunnan muodostaminen ja toisten talouskuntaan kuuluminen voitiin eri kaupungeissa ymmärtää eri tavoin. SVT VI:44:8, 7, 36; Kaupungin sisäistä vertailua tämä tuskin kuitenkaan hankaloittaa.

26 SVT VI:22; SVT VI:37; SVT VI:41.

27 SVT VI:11, taulu 4; SVT VI:44:4, taulu II.

määrin 3,37 asukkaaseen huonetta kohti. Vuonna 1909 jokaisessa tamperelaisen työläiskodin huoneessa oli keskimäärin 2,3 ja yhden huoneen asunnossa keskimäärin 3,2 asukasta.²⁸ Ahtaudesta johtuen asunnot olivat monille lähinnä kortteeripaikkoja, joihin tultiin yöksi.

Yhteinen asunto tai ruokakunta muiden kuin oman ydinperheen jäsenten kanssa oli monasti tarkoituksenmukainen. Varsinkin köyhimmät kaupunkilaiset alensivat asumiskustannuksiaan lyöttäytymällä yhteen. Naimattomat työläisnaiset perustivat yhteisiä huonekuntia, joista saattoi itse asiassa muodostua heidän perheensä. Eräs tamperelainen tehtaalaisnainen on kuvannut kotielämänsä seuraavasti:

”Aluksi olimme vähän eri ruuassa. Jos toinen keitti soppaa pyhänä, sai siitä toinenkin lautasellisen. Kahvi oli yhteinen alunperin. Sokeri ostettiin erikseen. Päätimme sitten, että ostetaan kaikki tasan, kaikki muu paitsi sokeri. Kun Tiltan hampaat tulivat huonomiksi, söin minä kovat leivänkappaleet ja Tilta pehmeämmät. Mitään narinaa ja nurinaa meillä ei ollut. Kahta vaille 40 vuotta asuimme yhdessä. Ihmiset ihmettelivät, kun niin sovimme. Sanoin: Joskus torutaan, soritaan ja sovitaan. Kaikki, ruuanlaitto ja siivoominen, tehtiin yhdessä.”²⁹

Huono-osaisten tärkein turva oli sukulaisissa. 1890-luvulla lähes puolet eli 45 prosenttia aikuisista köyhäinhoidon huollonsaajista asui äitinsä, isänsä, sisarensa, veljensä tai aikuisten lastensa kanssa. Ystävyyttä, tuttavuutta tai naapuruuttakaan ei pidä vähätellä: 11 prosenttia asui yhdessä jonkun muun kuin sukulaisen kanssa. Kun vielä 8 prosenttia oli ottanut itselleen alivuokralaisen tasaamaan vuokrakustannuksia, oli viidesosa huollonsaajista muodostanut huonekunnan, joka koostui muista kuin pelkästään keskenään sukua olevista henkilöistä. Myös muualla köyhien on todettu olleen kaukana keskiluokkaisista tai porvarillisista perhemalleista ja ydinperheen ihanteesta, joten Tampereen köyhäinhoitohallituksen avustamien ruokakuntien monimuotoisuus ei siinä valossa ole hämmästyttävä tieto.³⁰

Ammattityöläisten olisi voinut olettaa pyrkineen ja yltäneen parempaan elintasoon ja parempiin asuinoloihin. Monet tutkijat ovat osoittaneet ammattitaitoisen työväestön muodostaneen perhe- ja kotikulttuuriltaan lähinnä porvaristoa ja keskiluokkaa olevan ryhmän.³¹

28 Snellman 1904, 195–196; Honkasalo 1983, 17.

29 Kanerva 1946, 313.

30 Tampereen luvut laskettu vaivashoitohallituksen valvontamiehen muistiinpanokirjasta v. 1898–1900. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA; Chinn 1988, 19–20; Ross 1986, 73–90; Jamieson 1986, 49–51.

31 Göransson 1988, 256–266.

Suomesta tätä kysymystä valaisee Vera Hjeltin tutkimus ammattityöläisistä vuosina 1908-1909. Yksittäisistä paikkakunnista Tampere oli parhaiten edustettu, sieltä oli mukana 118 taloutta, joihin kuului 276 aikuista ja 380 lasta. Täysihoitolaisia ja majailijoita oli 19 prosentin tutkituista tamperelaisista työläisperheistä eli perheeseen tai sukuun kuulumattomien asukkaiden osuus oli samaa luokkaa kuin köyhien talouksissa.³² Vaikka Hjeltin tutkimuksessa oli sisäänrakennettuna painotus perheeseen, perhe ei ollut sen yksityisempi kuin köyhilläkään. Ainoastaan muut sukulaiset kuin aikuistuneet lapset puutuivat Tampereen ammattityöläisten kodeista miltei kokonaan.

Tehtaalaisten ruokakunnista antaa tarkemman kuvan läpileikkaus tehtaanasuntojen vuokralaisista, vaikka siihenkin sisältyy ruokakuntien rakennetta määränneitä ennakkoehtoja, toisin sanoen vuokralaisten valikoitumista vuokranantajan asettamilla kriteereillä. Vuonna 1905 Finlaysonin tehtaanasunnoissa asui yhteensä 458 ruokakuntaa, joihin kuului 1981 henkilöä. Neljä viidesosaa ruokakunnista kuului työväestöön, loput olivat työnjohtajien ja tehtaan konttorihenkilökunnan perheitä. Jälkimmäisille oli turvattu asunto tehtaan puolesta.³³

82

Finlaysonin tehtaanasuntojen ruokakunnissa oli keskimäärin 4,3 jäsentä, työläisruokakunnissa 4,2 ja virkamies- tai työnjohtajaruokakunnissa 4,9. Työläisten ruokakuntakokoa eivät kasvattaneet palkolliset, kuten virkamiesten ja työnjohtajien. Yksinasuvia oli 34, mikä teki noin seitsemän prosenttia ruokakunnista. Lapsettomia aviopareja oli kuusi prosenttia ruokakunnista ja nämä olivat enimmäkseen vanhoja pariskuntia, joilta lapset olivat jo lähteneet maailmalla tai sitten heillä ei lapsia ollut ollutkaan. Nuorilla pareilla oli tavallisesti vähintään yksi lapsi, mikä vahvistaa käsitystä, että uusia asukkaita valittaessa perheellisillä työläisillä oli etusija.

Ruokakuntien monimuotoisuus oli luonteenomaista Tampereen työväestölle ja se koski myös tehdastyöläisiä. Finlaysonin tehtaan asunnoissa oli asukkien pitäminen kiellettyä.³⁴ Siitä huolimatta runsas viidesosa vuokralaistalouksista oli ydinperheihanteen vastaisia. Ne olivat joko sukulaisuuteen perustumattomia yhteisöjä tai perheitä, joissa oli asukki. Vain 48 prosenttia ruokakunnista oli varsinaisi-

32 Hjelt 1912, 22, taulu 7. 12 % aikuisista oli perheen 18 vuotta täyttäneitä lapsia. Hjeltin tutkimuksesta ks. liite lähteistä.

33 Talojen asukasluettelo 1905. Finlayson & Co:n arkisto I Bb 2. JMA; V. 1908 asukkaita oli 1825. Komitean mietintö 1909, 25; 1800-luvulla mestarien asuintalot saivat kansan suussa nimet Ihana ja Lysti. Syykin oli selvä: "Herroilla on aina ihanaa ja lystiä". Kanerva 1946, 179.

34 Vuokrakontrakti 20.11.1901. Vuokrakontrahdit 1901. Finlayson & Co:n arkisto I Ha 3. JMA.

sia ydinperheitä, joihin kuului työssäkäyvä isä, perheenäiti ja lapsi tai lapsia. Suuressa osassa näistä ydinperheistäkin yksi tai useampi lapsi kävi töissä joko tehtaassa tai sen ulkopuolella.

Avioliiton solmimisen ja lasten syntymän kautta muodostunut perhe oli kuitenkin Finlaysonin vuokralaisten kotitalouksien perusta. Neljä viidesosaa kaikista talouksista piti sisällään osia ydinperheistä. Kokonaisia ydinperheitä oli selvästi eniten (222). Seuraavaksi tulivat asukkeja pitäneet perheet (42) ja miltei yhtä paljon oli perheitä, joissa lapsi tai lapset elättivät vanhempiaan (38). Leskiä tai muita yksinhuoltajia oli 32 ja lapsettomia aviopareja 28. Tässä on otettava huomioon, että asukasluettelot ovat poikkileikkauksia, joissa perheen ja perheenjäsenen elämänkulut eivät kuvastu. Perhe saattoi ajan kuluessa käydä läpi useita ruokakuntamuotoja, kuten muutamissa perhehistorian tutkimuksissa on osoitettu.³⁵ Ruokakuntarakenteen poikkileikkaukset valottavat sitä mahdollisuuksien kirjoa, joka ihmisten arkielämässä vallitsi.

Työväestön ja tehtaan virkamiesten perhemallit olivat vuoden 1905 asuntietojen perusteella erilaiset. Työläisruokakunnista ydinperheitä oli 43 prosenttia, virkamiesten ja työnjohtajien ruokakunnista 63 prosenttia. Vaikka olen tässä käyttänyt yhteistä nimitystä ydinperhe niistä ruokakunnista, joissa oli isä, äiti ja lapsia, oli työläisten ja virkamiesten ydinperheiden välillä eroja. Vaimon mahdollista ansiotyötä ei kirjattu työväestönkään keskuudessa, mutta lasten kohdalla oli luettavissa eroja. Työläisperheiden kotona asuvista lapsista 34 prosenttia kävi työssä, työnjohtajien ja virkamiesten lapsista 20 prosenttia. Nämä olivat pääasiassa työnjohtajien lapsia ja ilmeisesti tavallisen työnjohtajan elinolot ja perhemalli eivät olleet kovin kaukana työläisten elinoloista ja perhemallista, vaikka palkat olivatkin paremmat.

Kokonsa puolesta Finlaysonin tehtaanasuntojen työläis- ja työnjohtaja- tai virkamiesperheet poikkesivat toisistaan vain vähän. Työläisperheissä oli kotona keskimäärin 3,7 lasta ja työnjohtajien ja virkamiesten perheissä keskimäärin 3,2 lasta. Perheisiin syntyneiden lasten määrää nämä luvut eivät luonnollisesti paljasta, koska lapsia saattoi olla maailmalla ja uusia syntyä. Poikkileikkaustilanteen perusteella voi arvella, että virkamiesperheiden aikuistuneet lapset olivat muuttaneet pois kotoa, mutta työläisten lapset olivat jääneet kotiin asumaan, koska heidän oli helpompi löytää työtä tehtaasta kuin asuntoa kaupungilta. Ei ole edes mitenkään itsestään selvää, että työläisten lapset olisivat aikuistuttuaan pitäneet omaa asuntoa ensisijaisena ta-

---

35 Vrt. Berkner 1972, 418; Eriksson & Rogers 1977, 58.

voitteena. Kuuluminen lapsuusperheeseen näyttää olleen ratkaisu, jota ei ollut tarvetta asettaa kyseenalaiseksi.

Kotona asuneista lapsista oli enemmistö tyttöjä. Tämä kuvasti osaltaan sitä, että puuvillatehtaassa oli enemmän naistyöpaikkoja. Kokoonaan se ei eroa selitä. Tehtaassa oli työpaikkoja myös pojille, osa perheenistäkin oli siellä työssä. Toisaalta pojat olisivat voineet asua kotona, vaikka kävivätkin muualla töissä. Ilmeisesti poikien oli kuitenkin helpompaa ja luontevampaa muuttaa kotoaan kuin tyttöjen. Kotona asuvien, työssä käyvien nuorten naisten runsaus kertoo, että työväestön tyttärillä oli erityisiä perhevelvollisuuksia. He osallistui-
vat huomattavassa määrin lapsuusperheensä toimeentulon hankkimiseen. Tätä tulkintaa vahvistavat myös tiedot muista teollisuuskaupungeista. Vuonna 1877 Norrköpingin villateollisuuden työläisnaisista runsas kolmasosa asui vanhempiansa luona, miehistä kymmenesosa.³⁶ Tässä suhteessa tyttäret olivat vanhempiansa lapsia enemmän kuin pojat.

Tampereen kansakoululaisia koskevien tietojen perusteella neljässä viidesosassa lapsiperheistä molemmat vanhemmat elivät ja asuivat kotona. Seuraavaksi yleisin lapsiperhe oli yksinhuoltajaäidin talous. Yksinäiset isät olivat paljon harvinaisempia (taulukko 12). Oppilaiden vanhemmat olivat lähinnä työväestöä, 1900-luvun alussa yli neljä viidesosaa oli työläisperheiden lapsia.³⁷ Vaikka kansakoulu ei ollut pakollinen, oli suuremmissa kaupungeissa tapana, että miltei kaikki lapset kävivät koulua. Tässä suhteessa tiedot kansakoululaisista edustavat hyvin Tampereen työläisperheitä.

Taulukko 12. Kansakoululasten perhesuhteet Tampereella sekä Tampereella, Helsingissä, Turussa ja Viipurissa yhteensä vuonna 1905.

	Tampere		Yhteensä	
Vanh. elossa, kotona	3278	80,6%	16271	80,4%
Isä elossa, kotona	128	3,1%	575	2,8%
Äiti elossa, kotona	512	12,6%	2510	12,4%
Vanh. elossa, muualla	91	2,3%	571	2,8%
Vanh. kuolleet	58	1,4%	329	1,6%
Yhteensä	4067	100,0%	20256	100,0%

Lähde: Snellman 1908, 19.

³⁶ Göransson 1988, 251.

³⁷ Snellman 1908, 19–20, taulu 5.

Tampere ei kansakoululaisten perhesuhteissa poikennut muista suurista kaupungeista. Noin 96 prosenttia koululaisista asui kotonaan. Kansakoulussa oli myös jonkin verran oppilaita, joiden vanhemmat olivat elossa, mutta lapset eivät siitä huolimatta asuneet kotonaan. Osa kotoa pois muuttaneista koululaisista oli iltakoulun oppilaita, itse asiassa nuoria aikuisia tai aikuistumassa olevia nuoria.

Orpolasten osuus kansakoululaisista ei ollut kovin suuri, mutta siitä huolimatta voi nähdä, että varhain vanhempansa menettäneiden lasten tärkein turva oli sukulaisissa. Vajaa puolet Tampereen, Helsingin, Turun ja Viipurin orvoista kansakoululapsista asui sukulaisten luona, vajaa kolmasosa vieraiden huostassa ja loput joko lastenkodissa tai heidän asuinoloistaan ei ollut erikseen mainintaa. Tyttöjen ja poikien välillä ei Tampereella ollut suuria eroja.³⁸ Huomion arvoista on, että ruokakuntiin kuului perheen ulkopuolisia lapsia, jotka olivat joko kasvatteja tai muulla tavoin elätteelle annettuja. Perhehoito oli varteenotettava ja hyvänä pidetty tapa sijoittaa turvattomia lapsia.

Asukit Tampereen työläisperheissä

Asukki oli alivuokralainen, joka asui yhdessä isäntäväkensä kanssa. Moni nuori, juuri kaupunkiin muuttanut nainen tai mies – oikeastaan tyttö tai poika – löysi ensimmäisen kortteerinsa tuttavien tai sukulaisten luota. Sieltä hän muutti myöhemmin toiseen perheeseen asukiksi tai vuokrasi oman asunnon. Tulokkaan oli helpointa hankkia alivuokralaisasunnon turvin itselleen pysyvämpää jalansijaa kaupungissa. Tuttu isäntäväki auttoi sopeutumaan uuteen elämänmenoon ja saattoi toisinaan avustaa työnpaikan saannissakin.³⁹

Tampereen alivuokralaistilannetta tutkittiin ensimmäisen kerran vuonna 1899, jolloin Työväen Valtuuskunta kehotti Tampereen Työväenyhdistystä keräämään tilastotietoja työväestön asuinoloista kaupungissa. Vuonna 1899 kerättiin tiedot ainakin 2613 työväestön asunnosta: asukkeja löytyi joka kolmannesta. Seuraavan kerran alivuokralaisuutta tutkittiin vuonna 1909, jolloin Tampereella oli asukkeja joka viidennessä vähävaraisten asunnossa. Alivuokralaiset eivät olleet aivan yhtä yleisiä kuin Helsingissä, jossa noin 38 prosentissa työväenasunnoista oli asukkeja vuonna 1900.⁴⁰ Taulukossa 13 verrataan

38 Snellman 1908, taulu 5.

39 Kanerva 1946, 31–32, 306–308; Vrt. Anderson 1971, 46–48; Hareven 1984, 159–160.

40 TTY:n vuosikertomus 1899, 9; Snellman 1909a, 43; Työväen asuntotilastoa Tampereella 1899. TTY:n arkisto Be:1. TKA; Waris 1932, 257–258; Sucksdorff 1904, 169.

Taulukko 13. Alivuokralaisia eli asukkeja pitäneiden asuntojen %-osuus Tampereen työväenasunnoista vuosina 1899 ja 1909*.

Kaupunginosa	1899		1909	
	Asuntoja	Aliv.%	Asuntoja	Aliv.%
4. Amuri a	880	28	1380	22
5. Amuri b	389	32	613	33
6. Kaakinmaa	147	32	400	10
9. Naistenlahti	180	21	533	8
10. Juhannuskylä	714	24	564	28
11. Kyttälä a	189	41	488	25
15. Tammela a	114	34	649	28
* Vuoden 1899 tutkimus oli suhteellisen kattava Amurin ja Juhannuskylän osalta, tosin Juhannuskylään laskettiin myös muita kaupunginosia. Muiden kaupunginosien tiedot ovat puutteellisempia.				

Lähde: Työväen asuntotilastoa Tampereella 1899. Tampereen Työväenyhdistyksen arkisto Be:1. TKA; Snellman 1909a, 43, taulut 1 ja 25.

asukkien yleisyyttä muutamissa Tampereen työläiskaupunginosissa vuosina 1899 ja 1909. Mukana ovat kaupunginosat, joista kummankin tutkimuksen tulokset ovat käytettävissä.

Alivuokralaistilanne oli samansuuntainen vuosina 1899 ja 1909. Nopea väkiluvun kasvu 1890-luvun lopulla aiheutti sen, että vuonna 1899 tamperelaiset asuivat erityisen ahtaasti. Vaikka asukkien pitäminen näyttäisi suorastaan romahtaneen muutamissa kaupunginosissa, ei aineiston epätäsmällisyyden vuoksi voi väittää työläisten asuinolojen tässä suhteessa varsinaisesti kohentuneen 1900-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla. Maaseudulta tulleet naimattomat työläiset eivät saaneet asuntoja muuta kuin asukkeina, oman asunnon vuokraaminen oli vaikeaa ja kallista.

Yleensä asunnossa oli vain yksi alivuokralainen. Vuonna 1899 Amurin työläiskaupunginosassa asukkeja pitäneistä ruokakunnista kaksi kolmasosaa majoitti yhden vieraan. Runsas neljäsosa (28 %) tarjosi yösijan kahdelle alivuokralaiselle. Samaan asuntoon otettiin tavallisesti joko miehiä tai naisia, mutta ei molempia. Korkeimmillaan asunnossa oli neljä alivuokralaista. Silloin oli yleensä kyse muutaman naimattoman työläisen muodostamasta asuinyhteisöstä. Tampereella kaksi kolmasosaa asukeista oli naisia, mutta Helsingissä suhde oli päinvastainen: vuonna 1900 miesten osuus asukeista oli kaksi kolmasosaa.⁴¹

41 Työväen asuntotilastoa Tampereella 1899. TTY:n arkisto Be:1. TKA; Waris 1932, 257–258; Sucksdorff 1904, 169.

Asukiksi hakeutuminen oli nimenomaan naimattoman työväestön asumisvaihtoehto, mikä tulee ilmi useasta eri lähteestä. Kevättalvella 1909 Tampereen kaupungin vakinaisessa palveluksessa oli yhteensä 71 henkilöä, joista 60 oli perheellisiä ja 11 perheettömiä. Naimattomat olivat asukkeina ”jossain ennestäänkin runsaslukuisessa perheessä tai asuvat kotonaan samallaisissa olosuhteissa”.⁴² Myös Snellman huomautti tutkimuksessaan, että alivuokralaiset olivat tavallisesti nuorehkoja, naimattomia miehiä ja naisia, mutta hän väitti jopa kokonaisten lapsiperheiden asuvan asukkina. Väite oli kärjistetty. Snellman löysi Tampereelta ja sen esikaupungeista 2378 asukkaa, joista alle 10-vuotiaita lapsia oli 50 – toisin sanoen 2 prosenttia kaikista asukeista.⁴³ Lapsiperheet eivät tavallisesti asuneet asukkeina.

Finlaysonin tehtaan asuntoja koski määräys, jonka mukaan huoneisto oli ainoastaan vuokralaista ja hänen ”vaimoaa ja alaikäisiä lapsiaan varten”. Muita asukkaita ei ollut lupa pitää huoneistossa. Mikäli vuokralainen halusi asuintoverin, siihen oli haettava tehtaan konttorista lupa, joka merkittiin vuokrasopimukseen. Asukki kiellosta huolimatta noin 10 prosentissa tehtaan asuntoja eli vuonna 1905 perhe, jolla oli vähintään yksi alivuokralainen. Vielä enemmän – noin 12 prosenttia – oli asuntoja, joiden perheettömät asukkaat olivat ottaneet itselleen asuintoverin tai -tovereita.⁴⁴ Jälkimmäiset mahtuivat vuokranantajan määrittämien asumiskriteerien puitteisiin, mutta alivuokralaisia pitäneet perheet sotivat sekä tehtaanasuntojen periaatetta että ydinperheihannetta vastaan.

Asukasluetteloiden rivien välistä on pääteltävissä, että osa vuokralaisten asuintovereista oli heidän sisariaan, veljiään ja muita lähisukulaisiaan. Kortelahdenkatu 20:ssä, eräässä sen lukuisista huoneistoista asui kaksi vähän yli 40-vuotiasta puuvillatehtaalaisnaista, joilla oli sama sukunimi. Naiset olivat todennäköisesti sisaruksia. Puuvillatehtaankatu 17 korttelissa sijainneen asunnon oli vuokrannut ruokakunta, johon kuului kaksi naista ja yksi mies – kaikilla sama sukunimi. Naiset olivat 19- ja 29-vuotiaat, mies 16-vuotias. Heidän keskinäiset suhteensa eivät käyneet ilmi asukasluettelosta, mutta olisi outoa, elleivät tämän sisänsä poikkeuksellisen ruokakunnan jäsenet olisi olleet keskenään sisaruksia. Muistitietokin antaa ymmärtää, että

42 Komitean mietintö Työväen asunto-olojen parantamisesta Tampereella. Tampere 1909, 31. Perheellisten asuntona oli joko huone ja keittiö tai huone ja osakeittiö.

43 Snellman 1909a, 43, taulu 25.

44 Vuokrakontrakti 20.11.1901. Vuokrakontrahdit 1901. Finlayson & Co:n arkisto I Ha 3. JMA; Talojen asukasluettelo 1905. Finlayson & Co:n arkisto I Bb 2. JMA.

huomattava osa alivuokralaisista oli sukulaisia, joko asukkaiden nuorempia sisaruksia tai joskus sisarusten lapsia, serkkuja tai serkkujen lapsia.⁴⁵

Finlaysonin tehtaan asunnoissa oli alivuokralaisia myös perheillä, joiden isä oli tehtaan työnjohtaja. Alivuokralaisuus ei sinänsä kuulunut vain työväestölle. Myös säätyläiset pitivät tapanaan vuokrata huoneita esimerkiksi opiskelijoille ja koululaisille. Työläisperheiden asukit ja säätyläisperheissä asuneet opiskelijat tai nuoret sukulaiset erosivat toisistaan lähinnä siinä, että asukilla ei ollut omaa huonetta. Opiskeluajan säätyläisperheessä asunut nuori suojatti ei nukkunut samassa makuuhuoneessa perheen vanhempien kanssa, korkeintaan hän jakoi huoneen perheen lasten kanssa.⁴⁶

Asukkina asuminen kuului työväestön normaaliin elämänmenoon, mutta se kantoi silti jonkinlaista köyhyyden leimaa. Kaikkein köyhimmissä työläisperheissä – köyhäinhoidon huollonsaajaperheissä – oli usein asukkeja tai muita perheen ulkopuolisia jäseniä, kuten edellä jo kävi ilmi. Alivuokralaisuuden taloudellisista ehdoista saa viitteen Vera Hjeltin tutkimuksesta. Tutkimuksen tamperelaisista perheistä 19 prosenttia piti täysihoitolaisia tai majailijoita, mutta naisten talouksissa alivuokralaiset olivat yleisempiä. Naisten osuus tamperelaisperheiden 'päämiehistä' oli vajaa 20 prosenttia, mutta alivuokralaisia pitäneestä 21 perheestä yhdeksän oli naisten talouksia.⁴⁷ Tämä liitti alivuokralaiset selvästi toimeentulostrategiaan. Toisaalta alivuokralaisia pitäneissä huonekunnissa oli verrattain vähän alaikäisiä lapsia. Kokonaan lapsettomia oli 5 huonekuntaa, muissa oli keskimäärin 2,6 lasta. Poikkeuksen muodosti poliisin perhe, jossa oli 7 alaikäistä lasta ja yksi alivuokralainen. Toisenlainen poikkeus oli kaksilapsinen rakennustyöntekijän perhe, joka majoitti neljä perheen ulkopuolista asukasta.

Alivuokralaisuus on yksi niistä piirteistä, joilla on nähty olevan yhteyttä työväestön maalaiseen taustaan. Heikki Waris toteaa, että asukkien pitäminen ei johtunut ainoastaan taloudellisista syistä.⁴⁸ Hänen mukaansa se johtui osaltaan siitäkin, että maalta muuttaneet työläiset eivät pitäneet asuntoa perheen omana, suljettuna piirinä.

---

45 Sukunimikään ei paljasta sukulaisuutta. Monet tamperelaiset tehdastyöläiset saivat sukunimensä tehtaan konttorista eikä sisaruksille välttämättä annettu samaa nimeä. Kanerva 1946, 32, 130.

46 Esim. Pietiäinen 1986, 33; Zetterberg 1982, 47–50, 159–160. Tyyni Tuulion muistelmissa 'Nuoruuden maa' on hyvä kuvaus opiskelijoiden ja koululaisten asumisesta Helsingissä vuosisadan vaihteessa. Tuulio 1967.

47 Hjelt 1912, 114–130, liitetaulukko 7.

48 Waris 1932, 259.

Samaan suuntaan viittaa myös tamperelaisten työläisperheiden asettuminen yhteiskeittiöasuntoihin, joissa yksityisyyttä suojasivat vain kamarien väliseinät – jos nekkään. Muun muassa Frenckellin paperitehtaan asunnoista osa oli sellaisia, joissa kamarit olivat peräkkäin: toisen asunnon läpi kuljettiin toiseen asuntoon. Vanhemmat olivat tottuneet tilanteeseen, mutta perheiden nuorisoa järjestely kiusasi. 1800-luvun lopussa eräässä etukamarissa asui tehtaalaisperhe, jonka aikuistuva tytär eristi asunnon sermillä, jotta perimmäisen kamarin pojat eivät kulkiessaan päässeet kurkkimaan etummaisen huonekunnan elämää.⁴⁹ Tyttären sisustusjärjestely osoitti uudenlaista yksityisyyden tavoittelua, joka oli hänen vanhempiansa sukupolvelle vierasta ajattelua.

Asukit elivät samoissa huoneissa isäntäperheen kanssa, mitä työväestön asunto-oloja havainnoineet sivistyneistön edustajat pitivät siveellisenä uhkana, josta työväestö oli pelastettava. G. R. Snellman totesi suoraan, että ”varsinaisesta perhe-elämästä ei myöskään voi olla puhetta, kun vieraita henkilöjä alinomaa oleskelee perheessä”.⁵⁰ Työväestön omaa näkemystä on huomattavasti vaikeampi tavoittaa kuin sivistyneistön käsitystä, joka esiintyi sanomalehdissä ja asuntopoliittisessa kirjallisuudessa. Yhden viittauksen asukkeihin suhtautumisesta antaa keskustelu, joka käytiin Tampereen Työväen asunto-osakeyhtiön yhtiökokouksessa vuonna 1898:

”Koska johtokunnan tietoon oli tullut, että muutamit osakkaat pitivät liian suuren määrän hyryläisiä luonansa asumassa, niin tahtoi johtokunta, haluten kuulla yhtiökokouksen mielipidettä asiassa, sentähden kysyä, olisiko tässä suhteessa mitään rajoitusta tehtävä. Kokouksen enemmistön mielipiteenä ilmeni, ettei yhtiön puolelta mitään rajoitusta voida tehdä muussa tapauksessa kuin jyrkästi kieltää, ettei ainakaan vintissä saa maata eikä asua, kiello, mikä jo palosäännössäkkin esiintyy. Muuten katsoi kokous suotavaksi, että kukin yhtiöosakas ilmoittaa hyryläistensä nimen isännöitsijälle, että hän puolestaan voipi kysyttäessä ilmoittaa esim. viranomaisille keitä talossa asuu.”⁵¹

Työväestölle asukit eivät olleet samanlainen ongelma kuin ne olivat työväen asuinoloista huolestuneelle sivistyneistölle. Yhtiön osak-

49 Kanerva 1946, 258.

50 Snellman 1909a, 43; Suhtautumisesta asukkeihin myös Böök 1911, 28, 39; Kansantaloudellisen yhdistyksen komitea syytti alivuokralaisia niiden tuottamasta ’siveellisestä vammasta’. Asuntokysymys-komitea 1904, 87.

51 Tampereen työväen asunto-osakeyhtiön kokous 11.9.1898. Tampereen työväen asunto-osakeyhtiön arkisto Ca:1. Pöytäkirjat 1895–1906. TKA.

kaat, jotka olivat pääasiassa työläisiä, eivät pitäneet naapuriensa vuokralaisten määrää erityisenä ongelmana, johon olisi ollut asiallista syytä puuttua. He ymmärsivät, että tiukan paikan tullen asumisesta oli helppointa tinkiä. Vaihtoehtona oli joko muuttaminen halvempaan (huonompaan) asuntoon tai alivuokralaisen ottaminen. Perheelliset työläiset pyrkivät säilyttämään asuntonsa. Asukit liittyivät työläisperheiden toimeentulostrategiaan: heidän maksamansa vuokrat auttoivat selviytymään asunnon vuokrasta ja muista välttämättömistä menoisista – asukkien avulla voitiin myös hankkia lisätuloja.⁵² Työväestön käsitys asumisesta ei suoraan seurannut sivistyneistön sille asettamia ihanteita. Heidän oli vaikea pitää alivuokralaisasumista sopimattomana tai siveettömänä, sen sijaan se saattoi kyllä etenkin lapsiperheille olla hankalaa ja epämukavaa. Ehkä asukkikin valitsi mieluummin kortteerin, jossa ei tarvinnut jatkuvasti kuunnella lapsenitkua.

---

52 Vrt. Harris 1992, 351–352, jonka mukaan perheet pitivät Torontossa alivuokralaisia voidakseen säästää esimerkiksi omaa asuntoa varten.

TYÖVÄESTÖN PERHETALOUS

Palkat toimeentulon perustana

Työläisperheiden toimeentulo riippui ensisijaisesti käytettävissä olleista palkoista – niiden tasosta, säännöllisyydestä ja suhteesta elinkustannuksiin. Hahmotan tässä luvussa, minkälainen perusta perhe-elämälle saattoi palkkatuloista muodostua ja mihin tamperelaisten työläisperheiden toimeentulon ongelmakohdat paikallistuivat 1900-luvun alkuun tultaessa.

Työväenliike korosti kaupunkityöväestön toimeentulokysymystä. Vuoden 1899 edustajakouksessa opettaja Karvonen havainnollisti, miten edes ammattityömiesten palkat eivät riittäneet perheen elättämiseen. Hän käytti esimerkkinä helsinkiläisen muurarin tilikirjaa, jonka mukaan nelihenkisen perheen vuoden 1896 elinkustannukset nousivat 1350 markkaan. Jos työtä riitti koko vuodeksi, muurarien vuosiansiot olivat noin 1200 markkaa, mutta työttömyys heikensi ammattimiestenkin tuloja. Vielä vaikeampaa oli ammattitaidottomilla työläisillä, joiden palkat olivat muutenkin alhaisemmat ja työttömyysriski suurempi. Tavallisen ulkotyömiehen vuosiansiot olivat Karvosen tietojen mukaan noin 600–900 markkaa. Perheet turvasivat toimentulonsa pitämällä alivuokralaisia; lisäksi vaimot pesivät pyykkiä tai olivat työmailla apureina ja lapset hankkivat sivutuloja esimerkiksi myymällä sanomalehtiä.¹ Karvonen maalasi helsinkiläisten työläisperheiden ansiotulojen hankkimisesta kuvan, joka muistutti muun muassa tämän pääluvun alussa esitellyn tamperelaisen työläisperheen tapaa suoriutua jokapäiväisestä elämästään.

Yleisesti ottaen teollistuminen merkitsi työväestön toimeentulon kohentumista. Työläisten ansiotaso nousi 1800-luvun puolivälistä 1910-luvulle selvästi. Teollisuustyöläisten reaali-palkka lähes kaksinkertaistui. Myös kaupunkien sekatyöläisten reaali-palkat kaksinkertaistuivat. Nimellispalkkojen nousun ohella reaali-palkkoihin vaikutti hintataso, joka laski 1880-luvulla. Palkkakehitys ei ollut tasainen, vaan suhdanteista johtuneet vaihtelut olivat tuntuvia ja ajoittain reaali-palkat jopa laskivat. Vuosina 1909–1913 teollisuustyöläisen keskimääräinen vuosiansio oli noin 1000 markkaa, mutta teollisuuden palkkaerot olivat suuria. Kun kirjapainotyöntekijöiden keskimääräinen vuosipalkka oli noin 1500 markkaa, oli tulitikkuteollisuuden vuosipalkka vain noin 560 markkaa ja muut alat sijoittuivat palkkatasos-

---

1 Työväenyhdistysten edustajakokous 1899, liitteet s. 64–65.

sa näiden ääripäiden väliin.² Palkkoihin vaikuttivat työntekijän ikä ja sukupuoli, mutta myös paikkakunta ja työnjako teollisuudenalan sisällä. Jälkimmäiseen sisältyi ammattitaidon määrittely.³ Työ, joka määriteltiin ammattitaitoa vaativaksi, oli paremmin palkattua kuin työ, jonka ei katsottu vaativan ammattitaitoa.

Työväestö ei pystynyt palkkauksessa kilpailemaan virkamiesten ja sivistyneistön kanssa. Samaan aikaan kun työläisten tulot kaksinkertaistuivat, valtion virkamiesten tulot kolme ja puolikertaistuivat, mikä kasvatti tuloeroa. Työnjohtajat ja alemmat toimihenkilöt ansaitsivat kaksi kertaa enemmän kuin työläiset. Esimerkiksi kansakoulunopettajien palkka ylitti työväestön ansiotason reippaasti. Vuonna 1908, jolloin tamperelaiset opettajat vaativat palkankorotuksia, oli ylemmän poikakansakoulun miesopettajan peruspalkka 2000 markkaa vuodessa, mutta ikälisät nostivat vuosiansioita aina 3000 markkaan asti. Naisopettajan palkka oli ylemmässä kansakoulussa 1700–2550 markkaa ja alemmassa kansakoulussa 1400–2100 markkaa.⁴ Vaikka nuori alakoulun opettajatar oli ammattikuntansa pienituloisin, hän ohitti palkoissa monet teollisuuden ammattimiehet.

Teollisuudenalan mukaan laskettu keskipalkka peittää työntekijöiden keskinäiset erot. Siksi niitä pitää eritellä sukupuolen, iän ja työtehtävien mukaan. Työläisperheitä ajatellen sukupuolten palkkaeroilla oli kauaskantoinen merkitys. Palkkaero oli suhteellisen vakaa. Ulkotoissa naisille maksettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla noin 60 prosenttia miesten palkasta. Teollisuustyössä naisten palkka oli 57 prosenttia miesten palkasta 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.⁵ Perhe ja varsinkin ajatus perheellisyydestä liittyi olennaisella tavalla miesten ja naisten palkkaukseen.

Tamperelaisen tekstiiliteollisuustyöläisten palkat vuonna 1902 paljastivat sukupuolten palkkaeron selvästi. Viikkopalkka jakautui seuraavasti⁶:

-
- 2 Palkkakehityksestä Heikkinen & al. 1983, 48–54, 60–69; Heikkinen 1992, 154–155. Tampereesta Haapala 1986, 229–235, 245–256; Näreikkö 1983, 1–18.
  - 3 Vrt. Markkola 1990, 396–400. Ammattitaito ei ole itsestään selvä ja kiistaton työntekijän ominaisuus, vaan siihen sisältyy yhteiskunnallisia arvostuksia.
  - 4 Heikkinen & al. 1983, 75; Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta v. 1908 I, 96; Haapala 1992, 238.
  - 5 Heikkinen & al 1983, 52–53, 66–67.
  - 6 Snellman 1904, 210; Työläisten tulotasosta Haapala 1986, 229–231 ja Haapala 1992, 238–240.

	miehet	naiset
alle 6 mk	0.0	0.2
6–11.99	21.6	53.2
12–17.99	33.0	45.5
18–	45.4	1.1
Yhteensä	100.0 %	100.0 %

Yli puolet tamperelaisista kutomateollisuuden naisista joutui tyytymään alle 12 markan viikkopalkkaan, sen sijaan miltei puolet miehistä sai vähintään 18 markkaa viikossa. Miesten ansiotasoa nosti iän mukanaan tuoma työkokemus ja sen kautta pääsy paremmin palkattuihin tehtäviin. Edellä olevassa palkkatilastossa oli vähintään kymmenen vuoden työkokemus 54 prosentilla Finlaysonin ja 38 prosentilla pellavatehtaan miehistä.⁷ Työkokemus ei yksin selitä sukupuolten palkkaeroa, koska Finlaysonin naistyöntekijöistäkin runsas kolmasosa oli ollut tehtaan palveluksessa vähintään kymmenen vuotta, samoin pellavatehtaan naisista joka neljäs oli palvellut työnantajansa yhtä pitkään. Työläisten palkkaus noudatti myös muita periaatteita.

Pertti Haapala korostaa sukupuolten palkkaeroissa neljää tekijää, jotka vaikuttivat siihen, miksi naiset eivät edenneet tehtaassa. Näitä olivat fyysiset erot, naisten työn väliaikaisuus, perheenelättäjyyden periaate ja käsitys, että miehet sopivat paremmin vastuunalaisiin tehtäviin.⁸ Kaksi jälkimmäistä tekijää on kiistattomia, mutta kahta ensimmäistä on syytä tarkentaa. Tehtaissakaan sukupuolten työnjako ei noudattanut fyysisen rasittavuuden kriteeriä, vaan se muotoutui lähinnä arvostusten ja jopa paikallisten tekijöiden kuten työvoiman saatavuuden perusteella. Kaupungissa, jossa oli naisennemmistö ja naisten naimattomuus yleistä, naisten työn väliaikaisuus oli yhtä lailla vallitseva käsitys kuin vallitseva tapa. Käsityksenä se määräsi naisten sijoittumista heikommin palkattuihin tehtäviin, samoin käsitykset fyysisistä eroista määräisivät työtehtäviä ja sitä kautta palkkoja, eivät fyysiset erot sinänsä.⁹ Keskeinen miesten ansiotason määrittä-

7 Snellman 1904, taulut 26 ja 27; Tampereen kutomatyöläisistä oli naisia 69 %, paperityöläisistä 33 % ja metallityöläisistä 3 %. Snellman 1904, taulu 1; Snellman 1911, tabell 1; Snellman 1912, taulukko 1.

8 Haapala 1986, 231.

9 Esim. paperitehtaissa lajittelijanaiset nostivat jatkuvasti raskaita taakkoja. Naispuolisen ammattientarkastajan kertomus vuodelta 1906, 199; Rakennustyömailla laastin ja tiilien kantaminen oli kaikessa raskaudessaan nimenomaan naisten työtä. Niku 1988, 36–39; Myös Orvar Löfgren kritisoi käsitystä sukupuolten työnjaon fyysisestä perusteesta. Löfgren 1982 ja Löfgren ei painov.

jä oli perheenelättäjyyden periaate, joka nosti aikuisten miesten palkat naisten ja nuorten miesten palkkojen yläpuolelle. Naisten palkoissa ikämekanismi, joka tarkoittaa tehtävien määräytymistä iän ja työkokemuksen perusteella, ei toiminut samalla tavalla. Perheellisyysperiaate vaikutti miesten palkkaukseen, vaikka virallista perhepalkkausta ei ollutkaan säädetty.

Tämä näkyi selvästi metalliteollisuudessa, joka oli miesten ala, mutta myös tekstiiliteollisuudessa miesten palkkataso seurasi ikää. Vuonna 1906 puolet alle 30-vuotiaista aikuisista metallimiehistä ansaitsi korkeintaan 1000 markkaa vuodessa, mutta 30–45-vuotiaista miehistä vain 12 prosenttia joutui tyytymään alle 1000 markan vuosituloihin. Vanhemmiten, erityisesti 60 ikävuoden jälkeen miesten ansiotaso putosi. Kun vertaa yli 18 markan viikkotulot hankkineiden osuutta metallimiesten ja tekstiiliteollisuuden miesten keskuudessa, huomaa aikuisten miesten ylivoimaisuuden selvästi¹⁰:

---

10 Snellman 1911, 185–188; Snellman 1904, 211–220.

Valuri Herman Ahosella ja hänen vaimollaan Amandalla oli keskimääräistä suurempi perhe. Valurit kuuluivat hyvätuloisiin työmiehiin, mikä näkyi

myös Ahosen perheen vaatetuksessa. Kuva on vuodelta 1905. (Tampereen museot)

	konepajat	tekstiiliteollisuus
alle 18-v.	3.4 %	0.7 %
18–30-v.	58.7 %	29.4 %
30–45-v.	91.4 %	67.3 %
45–60-v.	86.5 %	64.5 %
yli 60-v.	70.4 %	45.2 %

Tekstiiliteollisuudessa miehillä oli enemmän pienipalkkaisia työtehtäviä kuin metalliteollisuudessa, mutta ikämekanismi toimi kummallakin teollisuudenalalla. Tekstiiliteollisuudessa joka viides ja metalliteollisuudessa joka kymmenes alle 30-vuotias mies sai alle 12 markkaa viikossa. Vanhemmilla tehtaalaismiehillä näin pienet tulot olivat harvinaisia. Vasta 60 vuotta täytettyään joka kahdeskymmenes mies jäi alle 12 markan ansioihin sekä metalli- että tekstiiliteollisuudessa.¹¹ Palkat olivat parhaat siinä vaiheessa, jolloin useimmilla perheellisillä oli lapsia elätettävänä.

Myös tamperelaisissa tehtaissa nuorten miesten palkat olivat alhaisemmat kuin vanhempien. Helmi-maaliskuussa 1909, jolloin työnpuute kiusasi teollisuustyöntekijöitäkin, oli alle 30-vuotiaan tamperelaisen metallimiehen keskimääräinen viikkopalkka 17–18 markkaa. Todennäköisten perheenisien eli 30–55 -vuotiaiden metallimiesten viikkoansio nousi keskimäärin 25 markkaan.¹² Vuonna 1906 tamperelaisten konepajatyöläisten viikkopalkat jakautuivat seuraavasti:

alle 12 mk	13.6 %
12–18 mk	20.3 %
18–24 mk	25.9 %
yli 24 mk	40.2 %

11 Snellman 1904, 219; Snellman 1911, 188.

12 Työtilastollinen aikakauslehti 3/1909, 276–279. Helmikuussa 1909 palkkatietoja antoi 210 tamperelaista metallityöntekijää, joista yli puolet oli alle 30-vuotiaita. Metallimiehillä oli keskimäärin kaksi elätettävää, näistä noin kaksi kolmasosaa alle 15-vuotiaita lapsia; Työtilastollinen aikakauslehti 4/1909, 400–401.

Alle 12 markkaa viikossa ansainneet olivat lähinnä oppipoikia ja apumiehiä. Ammattimiehistä tähän tuloryhmään sijoittui muutama yksittäistapaus. Valurit, sepät, sorvarit ja malliveistäjät sijoittuivat lähes poikkeuksetta kahteen ylimpään palkkaryhmään.¹³ Säännöllisesti työssä olleella konepajan työmiehellä oli taloudelliset edellytykset olla hyvä perheenelättäjä.

Vuosisadan vaihteessa työläisperheen toimeentulominimiksi määriteltiin vähintään 800 markan vuositulot, jotta perhe ei kärsinyt puutetta. Tähän minimirajaan päätyi Heikki Renvall tutkiessaan tulonjakoa Suomen suurimmissa kaupungeissa. Alle 800 markkaa ansainneita hän piti varattomina ja 800–2000 markkaa ansainneita vähävaraisina. Tampereella ei myönnetty verohelpotuksia kuntalaisille, joiden vuositulojen arvioitiin nousevan yli 800 markan. Verottajakin laski heidän selviytyvän kunnallisista maksuistaan.¹⁴ Kuukautta kohti laskettuna tämä perheen toimeentulominimi oli noin 67 markkaa ja viikkoa kohti jaettuna 15–16 markkaa. Naiset jäivät rajan alle, samoin nuoret miehet.

Kunnallisverotuksen perusteella Tampereen työväestö oli pienituloista. Pertti Haapala on laskenut, että pääosa työntekijöistä jäi alle 800 markan vuosituloihin: vuonna 1890 93 %, 1900 88 % ja 1905 84 % työläisistä. Tähän vaikutti työväestön ikä- ja sukupuolijakauma, toisin sanoen nuorten ja etenkin nuorten naisten korkea osuus. Tuottomien eli alle 400 markkaa ansainneiden tuloluokassa 78 prosenttia oli naisia. Suurinta osaa työläisistä verotettiin 400–799 markan vuositulojen perusteella. Tämä ryhmä oli jo miesvoittainen. Yli 800 markan vuosiansioiden perusteella verotettavia oli vähän (v. 1890 7 %, v. 1905 16 %), mutta he olivat miltei poikkeuksetta miehiä.¹⁵ Heidän palkkansa riitti aikalaisten kriteereillä kohtalaisen hyvin perheen elättämiseen, minkä lisäksi heidän osuutensa kasvoi 1900-luvulle tultaessa. Silti valtaosa työväestön miehistäkin jäi kunnallisverotuksen perusteella alle perheen toimeentulominiminä pidettyjen vuositulojen.

Toimeentulon epävarmuus

Oman lisänsä työläisperheiden arkielämään toi toimeentulon epäsäännöllisyys ja epävarmuus, joka ilmeni muun muassa työttömyytenä ja

13 Snellman 1911, tabell 41. Tamperelaisten ikäjakaumaa ei ammattiryhmittäin ole laskettavissa.

14 Renvall 1900, 20–21; Haapala 1986, 232; Renvallista Turunen 1987, 205–210.

15 Haapala 1986, 232–234, jossa myös verotusperusteista tarkemmin; Vrt. Hirdman 1989, jonka mukaan työmiesten palkat nousivat Ruotsissa vasta 1890-luvulle tasolle, joka riitti perheen elättämiseen.

palkkojen vaihteluna. Kausityöttömyys kiusasi erityisesti kaupunkien ulko- ja sekatyöläisiä sekä maatyöväestöä. Tämä ilmeni muun muassa vuosien 1908 ja 1909 vaikean työttömyyskalvon aikana, jolloin noin puolet suomalaisista kulkulaitosten työntekijöistä ja 31–43 prosenttia kaupunkien seka- ja ulkotyöläisistä kärsi työttömyydestä.¹⁶

Helsingissä havahduttiin toimenpiteisiin talvityöttömyyden johdosta 1870-luvulla. Tampereella ongelma nousi näkyvämmiin esiin 1880-luvulla ja seuraavalla vuosikymmenellä se ymmärrettiin niin laajaksi ongelmaksi, että sen katsottiin aiheuttavan välittömiä toimenpiteitä. Sivistyneistöjohtoinen työväenyhdistys vastusti aluksi ajatusta työllisyydestä, mutta Tampereen Ulkotyöväenyhdistys – joka sekin sai alkunsa sivistyneistöjohtoisena – alkoi toistuvasti vuodesta 1893 vaatia kaupunginvaltuustoa järjestämään työtä ulkotyöläismiehille ja naisille. Kaupunki pyrki ongelmasta tietoisena järjestämään hätäaputoimia, joihin perheelliset työmiehet olivat etusijalla, mutta työväenjärjestöt pitivät toimia riittämättöminä.¹⁷ Luvut talvityöttömyydestä tukevat työväenjärjestöjen käsitystä.

Talvityöttömyys oli kiistaton tosiasia Tampereella vuoden 1892 lopulta lähtien, jolloin Porin radan rakennustöissä vähennettiin työvoimaa. Seuraavana talvena työttömyys näkyi köyhäinhoidon huollonsaajien lisääntymisenä. Vuosikymmenen lopulla työttömyys vaihteli pahoista työttömyyskalvoista vuosiin, jolloin sekä palkka- että työllisyystilanne oli työväestön kannalta suotuisa. 1900-luvun alkuvuosina, jolloin Tampereella oli ankaria työttömyyskalvoja, köyhäinhoidonhallitus piti työttömyyden lieventämistä ensiarvoisen tärkeänä ja kiireellisenä toimintana.¹⁸ Työttömyyttä ei enää pidetty vain työväestön keltomimmisen osan ongelmana, vaan se oli tullut tunnistetuksi ja tunnistetuksi osaksi kaupungistuvan yhteiskunnan ongelmia.

Tampereen työllisyystilanne kriisiytyi talvikaudella 1908–1909. Köyhäinhoidonhallitus joutui määrittelemään työttömien avustamiseksi kriteerit, joissa perheellisyys oli tärkein. Tavalliset, selvät köyhäinhoitotapaukset olivat vähintään nelilapsisia perheitä, joiden isä oli ollut työtä vailla useampia kuukausia, lisäksi kodissa oli sairautta ja

16 Kuusi 1914, 141–159, 177–214; ”Työttömyys talvella 1908–1909”. Työtilastollinen aikakauslehti 5/1910, 421–426; Työtilastollinen aikakauslehti 1909–1911.

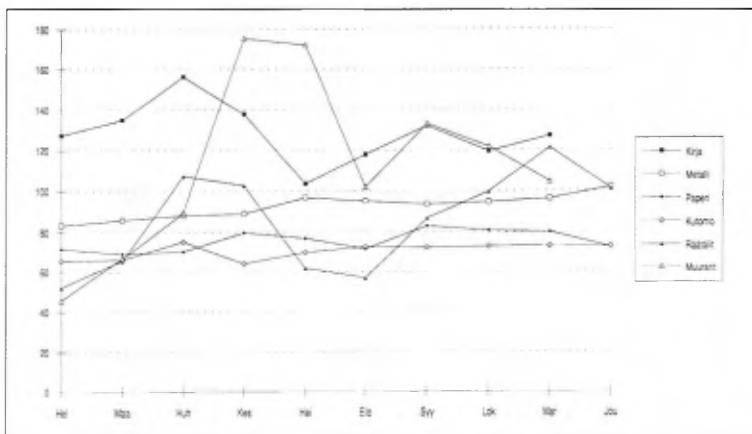
17 Kuusi 1914, 181–184; Tampereen Ulkotyöväenyhdistyksen ptk. 1893–1899. TTY:n arkisto. TKA; Valtuuston kertomukset 1908–1918.

18 Kuusi 1914, 180–203; Tampereen kaupungin köyhäinhoito v. 1904, 14; Työttömyyden perusteella annettu tilapäinen apu alettiin tilastoida vuodesta 1900 lähtien. Vhh:n vuosikertomus 1900, 23.

Kesäaikaan muurarien palkat olivat työväestön huipputasoa, mutta talvityöttömyys pudotti vuosiansioita ja teki toimeentulon epävarmaksi. Kuvan

miehet ovat ammatillaisia parhaasta päästä, he ovat suorittaneet uunimuura-rikurssin. (Tampereen museot)

velkaa. Suuressa tarpeessa oleviksi nimettiin perheet, joissa oli kolme tai neljä alaikäistä lasta ja työttömyyttä oli kestänyt vähintään yhden kuukauden ajan. Tarpeessa oleviksi luokiteltiin perheet, joissa oli yksi tai kaksi alaikäistä lasta ja vähintään kuukauden työttömyys. Lapsettomia pariskuntia ja terveitä, naimattomia henkilöitä ei pidetty avun tarpeessa olevina eikä heille annettu avustusta. Loka-kuun loppuun mennessä köyhäinhoidon kansliassa oli käynyt 225 työtöntä, joista 31 prosenttia oli vähintään 3-lapsisia, 38 prosenttia 1–2-lapsisia, 23 prosenttia lapsettomia avioituneita ja 8 prosenttia naimattomia henkilöitä. Yhteensä 156 perheenisästä vain 24 ilmoitti, että vaimolla tai lapsilla oli lisätuloja. Kun työtäkään ei kyetty järjestämään, päätyi köyhäinhoito antamaan 'hätaapulainoja' takaisinmaksusitoumusta vastaan.¹⁹ Köyhäinhoidon kanslian puoleen kääntyneiden määrä ei mittaa työttömyyden laajuutta Tampereella, mutta paljastaa ongelman luonteen perhekysymyksenä.

Kuvio 1. Työläisten keskimääräinen kuukausiansio (mk) Tampereella ammattiyhdistysten ilmoitusten perusteella vuonna 1909.

¹⁹ Kuusi 1914, 205–206; Tampereen kaupungin köyhäinhoito v. 1908, 6–9; Tampereen kaupungin köyhäinhoito v. 1909, 6–8. Lapseton työtön voitiin ainoastaan ottaa köyhäintaloon työhön.

Toimeentulon epävakaisuus käy ilmi ammattiyhdistysten vuonna 1909 keräämistä palkkatiedoista, jotka kuvastivat eroja sekä ammattialojen että vuodenaikojen mukaan. Olen laskenut näiden ilmoitusten perusteella keskimääräisiä kuukausiansioita (liitetaulukko 4 ja kuvio 1). Kyse on todellisista ansioista, joissa näkyy mahdollisen työttömyyden tai sairauden aiheuttama ansiotulojen menetys. Tehdastyöläisten palkkaus oli verrattain tasainen, sen sijaan rakennusmiesten palkat vaihtelivat vuoden mittaan huikeasti. Tamperelaisten muurarien keskimääräiset kuukausiansiot olivat alhaisimmillaan helmikuussa (45,-) ja korkeimmillaan kesäkuussa (175,-). He saivat kunnian nauttia sekä korkeinta että alhaisinta miesten ammatissa maksettua keskimääräistä kuukausipalkkaa kyseisen vuoden aikana.

Rakennus- ja sekatyöläisten palkat sahasivat ylös- ja alaspäin työllisyysilanteesta riippuen. Rakennustyöläisten tulotasoa heikensi talvityöttömyys ja sesongin ulkopuolisten palkkojen alhaisuus. Työttö-

myys tai sairaus lohkaisi helposti melkoisen loven työläisen vuosi-ansioihin. Liitetaulukko 4 ei kerro, kuka oli perheellinen ja kuka elätti vain itsensä, mutta avioitumisikää koskevien tietojen perusteella voi yli 30-vuotiaita pitää lähinnä perheellisinä miehinä. Palkka- ja työllisyystietojen avulla voi paikallistaa perheiden toimeentulo-ongelmia. Helmikuussa 1909 antoi työllisyystilanteestaan tietoja 60 tampere-laista muuraria, joista kolmasosa oli alle 30-vuotiaita ja kaksi kolmasosaa yli 30-vuotiaita.²⁰ Suurimmissa vaikeuksissa olivat perheeliset miehet. Alle 30-vuotiaiden kuukausiansio oli keskimäärin 53 markkaa, mutta 30–55-vuotiaiden vain 43 markkaa. Tampereen muurarit poikkesivat kuitenkin tässä suhteessa ammattitovereistaan, muissa kaupungeissa nuorten miesten keskimääräiset ansiot jäivät alle keski-ikäisten ansioiden.

Helmikuu oli vaikeaa aikaa niin nuorille miehille kuin perheellisillekin – kaksi miestä kolmesta kärsi työn puutteesta. Joka kolmas muurari oli työttömänä kolme viikkoa, joka kolmas alle kolme viikkoa ja vain joka kolmas oli koko ajan työssä. Täystyöllistetty saattoi ansaita kuukauden aikana keskimäärin 86 markkaa, mutta muurari, jolle riitti työtä kuudeksi päiväksi, sai kokoon noin 21 markkaa eli muutaman markan yli keskimääräisen kuukausivuokran. Tilaston muurareilla oli keskimäärin kolme elätettävää, mutta rakennusalan talvityöttömyys teki perheen elättämisen käytännössä miltei mahdottomaksi. Velaksi eläminen ja muiden perheenjäsenten ansiotyö jäivät rakennustyöläisten ainoiksi vaihtoehtoiksi.

Kokonaisuudessaan Tampereen työläisten keskimääräinen päiväpalkka jäi helmikuussa 1909 kaupunkien päiväpalkasta lasketun keskiarvon alapuolelle.²¹ Suhteutettuna vuokraan tamperelaisilla meni kuitenkin paremmin kuin esimerkiksi helsinkiläisillä, joiden keskimääräinen päiväpalkka oli korkeampi. Tampereella kuukauden keskivuokra vei 14 prosenttia keskiansiosta, kun se Helsingissä lohkaisi 20 prosenttia.

Kun puhutaan työväestön toimeentulosta, on huomattava, että työväestön ryhmät poikkesivat toisistaan niin työsuhteen luonteeseen, ammattitaidon kuin perheellisuudenkin suhteen. Parhaassa asemassa olivat tehtaalaiset, koska tehdas turvasi ympärivuotisen työllisyyden paremmin kuin ulko- tai sekatyö. Samoin tehtaiden apukassat takasivat tehdastyöläisille ja heidän perheilleen jonkinlaisen turvan kriisitilanteiden, kuten sairastumisen, tapaturman tai kuoleman varalta.

20 Työtilastollinen aikakauslehti 3/1909, 284–287.

21 Työtilastollinen aikakauslehti 3/1909, 267–295.

Sekatyöläisten asema oli heikoin, heitä vaivasi työnpuute ja silloinkin kun työtä oli, oli ansiotaso alhainen. Ammattitaitoisten rakennusmiesten ansiot nousivat parhaina aikoina kirkkaasti tehtaalaisten palkkojen yläpuolelle, mutta työttömyys ja siihen yhdistynyt hiljaisten aikojen palkkatason lasku tekivät toimeentulosta epävarman.

Useilla aloilla päti periaate, että palkka riitti, jos työtä oli jatkuvasti.²² Joko työnpuutteen tai sairauden aiheuttama työttömyys oli kipeä ongelma tamperelaisten työläisperheiden toimeentulossa. Aiemmin esitelty perhe samoin kuin ammattiyhdistysten tiedot työnpuutteen syistä osoittivat, että palkansaajan sairastuminen oli varteenotettava uhka perheen toimeentulolle.²³ Yhden palkkapussin varassa eläneet perheet olivat haavoittuvia. Työläisperheet joutuivat tilanteisiin, joissa ne eivät voineet turvautua pääasiallisen elättäjän palkkatuloihin, vaan joutuivat miettimään muita keinoja jokapäiväisistä menoista selviytyäkseen.

Perhe ratkaisuna

Mitä pienempi tilipussi perheenisällä oli, sitä suurempi työpanos vaadittiin muilta perheenjäseniltä. Monessa perheessä toimeentulorajan ylittäminen edellytti perheenjäsenten yhteisiä ponnisteluja. Kohtalaisen hyvin toimeentulevista perheistä kerätty aineisto vuosilta 1908–1909 havainnollistaa työläisperheiden toimeentulostrategioita Tampereella. Naisammattientarkastaja Vera Hjelt keräsi tiedot talousbudjettimenetelmällä, joka vaati tutkimukseen osallistuvilta perheiltä muun muassa pitkäjänteisyyttä ja rajasi tällä tavoin työväestön epävakaisimman osan pois.²⁴ Tutkimusmenetelmän valikoivuudesta huolimatta Hjeltin tulokset eivät kerro perheidyllistä, jossa äiti keskittyi kodinhoitoon, lapset koulunkäyntiin ja isä ansiotyöhön.

Hjeltin määrittelemät vuositulot nousivat keskimäärin 1628 markkaan ja menot 1559 markkaan, mutta mikäli vuoden aikana otettuja velkoja ja käytettyjä säästöjä ei lasketa tuloiksi, olivat perheiden keskimääräiset vuosiansiot 1559 markkaa.²⁵ Näillä tuloilla toimeentulominimin raja ylittyi, vaikka henkeä kohti lasketut varat jäivät monissa perheissä alhaisiksi.

22 Erään köyhäinhoidon huollonsaajan arvio toimeentulostaan 1899. Vaivaishoitohallituksen valvontamiehen muistiinpanokirja alkaen 1.1.1898–, s. 160. Köyhäinhoitohallituksen arkisto E VIII:2. TKA.

23 Työtilastollinen aikakauslehti 1909; Jaakkola 1982, 98–99.

24 Hjelt 1912; Talousbudjettitutkimuksesta myös Vennola 1909.

25 Hjelt 1912, taulut 7, 9 a ja 9 b.

Työläisvaimojen jääminen pois tehdastyöstä ei merkinnyt heidän keskittymistään kodin- ja lastenhoitoon. Aiemmin esitelty paperitehtaalaisen vaimo kävi pidoissa ja juhlissa apulaisena. Tässä suhteessa hän oli tavallinen tamperelainen työmiehen muija, joka kantoi kortensa kekoon yhteisen talouden hyväksi. Työläisvaimot tekivät monenlaista ansiotyötä niin Tampereella kuin muissakin kaupungeissa. Vuonna 1890 astui voimaan laki, jonka mukaan aviovaimot saivat oikeuden omiin ansiotuloihinsa. Siihen asti aviomiehellä oli oikeus käydä nostamassa vaimonsa palkka työnantajalta.²⁶ Uudistuksen käytännön merkitys ei ollut kovin suuri, mutta periaatteellisella tasolla se vahvisti perheellisten naisten asemaa perheen elättäjänä.

Havainnollistaakseni työväestön toimeentulostrategioita esittelen muutaman tamperelaisen työläisperheen toimeentulon pääpiirteet vuonna 1909.²⁷ Ne kuvastavat sitä kirjavuutta ja moninaisuutta, jolla työläiset selviytyivät päivästä toiseen ja hankkivat toisinaan pien-tä mukavuuttakin elämäänsä.

Kuusihenkisen tamperelaisperheen isä oli ulkotyöläinen ja äiti oli 10 vuotta kiertänyt ovelta ovelle myymässä leipää. Neljästä lapsesta vanhin oli 12-vuotias, nuorin 2-vuotias. Yksi lapsi oli kuollut piene-nä keuhkotautiin ja toinen vatsatulehdukseen. Miehen huonotapaisen elämän johdosta vaimo oli perheen pääasiallinen elättäjä. Mies an-saitsi koko vuonna 156 markkaa. Hänen ilmoitettiin olleen 8 kuu-kautta työttömänä ja kotoa poissa työtä hakemassa.²⁸ Osan vuotta hän oli köyhäintalossa pakkotyössä. Ansiotuloja hänellä oli vain tammi-huhtikuulta ja joulukuulta, silloinkin ne jäivät selvästi muiden per-heenjäsenten tulojen alapuolelle. Muiden perheenjäsenten, lähinnä vaimon ansiotulot olivat 580 markkaa. Perhe jäi aiemmin määritel-lyn 800 markan toimeentulominimin alapuolelle ja se näkyi myös kulutuksen rakenteessa. Ruokalaskuun meni kolme neljäsosaa vuo-den aikana käytetyistä varoista. Perhe asui huoneen ja osakeittion asunnossa, josta se maksoi vuokraa 7 markkaa kuukaudessa. Keittiö oli neljän perheen yhteinen.

Viisilapsisessa tehtaalaisperheessä asiat olivat vähän paremmin, vaikka vuosi 1909 oli heillekin ollut koettelemusten aikaa. Isä työ-skenteli kehruussa, äiti pesi pyykkiä.²⁹ Kolme vanhinta lasta kävi kan-sakoulua. Mies arvioi perheensä tulevan toimeen niin kauan kuin hän

26 As.kok. 17/1889; Markkola 1989b, 47–56.

27 Hjelt 1912, 94. Erikoistutkielmien ja liitetaulukon 7 vertailusta paljastuu, että kuusi esimerkkiperhettä oli Tampereelta.

28 Hjelt 1912, 119–121, taulu 7.

29 Hjelt 1912, 122–124.

itse pysyi terveenä ja vaimo saattoi ansioillaan kattaa osan perheen menoista. Kotona vaimo hankki ansiotuloja pesemällä pyykkiä, lisäksi hän kävi siivoojana. Tutkimusvuoden aikana mies sairastui ”johonkin sisälliseen tautiin”, mutta sai tehtaan sairaskassasta avustusta. Vaimo kantoi kahden kuukauden ajan päävastuun perheen elatuksesta. Mies oli kuitenkin suhteellisen hyvätuloinen ja vaimon osuus perheen rahatuloista jäi vajaaseen kolmasosaan. Miehen vuositulot olivat noin 900 markkaa ja vaimon noin 400 markkaa.

Kolmatta esimerkkiperhettä koetteli vuosien 1908-1909 ankara työttömyystalvi.³⁰ Mies oli 41-vuotias ulkotyöläinen, vaimo 39-vuotias torimyyjä ja pyykkäri. Kotona oli kuusi alaikäistä lasta, joista vanhin oli 12-vuotias ja nuorin 1-vuotias. Perheenisän työt olivat sesonkiluontoisia, vuonna 1909 hän oli työttömänä seitsemän viikkoa eikä kahden kuukauden työttömyys muutenkaan ollut harvinaista. Mies oli joutunut luopumaan monista työpaikoista heikon terveytensä vuoksi. Perheenisän ajoittaisesta työttömyydestä huolimatta hänen rahapalkkansa muodosti perheen talouden rungon. Vaimo pesi pyykkiä ja myi torilla muun muassa vanhoja huonekaluja, leipää, marjoja, omenoita ja kukkia, mutta hänen ponnistelunsa yltivät vain neljäsosaan perheen tuloista.³¹ Lasten ikään ja lukumäärään nähden vaimon osuus perheen elatuksesta oli silti huomattava. Perheen 12-vuotias tytär keskeytti kansakoulun keväällä, todennäköisesti voidakseen huolehtia sisaruksistaan, kun äiti kävi työssä.

Vaikeiden aikojen yli perhe selviytyi sen toivon varassa, että tulisi parempi työvuosi, vaimon torikauppa kävisi kannattavammaksi tai lapset voisivat avustaa vanhempiaan talousmenoissa. Lasten ansiotuloja ei vuonna 1909 kirjattu perheen tilikirjaan. ”Usein ostavat lapset ansaitsemillaan rahoilla kahvileipää ja makeisiakin. Lapset saavat käyttää rahansa mielensä mukaan”³², kommentoi Hjelt. Perhe ilmoitti, että vanhemmat pojat (8- ja 11-vuotiaat) laittoivat joskus rahaa pankkiinkin. Perheen vanhin poika oli seuraavaksi vuodeksi saamassa työpaikan ja muuttamassa pois kotoa.

Yritteliään perheenäidin ansiotyö ei ollut poikkeuksellista eivätkä pienet lapset automaattisesti sitoneet työmiehen vaimoa kotiin. Erään toisen perheen 42-vuotias isä oli ulkotyöläisenä puuvillatehtaalla.³³ Perheessä oli seitsemän lasta, joista vanhin 12- ja nuorin 1-

30 Hjelt 1912, 124–127, 148–149; Kuusi 1914, 205–207.

31 Miehen tulot 653,53 mk, vaimon 199 mk. Lisäksi perhe joutui tekemään 400 markkaa velkaa talousvuoden aikana. Hjelt 1912, 149.

32 Hjelt 1912, 126.

33 Hjelt 1912, 127–130, 150–151.

vuotias. Perhe ei elänyt miehen ansiotuloilla. ”Hänen täytyy sallia vaimonsa ja vanhimman tyttärensä, vaikka tämä vasta on 12 vuoden vanha, hankkia perheelle lisätuloja”, totesi Hjelt.³⁴ Satunnaisten töiden lisäksi 37-vuotias vaimo kävi saunassa kylvettäjänä joka lauantai. Miehen palkkatulot olivat 898 markkaa, muiden perheenjäsenten 522 markkaa. Vaimon ja lasten ansiotulot nousivat 38 prosenttiin perheen rahatuloista, mikä oli varsin korkea osuus.

Vanhin tytär oli tehtaassa töissä 5 tuntia päivässä ja kävi joka toinen päivä koulua tehtaankoulun kolmannella luokalla. 11- ja 8-vuotiaat pojat olivat kansakoulussa ja vanhemmat halusivat nuorempien lastenkin käyvän kansakoulun loppuun. Perheen 8-vuotias poika ansaitsi sanomalehtien myynnillä päivittäin 20-30 penniä, jotka hän antoi äidille. Vanhimman pojan mahdollisista ansiotuloista Hjelt ei sen sijaan maininnut mitään.

Edellä olevat esimerkit havainnollistavat työläisperheiden toimeentulon pääpiirteitä 1900-luvun alussa. Työttömyyden uhka oli todellinen eikä työpaikka ollut erityisen varma. Työmies saattoi sortua keuhkotautiin tai huonotapaiseen elämään. Perheet turvautuivat kaikkien perheenjäsenten ansiotuloihin. Naisilla oli monenlaisia tienestejä, mutta he pystyivät miltei poikkeuksetta tuomaan kotiin vain lisätuloja. Lapset vetivät vanhempiensa talouden tiukille, mutta samalla he olivat taloudellinen resurssi ja jopa investointi, jonka avulla voitiin niukkaa toimeentuloa jossain vaiheessa kasvattaa. Vanhempien lasten saaminen 12-vuotiaiksi oli merkittävä vaihe tamperelaisten työläisperheiden elämässä, koska se tiesi toimeentulohuolien helpottumista.

Paras ja ahkerinkin perheenisä kykeni vain poikkeustapauksessa olemaan täydellinen taloudellinen auktoriteetti, joka elätti perheensä omilla ansiotuloillaan. Vera Hjeltiä askarrutti työläisiesien kyky elättää perheitään. Hän selvitti tulorakenteen perheistä, joiden kaikki lapset olivat alle 15-vuotiaita – hehän eivät ansiotyön suhteen olleet vielä täysi-ikäisiä. Hjeltin käsityksen mukaan näissä perheissä ei voitu edellyttää vaimolta ja lapsilta ansiotuloja, vaan elatusvastuun piti jäädä miehen kannettavaksi. ”Ellei hän kykene perhettä elättämään täytyy vaimon ja lasten joutua pois säännöllisistä ja luonnollisista oloistaan”, arveli Hjelt.³⁵

Perheissä, joiden kaikki lapset olivat alle 15-vuotiaita, isät hankkivat keskimäärin 88 prosenttia kulutetuista varoista, loppuosa jäi vaimon ja lasten osalle tai velalla katettavaksi. Kauimmaksi perhe-

34 Hjelt 1912, 129.

35 Hjelt 1912, 63.

palkkaihanteesta jäi ulkotyöläisperhe, jossa vaimo ja alaikäiset lapset hankkivat 56 prosenttia vuoden aikana kulutetusta summasta. Muutkaan ulkotyöläisperheet eivät eläneet pelkästään isän ansiotulojen varassa. Ulkotyöläisten ja rakennustyöläisten perheissä isän ansiotulot kattoivat vuoden kulutuksesta keskimäärin 81 prosenttia. Vain paperiteollisuuden ja graafisen teollisuuden työmiehet olivat pääasiallisia perheenelättäjiä; heidän ansiotulonsa riittivät kaikkiin perheen menoihin. Hjelt totesi, etteivät lapsiperheet tulleet edes säännöllisesti eläen toimeen perheenisän tuloilla.³⁶ Isälle maksettu perhepalkka, joka vapautti muut perheenjäsenet ansiotyöstä, ei ollut vallitseva käytäntö ammattityöläisten enemmistön keskuudessa vuosina 1908-1909.

Kaikissa Hjeltin tutkimissa perheissä huonekunnan päämiehen ansiotulot vastasivat keskimäärin 80 prosenttia perheen kulutuksesta. Tamperelaiset 'perheenpää' jäivät jonkin verran tämän keskimääräisen osuuden alapuolelle: 75 prosenttia Tampereen ammattityöläisten ruokakuntien kulutuksesta oli peräisin huonekunnan johtajan pää- ja sivutuloista.³⁷ Perheissä, joissa oli 15 vuotta täyttäneitä lapsia, isän ansiotulojen osuus jäi alhaisemmaksi lasten työssäkäynnin johdosta. Lasten ansiot kohensivat perheen toimeentuloa, minkä lisäksi lasten varttuminen helpotti myös äidin osallistumista ansiotyöhön. Turvalisimmalla pohjalla lepäsi sellaisen perheen talous, jossa oli isän lisäksi ainakin yksi tai kaksi vakituisesti työssä käyvää lasta.

Nainen perheen elättäjänä

Vaivashoitohallituksen valvontamies kävi elokuussa 1900 Pispalassa asuvan työmiehen vaimon luona ja antoi hänestä seuraavan lausunnon:

"On terve käy työssä tiiliä kantamassa, hänellä on 3 lasta, josta nuorin 2 kuun vanha. Mieheensä on linnassa väärennyksestä, vaimo on hyvin huonossa varoissa saa 15 m kuussa vaivaisapua."³⁸

Kesällä rakennuksilla tarvittiin tiilenkantajia. Mies oli vankilassa eikä äiti voinut ajatella hoitavansa kahden kuukauden ikäistä vauvaansa ja vanhempia lapsiaan kotona. Hänen oli mentävä työhön. Vaikka vaimon elämäntilanne oli poikkeuksellisen hankala, hän ei toki

36 Hjelt 1912, 64 ja taulu 11. Huom. paperityöläisten perheitä tässä taulukossa oli 6, graafisen teollisuuden työläisten 3, rakennustyöläisten 9 ja ulkotyöläisten 21.

37 Hjelt 1912, taulu 9 a.

38 Vaivashoitohallituksen valvontamiehen muistiinpanokirja alkaen 1.1.1898, s. 262. Köyhäinhuoltolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

ollut ainoa yksinhuoltaja. Samalla tarkastuskierroksella valvontamies tutustui työmiehen vaimon naapurissa asuneen leskivaimon elämäntilanteeseen, joka vaikutti valoisammalta:

”Hänellä on 4 lasta, kaikki pieniä. Hän käy itse työssä pahvitehtaalla ja saa palkka noin 9 m viikolta ja 20 m kuussa vaivasapua. On terve ja työkykyinen sekä pitää puhtaasta siivoa huoneessaan sekä elää siveellisesti.”³⁹

Lesket, aviottomat äidit ja aviomiestensä hylkäämät vaimot joutuivat huolehtimaan perheestä ilman aikuisen mieselättäjän tuloja. Tampereella oli paljon leskivaimoja, joista varsinkin nuoremmilla saattoi olla lapsia elätettävänä. Vuonna 1880 joka neljäs 35 vuotta täyttänyt tamperelaisnainen oli leski. 1900-luvun puolella leskivai-

Rakennuksilla naiset kantoivat tiiliä ja laastia. Etualalla olevan naisen hartioilla on tiilenkantolaite. Takana on raskaana oleva nainen, jolla on lapsi vieressä ja laastiaستia hartioilla. Perheelliselle

naiselle rakennustyö soveltui paremmin kuin tehdastyö, koska rakennuksella saattoi lapsia pitää silmällä työn ohessa. Kuva on otettu 1910-luvulla. (Työväen keskusmuseo, Tampere)

mojen osuus hieman pieneni, mutta edelleen joka viides 35 vuotta täyttänyt nainen oli leski. Vanhemmissa ikäluokissa aviopuolisonsa menettäneiden osuus oli suurin, mutta etenkin 1800-luvun puolella heitä oli myös nuoremmissa ikäluokissa huomattavan paljon: vuonna 1880 joka kymmenes 35–39-vuotias tamperelaisnainen oli leski, myöhemmin heidän osuutensa ikäluokan naisista oli noin seitsemän prosenttia. Hyvin todennäköisesti myös 40–49-vuotiailla vaimoilla oli alaikäisiä lapsia. Tässä ikäluokassa leskivaimojen osuus oli 20 prosenttia vuonna 1880 ja 12–13 prosenttia vuosina 1900 ja 1910.⁴⁰ Kaikilla ei luonnollisesti ollut elätettäviä lapsia, mutta niin kauan kuin lapset olivat pieniä, oli toimeentulo äidin ansiotulojen varassa.

Yksinhuoltajanaisten mahdollisuudet perheinelättämiseen olivat periaatteessa samat kuin työläisvaimojen.⁴¹ Tarvitessaan ansiotuloja työläisnainen saattoi mennä tehtaaseen, ottaa kotiin ansiotyötä, käydä sekatoissa, tehdä kauppaa, tinkiä asuinkustannuksista, laittaa lapset töihin, turvautua köyhäinapuun tai yhdistää eri vaihtoehtoja tilanteen ja mahdollisuuksien mukaan. Näin tamperelaiset työläisnaiset pyrkivät tekemäänkin.

Lesken perhe

Kuluneen sanonnan mukaan köyhän perheen leipä oli pieninä palasina maailmalla. Tästä oli hyvä esimerkki tamperelaisen 43-vuotiaan leskivaimon talous vuonna 1909. Hän eli neljän lapsensa kanssa noin 870 markan vuosibudjetilla, josta noin 80 markkaa oli rahaksi arvioituja luontoisetuja, lisäksi hän otti 80 markkaa velkaa. Perheen rahatulat jäivät 710 markkaan.⁴² Leski työskenteli pyykkärinä, siivoojana ja ompelijana. Hänen miehensä oli kuollut vuonna 1900 yhdeksän avioliittovuoden jälkeen. Nuorin lapsista syntyi isän kuoleman jälkeen, muut sisarukset jäivät orvoiksi 6-, 3- ja 1-vuotiaina. Vuon-

40 SVT VI:11, SVT VI:20, SVT VI:35 ja SVT VI:44:4. Ks. liitetaulukot 1a ja 1b.

41 Perheellisten naisten ansiotyöstä kaupungeissa mm. Tilly & Scott 1987, 124–126, Alter 1988, 91–92, Oittinen 1989, 61–63.

42 Hjelt 1912, 114–116, 140–141.

na 1909 kaikki lapset asuivat vielä kotona. Pojat olivat 15- ja 8-vuotiaita ja tytöt 12- ja 10-vuotiaita. Kesäkuu oli perheelle raskas. Nuorin poika kuoli silloin keuhkotautiin ja äiti joutui tekemään velkaa selviytyäkseen hautajaiskuluista.

Perheen toimeentuloa ajatellen muut lapset olivat jo niin vanhoja, että vaikeimmat ajat alkoivat olla ohi. Lasten ansiotulot muodostivatkin runsaan viidesosan rahatuloista. Vanhin poika oli kyllin vanha tekemään täysiä työpäiviä, mutta hänellä ei ollut vakituista työpaikkaa; lasten yhteenlasketut ansiotulot vaihtelivat tammikuun 30 markasta joulukuun yhteen markkaan. Perheen 12-vuotias tytär oli palkattomana harjoittelijana valokuvaamossa, jossa hänellä oli vuoden harjoittelun jälkeen mahdollisuus päästä oppilaaksi 30 markan kuukausipalkalla.⁴³ Luvassa oli tuntuva parannus sillä hetkellä niukaan toimeentuloon.

Perheen taloutta helpotti asumiskustannusten kohtuullisuus, leski maksoi osakeittiöhuoneesta vuokraa viisi markkaa kuukaudessa. Eniten rahaa kului ruokaan, johon meni kaksi kolmasosaa kulutetuista varoista. Äiti ja lapset söivät suhteellisen vaatimatonta ja halpaa ruokaa, ilmeisesti puuroa, velliä ja leipää, koska vilja- ja maitotaloustuotteisiin meni yli 70 prosenttia ruokalaskusta. Loppuosa jakautui lihan ja kalan, perunan, vihannesten ja kahvin kesken. Ainoa ylleysydeksi laskettavissa oleva menoerä muodostui kahvista, jota juotiin monta kertaa päivässä. Siihen hupeni noin viisi prosenttia ruokaan käytetyistä varoista. Leskivaimon ruokapöydässä kahvi oli monen työläisperheen tapaan pikemminkin ravinto- kuin nautintoaine.

Lasten isä oli ollut työssä puuvillatehtaassa, jonka eläkekassasta leski sai 2,50 markkaa ja nuorin lapsi markan viikossa. Tehtaiden sairastus- ja eläkekassojen ansiosta tehtaalaisten elämä oli turvallisempaa kuin seka- ja ulkotyöläisten. Apukassoja oli kaikissa suuremmissa tamperelaisissa tehtaissa ja niiden jäsenyys oli yleistä – Finlaysonilla se oli jopa pakollista. Kassa helpotti päätöksentekoa, jos työntekijä mietti, viihtyykö tehtaassa vai ei: tieto eläkkeestä kiinnitti työntekijöitä paikoilleen. Eläkekassojen maksamat summat eivät olleet suuria, mutta ne auttoivat työkykynsä menettäneitä ja heidän perheitään. Finlaysonin apukassa huolehti perheenjäsenistä, samoin pella-vatehtaan kassa, mutta kaikkien kassojen turva ei ulottunut perheenjäseniin. Esimerkiksi konepajan kassa jätti perheet eläketurvan ulkopuolelle.⁴⁴ Sairaskassasta työntekijä sai tilapäisen turvan, kun tauti

43 Hjelt 1912, 141.

44 Jaakkola 1986a, 22–26; Jaakkola 1982, 126. Eläke-etujen houkutuksista on mainintoja muistitiedossa, TaY, kansanperinteen laitokset nauhat 35/1965 ja 36/1965.

tai tapaturma yllätti, aivan kuten aiemmin esitelty paperitehtaan työ-
mieskin selviytyi jouduttuaan työtapaturman uhriksi. Parhaallakaan
eläkkeellä ei perhettä kuitenkaan elättänyt, vaan lisätuloja piti saada
muualta.

Köyhäinhoito naisten turvana

Elleivät omat ansiot riittäneet, naiset joutuivat perheineen kääntymään
kunnan köyhäinhoidon puoleen. 1870-luvulta 1910-luvulle aikuisten
miesten osuus vakinaisen kotiaivustuksen saajista oli verrattain alhai-
nen. Miesten osuus – mikä usein tarkoitti perheitä – oli noin viides-
osan luokkaa vuonna 1890. Vuonna 1910 se oli korkeampi, 28 pro-
senttia. Suurin osa vakinaisesta kotiaivustuksesta myönnettiin aikui-
sille naisille.⁴⁵ Kunnallinen köyhäinhoitokin tunnusti perheen avun-
tarpeen perusteeksi. Vuosina 1897-1900 suuren perheen aiheuttaman
puutteen vuoksi avustettiin joka neljättä vakinaisen kotiaivun saajaa.
Vuosina 1903-1908 se oli avustuksen perusteena 38 prosentilla ja
vuosina 1909-1914 32 prosentilla vakituisen kotiaivun saajista.⁴⁶ Suu-
ren perheen ja puutteellisten ansioiden perusteella avustettiin sekä
naisia että miehiä, mutta naisten perheet olivat etusijalla.

109

Valtaosa vakinaista kotiaivustusta saaneista naisista oli leskiä, joi-
den oikeutta yhteiskunnan apuun pidettiin kiistattomana. Vakinaisen
kotiaivustuksen saajien kotiolot tarkastettiin säännöllisesti. Vuonna
1899 vakinaista apua saaneiden perheiden kotiolosta on runsaasta
kolmesta neljäsosasta käytettävissä köyhäinhoidon valvontamiehen
muistiinpanot. Avustetut ruokakunnat olivat naisvoittoisia. Niissä oli
15 vuotta täyttäneitä naisia 245, mutta miehiä vain 32.⁴⁷ Lähes kaksi
kolmasosaa valvontamiehen tarkastamista aikuisista avunsaajista oli
leskivaimoja, joista miltei joka toisella (45 %) oli myös alaikäisiä
lapsia huollettavanaan. Murto-osa tarkastetuista oli perheitä, joissa
molemmat vanhemmat olivat elossa. Terve leskiäiti ei itsestäänsel-
västi saanut heittäytyä kunnan avustuksen varaan, vaan hän joutui
myös omalta osaltaan hankkimaan ansiotuloja. Kunta avusti vasta,
jos äidin omat tulot eivät riittäneet minimitarpeet täyttävään elämi-
seen.

45 Jaakkola 1982, 53, 83–84 ja liite 5. Huom. otoksen koko: 1850 36, 1870 45, 1890 64 ja 1910 75 vakinaista kotiaivustusta saanutta henkilöä tai ruokakuntaa.

46 Vaivaihoidon valvontamiehen muistiinpanokirja alkaen 1/1 1898–, Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA; Vhh:n vuosikertomukset 1897, 1899, 1900, 1903–1914.

47 Vhh:n vuosikertomus 1899, 11; Valvontamiehen muist. 1898–. Köyhäinhoito-
lautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

Tehtaiden kaupungissa olisi voinut olettaa, että naisten ensisijainen työpaikka oli tehdas. Tämä oli totta naimattomien naisten osalta, mutta perheenäidit eivät kansoittaneet Tampereen tehdassaleja. Vuonna 1903 Tampereen kutomateollisuuden aikuisista eli 18 vuotta täytäneistä naistyöntekijöistä oli kuusi prosenttia naimisissa ja viisi prosenttia leskiä. Vaimojen keski-ikä oli 34 vuotta – selvästi alhaisempi kuin leskien 45 vuotta. Paperiteollisuuden naisista kolmasosa oli perheellisiä, mutta heidän määränsä oli silti alhaisempi kuin tekstiiliteollisuudessa.⁴⁸ Tampereen tehtaisiin riitti nuoria, naimattomia tulokkaita, työnantajat eivät houkuttelleet perheenäitejä töihin vaan pikemminkin torjuivat heitä. Silti varsinkin paperitehtaassa oli tehtäviä, jotka soveltuivat myös perheellisille naisille. Yksi tällainen työ oli urakalla tehty lumppujen repiminen, josta saattoi välillä lähteä laitamaan perheelle ruokaa.⁴⁹

Tamperelaisten tekstiilitehtaiden naisista 10 prosentilla oli lapsia kotona. Tehtaalaisäidit olivat aviovaimoja, leskiä ja naimattomia naisia. Kaikilla vaimoilla ei ollut lapsia. Osa oli nuoria vaimoja, jotka eivät vielä olleet saaneet lapsia ja osa muusta syystä lapsettomia tai jo lapsensa maailmalle lähettäneitä vanhempia naisia. Kotona oli lapsia joka toisella aviovaimolla tai leskivaimolla – elossa olevia lapsia oli kahdella kolmasosalla. Viidellä prosentilla naimattomista naistyöntekijöistä oli lapsi kotona.⁵⁰ Lähes puolet tehtaalaisäideistä oli itse asiassa aviottomien lasten äitejä ja siinä mielessä tietysti perheellisiä. Perheellisten naisten osuus tehdastyöläisistä oli kuitenkin alhainen.

Toisin päin tarkasteltuna äideillä oli Tampereella parempi mahdollisuus saada teollisuustyötä kuin muissa kaupungeissa. Vuonna 1906 Tampereen kansakoululaisten yksinhuoltajaäideistä 29 prosenttia oli teollisuustyöläisiä – osa heistä oli aviottomia äitejä. Helsingissä, Turussa ja Viipurissa tehtaalaisten osuus jäi 8–14 prosenttiin.⁵¹ Leskien ja muiden yksinhuoltajien osuus tehtaalaisista oli vaatimaton,

48 Snellman 1904, taulut 8, 18 ja 19; Snellman 1912, taulukko 5. Koko maassa 15 % aikuisista tekstiilitehtaalaisnaisista oli naimisissa tai leskiä. Tampereen paperitehtaiden naisista 20 % oli naimisissa ja 12 % leskiä. Kolmella neljäsosalla oli lapsia.

49 Kuvauksia siitä, miten perheelliset naiset pyrkivät tehtaaseen työhön mm. Aaku 1984, 99–100, Kanerva 1946, 216.

50 Snellman 1904, taulut 8, 18 ja 19. Elossa olevia aviottomia lapsia oli seitsemällä prosentilla naisista.

51 Snellman 1908, 20.

mutta tehtaat olivat reaalin vaihtoehto tamperelaisille leskiäideille, joiden piti vastata lastensa elatuksesta.

Edes tehdastyö ei nostanut kaikkia yksinhuoltajaäitejä toimeentulorajan yläpuolelle. Leskivaimo Maria sai 1890-luvun lopulla köyhäinhoidolta vakituista kotiapua, vaikka hän kävi työssä paperitehtaassa. Hänen 12-vuotias poikansa työskenteli puuvillatehtaassa puollilla päivin. Kaisa taas ahersi Pyynikin oluttehtaassa, mutta ei selviytynyt perheensä elättämisestä ilman köyhäinhoidon apua. Kaisan äiti hoiti tyttärensä neljää alaikäistä lasta, joista vanhin oli 9-vuotias ja nuorin 2-vuotias. Matilda ansaitsi tehdastyöstä 1,50 markkaa päivässä, mutta ei valvontamiehen saamien tietojen mukaan voinut käydä työssä päivittäin.⁵² Naisten palkat olivat teollisuudessa niin alaiset, että jopa säännöllisesti työssä käyvällä äidillä oli vaikeuksia saada ansiotulonsa riittämään perheen tarpeisiin.

Tytär elättäjänä

Joissain työläisperheissä lapset joutuivat vastaamaan vanhempiensa ja sisarustensa elatuksesta. Vuonna 1905 Finlaysonin tehtaanasuntojen vuokralaisruokakunnista kahdeksan prosenttia oli sellaisia, joissa pääasiallinen perheenelättäjä oli perheen lapsi tai lapset yhdessä. Sen lisäksi lapset osallistuivat perheen elättämiseen, vaikka vanhemmat kävivät töissä.⁵³ Näin pienipalkkaisten tehtaantyttyöjensä tulot eivät jääneet vain omaan kulutukseen.

Naimattomien naisten haastatteluista löytyy usein eräänlaisena itsestäänselvyytenä maininta äidin elättämisestä. Vuonna 1875 Teiskossa syntynyt nainen muutti Tampereelle 13-vuotiaana yhdessä äitinsä kanssa. Oltuaan pari vuotta palvelijana hän pääsi tehtaaseen kokopäiville ja äiti oli ”muualla töissä, missä milloinkin”. Loppuajankoina tytär hoiti äitinsä ja joutui taloudellisesti tiukoille: ”Jos minä kävin työssäkin niin en minä sielläkään rikastunut. Palkka oli pieni ja sitte minulla oli äiti, jota minä hoidin sitte kun hän tuli sairaaksi...”⁵⁴ Köyhäinhoidosta sai pienen avustuksen, mutta muuten oli tultava toimeen tyttären palkalla.

52 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 10, 27, 110. Köyhäinhuoltolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

53 Talojen asukasluettelo 1905. Finlayson & Co:n arkisto I Bb 2. JMA.

54 Nauha 25/1965. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen kokoelmat; Eräs paperitehtaalainenkin muisteli, että monilla naisilla oli ”äite ruokittavana”. Känerva 1946, 227.

Samanlaisen tarinan kertoi vuonna 1906 Kangasalta Tampereelle muuttanut nainen. Hän oli niinikään aluksi piikana, kunnes pääsi tehtaaseen. Hän asui Finlaysonin vanhemmissa taloissa Niemikadulla. Neljän huoneen osakeittiöasunnossa hänellä oli äitinsä kanssa yhteinen kamari: ”... mun oli äiti monta vuotta, mää hoitelin äitini hautaan saakka ja elätin äitini myöskin.”⁵⁵ Kummallakin naisella oli vastuullaan maalta muuttanut köyhä äiti, joka ei enää kyennyt elättämään itseään. Vanhat äidit hoitivat tyttäriensä taloutta niin pitkään kuin jaksivat, mutta viimeisinä vuosina voimat loppuivat.

Koti työpaikkana

Vaivaishoitohallituksen valvontamiehen muistiinpanoista hahmottuu kuva köyhimpien tamperelaisten työläisperheiden toimeentulostrategiasta, jossa kotona tehdyllä ansiotyöllä oli keskeinen rooli. Työ ei teollistumisen myötä erkaantunut täysin kodista edes ansiotyön merkityksessä.⁵⁶ Kaupunkiköyhälistön keskuudessa koti säilytti tai hankki asemansa paikkana, jossa varsinkin naiset tekivät monenlaista ansiotyötä. Teollistuminen synnytti laajamittaisen palkkatyön kodin ulkopuolella, mutta samalla se kasvatti rinnalleen mittavan kotityön eli kotona tehdyn ansiotyön verkoston.

112

Tampere oli suurteollisuuden kaupunki, jossa teollinen kotityö oli harvinaista. Paikkakunnilla, joissa oli esimerkiksi laajaa vaatetusteollisuutta, oli kotityön osuus suurempi kuin paikkakunnilla, joiden tehtaات valmistivat kankaita, paperia ja koneita. Työtilastollisista tutkimuksista käy ilmi, että yleisintä kotiin annettua työtä oli ompelu. Monissa maissa tupakkateollisuus teetti kotityötä, mutta Suomessa sekin oli vähäistä. Kutomateollisuudessa yksi trikootehdas ilmoitti teettävänsä neljäsosan tuotannostaan kotityönä. Muutama muu tehdas antoi kotiin työtä joko vanhemmille työntekijöilleen tai eläkeläisilleen.⁵⁷

Tulitikkurasioiden valmistus oli tyypillisesti kotona tehtävää ansiotyötä. Vuonna 1872 Tampereella syntynyt Tyko Varto kertoo muistelmissaan, että Frenckellin tulitikkutehdas teetti rasiat kotityönä. Tehtaalta sai tuoreesta haavasta sahatut sopivan kokoiset suikaleet, jotka piti kuivata kotona. Sitten niihin liisteröitiin paperi ja jälleen

55 Nauha 35/1965. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen kokoelmat. Muistitiedossa tehtaaseen tavallisesti 'päästiin', harvemmin 'jouduttiin'.

56 Tästä erityisesti Boris 1989, 33–47; Benson 1989, 55–71; Blackwelder 1989, 75–88; Boris 1994.

57 Snellman 1903, 147; Snellman 1904, 157; Hjelt 1908, 53–54; Hjelt 1913, 14–17.

rasiat kuivattiin, jotta ne eivät rikkoutuneet kuljetuksessa. Varton mukaan työstä maksettiin yksi markka tuhannelta rasialta, joten näpärinkään työläinen ei päässyt huikeisiin ansioihin, mutta sai kuitenkin jotain kokoon.⁵⁸

Tampereen työläiset teettivät monia töitä toisillaan. Tehdastyöläisellä ei ehkä ollut aikaa tai taitoa ommella itse leninkιάän, mutta naapurin vaimo saattoi ”köyhäin ompelijattarena” ommella sen. Jos perheenäidillä oli tiedossa muutaman päivän työ, naapurin mummo katsoi lasten perään ja ansaitsi siitä itselleen leivänsärvintä. Vaikka työväestö ei liikutellut suuria summia, sen keskuudessa toimineet vaihdon verkostot auttoivat arkipäivän ongelmissa. Merkkejä näistä etenkin naisten rakentamista verkostoista löytyy myös köyhäinhoidon huollonsaajien tarkastuskertomuksista.⁵⁹ Kotityö ei ollut hyvä ansiolähde ja jos naisten oli sen avulla elätettävä itsensä ja perheensä, heidän oli vaikea selviytyä ilman köyhäinhoidon suoma lisäturvaa.

Ompelutyö, johon pystyi yhdistämään lastenhoidon, oli yleistä köyhien naisten ja varsinkin pikkulasten äitien keskuudessa. Köyhäinhoidon valvontamies vieraili vuosittain useiden kotona ompelutyötä tekevien yksinhuoltajaäitien talouksissa.⁶⁰ Vuonna 1898 Fredrikaniminen leski elätti 3- ja 4-vuotiaita tyttäriään neulomalla kotona. Samoin Sofia vei neulomatöillä eteenpäin itseään ja viittä alaikäistä lastaan, joista tosin 14-vuotias poika ei enää asunut kotona. Ruokakuntaan kuului myös Sofian veli, joka maksoi yli puolet vuokrasta. Eräällä ompelutöitä tekevällä 26-vuotiaalla leskellä oli kolme lasta, joista vanhin oli 5-vuotias. 34-vuotias Amanda teki kotona käsitöitä samalla kun hoiti 1- ja 3-vuotiaita lapsiaan. Kotona ompelevia tamperelaisnaisia yhdisti ensisijaisesti juuri lasten ikä.

Kotona tehtyä ansiotyötä oli myös täysihoitolaisten pitäminen. Näistä löytyi lukuisia esimerkkejä köyhäinhoidon avustettavien keskuudesta. Etenkin vanhemmat leskivaimot näyttivät suosineen täysihoitolaisten pitämistä. Vaivaiset yrittivät ansaita myös hoitamalla toisia vaivaisia. Vävyensä luona asuvalla 79-vuotiaalla leskellä oli vuonna 1898 hoidossaan 9-vuotias orpo tyttö, josta köyhäinhoitovaltuutus maksoi hänelle neljä markkaa kuukaudessa.⁶¹ Köyhien naisten toimeentulonhankkimiskeinotkin osoittavat, etteivät teollistuminen ja

58 Varto 1954, 81–82; Tehdas lopetettiin vuoden 1905 jälkeen. Rasila 1984, 104.

59 Valvontamiehen muistiinpanokirja 1898–. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

60 Valvontamiehen muist. 1898–, mm. s. 40, 39, 74, 91. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

61 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 11, 192, 283. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

kaupungistuminen siirtäneet ansiotyötä kokonaan kodin ulkopuolelle.

Lasten varttuminen lisäsi äidin mahdollisuutta käydä säännöllisesti ansiotyössä, mutta toisaalta oli mahdollista, että äiti jäi kotiin huoltamaan työssäkäyvää katrastaan eikä etsinyt ansiotyötä kodin ulkopuolelta. Kun G. R. Snellman tutki kutomateollisuutta, hän piti tavallisena tapauksena perhettä, jossa äiti hoiti työssäkäyvien lastensa taloutta käymättä itse ansiotyössä. Snellman päätyi siihen, että äidit osallistuivat taloustyöllä perheen elatukseen eikä heitä siitä syystä voinut pitää elätettävänä.⁶² Ratkaisu, jossa lapset menivät tehtaaseen

---

62 Snellman 1904, 132.

Torikauppa oli tärkeä osa kaupungin elämää ja monille työläisvaimoille korvaamaton ansiolähde. Naiset myivät

torilla muun muassa leipiä, kukkia, marjoja, omenoita tai käytettyjä huonekaluja. (Tampereen museot)

ja äiti jäi hoitamaan taloutta, oli myös sikäli tarkoituksenmukainen, että vanhenevien työläisnaisten mahdollisuudet työmarkkinoilla olivat heikommät kuin heidän lastensa.

Ansiotulojen pirstaleisuus

Useiden tilapäisten töiden tekeminen oli tyypillistä kaikkein heikoimassa asemassa olevalle työväestölle niin maaseudulla kuin kaupungissakin.⁶³ Köyhäinhoidon vakituista kotiapua saaneet leskivaimot tai aviovaimot eivät yleensä tulleet toimeen yhden työn avulla – tai eivät oikeastaan edes useamman työn avulla, koska joutuivat turvautumaan köyhäinhoitoon. Matilda yritti elättää itseään ja kolmea alaikäistä lastaan kesällä ulkotöillä ja talvella pyykinpesulla, kunnes sai 12-vuotiaan poikansa tehtaaseen puolille päiville. Myös Josefinan 12-vuotias poika pääsi tehtaaseen ja pystyi auttamaan neljän nuoremman sisaruksen elättämisessä äitiään, joka teki kotona neulomustöitä. Eräällä toisella Matildalla oli kaksi alaikäistä lasta, joita hän elätti pyykinpesulla ja muilla satunnaisilla töillä. Poliisin leski Johanna teki työtä – ilmeisesti käsitöitä – kotona ja kävi pyykkärinä.⁶⁴

Silittäminen ja pyykinpesu olivat tavallisia köyhien naisten ansiotöitä. Näistä tuloista ei säästöjä kertynyt. Niinpä läkkisepän leski Maria kääntyi köyhäinhoidon puoleen, kun oli sairastanut kaksi viikkoa eikä jaksanut pestä pyykkiä. Työn raskaudesta huolimatta 76-vuotias työmiehen leski Eva hankki elantoaan pesemällä pyykkiä.⁶⁵ Eräs Matilda sai silittämällä keskimäärin 4 markan viikkoansiot talviaikana. Eva koetti saada silitystyöstä elannon itselleen ja 3- ja 5-vuotiaille tyttärilleen, mutta työ oli luonteeltaan satunnaista. Sohfia, joka elätti kolmea alaikäistä lastaan silittämällä ja ansaitsi noin 1,25 markkaa päivässä, huomautti valvontamiehelle: ”kuin sitä työtä vaan olisi aina”. Leski valitti perheensä kärsineen talvella jopa ruuanpuutetta. Pyykinpesua ja silitystä saattoi kuulua myös niiden naisten työ-

63 Maaseudun työläisvaimoista Markkola 1989a, 48–52.

64 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 4, 7, 9, 25. Köyhäinhuoltolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

65 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 56, 189. Köyhäinhuoltolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

tehtäviin, jotka kävivät 'apuihmisinä'. Apuihmisiä tarvittiin niin herasväen kuin työlläistenkin talouksissa esimerkiksi leipomispäivinä.⁶⁶

Toimeliaat leskivaimot tekivät myös pientä kauppaa. Suutarin leski ansaitsi nisuleivän kaupalla itselleen ja kahdelle lapselleen elatukseen, "jolla on hyvin toimeentulleet kuin on saanna vaivassassasta lisää". Kaupustelussa oli yleisesti käytössä provisiopalkka, Leena sai maidonmyynnistä 10 penniä markalta ja Eufrosyne sai pitää myymiensä leipien myyntihinnasta 14 prosenttia. Hetalla oli myymälä, jossa hän myi nisuleipää ja tupakkaa. Leskivaimo Maria kävi "hoitamassa erään kauppaa, josta tienaa ruokansa ja voi hyvin". 'Hyvinvoiva' näljän lapsen yksinhuoltaja joutui silti turvautumaan köyhäinhoidon apuun.⁶⁷ Ulkomaisessa tutkimuksessa käytetty 'penny capitalist'-nimitys soveltuu hyvin näihinkin muutaman pennin kapitalisteihin.

Vanhat leskivaimot, jotka eivät enää jaksaneet pestä pyykkiä, siivota tai työskennellä tehtaassa, kaitsivat lapsia. 72-vuotias leskivaimo Miina kävi hoitamassa lapsia ja samanikäinen leski Kustaava hoiti erään työmiehen lasta 2,75 markan viikkopalkasta. Ikä ei ollut este myöskään Serafinalle, joka oli 77-vuotias, mutta "vielä sen verran voipa että kulkee lapsia hoitamassa josta saa 2 markkaa viikossa hoitopalkkaa". Eräs vanhempi leskivaimo asui yhdessä toisen leskivaimon kanssa, hoiti asuintoverinsa lapsia ja kutoi sukkia. Vielä 78-vuotiaana Anna-niminen leskivaimo otti elätteelle orvon tyttölapsen, jonka hoidosta sai korvausta köyhäinhoidolta. Seuraavana vuonna hän hoiti lapsia ja ansaitsi siitä markan viikossa.⁶⁸ Työväestö piti lastenhoitoa helppona ja kevyenä työnä, johon sekä isommat lapset että vanhukset kykenivät, mutta myös kunnan köyhäinhoitoviranomaiset uskoivat lapsia hyvinkin iäkkäiden henkilöiden huostaan.

Monille köyhäinapu oli pääasiallinen toimeentulon lähde ja omat ansiotulot jäivät väistämättä sivutulojen asemaan. Näin oli laita varsinkin vanhimmilla huollonsaajilla. Kustaava oli jo 86-vuotias, mutta hän yritti ansaita lisäelätusta kittaamalla astioita. 85-vuotias Kreta jaksoi enää "vähän sukkaa kutoa".⁶⁹ Köyhäinhoidon valvontamiehen tarkat huomiot vanhojen, huonokuntoisten naisten yrityksistä

66 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 117, 150, 160, 170, 198, 240, 264, 265. Köyhäinhoitolautekunnan arkisto E VIII:2. TKA; Kanerva 1946, 271.

67 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 51, 96, 116, 196, 238 Köyhäinhoitolautekunnan arkisto E VIII:2. TKA; Näitä liikkeenharjoittajia oli myös kansakoululaisten äideissä. Snellman 1908, 20.

68 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 11, 20, 81, 130, 220. Köyhäinhoitolautekunnan arkisto E VIII:2. TKA.

69 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 65, 179. Köyhäinhoitolautekunnan arkisto E VIII:2. TKA.

hankkia jollain tavoin ansiotuloja olivat varsin liikuttavia ja kertoivat selvästi kahdesta asiasta: mummojen yritteliäisyydestä ja köyhäinhoidon vaatimuksesta itsensä elättämiseen. Työ oli myös vaivaisen mitta.

Lasten ansiotyö

Lasten osuus vähävaraisten työläisperheiden toimeentulossa on edellä osoittautunut niin merkittäväksi, että sitä on syytä tarkastella erikseen. Lasten työ tarkoitti alle 15-vuotiaiden ansiotyötä. Lasten kotiin tuomat ansiot vaihtelivat satunnaisista sivutulosta säännölliseen palkkaan. Tampereen köyhäinhoidon valvontamiehen muistiinpanot vahvistivat, että lasten osuus perheen toimeentulon hankkimisesta saattoi olla ratkaiseva eivätkä heikompiosaiset työläisperheet olisi selviytyneet ilman lasten työssäkäyntiä. Köyhäinavun saajissa oli muutamia leskiäitejä, joilla ei alaikäisten lasten saaman palkan lisäksi ollut muita tuloja.

Maatyöläisten lapset olivat vanhempiensa mukana töissä ja osallistuivat perheen elannon hankkimiseen.⁷⁰ Sen enempää sivistyneistö kuin työväestökään eivät ilmaisseet pitävänsä sitä epäkohtana tai yhteiskunnallisia toimenpiteitä vaativana kysymyksenä, johon olisi ollut syytä puuttua. Sen sijaan teollisuuden lapsityövoimaan alettiin kiinnittää huomiota ja esittää näkemyksiä alaikäisten työntöön rajoittamisesta. Teollisuus teki läpimurtonsa 1850-luvulla ja lapsityövoima oli osa alkavaa tehdasteollisuutta. Vuosina 1843–1870 oli melkein neljäsosa kulutustavateollisuuden työntekijöistä alle 15-vuotiaita. Lapsityöntekijät keskittyivät tekstiili-, tupakka-, tulitikkulasija paperiteollisuuteen. Tulitikkuteollisuus oli erityisen lapsivoittoista, siellä lasten osuus koko työvoimasta oli 60 prosenttia.⁷¹

Lapsityövoiman käyttöön ei vielä 1840- ja 1850-luvuilla nähty liittyvän ongelmia. Aikalaiset pikemminkin korostivat siitä koituvia etuja, joita olivat työntekoon ja työkuriin oppiminen sekä osallistuminen perheen elättämiseen. Alle 15-vuotiaiden asemasta työelämässä alettiin keskustella 1850-luvulla, jolloin uudistettiin elinkeinolainsäädäntöä. Uutta elinkeinoasetusta pohtiva komitea käsitteli kysymystä lasten asemasta teollisuudessa ja käsityössä, mutta ei esittänyt rajoituksia lapsityövoiman käytölle. Sen sijaan 1860-luvulla lasten työtä pyrittiin jo rajoittamaan. Vuoden 1868 elinkeinoasetuksessa alle 18-

70 Markkola 1989b, 79–81, 149.

71 Schybergson 1974, 1–17.

vuotiaiden teollisuuden ja käsityön työläisten yötyö määrättiin luvanvaraiseksi. Alle 12-vuotiaiden työ tehtaissa ja käsityön palveluksessa tehtiin niinkään luvanvaraiseksi ja heidän työaikansa rajoitettiin kuuteen tuntiin. Määräyksen rikkomisesta säädettiin sakkorangaistus, mutta pykälä jäi käytännössä kuolleeksi kirjaimeksi. Vuoden 1879 elinkeinolaissa lasten työnteon luvanvaraisuutta täsmennettiin – sillä tarkoitettiin huoltajan lupaa yhdistettynä lääkärin antamaan todistukseen siitä, että työ ei vahingoita lapsen terveyttä. Samalla alle 15-vuotiaan työaika rajattiin kahdeksaan tuntiin.⁷² Vuosien 1868 ja 1879 asetusten määräyksiä kuitenkin rikottiin yleisesti.

Työsuojelulainsäädäntö oli siinä mielessä perhepolitiikkaa, että se tarjosi suojaa nimenomaan lapsille. Vuodesta 1890 lähtien alle 18-vuotiaat lapset jakautuivat ansiotyön suhteen kolmeen ryhmään: alle 12-vuotiaat eivät saaneet tehdä teollisuustyötä, 12–14-vuotiaat saivat tehdä seitsemän tunnin työpäiviä eli ns. puolia päiviä ja 15–17-vuotiaiden nuorten työaika oli rajattu 14 tuntiin.⁷³

Tampere oli mittavan tekstiiliteollisuutensa johdosta 1800-luvun puolivälin jälkeen lapsityöläisten kaupunki. 1860- ja 1870-luvuilla lasten tehdastyö oli laajimmillaan. Väinö Voionmaa kirjoittaa Tampereen historiassa ”tuhannen ja yhden tehdaslapsen surullisesta satukaupungista”. Tuhat ja yksi alle 15-vuotiaasta tehdastyöläistä Tampereella oli vuonna 1870; se oli noin 28 prosenttia tehtaiden työntekijöistä. Vuonna 1885 lasten osuus oli 14 prosenttia ja 1890-luvulla heidän osuutensa putosi alle viiden prosentin. Ratkaiseva käänne alaspäin tapahtui jo ennen vuoden 1890 työsuojelumääräyksiä. Vuodesta 1895 vuoteen 1916 alle 15-vuotiaiden osuus tamperelaisista tehdastyöläisistä oli noin 4–5 prosentin luokkaa. Alle 15-vuotiaiden tehdaslasten lukumäärä pysyi muutamassa sadassa, vuonna 1900 heitä oli 430 ja vuonna 1916 504. Nämä lapset olivat kuitenkin jo pääasiassa kansakoulun päättäneitä 13-14-vuotiaita nuoria.⁷⁴

Lasten teollisuustyö vähentyi jyrkästi vuosisadan vaihteeseen tultaessa. Silloin kuitenkin kiinnitettiin huomiota kansakoululaisten ansiotyöhön, jonka nähtiin haittaavan koulunkäyntiä. Toisaalta viranomaiset arvelivat, että monissa perheissä lasten ansiotulot olivat välttämättömiä.⁷⁵ Kaikki ansiotyö ei suinkaan ollut tehdastyötä, tyypil-

72 As.kok. 8/1868; As.kok. 12/1879; Pulma 1987, 54–59; Schybergson 1974, 14–16.

73 As.kok. 18/1889.

74 Voionmaa 1907–1910, 683; Haapala 1986, liitetaulukko 4.

75 Snellman 1908, 5. (Intendentti Solitanderin kirjelmä Senaatin kauppa- ja teollisuustoimituskunnalle).

lisiä lasten töitä olivat esimerkiksi sanomalehtien myynti tai 'asioilla juokseminen'. Kotona tehty ansiotyö – esimerkiksi tulitikkurasioiden valmistus – oli työtä, johon lapset osallistuivat. Yleisintä poikien työnteko oli Helsingissä, jossa miltei viidesosa koulupojista hankki ansiotuloja. Tyttöjen työ oli yleisintä Tampereella, jossa 14 prosenttia koulutyöistä teki ansiotyötä pääasiassa kodin ulkopuolella. Tamperelaisten poikien keskuudessa ansiotyöhön osallistuminen oli samaa luokkaa. Lukuvuonna 1906-07 ilmoitti 276 poikaa ja 290 tyttöä käyvänsä työssä koulunkäynnin ohessa. Tehtaissa työskenteli 106 poikaa ja 189 tyttöä, mikä oli paljon verrattuna esimerkiksi Helsinkiin, jossa ilmoitettiin ainoastaan viiden tytön ja 24 pojan tehdastyöstä. Tampereelta oli tutkimuksessa mukana tehtaalaiskoulun 217 oppilasta. Muissa kaupungeissa ei vastaavaa koulua ollut.⁷⁶ Tampereen muista kansakoululaisista tehdastyötä teki 24 poikaa ja 54 tyttöä, eli tehtaalaiskoulu ei yksin selitä eroa muihin kaupunkeihin.

Ansiotyö oli yleisintä perheissä, joissa toimeentuloehdot olivat tiukimmat. Tampereella joka viides yksinhuoltajaäidin lapsi hankki ansiotuloja perheelle. Lapsista, joiden isä oli elossa, ansiotyötä teki noin 13 prosenttia. Pieni (yht. 53), mutta poikkeava ryhmä olivat tamperelaiset maatyöläisten lapset, heistä 43 prosenttia teki ansiotyötä.⁷⁷

Oli selvää, että lapsen tai nuoren ikä vaikutti ansiotyöhön. Tampereen koululaisten keskuudessa tehdastyöläisten osuutta kasvatti suhteellisen runsas 15 vuotta täyttäneiden iltakoululaisten joukko. Teollisuustyön suhteen laillisen ikäisiä lapsia eli 12 vuotta täyttäneitä oli miltei kolmasosa Tampereen kansakoululaisista.⁷⁸ Likikään kaikki, joilla oli tarpeeksi ikää, eivät olleet töissä kouluaikanaan, mutta silti työnteko lisääntyi iän myötä. Tampereen tytöillä kasvu oli hyppäksenomainen siirryttäessä 11 ikävuodesta 12 ikävuoteen. Työtä kodin ulkopuolella teki 4 prosenttia 11-vuotiaista, mutta jo 11 prosenttia 12-vuotiaista kansakoulutyöistä. Poikien ansiotyö yleistyi tasaisemmin. Taulukko 14 kuvaa kahdeksan vuotta täyttäneiden koululaisten ansiotyötä Tampereella vuonna 1906.

Tampereella puolet vanhemmista kansakoululaisista oli työssä tehtaassa, mikä näkyi myös palkkauksessa. Ainoastaan tamperelaislapset kykenivät merkittävässä määrin avustamaan vanhempiaan perheen

76 Snellman 1908, 24–27, taulu 1. Työsuojelulainsäädäntö edellytti tehtaalaislasten koulutusta. Elleivät alle 15-vuotiaat työläiset olleet suorittaneet kansakoulun oppimäärää, heille oli järjestettävä opetusta.

77 Snellman 1908, 30–32.

78 Snellman 1908, 33–35. 15 vuotta täyttäneitä oppilaita oli Tampereella 4 %, Helsingissä 2,3 % ja Turussa noin 3 %.

Taulukko 14. Ansiotyötä tekevät kansakoululaiset ja heidän osuutensa ikäryhmästä Tampereella vuonna 1906.

ikä	pojat		tytöt	
	lkm	%*	lkm	%*
8	6	1.8	6	1.8
9	21	6.7	7	1.9
10	22	7.6	11	3.3
11	33	12.0	16	5.3
12	38	14.0	30	12.1
13	70	32.3	63	29.9
14	51	54.3	67	62.6
15–	33	59.0	89	70.7
* ansiotyötä tekevien osuus ikäryhmästä				

Lähde: Snellman 1908, 35. Ansiotyöksi on laskettu sekä ansiotyö kotona että kodin ulkopuolella, joista jälkimmäinen oli selvästi yleisempää.

120

elättämisessä. Viidesosalla ansiotyötä tehneistä tamperelaisista koulutytöistä viikkopalkka jäi alle kolmen markan, mutta vastaavaan joutui tyytymään joka toinen Helsingissä tai Turussa työskennelleistä koulutytöistä. Peräti 60 prosenttia tamperelaistytöistä toi kotiin 3–6 markkaa viikossa ja joka viidennen tilipussissa oli yli kuusi markkaa. Pojilla oli enemmän pienipalkkaisia töitä, mutta he myös aloittivat työnteon nuorempina esimerkiksi myymällä ja jakamalla sanomalehtiä. Työssä käyneistä tamperelaispojista 40 prosenttia sai viikossa alle 3 markkaa, puolet ansaitsi 3–6 markkaa ja kymmenesosa pääsi yli kuuden markan viikkoansioihin.⁷⁹ Ympärivuotiseksi palkaksi muunnettuna kuusi markkaa viikossa nousi jo yli 300 markkaan, joten kyse oli todella tuntuvasta lisästä perheen talousrahoissa. Yksineläjän palkaksi 300 markan vuositulot olivat niukat, mutta vain murtoosa Tampereen kansakoululaisista – jatkoluokkien oppilaat mukaan luettuna – ei asunut kotonaan.

Snellman paljasti, että erityisen huolestuttavana työnä pidettiin katukaupustelua, johon kuului esimerkiksi sanomalehtien myynti. Tampereella kansakoulujen johtokunta teetätti lukuvuonna 1912–1913 selvityksen kansakoulujen oppilaiden osallistumisesta sanomalehtien

⁷⁹ Snellman 1908, 38–39.

levitykseen.⁸⁰ Lehtiä jakoivat ja myivät pääasiassa pojat. Ylemmän poikakansakoulun oppilaista vajaa viidesosa (18 %) osallistui lehtien levittämiseen pääasiassa myymällä niitä. Opettajien käsityksen mukaan kolme poikaa neljästä käytti saamansa ansiotulot hyödyllisiin tarkoituksiin ja joka neljäs hyödyttömiin tai suorastaan vahingollisiin tarkoituksiin.

Muissa Tampereen kansakouluissa lehdenjako ei ollut yleistä. Yhteensä opettajat saivat tietoonsa 388 lehtipoikaa tai -tyttöä, joista yli puolet eli 238 oli ylemmän poikakoulun oppilaita. Lehdenjakoa tutkineet opettajat korostivat, että sanomalehtien levittämisestä saatu palkkio oli varattomille perheille tärkeä. Opettajien piti valvoa, että lehtipojat ja -tytöt huolehtivat koulutehtävistä, vaikka heillä sivutyötä olisikin.⁸¹ Tamperelaiset kansakoulunopettajat, joista monilla oli realistinen kuva oppilaidensa elinoloista, eivät nähneet koululaisten ansiotyölle vaihtoehtoa.

Jos lapsi ei kouluaikana tehnyt ansiotyötä, sen aika tuli, kun koulu päättyi. Tampereella nuoret naimattomat työläiset eivät olleet vapaista perhevelvollisuuksista, heidän tulonsa olivat osa ruokakunnan perhetaloutta. Vuonna 1905 Finlaysonin tehtaanasuntojen asukkaista 17 prosenttia oli kotona asuvia lapsia, jotka kävivät työssä. Joka kolmas lapsi oli työssä. Vanhempiaan elättäviä lapsia oli runsaasti myös köyhäinhoidon kirjoissa.⁸² Nuorten naimattomien työläisnaisten tai -miesten palkka ei läheskään aina mennyt omaan kulutukseen, vaan sillä hankittiin leipää – tai ainakin kahvia ja pullaa – koko perheelle.

Leipähuolien kanssa kamppailevat perheet ymmärsivät lasten ansiotyön etuna, eivät epäkohtana. 1800-luvun puolivälissä vanhemmat vetosivat työnantajan hyväntahtoisuuteen ja omaan varattomuuteensa tarjotessaan lapsiaan tehtaaseen työhön. 1900-luvun alussa ammattientarkastajat raportoivat toistuvasti tavanneensa työpaikoilta alle 15-vuotiaita, jotka tekivät täysiä työpäiviä. Silloinkin sekä työnantajat että alaikäisten työläisten vanhemmat vetosivat perheen toimeentuloon; joskus sen sanottiin olevan lapsen ansiotulojen varassa. Vetoomukset kuvastivat vanhempien halua pitää 12–14-vuotiaat lapset kokopäivätyössä. Joskus vanhemmat yrittivät valehdella lapsen iän, jotta

80 Kansakoulun oppilaiden sanomalehtien levittämiseen osanoton tutkimista varten valitun komitean pöytäkirja 27 p. tammik. 1913. Valiokuntain mietintöjä. Kansakoulujen kanslia Ed:1. TKA.

81 sama.

82 Talojen asukasluettelo 1905. Finlayson & Co:n arkisto I Bb 2. JMA; Valvontamiehen muistiinpanokirja 1898–. Köyhäinhuolautuskunnan arkisto E VIII:2. TKA.

saivat tämän työhön tai kokopäivätyöhön tehtaaseen tai sahalle.⁸³ Suh-
tautuminen lasten ansiotyöhön kuitenkin muuttui: vanhemmat eivät
enää 1900-luvun alussa pitäneet alle 12-vuotiaiden lasten työtä per-
heen toimeentulon kannalta suotavana.

Työläisvanhempien ajattelutapaa kuvasti Messukylän työväen-
yhdistyksen edustajan, ulkotyömies J. A. Silanderin puheenvuoro
sosiaalidemokraattien Forssan puoluekokouksessa vuonna 1903. Hän
huomautti, että teollisuustyöväestöllä oli "suuria etuja" maalaistyö-

---

83 Kanerva 1946, 123–124; Esim. Naispuolisen ammatintarkastajan kertomus vuo-
delta 1905, kirj. Vera Hjelt, 96; Kertomus, maamme naispuolisen ammattien-
tarkastajan antama vuodelta 1907, kirj. Vera Hjelt, 184; Kertomus, maamme
naispuolisen ammattientarkastajan antama vuodelta 1908, kirj. Vera Hjelt, 136–
137; Kotkan piirin ammattientarkastajan kertomusvuodelta 1909, kirj. Artturi
Käpy, 152–153; Kertomus, jonka Viipurin ja Kotkan piirien naispuolinen
ammattientarkastaja on antanut huhti–joulukuulta 1909, kirj. Jenny Markelin,
375–376.

Tampereen työväestön keskuudessa säilyi myös maalaismaisia elantokeinoja, kuten polttopuiden keräilyä ja kotieläimiä. Polttopuiksi kerättiin esimerkiksi satamasta halkolaivojen

purkajien hylkäämiä kalikoita, rakennuksilla lastuja tai metsästä risuja. Pyynikin alatie 1890-luvulla. (Valok. Anni Kupiainen. Tampereen museot)

väestöön verrattuna: kaupunkilaiset voivat laittaa lapsensa työhön heti kun laki sen salli (siis 12-vuotiaina). Tätä etua ei Silanderin mielestä ollut maatyöläisellä, jonka lapsi kelpasi korkeintaan paimenpojaksi.⁸⁴ Ansiotulojen tärkeydellä oli merkitystä myös lapsille itselleen.

Sosiaalidemokraattinen puolue vaati lapsille suurempaa suojelua ja vanhemmille sellaisia elämisen ehtoja, että he voivat elättää ja kasvattaa lapsensa. Sekä työväenliike että työväenkysymystä harrastanut sivistyneistö asettivat usein kansakoulun ja lasten ansiotyön vastakkain ja vaativat lapsille oikeutta kansakoulun koko oppimäärän suorittamiseen.⁸⁵ Tamperelaisten työläisvanhempien halu saada lapsensa ansiotyöhön 1900-luvun alussa ei ollut ristiriidassa koulutustavoitteen kanssa. Samat vanhemmat, jotka toivoivat elämänsä helpotusta lasten ansiotuloista, pyrkivät pitämään lapsensa koulussa loppuun asti. Kansakoulun oppimäärä tuli suoritetuksi jo 13–14 vuoden iässä, joten kyse oli vain yhden tai kahden vuoden uhrauksesta. Työläisperheet arvostivat koulutusta, mutta myös leipää piti arvostaa.

Lasten työssäkäynti saattoi vaikuttaa perheen sisäisiin valtasuhteisiin sen mukaan, missä määrin ruokakunta eli lasten tulojen varassa. Lasten tulot kasvoivat kun ikää karttui. Sen sijaan isä joutui vanhempien tyytymään huonommin palkattuun työhön. Tässä suhteessa työläisruokakunta poikkesi porvarisruokakunnasta, jossa perheenisä hallitsi resursseja.⁸⁶ Tampereella esimerkiksi kansakoulun yläluokkien tytöillä oli kohtalaiset ansiotulot, mutta on vaikea suoranaisesti väittää, että tehdastyö tasoitti työläisperheen valtasuhteita tyttären hyväksi. Tytär elätti vanhempansa, koska se oli hänen velvollisuutensa, mutta tuskin ansiotulot tekivät hänestä perheenpäättä.

84 Forssan puoluekokous 1903, 82.

85 Ks. työväenyhdistysten edustajakokoukset: "Pienet lapset katukauppiaina". Työläisnainen 3/1908.

86 Vrt. edellä ikäryhmittäisiä palkkatietoja Tampereelta; Göransson 1988, 244; Van den Eeckhout 1993, 87–110.

Sukulaiset turvana

Tullakseen toimeen työläiset turvautuivat toisinaan sukulaisiinsa. Sukulaisuudeksi lasken myös aikuistuneiden lasten ja heidän vanhempiensa suhteet, samoin aikuisten sisarusten suhteet ja tätä etäisemmät sukulaissuhteet. Tampereen työväestön ruokakuntamuodoista ilmeni, että köyhäinhoidon avustettavien keskuudessa oli yleistä, että sukulaiset asuivat yhdessä. He myös auttoivat toisiaan selviytymään vaikeimpien aikojen yli. Köyhäinhoitolaki määräsi sukulaiset huolehtimaan toisistaan suoraan etenevässä ja takenevassa polvessa, mutta köyhimmat perheet pääsivät tässä vain puolitiehen. He huolehtivat omaisistaan, mutta tarvitsivat siitä huolimatta kunnan apua. Tavaltaan lain edellyttämä elatusvelvollisuus kuitenkin ylittyi, koska sisaruksilla ei ollut velvollisuutta elättää toisiaan.⁸⁷

Kunnallista köyhäinhoitoa saaneiden tamperelaisten keskuudessa oli täysin tavanomaista, että lapset avustivat ikääntyneitä vanhempiaan, vaikka viranomaiset toistuvasti moittivat työväestöä perhevelvollisuuksien laiminlyönneistä.⁸⁸ Työläiset näyttivät varsin kuuliaisesti huolehtineen vanhemmistaan, kun nämä tulivat kykenemättömiksi itseään elättämään. Lastensa luona asuva äiti pystyi usein viimeisiin vuosiinsa asti vastapalveluksena huolehtimaan näiden talouspidosta ja kodinhoidosta.⁸⁹

Työläisten perhe-elämä saattoi kuitenkin kärsiä vanhusten hoitamisesta. Kun Tampereen vaivashoitovaltuutuksen valvontamies vuonna 1898 tarkasti tyttären perheessä asuvan lesken kotiolot, tytär esitti köyhäinhoidolle toivomuksen äidin siirtämisestä vaivaistaloon. ”Tytär sano, että hänelläkin kuin on tiukkaa ja tulee miehelleen vaikiaksi”. Toisen huollonsaajan tytär valitti joutuvansa lujille äidin hoitamisessa, koska hänellä oli äidin lisäksi oma tytär elätettävänä.⁹⁰ Kun perheiden toimeentulo oli tiukkaa ja asuminen ahdasta, oli ymmärrettävää, että vanhan ja sairaan mummon hoitaminen ei ainakaan tehnyt elämää helpommaksi.

87 Vaivashoitolaki edellytti, että lapset tai vanhemmat huolehtivat puutteeseen joutuneista omaisistaan ilman köyhäinhoidon apua. As.kok. 10/1879.

88 Tietoja sukulaisista huolehtimisesta Valvontamiehen muist. 1898–, s. 11, 15, 17–19, 21–23, 26–31, 35–36, 38, 39, 43–50, 52, 57, 62–64, 70–71, 73, 75, 78–80, 82–87, 90, 94, 105–106, 114, 117, 121, 123, 125, 129, 132, 134, 138, 144, 149, 151–153, 156, 164–165, 167, 171, 173, 178, 183–187, 195, 201, 203–204, 240, 269. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA; Valituksista esim. Köyhäinhoitovaltuutuksen vuosikertomus 1906, 9.

89 Vrt. edellä Snellman 1904, 132.

90 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 132, 157. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

Köyhän kansan perhesuhteet ja kunnan köyhäinhoito yhdistyivät Heta-nimisen leskivaimon ja orvon poikalapsen suhteessa 1890-luvun Tampereella. Heta, joka oli jo yli 60-vuotias, sai köyhäinhoidolta korvauksen hoitamastaan pikkupojasta, joka itse asiassa oli hänen orpo lapsenlapsensa.⁹¹ Isoäiti huolehti orvosta lapsesta, kuten hänen vaivaishoitoasetuksen mukaan kuuluikin tehdä, mutta oli itse niin vähävarainen, että köyhäinhoito avusti häntä sukusiteiden ylläpidossa. Samanlainen köyhäinhoidon ja sukulaisuuden yhteenkietoutuminen tuli esiin vuonna 1900, jolloin kaupungin köyhäinhoito sijoitti 52-vuotiaana kuolleen leskivaimon 12- ja 9-vuotiaat lapset lesken sisaren hoitoon.⁹²

Sukulaisuuden yhtä ulottuvuutta kuvaa Työläisnainen-lehden onnettomuus uutinen vuodelta 1907. Eräs työmiehen vaimo oli ollut sisarensa etulaisena sahalla töissä, kun puunsirpale vahingoitti hänen kasvojaan. Ammattientarkastajat ja työelämän tutkijat kiinnittivät huomiota samaan ilmiöön eli sijaisiin. Vieraillessaan työpaikalla vieranomaiset eivät tavoittaneetkaan vakinaisia työntekijöitä vaan näiden sijaisia.⁹³ 'Etulaisen ottaminen' tuli esiin myös järjestäytyneiden työläisnaisten keskusteluissa. Heidän oli hankittava itselleen sijainen, jos he halusivat osallistua kokoukseen toisella paikkakunnalla tai työaikana. Luonteva ja kummankin edun mukainen etulainen oli esimerkiksi perheellinen, ilman vakinaista ansiotyötä ollut sisar tai veljen vaimo.

Sukulaisten puoleen käännettiin erilaisissa hankalissa tilanteissa. Heiltä saattoi odottaa apua, jos he sitä vain pystyivät antamaan. Eräs taloudellisista vaikeuksista kärsinyt tamperelainen työläisperhe selviytyi vaikeista ajoista, koska vaimon naimaton, suhteellisen hyvätuloinen 45-vuotias veli avusti perhettä tarvittaessa.⁹⁴ Tämänkaltaiset avustussuhteet vaikuttavat samalla kertaa sekä yleisiltä että tutkimuksessa hankalasti tavoitettavilta ja ovat siitä syystä jatkotutkimuksen arvoisia. Tässä yhteydessä voi vain todeta, että sukulaisiin turvautuminen oli ilmeisen tärkeä osa työläisten toimeentulostrategiaa.

91 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 73, 281. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

92 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 121. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA.

93 Työläisnainen 5/1907.

94 Valvontamiehen muist. 1898–, s. 21. Köyhäinhoitolautakunnan arkisto E VIII:2. TKA; Nimimerkki Aaku kuvasi hyvin kauniisti, ehkä kaunistellusti sisaren ja veljen toisilleen antamaa tukea vuonna 1890 julkaistussa kuvauksessa ”Työväen elämästä Tampereella”. Aaku 1984.

TYÖLÄISPERHEET PÄHKINÄN- KUORESSA

Aiemmin esitelty paperitehtaalaisen perhe edusti hyvin yhtä tamperelaisten työläisperheiden todellisuutta 1900-luvun alussa. Pääasiallinen toimeentulo tuli isän ansiotyöstä, mutta myös vaimo hankki ansiotuloja sekalaisista töistä. Lapsimäärän suhteen se oli hyvinkin keskimääräinen työläisperhe syntyneine ja kuolleine lapsineen. Aviopuolisoiden keskinäinen ikäeroakaan ei ollut poikkeuksellinen: monessa muussakin työläisperheessä vaimo oli miestänsä vanhempi.

Keskimääräiset tiedot peittävät alleen muita todellisuuksia, joita Tampereellakin esiintyi. Kaupunkityöväestöön kuului sekä suuri- että pieniperheisiä, tosin suhteellisen pienet perheet olivat tavallisimpia. Noin joka kymmenes avioliitto jäi lapsettomaksi. Nuorena avioituneet vaimot ehdivät tavallisesti synnyttää monta lasta, vanhempana avioituneet vähemmän. Vaikka joka viides nainen sai lapsen avioliiton ulkopuolella, eivät aviottomat lapset olleet leimallisesti teollisuuskaupungin synty – aviottomat lapset olivat yleisempiä lähiseudun maalaispiioilla kuin Tampereen tehtaantytöillä. Noin joka kymmenes tamperelaislapsi syntyi avioliiton ulkopuolella; suurin osa kaupungin lapsista varttui avioliiton varaan perustetuissa perheissä. Leskiäiti oli yleisempi yksinhuoltaja kuin avioton äiti. Yksinhuoltajaäidit edustivat perhemuotoa, jonka toimeentulo oli haavoittuvainen.

Tavallisin tamperelainen työläisperhe koostui isästä, äidistä ja lapsista, mutta ydinperhe ei ollut ainoa perhemuoto, jota työväestön keskuudessa esiintyi. Varsin tavanomaisen perheen muodosti leski tai naimaton nainen lapsineen. Sukulaisuus oli kaupunkityöväestön jokapäiväisessä elämässä tekijä, joka näkyi myös ruokakuntarakenteessa. Sekä sisarusten että vanhempien ja heidän aikuisten lastensa yhteistaloudet olivat tavallisia. Monimutkaisempiakin perhemuotoja esiintyi, esimerkiksi sellaisia, jossa perheen muodosti veli ja hänen leskeksi jäänyt sisarensa lapsineen. Joissain perheissä vanha äiti eli tyttärensä ja tyttärenlastensa kanssa. Lapset ja vanhemmat huolehtivat toisistaan niiden mahdollisuuksien puitteissa, mitä heillä oli. Vanhemmista huolehtiminen lankesi erityisesti tyttärien osalle, mutta pojatkaan eivät olleet vapaita perhevelvoitteista. Jos poika kuitenkin oli naimisissa ja hänellä oli oma perhe, naimaton tytär oli äitinsä 'itsehoikeutettu' auttaja ja vanhuudenturva. Perheettömät työläisnaiset perustivat talouksia, joissa työtoverit tai ystävättäret asuivat yhdessä.

Työläislapsuus muuttui 1800-luvulta 1900-luvulle tultaessa. Lasten mahdollisuus varttua aikuiseksi kohentui, kun imeväis- ja lapsi-

kuolleisuus alenivat. Työläisperhe vakiintui selvästi 1800-luvun loppulla. Tällöin muun muassa avioliiton kesto aika pitenee ratkaisevasti: entistä useammilla lapsilla oli mahdollisuus kasvaa 'ehjässä kodissa', jossa molemmat vanhemmat olivat elossa. Kun joka neljäs 1820-luvulla syntyneiden työläispariskuntien avioliitto oli kestänyt vähintään 30 vuotta, kesti 1840- ja 1860-luvulla syntyneiden pariskuntien liitoista lähes puolet vähintään 30 vuotta. Samalla leskien avioituminen väheni. Kun entistä useampi eli ensimmäisessä avioliitossaan entistä pitempään, jäi toiselle avioliitolle vähemmän aikaa ihmisen elämänsä aikana. Kuolema joutui hellittämään otettaan työläisperheistä.

Vaikka työläisperheet vakiintuivat ja 'normalisoituivat', ilmeni työväestön perheenmuodostuksessa muutamia hahmottumassa olevan perheideologian kannalta ongelmallisia piirteitä. Työläismiesten avioituminen poikkesi muusta väestöstä siinä suhteessa, että he solmivat avioliiton sekä maatyöväestöä että muita kaupunkilaismiehiä nuorempina. Nuori perheenisä voitiin tulkita osoitukseksi työväestön kevytmielisyydestä ja ajattelemattomuudesta.⁹⁵ Toinen poikkeava piirre oli aviopuolisoiden keskinäinen ikäero, joka saattoi työväestön keskuudessa olla päinvastainen sivistyneistön ja keskiluokan ihanteeseen verrattuna. Tamperealaiselle työläisnaiselle yli 30-vuotiaana avioituminen ei ollut mitenkään tavatonta, kun 25-vuotiaasta naimatonta säätyläisnaisesta pidettiin jo miltei toivonsa menettäneenä.⁹⁶

Tamperealaiset työläisperheet asuivat ahtaasti. Hyvinä pidettyyn perheasuntoon kuului huone ja keittiö, mutta kaikille ei ihanneasuntoja riittänyt. Tehdastyöläisistä miehet asuivat yleisemmin näissä suuremmissa asunnoissa, naiset puolestaan yhteiskeittiöhuoneissa. Työväestön asuinoloja alettiin 1800-luvun loppupuolelta tultaessa pitää ongelmana, vaikka asumistaso oli parempi kuin 1800-luvun puolivälissä. Asumisen epäkohdat voitiin paikallistaa eri tavoin, mutta yhteistä oli käsitys, että työläisten asunnot eivät olleet tyydyttäviä eikä niitä ollut riittävästi.

Myös naisten ja lasten ansiotyö oli perheihanteiden vastainen piirre. 1900-luvun alussa tamperealaiset työläisperheet saivat pääasiallisen toimeentulonsa perheenisän ansiotuloista. Silti vaimon ja lasten ansiotyö oli tavallista, vaikkakin luonteeltaan hajanaisempaa. Lapsi toi leivän tullessaan, mutta sitä joutui odottamaan toistakymmentä vuotta. Siihen asti kaupunkilaisen työläisperheen oli elettävä vanhempien ansiotulojen varassa. Lapset menivät työhön viimeistään 15-vuotia-

95 Esim. SVT VI:2, 16.

96 Vrt. Häggman 1994, 86–88.

Tehdastyöläiset olivat parem-
massa asemassa
kuin seka- tai
ulkotyöväestö,
koska heidän
työllisyytensä oli
suhteellisen
vakaa. Tehtaa-
laisten turvana
olivat myös
työväen
apukassat, joita
oli suuremmissa
tehtaissa. Tämä
kuva on otettu
1910-luvulla
Sevanderin
kirjekuoriteh-
taasta, joka
sijaitsi Tamme-
lan kaupungin-
osassa. (Valok.
E. A. Bergius.
Tampereen
museot)

na. Työväestön taustaa ajatellen vaimon ja lasten työnteko oli 'normaalimpaa' tai tutumpaa kuin se, että vaimo olisi keskittynyt kodinhoitoon ja lapset koulunkäyntiin. Työläiset tulivat 1800-luvun jälkipuoliskolla maatyöläisperheistä, joissa niukka toimeentulo edellytti työtä kaikilta perheenjäseniltä. Kaupungissa lähes kaikki tarvittava oli ostettava rahalla, jota kaikki perheenjäsenet yrittivät hankkia. Perheenelättäjämalli muuttui vasta vähitellen kaupunkityöväestön kes-

kuudessa 'normaaliksi'. 1800-luvun puolivälissä tamperelaiset työmiehet olivat onnellisia saadessaan lapsensa tehtaaseen työhön. 1900-luvun alussa he vaativat yhteiskunnallisia oloja sellaisiksi, että miehen palkka riittää vaimon ja lasten elättämiseen. Ajattelutavan murrosta edesauttoi tehtaiden käytäntö, joka suosi perheellisyttä palkkaperusteena. Suurin osa työläisperheiden vanhemmista arvosti koulutusta ja pyrki pitämään lapsensa kansakoulussa loppuun asti.

Asuinolojen epäkohdat ja taloudellinen niukkuus kiinnittivät aika-laisten huomiota työläisperheiden kotitalouden hoitoon. Asunnoissa, joissa jokaisessa huoneessa asui keskimäärin kaksi tai kolme ihmistä ja jossa keittiökin oli useamman perheen yhteinen, ei kodinhoidolle ollut erityisiä edellytyksiä. Likaiset, epäsiistit asunnotkin alkoivat näyttää erityiseltä yhteiskunnalliselta ongelmalta aikana, jolloin sivistyneistön harrastus keskittyi kansanvalistukseen ja työväestön kannustamiseen omatoimiseksi.

Vaikka lapsikuolleisuus alkoi laskea 1870-luvulta lähtien, se oli edelleen suhteellisen korkea. 1800-luvun loppupuolella kiinnittyi huomio työläisperheisiin, joiden kyky hoitaa lapsiaan näytti epäilyttävän heikolta. Ratkaisu työväestön asuinolojen, toimeentulon ja lastenhoidon ongelmiin näytti löytyvän kodista.

Koti

TYÖLÄISKOTIEN KOHOTTAMINEN

”Ei Suomen vähäinen kansa voi linnojen ja sotajoukkojen avulla olemassaoloansa turvata, sen turvaksi on luotava kunnan koteja, joista lähtee lujaluontoinen, työkykyinen ahkera, ylevä- ja puhdasmielinen nuoriso. Siinä isänmaamme vastaisen onnen ja menestymisen vankka linna ja sen tulevaisuuden paras tuki ja turva. Näitä kahta, *kelpo kotia ja kelpollista nuorisoa*, meiltä tätä nykyä vaaditaan enemmän kuin ennen; siksi niihin paljon enemmän huomioitamme kiinnittäkäämme.”¹

131

Kansanedustaja Iida Yrjö-Koskinen luennoi kodin merkityksestä Tampereella marraskuussa 1909. Hän korosti, että ilman äidin rakkautta ja isän ututteruutta ei ollut kotia eikä ilman kotia ollut kansakunnalla tulevaisuutta. Aiheenvalinta ei ollut sattuma. Tehdaskaupungin harvalukuiselle sivistyneistölle, johon kansanedustaja Yrjö-Koskinen kuului, työläiskoti näytti tärkeältä instituutiolta, ratkaisulta, jonka avulla työväestön kautta yhteiskuntaa uhkaavat ongelmat voitiin ratkaista. Koti ja perhe olivat myös sivistyneistön omassa keskuudessa nousseet 1800-luvulla tärkeäksi naisten yhteiskunnallisen toimintapiirin määrittäjäksi. Kotielämä oli alettu ymmärtää yhteiskunnallista järjestystä ylläpitäväksi ja tuottavaksi toiminnaksi, jossa naiset toteuttivat yhteiskunnan kannalta elintärkeää kasvatustehtäväänsä.

Työläiskodin tehtävänä oli työläisten pitäminen ravittuina, puhtaina ja terveisinä sekä uuden terveen sukupolven tuottaminen, mikä oli itse asiassa perheenäitien työtä. Äitien piti selviytyä lastenhoidon ohella myös kotitaloustöistä. Ei ollut itsestään selvää, että työväestö olisi omaksunut oikean, perhekeskeisen elämän siinä muodossa kuin si-

---

1 Aamulehti 30.11.1909. Kursivointi PM. Iida Yrjö-Koskinen (1857–1937) oli koulutukseltaan opettaja ja naimisissa kaupungin johtavan fennomaanin Eino Sakari Yrjö-Koskinen kanssa, joka oli Tampereen reaalilyseon rehtori 1908–1916. Lähteenoja 1938.

vistyneistö toivoi. Tamperealaisten työläiskotien rinnalle nousi kokonainen järjestökenttä, joka alkoi 1800-luvun hyväntekeväisyydestä ja sivistyneistön naisten järjestäytymisestä. Ensimmäisenä työläisperheiden kasvattajaksi ja kohottajaksi ilmoittautui Tampereen Rouvasväenyhdistys, joka perustettiin 1860-luvulla. Se halusi auttaa rahvasta tarjoamalla koulutusta, opetusta ja tukea lasten hoidossa ja kasvatuksessa. Filantrooppisen hengen innoittamat tamperelaisrouvat luottivat koulutuksen ja kasvatuksen jalostavaan voimaan. Vuonna 1862 perustetun koulun ylläpito oli 1880-luvulle asti yhdistyksen tärkein toimintamuoto, mutta jo 1860-luvulla yhdistys jakoi kaupungin ”aluerouville”. Heidän tehtävänään oli tutkia työläisperheiden elinoloja ja näiden tutkimusten perusteella annettiin muun muassa lausunnot lasten kouluunotosta. Vuosina 1871–1891 Rouvasväenyhdistys ylläpiti myös sunnuntaikoulua.²

1880-luvun puolivälissä Tampereen Rouvasväenyhdistys laajensi toimintaansa avaamalla lastenkodin ”turvattomille, nuorille tytöille”. Vuonna 1889 koulu ja lastenkoti siirtyivät yhteisiin tiloihin yhdistyksen omistamaan kiinteistöön. Samana vuonna yhdistyksen kouluun perustettiin käsityökoulu alaikäisiä tyttöjä varten. Heille opetettiin yksinkertaista vaateompelua, linavaateompelua ja sukankutomista. Käsityökoulua kävivät etupäässä alaikäiset tehtaalaistytöt ja yhdistyksen koulun vanhemmat tytöt. Opetus loppui 1890-luvulla, jolloin lastenkoti jäi pelkästään turvattomien lasten asuinlaitokseksi.³ Rouvasväenyhdistyksen laitosten suhde työläisperheisiin oli kotikasvatusta korvaavaa, kuten hoito lastenkodissa, tai kotikasvatusta täydentävää, jollaiseksi yhdistyksen koulut oli tarkoitettu.

Erityisen selvästi työläisäitien ja -kotien asialle omistautui vuonna 1890 perustettu Tampereen Naisyhdistys, joka oli Suomen Naisyhdistyksen haaraosasto. Sen mukaan ”naisasianharrastajien tärkeimpiä tehtäviä on työväennaisen tilan parantaminen”.⁴ Alusta lähtien yhdistys paneutui työläisperheiden auttamiseen ja valistamiseen. Tampereen Marttayhdistyksen toiminta ei sen sijaan suuntautunut oman

2 Fruntimmersföreningens årsmöte 22.5.1890. Tampereen Rouvasväenyhdistyksen (TRY) arkisto. Kansio 3. TKA; Silmäys Tampereen Rouvasväenyhdistyksen toimintaan vuosina 1866–1916. TRY:n arkisto. Kansio 4. TKA; Saarinen 1991.

3 Fruntimmersföreningens understödskomite 1.3.1880, Fruntimmersföreningens direktion 20.10.1884, Föreningens extra möte 13.3.1885, Fruntimmersföreningens direktion 16.1.1889, Direktion 14.10.1902. TRY:n arkisto. Kansio 3. TKA; Silmäys Tampereen rouvasväenyhdistyksen toimintaan vuosina 1866–1916. TRY:n arkisto. Kansio 4. TKA.

4 ”Lastenseimen vuosikertomus v. 1898–99”. Tampereen Sanomat 3.12.1899; Naisasialiikkeen ’käytännöllisestä työstä’ ”Suomen Naisyhdistyksen puheenjohtajakokous”. Koti ja yhteiskunta 7–8/1901; ”Mihin suuntaan tulee

jäsenistön ulkopuolelle ennen 1920-lukua. Yhdistyksellä oli vuosisadan alussa omeluseura, jossa keskusteltiin kotiin ja yhteiskuntaan liittyvistä kysymyksistä, mutta konkreettinen toiminta ei kohdistunut työläisperheisiin.⁵

Tampereen Työväenyhdistys, joka perustettiin vuonna 1886, toi alkuvuosien toiminnassaan työläiskotien asian esiin lähinnä asutuskysymyksenä, mutta kiinnitti huomiota myös naisten kodinhoitotoihin. Vuonna 1900 perustettu työväenyhdistyksen naisosasto korosti toistuvasti lastenkasvatuksen tärkeyttä ja työläiskotien taloudellisia ongelmia kasvatuksen esteinä. Myös raittiusseurat korostivat työläiskotien merkitystä parempien ja raittiimpien kansalaisten kasvattamisessa.⁶ Keskenään hyvinkin erilaisten yhdistysten harrastus työläisperheiden valistamiseen tai niiden etujen ajamiseen osoitti kaupunkilaisten pitäneen perhekysymystä ajankohtaisena.

Tampereen kaupungin selkeimmät työläisperheitä ja -koteja koskeneet toimenpiteet 1900-luvun alussa olivat pienten lasten hoitokomitean asettaminen vuonna 1905 sekä työväenasuntokomitean asettaminen ja asutotutkimuksen teettäminen vuonna 1908.⁷ Näiden komiteoiden työskentely toi työläisperheiden ongelmat kunnallisen päättöksenteon piiriin. Yhteistä niille oli työläiskodin edellytysten pohittaminen ja kodin tehtävän painottaminen työväestön arkipäivään liittyneiden ongelmien ratkaisuna. Pienten lasten hoitokomitean työskentely ei johtanut lastenhoitolautakunnan perustamiseen, vaan se synnytti filantropian periaatteeseen nojautuneen Tampereen Lastenhoitoyhdistyksen vuonna 1907.⁸ Tämäkin yhdistys painotti kotikasvatuksen ja kunnollisten työläiskotien merkitystä tamperelaisen nousvan polven kehityksen edellytyksenä.

Edellä mainittujen yhdistysten ja komiteoiden lisäksi lukuisat muutkin tahot, kuten Tampereen Kasvatusopillinen Yhdistys ja kansakoulujen opettajat, korostivat työläiskoteja yhteiskunnan ongelmien rat-

---

naisyhdistysten toimia”. Koti ja yhteiskunta 9/1901; Tuulio 1959, 148–150, 231–238; Harmaja 1934, 142–146; Uranuurtajanaisia, 92–105; Jaakkola 1990, 19–22; Naisasialiikettä tutkinut Riitta Jallinoja ei kiinnittä huomiota ’käytännölliseen työhön’. Jallinoja 1983.

5 Tampereen Naisyhdistyksen arkisto (mf). TaY hist. laitos; Tampereen Martta-yhdistyksen arkistoa ei alkuvuosilta ole säilynyt. Lehtoranta 1939, 8–9.

6 Tampereen Työväenyhdistyksen arkisto. TKA; Tampereen Työväenyhdistyksen naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo; Raittiusyhdistys Aamuruskon arkisto. TKA; Raittiusyhdistys Liiton arkisto. TKA.

7 Pienten lasten hoitokomitean mietintö. Valtuuston pöytäkirjat 7.5.1907. Tampereen kaupunginvaltuuston arkisto CI:38. TKA; Komitean mietintö työväen asunto-olojen parantamisesta Tampereella 1909; Snellman 1909a.

8 Tampereen Lastenhoitoyhdistyksen arkisto. TKA; Kaihari-Laine 1985.

kaisussa. Kysymys työläiskodeista aktualisoitui Tampereella selvästi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, mutta kyse ei ollut vain paikallisesta kysymyksestä, vaan kysymys koski laajemminkin yhteiskuntajärjestystä ja kansakunnan tulevaisuutta.

ASUNTO LUO KODIN

Asuntokysymys tuo työläisperheet esiin

Suomessa työläisperheistä keskusteltiin asuntokysymyksenä kymmeniä vuosia ennen kuin varsinainen perhekeskustelu kohdistui työväestön perheisiin ja niiden erityisongelmiin.⁹ Asuntokysymyksen muotoilemisessa filantropian harrastajilla oli merkittävä osuus. Kysymyksen synty perustui sivistyneistön havaintoihin työläisperheiden asuinoloista. Kaupunkityöväestön hidas, mutta ilmiselvä kasvu toi asunto-ongelman kaupunkeihin. Työläisperheiden kannalta asuntokysymyksessä oli oleellista, että siinä työläiset hahmotettiin nimenomaan perheinä, joille oli järjestettävä edellytykset asialliseen perhe-elämään.

Kiinnostus työläisten asunto-oloihin virisi 1850-luvulla, jolloin sanomalehdet alkoivat kirjoittaa työväen asuntokysymyksestä.¹⁰ Muun muassa Turun Rouvasväenyhdistys nimesi hyvät työväenasunnot ja säästäväisyyden avaimiksi, joilla työkansan kurjuus oli poistettavissa. Vuonna 1850 turkulaiset hyväntekeväisyyden harrastajat perustivat työväenasuntoja varten yhtiön, jonka ensimmäinen asuinrakennus tarjosi asunnon kahdeksalle työläisperheelle. Kullakin perheellä oli erillinen asunto, johon kuului keittomahdollisuudella varustettu asuinhuone, komero, oma porstua ja ullakkoportaat, ullakko-osuus sekä kivijalassa sijaitseva iso puuvaja. Nämä yhden huoneen perheasunnot saivat kiitosta aikalaisilta, lisäksi Kansantaloudellisen Yhdistyksen asuntokomitea mainitsi vielä viisikymmentä vuotta myöhemmin ne esimerkkeinä hyvistä työläiskodeista.¹¹

9 Perhekeskustelulla tarkoitan kotia, perhettä ja perhe-elämää käsittelevää kirjallisuutta ja lehtiartikkeleita, joita julkaistiin 1800-luvulla hyvin paljon. Ks. Häggman 1990, joka käsittelee kattavasti julkisen keskustelun perheestä vuoteen 1860; HYK:n kortisto sanomalehtiartikkeleista vuoteen 1890.

10 Mm. Åbo Underrättelser 1851:25, 27, 29, 30, 31, 1857:14, 18, 19, 24, 36; Åbo Tidning 1851:27, 1855:14; Finlands Allmänna Tidning 1853:65, 66, 117, 1855:30, 31, 36, 45, 1857:240; Morgonbladet 1855:90; Helsingfors Tidningar 1857:13, 15, 16, 18, 1858:(24.3 ja 27.3), 1859:(23.3 ja 30.3).

11 Åbo Underrättelser 25.4.1851; Finlands Allmänna Tidning 45/1855 (23.2); Asuntokysymys-komitea 1904, 82. Komitean jäsenet: tohtorit K.A. Brander, Aug. Hjelt, Santeri Ingman ja Väinö Wallin, professori Taav. Laitinen ja arkkitehti

Åbo Underrättelser nimesi työväestön tarkoituksenmukaiset asunnot filantropian uusimmaksi ja ehkä onnistuneimmaksi keksinnöksi.¹² Kirjoittaja korosti, että työväestön aineelliset tarpeet oli tyydytettävä, mikäli haluttiin sivistyksen siemenen kantavan hedelmää.¹³ Samanlaisia ajatuksia esitettiin muissakin lehdissä; Finlands Allmänna Tidningissä julkaistun artikkelisarjan kirjoittaja piti asuntojen tason parantamista ihmisten henkisen kohottamisen ensisijaisena ja välttämättömänä keinona. Åbo Tidning-lehden kirjeenvaihtaja puolestaan kuvaili Tampereen tehdaskaupunkia vuonna 1857; hänestä työntekijöiden kannalta tärkeimpiä laitoksia olivat työväenasunnot ja säästöpankit. Kirjoittaja arvioi Tampereen kasvavan suureksi teollisuuspaikkakunnaksi, jolle pesiytyvää kurjuutta ja sairautta voitaisiin tehokkaimmin torjua näiden hänen filantrooppisina pitamiensä laitosten avulla. Työväenasuntojen rakentamista perusteltiin filantropialla eikä niistä lehden mukaan olisi hyötyä, ellei niitä saataisi kannattaviksi. Kun asunnot kattaisivat omat kustannuksensa, työläiset saataisivat olla varmoja pysyvistä asunnoista.¹⁴ Pysyvä asunto tarkoitti perhe-elämän perusedellytysten suomista työkansalle.

Työläisperheiden asuinolojen merkittäväksi paljastajaksi nousi kirjailija ja Helsingfors Tidningar -lehden toimittaja Zacharias Topelius, josta tuli Helsingin Rouvasväenyhdistyksen sihteeri vuonna 1853. Yhdistys teetti hänellä tutkimuksen köyhien asunto-oloista. Vuosikymmenen lopulla Topelius toi lehtikirjoituksissaan esiin pääkaupungin asunto-oloissa havaitsemiaan epäkohtia.¹⁵ Hän kiinnitti huomiota paitsi Krimin sodan vaikutuksesta kohonneeseen vuokratasoon myös työväestön asuntojen heikkoon tasoon. Hän vaati terveydenhoitolakia ja asunnontarkastusta, mutta korosti, että kyse ei ollut vain terveydestä. Kehnot asunto-olot aiheuttivat hänen mukaansa ongelmia, joilla oli kauaskantoisia seurauksia koko yhteiskunnalle. Ellei työväestölle rakennettu parempia asuntoja, yhteiskunta sai maksettavakseen kalliin laskun köyhäinhoitomenojen, sairastavuuden ja poliisitoimen kasvamisen kautta. Kelvottomat asunnot tekivät Tope-

Onni Törnqvist: Filantrooppinen ajattelu siivitti myös Helsingin ensimmäisen työväenasuntoyhtiön perustamista vuonna 1857. Juntto 1990, 59.

12 "Besparingar och bostäder för den arbetande klassen". Åbo Underrättelser 1.4.1851. Toisena hyvänä ja tärkeänä keinona mainittiin työväestön apukassojen perustaminen. Artikkelit julkaistiin 1.4, 8.4, 15.4, 22.4 ja 25.4.1851.

13 Åbo Underrättelser 22.4.1851.

14 "Arbetarebostäder I". Finlands Allmänna Tidning 65/1853 (21.3.1853); "Korrespondentartikel från Tammerfors". Åbo Tidning 46/1857.

15 "Bygga eller preja". Helsingfors Tidningar 24.3.1858 ja 27.3.1858; "Huru de fattiga bo i Helsingfors". Helsingfors Tidningar 23.3.1859 ja 30.3.1859; Topeliuksesta ja Helsingin Rouvasväenyhdistyksestä Ramsay 1993, 65–70.

liuksen mielestä työtä kirkon, koulun ja yhteiskunnan kasvatus- ja sivistyspyrintöjä vastaan.¹⁶ Perheen varaan rakentuvaa valistustyötä ei pidetty mahdollisena ilman hyviä tai edes tyydyttäviä asuntoja.

Koti kiinnittää työläisen yhteiskuntaan

Keskustelu työväenasuntokysymyksestä voimistui 1870- ja 1880-luvuilla.¹⁷ 1880-luvulla wrightiläiset työväenyhdistykset ottivat työläisperheiden kodit ohjelmaansa. Wrightiläisten keskustelut työväenasunnoista jatkoivat pohdintoja, joita asuntokysymyksen syntyvaiheissa oli tavan takaa nostettu esiin sanomalehdissä. Tampereen Työväenyhdistys ehdotti vuoden 1891 yleiseen työväenkokoukseen keskustelua työväen asunnoista ja asunto-osakeyhtiöistä.¹⁸ Tekemästään ehdotuksesta huolimatta tamperelaiset arvelivat, että asuntoyhtiöihin muuttaisi varakkaita työläisiä, vaikka halpoja asuntoja tarvitsivat kaikkein köyhimmät.

136

Helsingin Työväenyhdistyksen puheenjohtaja, tehtailija Viktor Julius von Wright piti työmiesten omien kotien merkitystä niin tunnetuna tosiasiana, että sitä ei ollut tarpeen edes erityisesti perustella. Kunnollinen asunto oli perhe-elämän tyyssija. Hän nimitti asunnon omistamista varmaksi hyvinvoinnin ja viihtyisyyden lähteeksi.¹⁹ von Wrightin mukaan oma asunto ei merkinnyt työmiehelle ja hänen vaimolleen mitä tahansa asuinpaikkaa, vaan siihen liittyi syvempiä arvoja, jotka kiinnittivät heidät yhteiskuntaan ja loivat perustan myös perheen toimeentulolle.

Vuonna 1893 Helsingin edustajakokous muotoili wrightiläisen työväenliikkeen ohjelman, jonka yhteydessä hyväksyttiin yksimielisesti toivomus asunto-olojen kehittämistä. Valtion ja kuntien haluttiin edistävän työväen asuntojen hankkimista muun muassa rakennuslainojen avulla. Seuraavassa edustajakokouksessa korostettiin asuntokysymyksen yhteiskunnallista luonnetta. Kokous toivoi sivistyneistön tukevan työväen omien asuntojen hankkimista. Kunnilta haluttiin ilmaisia tai halpoja tontteja, valtiolta sopivia rakennuslainoja ja

---

16 Helsingfors Tidningar 30.3.1859. "Att spara på medel, som kunna befrämja uppförandet af dugliga boningar för arbetsklassen, vore en bedröflig hushållning, ty det vore att direkt öka fattigbeskattningen, polisväsendet, sjukligheten och sedeförderfvet, motverka kyrkans och skolans inflytande, uppfylla fängelserna, förvilda samhället och sätta en damm mot dess fortskridande välstånd och upplysning. Hvem vill åtaga ansvaret för sådana följder?"

17 Junto 1990, 59.

18 TTY:n vuosikertomus 1890, 35. Kokous jäi pitämättä, koska sille ei saatu lupaa.

19 "En säker källa till välstånd och trefnad". Handlingar 1891, 25.

työväen valtuuskunnalta esitystä työväenasuntojen järjestämiseksi. Lisäksi kokous päätti, että työväkeä tuli kirjallisuuden levittämislä, säästökassojen parantamisella ja muilla sopivilla keinoilla herättää 'itsetoimintaan' omien asuntojen hankkimiseksi.²⁰ Edustajakokousten keskusteluista kävi selvästi ilmi, että liike uskoi omien kotien vaikuttavan kasvattavasti työmiehiin.

Asuntokysymyksestä tuli yksi 1890-luvun työväenliikkeen kiistakapuloista. Vuoden 1896 edustajakokouksessa Matti Heleniuksen alustuksesta syntyi keskustelu, jossa tiukimpana opposenttina esiintyi N. R. af Ursin.²¹ Kun Helenius selvin sanoin kannatti työväen omia asuntoja, "omia tupia", joita hän piti työväestön itsenäisyyden ja kunnollisuuden perustana, väitti af Ursin "oman tuvan" rajoittavan työläisten itsenäisyyttä. Heleniuksen käsitys sai kokouksessa laajemman kannatuksen ja af Ursinin kantaa väitettiin kummalliseksi. Helenius selitti, että omiin asuntoihin kiinnittyneestä työläisestä oli yhteiskunnalle hyötyä, koska työläinen joutui sitä kautta tarkemmin harkitsemaan mihin hankkeisiin ryhtyi, mihin ei. Heleniuksen lause "kun hänellä kerran on maja, jota hän voipi omakseen kutsua, ei häntä silloin joka tuulenpuuska heiluttele, ei hän silloin kenen mukana hyvänsä huuda"²² on hyvä esimerkki wrightilaisten asuntopoliittisesta ajattelusta. Sen rinnalle oli noussut af Ursinin edustama linja, jonka mukaan omistusasunto pakotti työläiset pysymään samalla paikkakunnalla ja teki heidät riippuvaisiksi työnantajista.

af Ursin huomautti kirpeästi, ettei koko maailman autuus ollut siinä, että sai asua omassa talossaan. "En tiedä, että muilla kansanluokilla on erityistä häitää siitä, että asuvat vuokrahuoneissa, ja tuskin työväellä on siinä kohden sen suurempi tarvis".²³ Myöhemminkin af Ursin kummasteli ajatusta, jonka mukaan talon omistaminen vaikuttaisi kasvattavasti. Hän väitti, että kunnolliset ja säännöllisesti vuokransa maksavat työläiset – joista haluttiin talonomistajia – pystyivät asumaan myös vuokralla ilman pelkoa häättöuhasta.²⁴ Omien talojen sijaan af Ursin ehdotti kuntien rakentamia, terveellisiä ja edullisia vuokra-asuntoja.

Valtiopäiville työväenasuntokysymys tuotiin asuntoyhtiöiden rahoituskysymyksenä. Vuoden 1891 valtiopäiville oli jätetty anomus-

---

20 Työväenyhdistysten edustajakokous 1893, 31, 36; Työväenyhdistysten edustajakokous 1896, 42, 49.

21 Työväenyhdistysten edustajakokous 1896, 43–49.

22 Työväenyhdistysten edustajakokous 1896, 153.

23 Työväenyhdistysten edustajakokous 1896, 43–44; Sama ajatus myös af Ursin 1899a, 25.

24 af Ursin 1899a, 25.

ehdotus lainojen antamisesta työväenasuntojen rakentamista varten, mutta yleinen valitusvaliokunta esitti sen hylättäväksi.²⁵ Pappissäädyssä korostettiin kodin ja perhe-elämän merkitystä työväenkyösymyksen ratkaisemisessa. Alfred Kihlman väitti juuri kotien epäviihtyisyyden olevan työväen tyytymättömyyden varsinainen syy. Professori Råbergh oli kuullut kristillis-sosiaalisessa kongressissa Berliinissä, että työväen asuntokösymyksen oikea ratkaisu oli välttämätön, jotta uhkaava sosiaalinen liikehtiminen voitaisiin hillitä. Valtiopäivät kuitenkin hylkäsi lainaehdotuksen.²⁶ Vuoden 1897 valtiopäivillä säädetyt esittivät, että yhtiö tai yhdistys, jonka tarkoituksena oli terveellisten asuntojen rakentaminen maan kaupunkien työväestölle, voisi saada valtion varoista lainoja. Näitä lainoja annettiin pääasiassa helsinkiläisille asunto-osakeyhtiöille. Vuosina 1899–1904 lainoihin myönnettiin noin 3 miljoonaa markkaa, joista 182 000 markkaa viidelle tamperelaiselle työväen asunto-osakeyhtiölle. Vuonna 1904 työväenasuntojen lainoitukseen varatut rahat loppuivat eikä rahoitusta enää autonomian aikana jatkettu.²⁷

Kansantaloudellinen Yhdistys asetti vuosisadan vaihteessa asuntokomitean, joka selitti työväenasuntojen rakentamista työväestön aktivoitumisella. Asuntoasiaa käsiteltiin komiteoissa, esitelmätilaisuuksissa, työväen kokouksissa ja työväenyhdistysten aloitteesta tehdyissä asuntotutkimuksissa. Kansantaloudellisen Yhdistyksen komitea esitti, että kaupungit jakaisivat asuntotontteja pienten omien kotien rakentajille, mutta kannatti myös vuokra-asuntorakentamisen tukemista ja suosimista.²⁸

Omatoinaisuuden ja omien kotien kautta reformistit uskoivat työmiesten kiinnittyvän yhteiskuntaan ja kasvavan vastuuntuntoisiksi

25 Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1891. Anomusmietintö n:o 16. Yleisen valitusvaliokunnan mietintö N:o 12 Porvarissäädyllä jätetyn anomus-ehdotuksen johdosta, joka koskee lainojen antamista yleisistä varoista työväenasuntojen rakentamista varten.

26 Kuoppala 1963, 182–184. Kihlman oli Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n johtokunnan puheenjohtajana 1860-luvun lopulta toiminut pappi, teollisuus- ja koulumies.

27 Asiakirjat valtiopäiviltä 1897 V.2. Anomusmietintö N:o 60. Valtiovaliokunnan mietintö N:o 14 Porvarissäädyllä jätetyn anomus-ehdotuksen johdosta, joka koskee lainojen myöntämistä valtiovaroista terveellisten työväenasuntojen rakentamiseen; Asuntokösymys-komitea 1904, 84; Böök 1909, 23; Kuusanmäki 1992, 51–52.

28 Asuntokösymys-komitea 1904, 81–83, 88–89, 92–93. Mm. Oskar Grounstroem luennoi työväenasuntokösymyksestä Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä vuonna 1896. Grounstroem 1897b; Otto Stenroth luennoi Helsingin Työväenyhdistyksessä syksyllä 1888 työväen elanto- ja asumussuhteista. Stenroth 1891. Luennot julkaistiin myös Kyläkirjaston Kuvalehdessä 1889–1890.

kansalaisiksi. Tohtori K. A. Brander antoi ymmärtää, että paras ratkaisu perustuisi työmiesten omatoimisuuteen. Paitsi että työläiset saisivat sitä kautta itselleen sopivia asuntoja, he kasvaisivat itsetietoisiksi ja kehittyneiksi työmiehiksi, ”jotka voivat olla yhteiskuntamme tukena ja kaunistuksena”.²⁹

Einar Böök, joka käsitteli asuntokysymystä useaan otteeseen, totesi kysymyksen asunnoista muuttuvan asuntokysymykseksi, kun asunto-oloissa tai niiden seurauksissa ilmenee epäkohtia, joilla on merkitystä koko yhteiskunnan terveille elämälle. Tällaiseksi hän katsoi Suomen tilanteen kääntyneen 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Hän halusi puhua asuntokysymyksestä yleisenä yhteiskunnallisena kysymyksenä, joka koski työväestöä. Otto Stenroth korosti asuntokysymyksen suhdetta työläisten perhe- ja kotielämään ja sitä kautta koko yhteiskuntajärjestyksen perusteisiin.³⁰

Puheenvuorot työläisten asuinoloista osoittivat, että sivistyneen keskiluokan piirissä kannettiin laajasti huolta yhteiskunnan tulevaisuudesta. Väite, jonka mukaan työläiskoti oli yhteiskunnan turva, oli kaikkien huulilla ja sillä perusteltiin monenlaista toimintaa. Vuonna 1910 kristillinen naisjärjestö NNKY motivoi Helsinkiin suunnittelemaansa työläisnaisten asuntolaä suurteollisuudesta johtuvalla naisten kodittomuudella:

”Hyviä työläisasuntoja ei ole missään työmiesperheille, eikä myöskään koteja naimattomille työläisnaisille. Viimemainittujen täytyy sen vuoksi asua vuokralaisina huoneissa, joissa joskus asuu miespuolisiakin tovereita. Nainen on tähän saakka ollut siveellisten periaatteiden voimassapitäjä, mutta sen raaistumisen kautta, joka on seurauksena tästä ahtaasta yhdessä asumisesta, uhkaa työläisnaisen siveellinen taso alentua. Vapaan rakkauden teoriat voittavat yhä useampia kannattajia naistenkin joukossa. Ja jos kaupunkien työläisnaisten koko nuorempi sukupolvi todellakin vaihtaa kristillisen, laillisen avioliiton siveellisen lujan perustan vapaan rakkauden liejuun, niin mihin pohjattomaan kurjuuteen silloin koko kansanluokka vajoaakaan! Asuntokysymys on sen vuoksi asia, joka sekin kaipaa mitä pikaisinta ratkaisua.”³¹

29 Brander 1904, 37–38.

30 Böök 1911, 7–12; Groundstroem 1897b, 22–23; Voionmaa 1907–1910, 540; ”Hyvien elatus-aineiden ja hyvän asunnon hankkiminen vähävaraisille halvalla hinnalla ei siis vaikuta ainoastaan taloudellisessa suhteessa hyödyttäväisesti, sen suoranainen siveellinen vaikutus on myöskin epäilemätön, se elähyttää, ylläpitää todellista perhe-elämää, joka on kaiken yhteiskunnallisen järjestyksen ydin ja perustus.” Stenroth 1891, 11.

31 Renvall 1910, 141–146.

Artikkelin kirjoittaja vetosi koteja, yhteiskuntaa ja koko kansaa uhkaavaan taloudelliseen, fyysiseen, siveelliseen ja hengelliseen rappeutumiseen, joka voitiin ehkäistä kunnan asunnoilla. Näihin jossain määrin liioitteleviin sanoihin kiteytyi koko kysymys kärjistyneessä muodossaan. Työläisten heikon asumistason nähtiin uhkaavan perheinstituutiota ja sitä kautta koko yhteiskuntaa.

Työläiskoteja teollisuuskaupunkiin

1880-luvun puolivälissä tamperelaiset sanomalehdet kirjoittivat toistuvasti asuntopulasta, joka koski sekä virkamiehiä että työväestöä.³² 1890-luvulla asuntokysymyksen teki polttavaksi paitsi Kyttälän kaupunginosan saneeraus, myös ennätysmäisen nopea väestönkasvu. Viranomaisten mahdollisuudet asuntopolitiikan harjoittamiseen ja nopean väestönkasvun mukanaan tuomien ongelmien ratkaisuun olivat rajalliset. Kunnan asuntopolitiikka oli välillistä: kaavoitusta, tonttien myyntiä ja vuokrausta. Vuokrauskin tähtäsi siihen, että vuokraajat lunastaisivat tontit itselleen. Kun tonttien hinta koko ajan nousi, oli työväestön vaikeaa löytää kohtuullisia asuntoja itselleen.³³ Tässä mielessä on ymmärrettävää, että työväenyhdistykset pitivät asuntokysymyksen ratkaisemista yhtenä tärkeänä tehtävänä.

Asunto-ongelma, joka ilmeni asuntopulana ja asuntojen heikkona tasona, oli noussut sivistyneistön johtamassa Tampereen Työväenyhdistyksessä monella tavalla ajankohtaiseksi 1880-luvun loppupuolella. Kuvaavaa on, että kun yhdistys alkoi järjestää keskusteluiltoja, ensimmäinen aihe oli ”Kysymys työväen asunnoista”. Kysymyksestä ei ainoastaan keskusteltu. Vuonna 1888 yhdistys kääntyi asunto-ongelman kanssa kaupungin valtuusmiesten puoleen, perusti työväen asuntokomitean ja hankki vaatimustensa taustaksi tilastotietoja työväen asuinoloista Tampereella.³⁴ Kansalainen-lehdessä yhdistyksen johtomiehet selittivät työväenasuntokysymyksen merkitystä:

”Kaupunkimme oloja tuntevan täytyy kuitenkin myöntää, että juuri tämä kysymys on meille tärkein yhteiskunnallisessa suhteessa. Koti on yhteiskunnan perustus, ja kun työmiehellekin hankitaan suh-

32 Esim. Tampere 12/1884; Aamulehti 20/1884 (16.2.1884); Tammerfors Afton-bladet 3/1885.

33 Näreikkö 1983, 127; Markkola 1991, 212–213. Asuntopula synnytti esikaupunkia, joita Tampereella olivat mm. Pispala ja Järvensivu.

34 Tampereen Työväenyhdistyksen (TTY) vuosikertomus 1887, 19–20 ja 1888, 13–14; TTY:n kok. 16.12.1888. TTY:n arkisto Ca:1. TKA.

teiden mukaan hyvä koti, voipi olla aivan varma siitä, että yhteiskunta tästä suuresti voittaa.”³⁵

Valtuustolle tekemässään esityksessä Tampereen Työväenyhdistys ehdotti työväen asuntorahaston perustamista. Yhdistyksen johdon mielestä paras keino työväestön tilan parantamiseksi oli omien asuntojen – ”oman kodin” – hankkiminen työläisperheille:

”Kun työmiehelle annetaan terveellinen, raitis asunto, jossa hän voipi hupaisesti ja rauhallisesti viettää loma-aikansa, edistetään siten hänen terveydellistä, henkistä ja siveellistä oloansa. Täällä voi hän viettää *oikeata perhe-elämää, joka taasen on yhteiskunnan alku-peruste*. Oman kodin vaikutus on myöskin tehokkain juoppouden ynnä muiden paheiden ehkäisiä, kunnon ja siveellisyyden parass auttaja.”³⁶

Ehdotuksesta keskusteltiin myös paikallisissa sanomalehdissä. Aamulehti kannatti ajatusta omista asunnoista, koska sen mielestä asuntokysymykseen oli yhdistettävä työväen taloudellisen tilan parantaminen, jota omien asuntojen ymmärrettiin tarkoittavan.³⁷ Työväenyhdistyksen esitykseen sisältyi suunnitelma siitä, miten työläiset pääsisivät oman katon alle. Tammelan kaupunginosaan rakennutettaisiin taloja, joissa olisi kaksi asuinhuonetta ja kaksi keittiötä. Näitä asuntoja työmiehet voisivat lunastaa itselleen vuokraa maksamalla. Lunastustaakkaa he voisivat keventää ottamalla toiseen huoneeseen ja keittiöön vuokralaisen ja tyytymällä itse huoneen ja keittiön asuntoon. Lunastusjärjestelmää perusteltiin sillä, että sen avulla voitaisiin kontrolloida asukkaita ja valvoa, että he elävät siivosti eivätkä majoita sopimattomia ihmisiä. Työväenyhdistys uskoi pakkolunastuksen uhan edistävän myös työläiskotien puhtautta ja järjestystä.³⁸ Lisäksi komitea ehdotti rakennettavaksi vuokrataloja, joiden oloja oli mahdollista valvoa vielä tarkemmin. Tätä suunnitelmaa Tampereen kaupunki ei kuitenkaan toteuttanut.

Työväenyhdistys ei lannistunut suunnitelman kariutumisesta, varsinkin kun sen ehdottama rakennusrahashto toteutui. Unelma työmiesperheiden omista kodeista eli yhdistyksen piirissä koko 1890-luvun ajan. Vuosikymmenen alussa tehtiin selkoa kaupungin asuntotilanteesta, mutta uusi ehdotus valtuustolle jätettiin lähettämättä, koska

35 ”Sananen työväen asuntotilaston keräämisestä”. Kansalainen 26/1888. Tampereen Sanomat 19.12.1888.

36 TTY:n vuosikertomus 1888, 30. Kursivointi PM.

37 ”Työväen asumuksista II”. Aamulehti 29.5.1888.

38 TTY:n vuosikertomus 1888, 35.

sen läpimenomahdollisuuksiin ei valtuuston koostumuksen johdosta uskottu. Vielä vuosikymmenen lopulla Tampereen Työväenyhdistys teetti Työväen Valtuuskunnan aloitteesta mittavan tutkimuksen työväestön asunto-oloista kaupungissa.³⁹ Sivistyneistön jääminen pois yhdistyksestä oli kuitenkin vienyt koti-ihanteilta sen keskeisyyden, joka niillä oli vielä vuosikymmenen alussa ollut.

1890-luvulla asuntokysymys oli esillä monilla muillakin foorumeilla Tampereella. Kaupunginvaltuustossa sitä käsiteltiin muun muassa asemakarttakomitean ehdotuksen yhteydessä 1890-luvun puolivälissä. Komitea esitti, että työväenkaupunginosissa olisi kullekin tontille rakennettava kaksi puista asuinrakennusta, joissa kummassakin olisi kaksi huoneistoa. Huoneisto käsittäisi tuvan, kamarin ja keittiön. Lisäksi tontille tulisi ulkorakennus, jossa oli puuvaja neljälle perheelle.⁴⁰ Asemakarttakomitean ihanneasunto oli huomattavasti suurempi – kolme huonetta – kuin vallitsevan käytännön mukaiset työväenasunnot ja myös suurempi kuin aikakauden muut esitykset riittävistä työläisperheiden asunnoista.

Raittiusseurat pitivät asuntokysymystä toimintansa kannalta keskeisenä, olihan kotien kyttävä kilpailemaan kapakoiden kanssa ja vielä voittamaan ne. Vuonna 1895 raittiusyhdistys Liiton kokouksessa arkkitehti B. Blom piti esitelmän työväen asunnoista. Kokouksen osanottajat puhuivat erityisesti osakeittiöasumisen ongelmista. Keskustelijoiden mielestä niistä puuttui tila, ilmanvaihto, puhtaus, terveys ja kaikki mukavuus. Raittiusväki piti asuntokysymystä niin tärkeänä, että se halusi yleisen työväenkokouksen pohtivan asiaa tarkemmin.⁴¹

Myös Tampereen Ulkotyöväenyhdistys tarttui konkreettisesti asuntokysymykseen esittäen marraskuussa 1895 ajatuksen työväen asuntoyhtiöiden perustamisesta. Työväen asunto-osakeyhtiön perustamista varten asetettiin komitea, joka piti kokouksen joulukuussa 1895. Hanke lähti nopeasti liikkeelle ja ensimmäiset asukkaat pääsivät muuttamaan taloon syyskuussa 1897. Yhtiön rakennuksissa oli 28 asuntoa, joihin kuului huone, keittiö ja oma eteinen. Niiden lisäksi osakaiden käytössä oli yhteinen pesu- ja leivintupa. Kaiken kaikkiaan vuosina 1896–1917 Tampereelle perustettiin 25 työväen asunto-osakeyhtiötä, joiden rakennuttamien asuntojen määrä oli 393. Työväes-

39 TTY:n johtok. 2.5.1889, TTY:n kok. 27.9.1891, 15.11.1891, 21.2.1892, Johtok. 18.3.1892, TTY:n kok. 22.5.1892. TTY:n arkisto Ca:1. TKA; TTY:n vuosikertomus 1892, 30–32; TTY:n johtok. 9.2.1898, TTY:n kok. 20.2.1898, TTY:n johtok. 11.2.1899. TTY:n arkisto Ca:3. TKA; Asuntotilastoa. TTY:n arkisto Be. TKA.

40 Wallin 1904, 28.

41 Liitto 1.12.1895. Raittiusyhdistys Liiton arkisto. TKA.

tön omissa asuntoyhtiöissä oli vuonna 1908 toistatuhatta ja 1916 vajaa 2000 asukasta.⁴²

Tampereen kokoisessa kaupungissa tällainen asuntomäärä ei tietenkään ratkaissut asunto-ongelmaa, joka säilyi kaupunkilaisten ja kunnallisten päätöksentekijöiden harmina vielä vuosikymmeniä. Ulkotyöväenyhdistyksessä ei kuviteltu, että pelkät asuntoyhtiöt korjaisivat tilanteen. Vuonna 1908 se ehdotti kaupunginvaltuustolle lähettämässään kirjelmässä, että kunta rakentaisi sopivia työväenasuntoja. Ulkotyöväenyhdistys esitti myös, että kunnan olisi aiempaa enemmän avustettava työväen asuntoyhtiöitä ja varattava työväelle halpoja tontteja. Esitykset eivät saaneet vastakaikua kaupungilta. Rahatoimikamari piti tonttitilannetta hyvänä ja arvioi myös Työväen rakennusrahaston toiminnan tyydyttäväksi, joten Ulkotyöväenyhdistyksen ehdotukset eivät johtaneet konkreettisiin toimenpiteisiin.⁴³

Tampereen Työväenyhdistys oli tässä vaiheessa verrattain passiivinen asuntokysymyksessä. Yhdistyksen johdon siirtyminen työväen omille johtajille ja 1900-luvun alkuvuosien tapahtumat toivat sille uusia kysymyksiä, jotka ainakin kokousten esityslistoilla sivuuttivat asunto-ongelman. 1900-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla Tampereen Työväenyhdistys ei nostanut itse asuntokysymystä esille kokouksissaan, vaan keskustelualoitteet tulivat ulkopuolelta. Touku-kuussa 1908 sitä lähestyi Kristillinen Työväenyhdistys, joka ehdotti yhteistoimintaa asunto-olojen korjaamiseksi, mutta työväenyhdistyksen johtokunta ei ollut siitä kiinnostunut.⁴⁴

Työväen asuntokysymys sai kuitenkin vauhtia toiselta taholta. Tampereen Vuokralaisyhdistys teki kaupunginvaltuustolle aloitteen työväen asunto-olojen parantamisesta. Valtuuston pyynnöstä työväenyhdistys valitsi edustajan työväenasuntokomiteaan, joka esitti seuraavan vuoden loppupuolella ehdotuksen asuntokysymyksen ratkaisemiseksi.⁴⁵ Sen

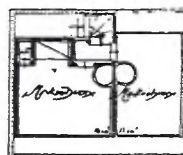
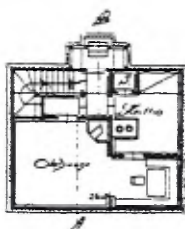
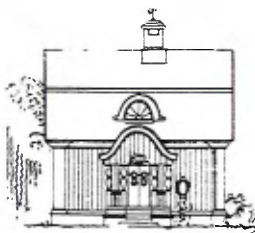
42 UTY:n yl. kok. 10.11.1895, 6.12.1895. TTY:n arkisto. TKA; Tampereen työväen asunto-osakeyhtiön pöytäkirjat 1895–1906. Tampereen työväen asunto-osakeyhtiön arkisto Ca:1. TKA; Näreikkö 1986, 85, 92; Osuusliike Voima... 1950, 23.

43 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1908, 118.

44 TTY:n pöytäkirjat 1900–1910. TTY:n arkisto Ca:5–9. TKA; Johtok. 25.5.1908. TTY:n arkisto Ca:9. TKA.

45 TTY:n johtok. 13.7.1908. TTY:n arkisto Ca:9. TKA; Valtuusto asetti komitean 2.6.1908 ja keskusteli mietinnöstä 18.1. ja 1.2.1910. Valtuuston kertomukset 1908 ja 1910. Nimitän vuonna 1909 mietintönsä antanutta komiteaa työväenasuntokomiteaksi tai vuoden 1909 työväenasuntokomiteaksi erotuksena muista asuntokysymystä pohtineista komiteoista tai valiokunnista. Sen jäseniä olivat varatuomari Yrjö Pulkkinen (pj.), maisteri Erkki Reijonen, arkkitehti Lambert Petterson, insinööri E. V. Schröder, TTY:n edustaja toimittaja Kaapo Murros (siht.), UTY:n edustaja kivimies K. A. Eino ja Kristillisen Työväenyhdistyksen edustaja vahtimestari E. Elonen.

Tampereen kaupungin toimeenpaneman piirustuskilpailun tuloksia Lapinniemen ja Viinikan kaupunginosiin rakennettavia työväenasuntoja varten.

Mittakaava 1 : 200

Ryhmä B: 1 huoneen ja keittiön asunotja *)

1 palkinto

Arkkitehti A. Eränen

Vuonna 1914 Tampereen kaupunki järjesti Lapin ja Viinikan esikaupunkieihin rakennettavia työväen omia taloja varten piirustuskilpailun, jonka parhaat ehdotukset lunastettiin. Ne olivat

rakentajien vapaasti käytettävissä. Kilpailussa oli kaksi sarjaa: huoneen ja keittiön sekä kahden huoneen ja keittiön asunnot.

mukaan oli tärkeintä vuokrata työläisille tontteja, joille he voisivat itse rakentaa talonsa. Tätä varten ehdotettiin erillistä huvilakaupunginosaa, jonne rakennettavien asuntojen tulisi olla "todellisia koteja eikä mitään vuokrataloja".⁴⁶ Asuntokeinottelun välttämiseksi talonomistajan olisi itse asuttava tontillaan. Vuokralaisten ottamista ei kielletty, koska komitea arveli, että monet työläiset joutuivat varattomuus-

46 Komitean mietintö 1909, 38.

tensa vuoksi asumaan vuokralla. Aasukien pitämisen työväenasuntokomitea halusi sen sijaan kieltää kokonaan, koska ”vieraitten henkilöitten asuminen samoissa huoneissa, missä joku perhekuntakin asuu, on terveydellisesti ja siveellisesti sopimatonta eikä suvaittavaa”.⁴⁷

Omat kodit eivät saaneet Tampereen Työväenyhdistyksen jäsenen varauksetonta kannatusta. Periaatteessa myönteisessä lausunnossaan yhdistys painotti, että kunnan olisi rakennettava omistamilleen tonteille asuntoja, joita se vuokraisi työväestölle pitäen etusijalla suuriperheisiä. Asunnon optimikooksi yhdistyksen jäsenet hyväksyivät huoneen ja keittiön, mutta esittivät myös rakennettavaksi jonkin verran kahden huoneen ja keittiön asuntoja. Myönteinen lausunto poiki ankaran vastalauseen. E. Saarinen liitti vastaukseen eriävän mielipiteensä, koska ”mietinnössä oleva periaate on epä-sosiaalinen ja meidän periaattemme kanssa ristiriidassa”. Apu kohdistui väärille henkilöille, ei niille, joista kaupungin olisi ensisijaisesti kuulunut huolehtia. Hän pelkäsi myös ratkaisun hämärtävän köyhälistön oikeudellisia vaatimuksia.⁴⁸ Saarinen pelkäsi samaa, mitä reformistit toivoivat: että oman kodin omistajat sopeutuvat yhteiskuntaan ja luopuvat yhteiskunnallisista vaatimuksistaan.

Työväenasuntokomitean esitystä työläisperheiden ’todellisista koedeista’ ei vielä toteutettu. Kaupunginvaltuusto asetti keskuudestaan uuden komitean, jonka tehtävänä oli tarkastella ja täsmentää työväenasuntokomitean ehdotuksia.⁴⁹ Uusi komitea piti vähävaraisten asuinoloja vakavana ongelmana, jonka se katsoi johtuvan lähinnä työväestön vähävaraisuudesta, mutta myös sopivien asuntojen puutteesta. Työmiesten palkan niukkuus ja taloudellisen aseman epävarmuus pakotti heidät tyytymään halpoihin asuntoihin tai ottamaan alivuokralaisia. Täysin viattomana komitea ei työväestöäkään pitänyt: asuntojen epäjärjestys, likaisuus ja huono ilma johtuivat asukkaista ja ahtauteenkin he olivat osasyllisiä.⁵⁰ Valtuusmiesten käsityksen mukaan työläiset eivät osanneet riittävästi arvostaa tilavaa asuntoa ja parempia kotioloja.

Perheelliset työläiset olivat etusijalla asuntokysymyksen käsitellessä. Yksinäiset työläiset jäivät perheiden varjoon, mutta heitäkään

47 Komitean mietintö 1909, 45.

48 TTY:n kok. 26.9.1909, 3.10.1909. TTY:n arkisto Ca:10. TKA.

49 Komitea asetettiin 1.2.1910, jäs. Erkki Reijonen, Birger Federley, K.G. Lehtonen, Gösta Idman ja Anton Hahl. Jäsenten vaihtuvuus oli suuri. Lopullisen mietinnön laativat Lambert Pettersson, Emil Viljanen, V.M.J. Viljanen, K.A. Hoffström ja K.G. Lehtinen. Kv. 20.2.1912. Valtuuston pöytäkirjat 1912 I. TKA.

50 Kv. 20.2.1912, liite ”maan”. Tämä oli yleinen ajattelutapa, vrt. Similä 1920, 11.

ei voinut unohtaa. Perheet ja yksinäiset eivät olleet kaksi erillistä tai toisistaan riippumatonta ryhmää, vaan molempien asuinolot liittyivät toisiinsa: yksinäiset työläiset asuivat yleisesti työläisperheissä asukkeina. Vuoden 1909 työväenasuntokomitea oli esittänyt, että asukkijärjestelmän poistaminen piti selvittää. Ymmärrettiin, että pelkät kiellot eivät poistaneet alivuokralaisia työläiskodeista, vaan kyseinen asumismuoto piti korvata.⁵¹ Työväenasuntokomitea ei ollut ollut valmis tekemään selkeää esitystä asukkien karkoittamisesta perheistä. Uusi komitea vei tämän ajatuksen pitemmälle ja ehdotti, että yksinäisille työläisille oli perustettava ”majataloja”.

Toinen työväenasuntokomitean mielestä selvittämistä vaativa kysymys oli kunnan oma rakennustoiminta. Tilapäisistä töistä elävien työläisten – myös perheellisten – oli oltava valmiita siirtymään työn perässä muille paikkakunnille, eivätkä he voineet sitoutua omaan asuntoon. Oman talon saattoi rakentaa vain vakavarainen perheellinen työmies, ei sekatyömies tai yksinäinen, naimaton työläinen. Uusi komitea esitti, että kunta hankkisi köyhimmille työläisille vuokra-asuntoja. Kunnan omistamia työväenasuntoja olisi vuokrattava ”etupäässä kunnan työssä oleville suuriperheille työmiehille taikka muille köyhille ja suurille perheille, joiden on vaikea hankkia itselleen kelvollisia asuntoja”.⁵² Suuri perhe oli ’kunniallinen’ köyhyiden syy, joka antoi työläisille myös kaupungin valtuusmiesten mielissä oikeuden kaupungin vuokra-asuntoon.

Työläiskodit eivät kaikkien mielestä sopineet vuokramaalle. Raha-asiainvalidiokuntakin epäili, ettei työläisiä kiinnostanut rakentaa omia taloja vuokratonteille. Työväenasuntokysymystä käsiteltiin useaan otteeseen 1910-luvun puolivälissä, jolloin päätettiin rakentaa uudet työväenkaupunginosat Lapinniemeen ja Viinikkaan. Loppujen lopuksi perheelliset työläiset saivat rakentaa paljon puhuttuja omia kotejaan kaupungin vuokratonteille. Ensimmäiset perheet muuttivat Lapinniemen ja samaan aikaan perustetun Viinikan esikaupunkeihin vuonna 1915.⁵³ Tällä tavoin oli otettu periaatteellinen kanta omakotiasumisen puolesta ja kaupunginosien rakentamisesta päätellen vaihtoehto oli tamperelaisen työväestön mieleen. Kaupungin vuokra-asuntoja ei työväenasuntokomitean käynnistämän työn lopputuloksena vielä rakennettu.

51 Komitean mietintö 1909, 32–33. Myös Renvall 1910 perusteli naimattomien työläisnaisten asuntolaa perheiden edulla.

52 Kv. 20.2.1912, liite ”maan”. Valtuuston arkisto. TKA.

53 Raha-asianvaliokunnan lausunto kv. 15.10.1912 ja 5.11.1912. Asuntokysymyksestä myös kv. 21.10.1913, 20.1.1914, 21.4.1914, 3.6.1914. Valtuuston arkisto. TKA; Valtuuston kertomukset 1912–1915; Voionmaa 1935, 175–177.

Työväen asuntokysymyksen esiinnostamisen perusteena oli pait-si faktinen asutopula myös huoli työväestön mahdollisuudesta oikeaan perhe-elämään. Osoituksena kunnollisten asuntojen tärkeydestä Tampereen Työväenyhdistyksen edustajat selittivät 1880-luvun lopulla, että ala-arvoisista asunnoista seurasi sairautta, välinpitämättömyyttä ja siveettömyyttä. Heidän mielestään työläisten asunnoista oli turha etsiä hyviä tapoja ja tyytyväistä mieltä.⁵⁴ Näin työväenyhdistyksen asuntokomitea, joka koostui kaupungin sivistyneistöstä⁵⁵, kiteytti asuntokysymyksen työväestön yhteiskuntakelpoisuuden peruskysymykseksi. Asumisesta puhuttaessa keskusteltiin paljosta muustakin: työväestön elämästä, elämäntavasta ja yhteiskunnan perusteista. Parhaana vaihtoehtona työväenyhdistyksen komitea piti järjestelmää, jonka avulla työläiset voisivat hankkia omistusasuntoja. Asunnon omistamisen uskottiin jalostavan ja kasvattavan työväestöä ja nimenomaan työläismiehiä:

”Tämän omaaminen synnyttää ihmisessä jalompia tunteita, hän tietää ja tajuaa velvollisuutensa perhettänsä ja yhteiskuntaa kohtaan, hän kokee, tietäessään olevansa oman turpeensa kieltämättömässä omistuksessa, hankkia itselleen ja perheelleen mukavuuksia, joita hän, toisen katon alla ollessaan, ei ajatellutkaan. Kun vielä lukuun otetaan perhe-elämän viehätykset, jotka oman katon alla tuntuvat rakkaimmilta, sekä niiden ehkäisevä vaikutus kaikkiin paheisiin, niin on käsitettävä, minkä vuoksi työväen asuntokysymys kaikkialla on kääntynyt siihen suuntaan, että koetaan hankkia oma asunto työväestölle.”⁵⁶

Samalla linjalla oli Tampereen kaupunginvaltuuston vuonna 1910 asettama komitea, jonka mukaan huonot asunto-olot ja varsinkin asukijärjestelmä merkitsivät terveydellisten haittojen ohella siveellistä vaaraa. Komitea arveli, että puutteelliset asunto-olot haittasivat työväenluokan yhteiskunnallisen, sivistyksellisen ja taloudellisen aseman kohottamista. Myös kaupungin rahatoimikamari painotti kunnollisia asuntoja väestön edistyksen edellytyksenä.⁵⁷ Siveellisyys oli laajempi käsite kuin seksuaalinen siveys, sillä tarkoitettiin ”kunniallista elämää”, ahkeruutta, vastuuntuntoa, huolenpitoa itsestä ja muista. Si-

54 TTY:n vuosikertomus 1888, 37.

55 Komitean jäseniä olivat maisterit Borg, Dahlström ja Emeleus, insinööri Durchman, kapteeni Mörtengren, arkkitehti Schreck ja toimittaja Renström.

56 TTY:n vuosikertomus 1888, 33. Samaan tapaan näkivät maaseudun tilattoman väestön oloja tutkineet yhteiskuntatutkijat omien asuntojen olevan avain maaseudun väestön ongelman ratkaisuun. Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla I–V; Vrt. Markkola 1989a, 55.

57 Kv. 20.2.1912. Liite ”maan”; Kv. 20.2.1912, liite ”Se”. Valtuuston arkisto. TKA.

veellisyys oli kunnon kansalaisen ominaisuus ja yhteiskuntakelpoisuuden tae.

Työläisperheille oli taattava asianmukaiset elinolot, jotta heidän perhe-elämänsä ei kärsisi puutteellisten asuinolojen vuoksi. Vuonna 1910 tähän ongelmaan viittasi myös myöhemmin sosiaalipoliitikkona tunnettu Tampereen kauppaoppilaitoksen varajohtaja Eino Kuusi käsitellessään työväenasuntokysymystä. Hänen mukaansa ”ei voida puhua perheestä eikä oikeasta perhe-elämästä, ellei ole asuntoa, joka tekee perhe-elämän mahdolliseksi”.⁵⁸ Kuusi antoi ymmärtää, että kysymys oli yhteiskunnallisesti mitä merkittävin, koska ”siveellisten perhesiteiden höltymisestä seuraa yhteiskunnallinen villiintyminen”.⁵⁹ Asuntokysymyksen hoitamisessa ei ollut kyse pelkästään armeliaisuudesta tai huono-osaisten auttamisesta, vaan yhteiskunnan järjestyksen varmistamisesta perhe-elämän avulla.

Asuntokysymys kytkettiin hyvin laajasti työväestön elämäntapaan ja siveellisyyteen: hyvät asuinolot esitettiin siveellisuuden perustana. Voidaan sanoa, että asuntokysymys nousi aluksi esiin hyväntekeväisyyden kautta; 1850-luvulla kysymys oli ensisijaisesti huono-osaisten auttamisesta parempaan elämään. 1800-luvun kuluessa kysymys laajeni käsittämään perheen ja perhe-elämän yhteiskunnan perusteina. Samalla se eriytyi: kunnon perheitä piti auttaa rakentamaan omia koteja ja vähävaraisten, suuriperheisten työläisten oli saatava kelpoisia vuokra-asuntoja. 1900-luvun kahden ensimmäisen kymmenluvun asuntokeskustelussa vedottiin eksplisiittisesti työläisperheen rooliin yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitäjänä tai sen mahdollistavana yksikkönä.

Terveellinen koti

Työläisperheiden asuinoloja pidettiin myös terveydellisenä uhkana yhteiskunnalle. Korkea lapsikuolleisuus nähtiin ilmeisimpänä vaarana, jonka epäterveelliset asunnot niissä asuville perheille aiheuttivat, mutta samoissa tekijöissä nähtiin myös siveellisen rappion mahdollisuus. Jotta työläisperheet olisivat yhteiskunnan toimivia perusyksiköitä, asuntojen piti täyttää terveydelliset vaatimukset sekä fyysisessä että siveellisessä merkityksessä. Tätä vaati 1880-luvulla myös Tampereen Työväenyhdistys, joka piti epäterveellisyyttä kiistämättömänä argumenttina asuntojen kohentamiseksi. Yhdistyksen mukaan

---

58 Kuusi 1910, 810. Vuosina 1914–16 Kuusi oli myös Tampereen kaupunginvaltuustossa.

59 Kuusi 1910, 810.

kaikki ajattelivat, että työväenasunnot eivät vastanneet vähäisimpiäkään terveydellisiä vaatimuksia, vaikka terveelliset asunnot olivat ”ensimmäinen ehto yhteiskunnallisen ja ruumiillisen hyvinvoinnin suhteen”.⁶⁰ Vain terveellinen työläiskoti palveli yhteiskuntaa ja tuotti yhteiskuntakelpoisia kansalaisia.

On helppo huomata työväestön asuinolojen kansanterveydelliset ulottuvuudet. Samaan aikaan kun 1800-luvun loppupuolelta lähtien entistä useampi syntynyt lapsi saavutti aikuisiän, alettiin kotilojen ja lapsikuolleisuuden väliseen yhteyteen kiinnittää huomiota. Sen uskottiin koskevan laajasti koko yhteiskunnan tulevaisuutta. Aikalaiset näkivät lapsikuolleisuuden työläiskotien ongelmana. Vaikka se kosketti muitakin väestöryhmiä, monissa puheenvuoroissa korostettiin lapsikuolleisuutta ’työväenkysymyksenä’.⁶¹ Työläiskodeissa kuoli jatkuvasti lapsia, joiden uskottiin voivan suotuisemmissa oloissa varttua aikuisiksi.

Toistuvasti osoitettiin, miten työläiskotien olosuhteet olivat pienten lasten terveydelle vahingollisia. Syyte ei kohdistunut pelkästään lasten vanhempiin, vaan myös työläiskotien olosuhteita kritisoitiin. Vuonna 1889 Tammerfors Aftonbladet syytti työläisperheiden pikkulasten kuolleisuudesta vanhempien huolenpidon puutteen ohella myös huonoja asuinoloja. Lehden mukaan työläisten asuinolot olivat hygienisesti niin surkeat, että pikkulasten hoito ei niissä ollut mahdollista. Tästä syystä lehti piti parempia asuntoja ja parempaa ruokaa työläisten fyysisen ja psyykkisen kohottamisen ehdottomana edellytyksenä.⁶²

Vähävaraisten asuinoloja tutkittiin monissa Suomen kaupungeissa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Tutkimusten yhtenä keskeisenä tavoitteena ja alullepanon synnä oli asuinolojen terveellisuuden selvittäminen, mistä kertoo myös se, että suurin osa tutkimuksista oli lääkärin tekemiä.⁶³ Ensimmäisen laajan asuntotutkimuksen teki kaupunginlääkäri, professori Vilhelm Sucksdorff työväen

60 Sananen työväen asuntotilaston keräämisestä. Kansalainen 26/1888. Tampereen Sanomat 19.12.1888.

61 Tämä tuli esiin muun muassa Tampereen Naisyhdistyksen keskusteluissa, samoin Työväenyhdistyksen naisosaston kannanotoissa.

62 ”De oeftergiftiga vilkor som erfordras för våra arbetares höjande först i fysiskt sedan i psykiskt hänseende är bättre bostäder och bättre mat.” Våra arbetare. Tammerfors Aftonbladet 22.1.1889; Terveystä asuntokysymyksen taustalla Juntto 1990, 100–102, 104–105.

63 Vuonna 1900 tutkittiin Helsinki ja Vaasa, 1901 Viipuri, 1902 Oulu, 1905 Turku, 1906 Pietarsaari ja Heinola, 1907 Kuopio, 1908 Hämeenlinna ja Tampere sekä 1909 Jyväskylä; Snellman, Bostadsförhållandena... 1910, 1; Böök 1911, 14. Ainoastaan Turun, Tampereen ja Kuopion tutkimukset teki joku muu kuin lääkäri, Turussa ja Tampereella työtilastollisten tutkimusten tekijä maisteri G. R. Snellman.

asuinoloista Helsingissä vuonna 1900. Tutkimus sai alkunsa Helsingin työväen- ja ulkotyöväenyhdistysten vuonna 1898 tekemästä aloitteesta, jossa asuinolot nähtiin sekä hygienisenä että taloudellisenä kysymyksenä.⁶⁴

Terveysolojen painotus näkyi muun muassa siinä, että Sucksdorffin tutkimia tekijöitä olivat paitsi lattiapinta-ala asukasta kohti myös huoneiden kuutiotilavuus, ikkuna- ja lattiapinta-alan suhde, kosteus, lämpötila ja asunnon sijaintikerros. Moniin näistä tekijöistä oli myös ulkomailla kiinnitetty huomiota. Saksassa oli 1880-luvulla annettu suosituksia tuuletuksen ja jätehuollon järjestämisen ohella asunnon minimikorkeudesta, ikkunan koon ja lattiapinta-alan suhteesta sekä pyritty rajoittamaan kellariasuntojen käyttöä.⁶⁵ Sucksdorff ei suoraan viitannut ulkomaisiin tutkimuksiin, mutta on ilmeistä, että hän tunsi ne. Tuskin hän sattumalta olisi päätenyt samoihin asumistason indikaattoreihin ikkunan koon ja lattiapinta-alan suhdetta myöten.

Monissa kaupungeissa terveyshoitolautakunta teki aloitteen asuntotutkimuksesta tai vaikutti sen suunnitteluun – ylipäätään työväestön asuinolot kuuluivat lautakunnan tehtäviin. Tampereella terveyshoitolautakunta käsitteli sekä uusien työväenasuntojen rakentamista että toimenpiteitä vanhojen, terveydelle haitallisten asuntojen suhteen. Tampereen kaupungin terveyshoitosäännöissä annettiin vuonna 1890 määräys asuntojen valvonnasta. Terveyshoitolautakunnalla oli oikeus rajoittaa yksityisten asuntojen asukasmäärää, mikäli sen katsottiin muodostuvan terveysriskiksi. Vuonna 1907 kaupunginvaltuusto hyväksyi ensimmäisen kaupunginlääkärin ohjesäännön, jossa tämän toimenkuvaan luettiin kaupungin yleisen sairaan- ja terveydenhoidon valvominen. Hänen tuli kiinnittää huomiota asuinhuoneisiin, tehtaisiin, työväenasuntoihin, yleiseen puhtaanapitoon, juomaveteen ja ruoka-aineiden kauppaan. Ensimmäisen kaupunginlääkärin alaisuudessa toimi kiertäviä sairaanhoitajia, joiden kuului käydä sairaiden luona ja edistää puhtautta. Kunnallinen asuntotarkastus alkoi Tampereella vuonna 1914.⁶⁶ Työväenasuntoja pidettiin yleisesti terveys-

64 Sucksdorff 1904, I.

65 Bullock & Read 1985, 100–101.

66 Tampereen kaupungin terveyshoitosäännöt. Hämeen läänin kuvernöörin vahvistamat huhtik. 2 p:nä 1890. Tampereen kaupungin kunnallinen asetus-kokoelma, 635–636; Tampereen kaupungin ensimmäisen kaupunginlääkärin ohjesääntö 1907. Tampereen kaupungin kunnallinen asetus-kokoelma, 639; Tampereen kiertävien sairaanhoitajattarien ohjesääntö 1914. Tampereen kaupungin kunnallinen asetus-kokoelma, 666–667; Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta vuonna 1914, 82–83; Terveyshoitolautakunnan kertomukset 1909–1920; Helsingissä työväenasuntojen tarkastus aloitettiin 1906. Kuusamäki 1992, 102.

riskinä, jota viranomaisten piti valvoa. Asumista tarkastaessaan he valvoivat myös perhe-elämää.

Vuoden 1909 työväenasuntokomitean työtä jatkanut Tampereen kaupunginvaltuuston komitea syytti epäterveellisiä, ahtaita asuntoja kulkutautien pääasialliseksi aiheuttajaksi.⁶⁷ Asuntojen ahtaus suosi monia tauteja. Vuonna 1902 N. J. Arppe kirjoitti ahtaiden, kosteiden ja pimeiden asuntojen aiheuttamasta terveydellisestä vaarasta, joka uhkasi sekä yksilöitä että koko yhteiskuntaa:

”Suojellakseen itseään on sentähden yhteiskunnan pakko parannella työväestön asumussuhteita. Sen on valvominen ett’ei kolvottomia huoneita käytetä ihmisten asumuksina ja pitäminen huolta valoisien, tilavien ja kuivien asuntojen hankkimisesta kohtuuhintaan työväestölle.”⁶⁸

Työläisten kotiolot esitettiin erityisen ongelmallisina 1900-luvun alussa. Todellisuudessa asuinolot olivat parantuneet, mutta niihin kiinnitettiin julkisuudessa entistä enemmän huomiota. Sekä työväestö että sivistyneistö moittivat keuhkoja asunto-oloja ja asumisen ahtautta. Työläisille heikot asuinolot edustivat käytännön ongelmia – ahtautta, vetoa ja epämukavuutta. He näkivät asuinoloissaan erilaisia epäkohtia kuin sivistyneistö, jota häiritsivät myös alivuokralaiset ja osakeitiasunnnot, joita työläiset eivät pitäneet uhkana yhteiskunnalle. Sivistyneistö näki työläisperheiden puutteelliset elämänot uhkana, joka leijui suomalaisen kansakunnan tulevaisuuden yllä. Asuntokysymykselle vaadittiin pikaista ratkaisua.

---

67 Kv. 20.2.1912, liite ”maan”. Valtuuston arkisto. TKA.

68 Arppe 1902, 27–28.

OIKEA PERHEENELATUS

Puolisoiden taloudelliset velvollisuudet

Työväenliikkeen esittämät palkkavaatimukset sisälsivät käsityksen oikeasta perhe-elämästä ja hyvästä työläiskodista.¹ Ihanteeksi hahmotui palkka, jonka turvin työläisisät voisivat elättää vaimonsa ja lapsensa. Isälle kuuluvan elatusvastuun mukainen perheenjäsenen tehtäväjako ei kuitenkaan muotoutunut yhdensuuntaisesti laajan yksimielisyyden vallitessa, vaan työläisperheiden toimeentulon varmistamiseksi esitettiin muitakin vaihtoehtoja. Niitä puitiin aina valtiopäiviltä ja sanomalehdistöstä paikallisiin keskustelukerhoihin asti. Ihmisiä askarrutti, mitä perheen ja toimeentulon suhteesta piti ajatella ja mitä sen johdosta tuli tehdä.

Sivistyneistö piti työläisvaimojen ansiotyötä vielä 1800-luvun puolivälissä jonkinlaisena itsestäänselvyytenä, samoin lasten ansiotyöstä löytyi enemmän myönteistä kuin kielteistä sanottavaa. Työväestön mielestä ansiotuloja hankkineet vaimot eivät toimineet sopimattomalla tai pahennusta herättäneellä tavalla, vaan he tekivät, mitä äidin kuului perheen hyväksi tehdä. Tämä ilmeni edellä tamperelaisien työläisperheiden toimeentulostrategioistakin. 1800-luvun jälkipuoliskolla sama asia alettiin nähdä ongelmana. Silti ajatus työmiehestä perheenelättäjänä, joka huolehti vaimon ja lasten elatuksesta, osoittautui 1800-luvun loppupuolella vaikeasti käsiteltäväksi.

Vuosien 1877–78 valtiopäiväkeskustelu uudesta vaivaishoitoasetuksesta kartoitti työläisperheiden elättäjyyttä koskeneet ajattelutavat. Keskustelu lakiehdotuksen ensimmäisestä pykälästä oli ensisijaisesti pohdintaa perheenelättäjyydestä, ei niinkään köyhäinhoidosta. Muutama edustaja yritti palauttaa puheen kunnan velvollisuuksiin, mutta pääosin edusmiehet käyttivät tilaisuuden ilmaistakseen näkemyksensä perheiden sisäisistä taloudellisista suhteista. Valtiopäiväkeskustelussa painotettiin myös, että itsensä elättäminen oli yhteiskunnallinen velvollisuus tai kansalaisvelvollisuus.² Perheen sisäiset suhteet liittyivät julkisiin suhteisiin. Tarkastellessaan ehdotusta uudeksi vaivaishoitoasetukseksi valtiopäivämiehet pohtivat perusteel-

1 Esim. ”Palkkain korotus, siinä kysymys, jonka eteen täytyy ponnistella, 50 p. enemmän päivässä palkkaa se merkitsee parempaa ravintoa, parempia pukineita, puita uuniin ja maitoa pienille lapsille.” ”Uutta taivalta alkamaan”. Työläisnainen 1/1908.

2 Borgareståndets protokoll 1877–78 III, 940–941, 943; Presteståndets protokoll 1877–1878, 1144, 1155.

lisesti työväenperheiden sisäisiä suhteita sekä aviopuolisoiden ja lasten keskinäisiä velvollisuuksia.

Esitystä valmistellut talousvaliokunta oli pohtinut vaimon velvollisuutta elättää aviomiestä, mutta pidättäytyi kirjaamasta sitä mietintönsä, koska pelkäsi sen vaikeuttavan naisten asemaa. Talousvaliokunta totesi seuraavasti:

”Kokemuksesta nähdään kuitenkin, että vaimon, kun mies laiskuu-
den, irstaisuuden tahi muun syyn vuoksi ei ole voinut elättää
itseänsä ja omaisiansa, on täytynyt tehdä se ilman lain siitä mi-
tään säättämättä; ja kun sellaista tarkoittavasta suorasta säännök-
sestä varmaankin ainoastaan olisi se seuraus, että semmoisten nais-
ten kohtalo kävisi vielä kovemmaksi, koskapa omatunnoton mies
voisi luulla vaatimuksillaan olevan tukea laissa, niin ei valiokun-
nan mielestä ole pitänyt mitään tällamoista tarkoittavaa säännöstä
tähän asetukseen panna.”³

Talonpoikaissäätö vastusti tätä käsitystä puolisoitten taloudellisista suhteista. Talonpoikaiset valtiopäivämiehet argumentoivat tasa-arvolla vaatiessaan aviomiehen elättämistä vaimon velvollisuudeksi. Eräs edustaja nimitti vaimon halveksimiseksi, ettei tätä tarvittaessa velvoitettu elättämään miestänsä ja toinen edustaja huomautti kummallakin aviopuolisolla olevan yhtäläinen velvollisuus hoitaa ja elättää toistaan. Edusmies Puhakka vielä tähdensi: ”Tämän asian pitäisi olla selvän selvä, kuin kerta kahdesta on tehty kokonainen ja yksi ei voi olla muuta kuin puoli molemmista sukupuolista; ... kuinka kohtuutonta olisi antaa yhdelle puolelle oikeus, toiselle ei, pitämättä lukua tasa-arvoisuuden toimeenpanemisesta...”⁴

Edusmies Avellan osoitti ristiriidan siinä, että poika ja tytär olivat lakiehdotuksen mukaan velvollisia elättämään isäänsä, mutta avio-
vaimolla ei puolisonsa suhteen ollut tätä velvollisuutta. Samaan on-
gelmaan kiinnitettiin huomiota myös pappissäädyn keskustelussa.⁵
Sekä pappis- että talonpoikaissäädössä käytti puheenvuoron edusta-
ja, jolla oli kokemusta kunnallisesta köyhäinhoidosta. Köyhäinhoidon
esimiehenä toimineet valtiopäivämiehet todistivat, että joskus vai-
mo ei tahtonut elättää miestänsä, vaan halusi lähettää miehen vaivaishoidon
huostaan. Siksi he pitivät tarpeellisena lisätä sanat ”ja vaimo
miestänsä”.⁶

3 Talous-Valiokunnan mietintö N:o 8 siitä Keisarillisen Majesteetin armollisesta esityksestä, joka koskee yleistä vaivaishoitoa. Valtiopäiväasiakirjat 1877–1878 I, Keisarillisen Majesteetin armollinen esitys N:o 20, 6–7.

4 Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1.10.1877, 888–890.

5 Talonp. ptk. 1.10.1877, 890–891; Presteständets protokoll 1877, 1154.

6 Talonp. ptk. 1.10.1877, 893; Presteständets protokoll 1877, 1156.

Kaikki eivät talonpoikaissäädystä olleet vakuuttuneita sanamuodon muuttamisen tarpeellisuudesta. Edusmies Liukkonen piti kohtuuttomana, että vaimon ansioilla elävässä köyhässä perheessä mies saisi oikeuden vaatia elatusta itselleen. Hän pelkäsi miesten käyttävän tilaisuutta hyväkseen voidakseen ryypätä vaimon ansiot.⁷ Saman käsityksen työläisperheestä esittivät muutamat talonpoikaissäädyn edusmiehet myöhemmillä valtiopäivillä, kun he keskustelivat aviopuolisoiden omaisuus- ja velkasuhteita koskevasta laista, jossa ehdotettiin vaimolle oikeutta omiin ansiotuloihin. Edustajat epäilivät kelvottomien aviomiesten riistävän viimeisen leipäpalan vaimon ja lasten suusta ja tuhlaavan sen viinaan.⁸ Luottamus työläisperheen isään ei ollut kovin vankka – epäilyksiä esiintyi myös työväenliikkeen riveissä. N. R. af Ursin katsoi lain, joka salli aviovaimojen hallita ansiotulojaan, suojelevan työkansan naisen ansioita juopottelevalta ja tuhlaavaiselta aviomieheltä.⁹ Lakia aviopuolisoiden omaisuus- ja velkasuhteista pidettiin monessa suhteessa lakina työläisperheiden sisäisistä taloudellisista suhteista.

Työläisvaimoja vuoden 1877 talonpoikaiset valtiopäivämiehet eivät epäilleet vastuuntunnon puutteesta yhtä voimakkaasti kuin työmiehiä. Edusmies Brusila oli sitä mieltä, että vaimot yleensä elättivät miehiään, jos heillä oli siihen varaa. Hänestä oli vain kohtuullista, että vaimo rankaisi miestään juopottelusta pitämällä tämän parin aterian verran nälässä. Mikäli vaimo kielsi elatuksen mieheltään, oli miehellä perheen päämiehenä valta vaatia elatusta itselleen. Tähän vetosi myös Agathon Meurman, joka tähdensi, että 'mies on vaimon pää'. Edusmiehisyyden alaiset vaimot joutuivat joka tapauksessa ruokimaan miehensä, siihen ei tarvittu köyhäinhoitolain säädöksiä. Ainoastaan yksi säädyn edustaja kiinnitti huomiota naisten palkkoihin ja toimeentulomahdollisuuksiin muistuttaen, että työkykyisen miehen oli helpompi elättää vaimoaan kuin työkykyisen vaimon miestään, koska vaimo sai työstään huonomman palkan.¹⁰

Äänestyksen jälkeen talonpoikaissäätö päättyi seuraavaan sanamuotoon: "Jokainen työhön kykenevä mies tahi nainen olkoon velvollinen elättämään itseänsä ja alaikäisiä lapsiansa, *niin myös aviopuoliset toisiansa* ..."¹¹ Tästä ei kuitenkaan tullut valtiopäivien yhteistä

7 Talonp. ptk. 1.10.1877, 889.

8 Markkola 1989b, 48–55.

9 af Ursin 1897, 59. Minna Canthin näytelmä Työmiehen vaimo käsitteli myös samaa ongelmaa – aviovaimon taloudellista turvattomuutta juopon ja kelvottoman miehen armoilla. Canth 1978 (1885), 45–66.

10 Talonp. ptk. 1.10.1877, 889, 893, 895.

11 sama, 896.

kantaa, koska muut säädyn asettuivat talousvaliokunnan mietinnön kannalle.

Mielipiteet jakoutuivat selkeimmin porvarissäädystä, jossa talousvaliokunnan esitys voitti täpärästi äänin 20 vastaan 19. Vastustavat äänet tulivat valtiopäivämiehiltä, joiden mielestä vaimon piti elättää miestään. Edusmies Tengström esiintyi selkeimmin elatusvelvollisuuden puolestapuhujana. Hän erotti puheen perhesuhteista ja köyhäinhoidosta ja pelkisti näkemyksensä väitteeseen, että kunnan ei pitänyt antaa köyhäinapua miehelle, jota vaimo kykeni elättämään.¹² Voitolle päässeiden keskeinen perustelu oli, että koska aviovaimoilla ei ollut oikeutta hallita omaisuuttaan, ei heitä voinut vaatia elättämään aviomiestä. Velvollisuuksien ja oikeuksien piti käydä käsi kädessä.

Aatelissäätö hyväksyi talousvaliokunnan mietinnön näiltä osin keskusteluita, mutta papisto puhui pitkään puolisoitten välisistä taloudellisista velvollisuuksista ja hyväksyi lopulta selvällä enemmistöllä mietinnön.¹³ Muutama säädyn edustaja kallistui vaimolle asetetun velvollisuuden kannalle, mutta valtaosa edustajista ei voinut käsittää, miten vaimo, jonka piti toimia kodin hoitajana, voitaisiin velvoittaa hankkimaan elantoa perheelleen. Kun talonpoikaissäätö puhui konkreettisesti potentiaalisista köyhäinhoidon avunsaajista, ei papisto kohdistanut keskusteluaan köyhälistöön, vaan pohti asiaa periaatteelliselta kannalta. Useampikin edustaja korosti, että miehen velvollisuus oli elättää perheensä. Pappissäätö korosti perhelainsäädännön luonnetta, jonka mukaan aviomies oli vaimon edusmies ja hallitsi pesän omaisuutta. Oppineen säädyn edustajat pitivät oikeudellisen ajattelun vastaisena määrätä vaimo elättämään edusmiestä, joka hallitsi pesän omaisuutta.¹⁴ Pappissäätö edusti muutoutumassa olevaa sivistyneistön perheihannetta ja tunsikin myös lainsäädännön periaatteellisen puolen, talonpoikaissäätö tunsikin köyhäinhoidon kunnallisenä rasituksena.

Köyhäinhoidon piirissä ajatus vaimon velvollisuudesta elättää perhettään vahvistui 1900-luvulle tultaessa. Kun seuraava köyhäinhoidon toasetusta tarkastamaan asetettu komitea sai mietintönsä valmiiksi vuonna 1908, se esitti puolisoitten väliseen elatussuhteeseen tärkeänä pitämänsä muutoksen: vaimon piti elättää miestään samalla tavoin kuin mies oli velvoitettu elättämään vaimoaan. Komitea, jota johti vaivaihoidon tarkastaja G. A. Helsingius, totesi, ettei vaatimus ol-

12 Borgareståndets protokoll 1877–78 III, 938–939, 941–943.

13 Protokoll fördrd hos Finlands ridderskap och adel vid landttagen år 1877. Tredje häftet, 12; Presteståndets protokoll 1877–1878, 1142–1157.

14 Presteståndets protokoll 1877–1878, 1152, 1155.

lut kohtuuton. Jos vaimo kykeni elättämään avun tarpeessa ollutta miestä, hän oli siihen velvollinen paljon suuremmassa määrin kuin kunta.¹⁵ Tämän periaatteen mukaisesti komitea vahvisti perheen sisäiset tehtävät ja velvollisuudet yksityisasiaksi, johon valtiovallan ei tarvinnut puuttua.

1800-luvun loppupuolen valtiopäivillä papiston ja useimpien porvariston edustajien kanta perheenelättäjyydestä heijasteli työläiskodin ihannetta, jonka mukaan miehen kuului elättää perhe ja vaimon kuului huolehtia kodin hoitamisesta. Köyhäinhoidon halu säästää kuntien kuluja ei kumonnut tätä ihannetta, vaan kyse oli eri asiasta. Koko ajan korostettiin, että 'normaalitapauksessa' miehen tuli huolehtia perheensä elättämisestä. Jos mies laistoi tehtävänsä, vastuun oli siirtävä vaimolle, ei kunnalle. Ongelma kuitenkin paljasti, että kaupunkien ja maaseudun työväestöä oli vaikea sovittaa perheihanteiden muottiin eivätkä varsinkaan talonpoikaissäädyn isäntämiehet nähneet työmiehen perhettä sivistyneistön perheihanteiden valossa. Koti-ihanne edusti uutta, ei vanhaa ajattelua.

Ihanteeksi perhepalkka

156

1800-luvun kuluessa työläisperheiden sopivasta toimeentulosta syntyi ihanne, jolle tutkijat ovat antaneet nimen perhepalkka. Se tarkoittaa perheen pääasialliselle elättäjälle maksettua palkkaa, jonka turvin hän pystyy elättämään huollettavanaan olevan perheen. Vaikka ihanne on näennäisen sukupuoli- ja sukupolvineutraali, se perustuu ajatukseen aviomiehestä perheen varsinaisena elättäjänä ja aviovaimosta kodin ja perheen talouden hoitajana. Perhepalkkaihanteen mukaan vaimon ja lasten ei tarvitse käydä ansiotyössä tai muulla tavoin hankkia tuloja. Aikalaiset eivät puhuneet perhepalkasta, vaan käyttivät siitä eri nimityksiä, kuten perheellisyysperiaate, jota sovellettiin opettajien palkkauksessa.¹⁶ Puhtaimmillaan perhepalkka on porrastettu lapsiluvun mukaan, jolloin työnantaja maksaa eräänlaista lapsilisää työntekijälle.¹⁷ 1800-luvun lopulta lähtien kysymys perhepalkkauksesta sai

---

15 Komiteamietintö 1907:9, 20–21.

16 "Perheellisyysperiaate käytäntöön oppikoulunopettajienkin palkkauksessa?". *Kansan Lehti* 22.5.1909; Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1908 I, 93–104.

17 Virkamiehille maksettiin perhepalkkaa 1920-luvulla, mutta se ei ulottunut laajempiin työntekijäpiireihin. Vuosina 1947–48 pyrittiin yleistä palkankorotustarvetta torjumaan lapsikorotuksilla, mutta vain palkkatyöläisiä koskevana se jäi lyhyeksi kokeiluksi, joka korvattiin lapsilisillä. Waris 1978, 222; Piirainen 1969, 167.

sijaa myös työläisperheitä koskevassa yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa.

Vaatus riittävästä toimeentulosta ja perhepalkkaihanne on erotettava toisistaan. Riittävä toimeentulo voi koostua useamman perheenjäsenen tuloista, mutta perhepalkkaa maksetaan vain perheen pääasialliselle elättäjälle, jonka ajatellaan normaalitapauksessa olevan perheenisä. Perheen ansiotulojen keskittäminen isälle ei ole 'perinteinen' tavoite, vaan se liittyy palkkatyön yleistymiseen. Suomalaisissa sanomalehdissä kirjoitettiin 1850-luvulla, että monien kaupungeissa asuvien työläisten oli päiväpalkkansa turvin vaikea elättää itseään ja perhettään. Tällöin esimerkiksi Morgonbladetin kirjoittaja huomautti eräänlaisena itsestäänselvyytenä, että miehen palkan lisäksi tulivat vaimon ja lasten ansiot, mutta niin kauan kuin lapset olivat pieniä, eivät muiden perheenjäsenten ansiot olleet merkittäviä.¹⁸ Kirjoittaja piti työläisperheiden toimeentulon varsinaisena ongelmana muiden perheenjäsenten vaatimatonta panosta, ei niinkään sitä seikkaa, että vaimon ja lasten oli siihen panoksensa annettava.

Riittävä toimeentulo ymmärrettiin niin työväestön kuin sivistyneistönkin keskuudessa työläiskotien ihmisarvoisen elämän ehdottomaksi edellytykseksi. Milloin toimeentuloa voitiin pitää riittävänä, oli kiistanalainen kysymys, samoin kuin keinot, joilla työläisten elintaso oli nostettavissa. Ammattientarkastaja Vera Hjelt nimesi kolme tapaa määritellä työläisten toimeentulon alaraja:

- 1) pelkkä toimeentulominimi (ei ruumiillista puutetta)
- 2) toimeentulo- ja tehokkuusaste, joka takasi kunnollisen elannon
- 3) elämistä edistävä palkka.¹⁹

Kunnolliseen elantoon kuuluivat hyvä asunto, asianmukainen vaatetus, puhdas vesi, ravitseva ruoka, mahdollisuus sivistykseen, kasvatuksen ja virkistykseen ”sekä vihdoinkin vaimolle tarpeeksi vapautta muusta työstä, jotta hän kunnollisesti voisi täyttää äidin ja perheemännän velvollisuudet”. Elämistä edistävä palkka puolestaan merkitsi sitä, että perheenisä saattoi pitää huolta itsestään ja perheestään tavalla, joka mahdollisti työvoiman uusintamisen ja vanhuudenturvan.²⁰ Elämistä edistävällä palkalla mies ja vaimo voivat osallistua

---

18 ”Besparingar och bostäder för den arbetande klassen”. Åbo Underrättelser 15.4.1851; ”Finska hem”. Morgonbladet 22.11.1855. Sama tendenssi oli havaittavissa muuallakin. Vrt. Land 1980.

19 Hjelt 1912, 81.

20 *ibid.*: ”tavalla, joka on omiaan tuottamaan ja säilyttämään mitä parhaimman työvoiman ja joka tekee mahdolliseksi perheenjäsenten vastaisten sairauden ja vanhuuden päivien turvaamisen vakuutusten kautta”.

yhteiskunnallisiin rientoihin ja antaa lapsilleen kasvatuksen, jonka kautta nämä voivat kohota yhteiskunnallisessa asemassa vanhempiensa yläpuolelle. Kunnollisen elannon turvaavan toimeentuloasteen ja elämistä edistävän palkan keskeisin ero oli jälkimmäisessä voimakkaammin painottuva lasten kasvatusta ja koulutus ja sitä kautta ilmenevä nousujohteisuus, vanhempien yläpuolelle kohoamisen tavoite. Muilta osin niitä voi pitää lähes yhtenevinä tavoitteina.

Sekä 'elämistä edistävää palkkaa' että kunnollisen elannon turvaavaa toimeentuloastetta voi nimittää perhepalkaksi. Jos kyse olisi ollut pelkästään työläisperheiden toimeentulosta, olisi luultavasti ollut sama, kuka kantoi palkkapussin kotiin. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan kyse oli mitä suurimmassa määrin myös miehisyydestä ja naiseudesta sekä ihanteiden että identiteettien tasolla.²¹ Kyky elättää perheensä oli työmiehen miehisyyden mitta, samoin oikea naiseus kytkeytyi mahdollisuuteen ja kykyyn huolehtia perheestä miehen tuloilla. Väinö Tanner kuvaa tätä muistelmissaan. Hänen isänsä oli rautatieläinen, jonka vaimo oli kotona ja sai miehensä palkan riittämään kaksilapsisen perheen tarpeisiin 1800-luvun lopun Helsingissä. Tanner muistelee, miten äiti joutui olemaan tuhattaituri pestessään, paikatessaan, säilöessään ja venyttäessään pennejä.²² Helsinkiläisen junailija Thomassonin perhe oli saavuttanut taloudellisen aseman, jota pidettiin yleisesti tavoittelemisen arvoisena.

Perhepalkkaihanteen mukaan nainen ei ollut perheenelättäjä. Suommessakin tähän periaatteeseen vedottiin, kun haluttiin oikeuttaa naisten pienemmät palkat. Myös työväenliike vahvisti käsityksen miehestä perheen pääasiallisena elättäjänä, tosin naisten alhaisempien palkkojen oikeutuksen kiistäen. Monissa maissa nimenomaan ammattityöläiset vaativat perhepalkkaa 1800-luvun loppupuolella. He saavuttivat ensimmäisinä taloudelliset mahdollisuudet perhe-elämään, jossa mies kävi töissä ja vaimo oli kotona. Ruotsissa oli jo 1800-luvun puolivälissä havaittavissa eroja metalli- ja puutyöläisten ja tekstiilityöläisten välillä sekä työssä että perheessä.²³

Suomessa porvarillinen naisasialiike piti tavoitteena naisten oikeutta työhön ja koulutukseen. Perhepalkka ei jäsentynyt vaatimukseksi sivistyneistönaisten keskuudessa, heidän tavallaan elivät perhepalkan varassa. Tampereen Naisyhdistys kyllä keskusteli perheellisten naisten ansiotyöstä. Vuonna 1893 se käsitteli samapalkkaisuutta, jolloin ky-

21 Vrt. Hobbs 1993, 7.

22 Tanner 1966, 34–51.

23 Työläisnaisten edustajakokous 1913, 25–27, 45–46, alustusvihko 31–33; Ruotsista Wikander 1985, 12; Wikander 1992, 127–128; Göransson 1988, 265–266.

symyksen alustaja pahoitteli, että naisille maksettiin pienempää palkkaa pelkästään sukupuolen perusteella täysin työtaidoista riippumatta. Rouva Iida Yrjö-Koskinen hyväksyi käytännön: ”Mies, jonka tavallisesti tulee elättää perhe, on saapa myös suuremman palkan kuin nainen ja riippuuhan kansan hyvinvointi ja onni juuri perheestä.”²⁴ Tästä virisi vilkas keskustelu, jossa rouva Yrjö-Koskiselle huomautettiin, että nainenkin saattoi olla perheensä elättäjä. Keskustelun lopputuloksena yhdistys esitti seuraavan palkkaussmallin: ”... naineella miehellä ja naimisissa olevalla naisella annettakoon sama palkka samasta työstä, heidän kun on perhe elätettävänä, mutta naimaton mies ja naimaton nainen saakoot samasta työstä saman palkan vaikka pienemmän kuin edelliset.” Tämänasuuntaisia palkka-ajatuksia esiintyi muuallakin, ajatus ei syntynyt ainoastaan tamperelaisrouvien mielessä.

Naisyhdistyksen keskustelussa esitetty periaate vahvistettiin myöhemmin opettajien palkkauseriaatteenksi. Kun tamperelaiset naisopettajat vuonna 1908 vaativat samapalkkaisuutta, kannatti kansakoulujen johtokunta ’perheellisyysperiaatetta’, jonka eduskunta oli säätänyt maalaiskansakoulujen opettajille. Sen mukaan nais- ja miesopettajat saivat yhtäläisen palkan, mutta naimisissa olevalle tai olleelle perheen pääasialliselle elättäjälle, jolla oli vähintään yksi lapsi, maksettiin lisäpalkkio. Siihen olivat oikeutettuja sekä miehet että naiset, mikäli täyttivät muut ehdot. Perheellisyysperiaate korvasi kansakoulunopettajien sukupuolen mukaisen palkkauksen, jossa perhesuhteista riippumatta kaikki miesopettajat olivat saaneet korkeampaa palkkaa kuin naisopettajat. Eduskunta kaavaili vieläkin tarkemmin perheiden elinkustannukset huomioon ottavaa palkanmaksuperustetta, mutta asianmukaisen tilastollisen selvityksen puuttuessa siitä luovuttiin. Kun perheellisyyslisä oli kerran myönnetty, opettaja oli siitä lähtien oikeutettu saamaan sen mukaista korkeampaa palkkaa.²⁵ Perheellisyysperiaate osoittaa, että tämän vuosisadan alun pyrkimykset perhepalkan saavuttamiseksi olivat monisyisempiä ja moniulotteisempia kuin tutkimuksissa perhepalkasta on ollut tapana esittää.²⁶ Perhepalkka ei automaattisesti tarkoittanut miehille maksettua korkeampaa palkkaa.

Kansakoulujen johtokunta piti perheellisyysperiaatetta oikeudenmukaisempana kuin samapalkkaisuutta, koska se otti huomioon perheiden elinkustannukset ja tähtäsi ’todelliseen yhdenvertaisuuteen’. Kaupunginvaltuustossa vaadittiin vielä palkan suhteuttamista opet-

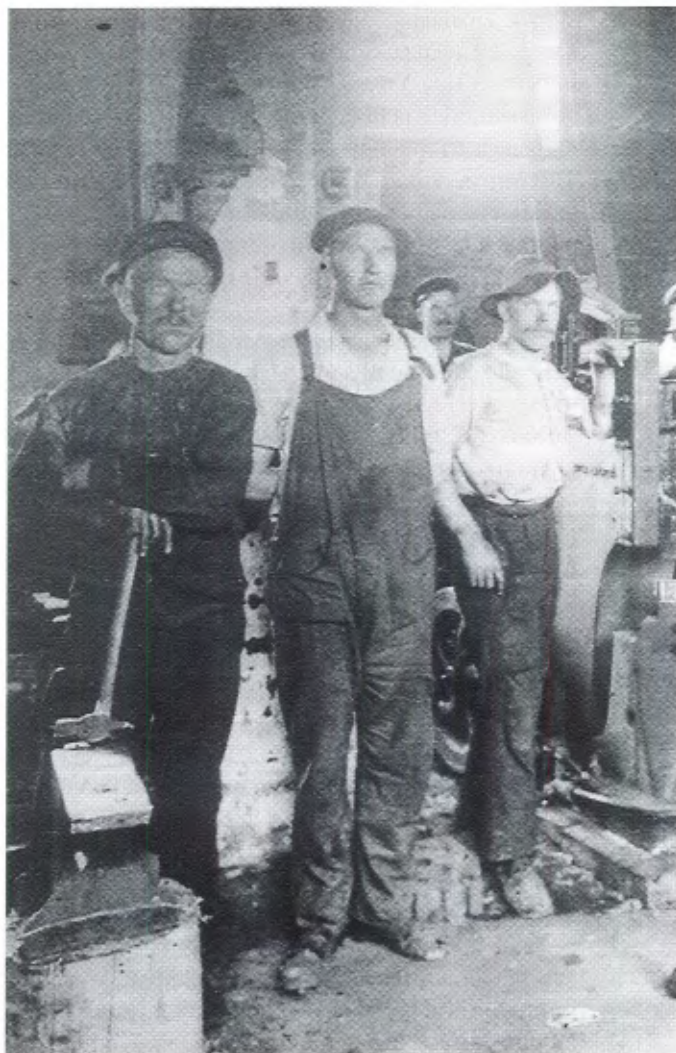
24 TNY 20.4.1893. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

25 Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1908 I, 93–104; Valtio-päivät 1907, Asiakirjat II, Armollinen esitys n:o 21; As.kok. 3/1908.

26 Vrt. Land 1980, 55–58; Hobbs 1993, 6–12; May 1985, 3–8.

Ammattitaitoiset, työväestön hyvätuloisimmat miehet kannattivat ajatusta perhepalkasta. He olivat ensimmäinen työväestön ryhmä, joka piti luonnollisena ajatusta miehestä perheen varsinaisena elättäjänä ja vaimosta kodin ja lasten hoitajana. 1900-luvun alussa metallimiesten palkat riittivät perheen elättämiseen kohtuullisen hyvin. (Työväen keskusmuseo, Tampere)

tajan huoltamien lasten määrään, mutta se ei saavuttanut yleistä kannatusta. Toisin kuin maalauskansakouluissa, Tampereella perheellisyyslisän maksu loppui siinä vaiheessa, kun alle 18-vuotiaita huollettavia ei enää ollut.²⁷ Työnantajana Tampere oli tarkempi työnt-

27 Perheen lisäksi tamperelaisten miesopettajien palkkauksessa huomioitiin maksu, jonka he joutuivat suorittamaan opettajien leski- ja orpokassaan. Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta 1908 I, 102–103.

kijöiden elinkustannusten mukaisesta perhepalkkauksesta. Opettajien palkkauksessa siirtymä perheellisyysperiaatteeseen oli tärkeä periaatteellinen uudistus: aikaisemmin sukupuoli oli tärkeä – työpanosta tärkeämpi – palkanmääräytymisperuste, nyt perheellisyys nousi muiden perusteiden ohi.

Perhepalkan ja naisten ansiotyön suhde tuotti Tampereen sivistyneistönaishilseille päänvaivaa. Naisyhdistyksen jäsenillä ei ollut yhteistä kantaa aviovaimojen oikeuteen tehdä ansiotyötä kodin ulkopuolella.

Aiheesta keskusteltiin yhdistyksen kokouksessa vuonna 1898, jolloin osa oli valmis hyväksymään vaimojen ansiotyön, osa tuomitsi sen sopimattomana.²⁸ Vaikka vaimojen ansiotyön sopivuudesta ei päästy yksimielisyyteen, uskottiin työläisnaisten kuitenkin käyvän ansiotyössä. Siitä syystä Tampereen Naisyhdistys perusti lastenseimen ”turvapaikaksi pienokaisille, joiden äidit toimeentulonsa tähden ovat pakotetut hakemaan työtä ulkopuolelta kotia”.²⁹ Yhdistysten omista jäsenistä vain harvojen oli ”pakko hakea työtä kodin ulkopuolelta”, ehkä he juuri siksi eivät pitäneet sitä kannanottoa vaativana kysymyksenä.

Samapalkkaisuudella perhepalkkaan

Tampereen työväestö näytti pitäneen mieselättäjyyden ihannetta sekä luonnollisena että tavoittelemisen arvoisena, vaikka moni vaimo käytännössä oli ainakin osittain perheelättäjä. Vuonna 1900 Tampereen Työväenyhdistyksen naisosaston sihteeri Tilda Tanner totesi miehen olevan luotu ylläpitämään itsensä ja perheensä.³⁰ Samassa yhteydessä hän muistutti työläisperheiden toimeentulo-ongelmista ja lisäsi, että järjestäytyminen oli naisten ainoa pelastus – aviomiehen varaan ei voinut heittäytyä, olihan työläisperheen elannon turvaaminen vaikeaa. Muutama vuosi myöhemmin tehtaalainen V. Timgren mainitsi, että ”... nykyisen kapitalistisen järjestelmän aikana on vaikea saada kotiaan tarpeelliseen kuntoon sillä kapitalistinen kilpailu on polkenut palkat kovin alhaalle ettei tahto riittää perheen elättämiseen”.³¹ Timgren viittasi kotien epäjärjestykseen, joka johtui siitä, että perheenäidit eivät työkiireiltään ja leipähuoliltaan joutaneet huolehtimaan kotiensa viihtyisyydestä.

Samaan suuntaan kulki myös pellavatehtaan työläisten ajattelu. Kokous, johon osallistui sekä miehiä että naisia, päättyi siihen käsitykseen, että naisten ansiotyö oli suorastaan vaarallista ja työläisperheitä vahingoittavaa. Myös lasten ansiotyötä pidettiin haitallisena. Vaimojen vakinaisen työn nähtiin alentavan miesten palkkoja ja aiheuttavan miehille työttömyyttä. Erityistä suuttumusta herätti, että naisia palkattiin töihin, joiden oli totuttu kuuluvan miehille. Eräs työ-

28 TNY 26.10.1898. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

29 TNY 20.2.1900. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; ”Lastenseimen vuosikertomus v. 1898–99”, Tampereen Sanomat 3.12.1899.

30 Kertomus Tampereen työväenyhdistyksen naisosaston toiminnasta v. 1900. TTY:n vuosikertomus 1900, 70.

31 Tehtaalaisseuran kuukausikokous 5.4.1903. Tehtaalaisseuran arkisto 331.88.690 (471). TA.

mies totesi, että ”sitä luulisi olevan kotonakin työtä ilman kapitaalien palvelusta että siihen olisi saatava lain laadinta”.³² Viesti oli selvä: vaimot pois työelämästä. Vaikka kokouksessa ei erikseen mainittu miesten palkkojen saattamista ’elättäjätasolle’, oli se edellä kuvattujen periaatteiden johdonmukainen seuraus.

Kansan Lehti sanoi asian selvemmin. Elokuussa 1909 se tuomitsi naisten ja lasten teollisuustyön. Lehdessä toistui työväenliikkeen kannata, jonka mukaan naisten ja lasten ansiotyö heikensi miesten palkkoja. Jos työnantajat eivät voisi käyttää perheenjäseniä työssä, täytyisi miehille maksaa niin paljon, että se riittäisi myös perheen elättämiseen. Tämä malli perustui ajatukseen, jonka mukaan palkoilla oli taipumus lähentyä työvoiman uusintamiseen välttämättä tarvittavaa minimiä – ”sitä alinta rajaa mitä alemmat tulot eivät enää riitä työntekijöille työvoimansa säilyttämiseen ja suvun jatkamiseen”. Samana vuonna nimimerkki ”Piika” hahmotti perheihanteen vielä selvemmin. Hän vaati työläisille parempaa mahdollisuutta koti- ja perhe-elämään esittäen vision yhteiskunnasta, jossa työstä maksetaan kunnollinen palkka. Silloin työläisperheen isä toisi ansionsa kotiin ja äiti olisi ”kodin haltijattarena”.³³ Kumpikaan kirjoittaja ei ehdottanut keinoja ihanteen saavuttamiseksi, mutta käsitys miehestä perheen varsinaisena, joskin yhteiskunnan kaltoin kohteilemana elättäjänä oli ilmeinen.

Aviovaimojen ansiotyön ja perhepalkkaihanteen suhde oli monitahoinen. Monissa maissa ammattiyhdistysliikkeen miehet vastustivat perheellisten naisten ansiotyötä, koska he pelkäsivät, että se heikentää miesten palkkoja. Suomessakin korostettiin vaimojen ansiotyön kielteisiä piirteitä, mutta naisia ei kotiutettu yhtä selvästi kuin Englannissa tai Yhdysvalloissa, jossa heitä pyrittiin sulkemaan pois aiemmin naisille kuuluneista töistä. Työväenliikkeen naiset kannattivat monissa maissa perhepalkka-ajatusta yhtä lämpimästi kuin miehetkin. 1800-luvun lopulla englantilaiset ammattiyhdistysnaiset uskoivat, että naispuolisen työvoiman vetäminen pois markkinoilta parantaa miesten palkkoja. Siinä nähtiin muitakin etuja: työväenluokan kodit olisivat paremmin hoidettuja ja paremmassa järjestyksessä.³⁴

Suomen työläisnaisliike ei vaatinut vaimojen siirtämistä kotiin, mutta naisten työsuojelua koskeviin vaatimuksiin sisältyi toive pa-

32 Pellavatehtaan ao:n puhujaseuran kokous 10.4.1910 ja 24.4.1910. Pellavatehtaan ammattiosaston arkisto. 331.88.677 (471). TA.

33 ”Nainen”. Kansan Lehti 30.8.1909; ”Teiskosta”, kirj. nimim. Piika. Kansan Lehti 18.10.1909.

34 Land 1980, 58–59; Lewis 1984, 49–50; May 1985, 6–8; Walby 1986, 98–100.

remmasta perhe-elämästä. Perhettä työläisnaisliikkeen tavoitteissa piti esillä erityisesti Hilja Pärssinen, joka oli naisliikkeen keskeinen ideologi. Hän viitoitti suhtautumista naisten työhön sekä työväenyhdistysten että työläisnaisten edustajakokouksissa. Hänen johdollaan suomalaiset työläisnaiset muotoilivat vaatimuksia, joihin kuului myönteinen suhtautuminen perheeseen ja kotiin naisten tehtäväkenttänä – Saksan työväenliikkeen naiset olivat omaksuneet saman periaatteen 1890-luvulla.³⁵

Vuonna 1903 Forssan kokous otti Hilja Pärssisen alustuksen pohjalta puolueohjelmaan vaatimuksen naisten työsuojelusta. Pärssinen muistutti, että työläisperheet kärsivät äitien ja lasten ansiotyöstä. Hän kiteytti työläisnaisliikkeen saksalaisperäiset pääargumentit vaimojen ja lasten ansiotyön haitoista: miesten palkat laskivat, jolloin perheet kärsivät, äidit tekivät ansiotyötä kodin- ja lastenhoidon kustannuksella, kotien kolkkaus ja kunnollisen ravinnon puute ajoivat työläismiehet kapakoihin. Lisäksi äitien teollisuustyö lisäsi imeväiskuolleisuutta.³⁶ Sosiaalidemokraattinen puolue vaati naisten yötyön ja fyysisesti vahingollisen työn kieltämistä, samapalkkaisuutta, vapaata lauantai-iltapäivää, suojelulainsäädännön ulottamista kaikkiin naisten aloihin sekä naispuolisten ammatintarkastajien ja heidän työväenluokkaisten apulaistensa saamista. Ohjelmaan kuului myös äitiysloma: synnyttäjille vaadittiin lakisääteinen vapaa neljä viikkoa ennen synnytystä ja kuusi viikkoa sen jälkeen. Tämän olisivat tehneet mahdolliseksi valtion sairaskassat, joista olisi maksettu äitiysloman ajalta täysi keskimääräinen päiväpalkka. Paitsi työläisperheiden äitejä, lain oli tarkoitus koskea myös aviottomia synnyttäjiä. Sosiaalidemokraattisen puolueen julkilausuttu tavoite ei ollut perheellisten naisten saaminen pois työelämästä vaan työläisnaisten äitiyden suojeleminen ja heidän ansiotyönsä helpottaminen.³⁷ Parannusehdotusten keskeinen peruste oli perhe.

Työläisnaisten edustajakokouksessa vuonna 1905 Hilja Pärssinen arvioi, että naimisissa olevien naisten ansiotyö lisääntyy miesten kustannuksella. Hän kysyi: ”eikö jo luontokin vaatisi korjausta tässä ja

35 Hentilä 1989, 110–114; Evans 1981, 264–268. Pärssisestä Lähteenmäki 1989, 142–146 ja Asikainen 1993.

36 Pärssinen, Hilja, Olisiko ensi valtiopäivillä esitettävä kysymys naisten suojeluslakien aikaan saamisesta maassamme. Forssan puoluekokous 1903. B. Liite, 38–42. Asikainen huomauttaa, että Pärssinen käänsi vaatimukset saksalaisesta esimerkistä muotoilematta niitä Suomen oloja vastaaviksi. Asikainen 1993, 39–40.

37 Forssan puoluekokous 1903, 132–133; Sulkunen 1989, 50; Äitiysvakuutuksesta tuli yksikamarisessa eduskunnassa työläisnaisten toistuvasti esittämä aloite. Laisi 1987, 135–136.

yhteiskuntaoloja sellaisiksi, että mies voisi perheen elättää eikä kuten nyt tulla ehkä taakaksi vaimolle”. Pärssinen totesi myös, että ”kaikki perheenäitien työskentely tehtaassa on heille rääkkäykseksi ja kodille sekä lapsille turmioksi, mutta erittäin on yötyö vahingollista”.³⁸

Sen enempää sosiaalidemokraattinen puolue kuin työläisnaisliittokaan eivät suoraan vaatineet, että miehille olisi maksettu elättäjäpalkkaa tai naiset olisi suljettu ansiotyön ulkopuolelle. Niiden mukaan naisten ansiotyötä tuli rajoittaa, jotta vaimoilla liikenisi aikaa ja voimia myös kodin ja perheen hoitamiseen. Naisten suojelulainsäädännön tuli kohdistua työläisnaisiin perheenäiteinä ja työläisinä. Itse asiassa työläisnaisliitto puhui ’naisten suojeluslaeista’, joihin äitiys- ja työsuojelu kuuluivat erottamattomina.³⁹ Pärssinen kritisoi naisasialiikettä, joka vaati naisten työalojen laajentamista. Hän korosti, että kapitalismi piti huolen siitä, että sen palvelukseen löytyi uhreja, siihen ei tarvittu naisten apua. Työläisnaisliikkeellä oli tärkeämpi tehtävä: työläisperheiden puolustaminen.⁴⁰

Ohjelmaan naisten suojelusta sisältyi vaatimus samasta palkasta, mikä vaikuttaa ristiriitaiselta sen kanssa, että toisaalta pidettiin kohutuullisena, että miehet voivat elättää perheensä.⁴¹ Työväenliike kuitenkin tulkitsi vaatimukset samapalkkaisuudesta ja perheenelättäjän palkasta siten, että periaatteet vahvistivat toisiaan. Työläisnaisten kannanotoissa kysymys naisten palkoista kytkeytyi miesten palkkoihin ja sitä kautta perheiden toimeentuloon.

Naisten samapalkkaisuusvaatimusten taustalla oli toive perhepalkasta. Jos naiset vaatisivat ja saisivat paremman palkan, myös miesten palkkataso nousisi.⁴² Työnantajat eivät enää voisi suosia naisia miesten kustannuksella, jolloin miesten työllisyys parantuisi. Kohonneet palkat ja parempi työllisyys tekisivät työläismiehistä parempia perheenelättäjiä eikä vaimojen enää olisi pakko tehdä ansiotyötä. Tällöin äideillä olisi enemmän aikaa kasvattaa lapsiaan ja hoitaa kotiaan, jolloin työväestökin saavuttaisi ihmisarvoisen perhe-elämän. Naiset hinnoittelisivat itsensä ulos työmarkkinoilta, mutta se koituisi loppujen lopuksi perheiden ja aviovaimojen eduksi.

---

38 Työläisnaisten edustajakokous 1905, 20.

39 Sulkunen 1989, 50–52.

40 Työläisnaisten edustajakokous 1905, 20.

41 Elättäjäpalkasta esim. Työläisnaisten edustajakokous 1909, 5. Samapalkkaisuudesta esim. Forssan puoluekokouksessa 1903 hyväksytty puolueohjelma ja vuoden 1906 vaaliohjelma sekä Työläisnaisten edustajakokous 1905, 22–23.

42 Tavoitteesta esim. Maria Laine, ”Siveellisyys-kysymys. (Alustus naisosastojen kokouksiin)”. Työläisnainen 6/1908.

Tampereen Työväenyhdistyksen naisosastossa palkkaongelma oli esillä vain muutaman kerran. Vuonna 1902 Ida Sjöblom selitti, että naiset olivat itse osasyllisiä kurjaan asemaansa, koska he suostuivat tekemään työtä puolta halvemmalla kuin miehet. Tällä tavoin he vetivät myös miesten palkkoja alaspäin. Naisten työ ei saanut olla alempiarvoista kuin miesten: samasta työstä sama palkka, vaati kokous. Pari vuotta myöhemmin Laina Johansson syytti tyttöjen ja poikien erilaista kasvatusta naisten pienemmistä palkoista. Hänen mielestään tytöille opetettiin, että he ovat vain naisia, joiden ei tarvinnut osata muuta kuin hoitaa taloutta. Siksi naiset eivät osanneet vaatia työstään palkkoja. Syyskuussa 1905 Ida Sjöblom oli edelleen sitä mieltä, että naiset polkivat palkkoja, jonka seurauksena miehet eivät kyenneet elättämään perheitään, vaan vaimojen ja lasten oli mentävä työhön.⁴³ Naiset vahingoittivat perheitä tyytymällä pieniin palkkoihin.

Sama ajatus tuli selvästi esiin Työläisnainen-lehdessä, jossa Maiju Raunio muotoili työläisnaisliikkeen käsityksen palkkojen ja työläisperheiden suhteesta. Hänen mielestään naisten oli vaadittava parempia palkkoja, koska vain sitä kautta miesten palkat nousisivat. Vaatimalla enemmän palkkaa naiset voisivat jopa päästä pois itselleen soveltumattomilta työaloilta, kuten rakennuksilta. Naisten ansiotyön perheille tuomaa hyötyä Raunio piti näennäisenä, päinvastoin sairastaminen lisääntyi ja perheonni katosi, kun naiset kävivät ansiotyössä. Raunio kiteytti naisten pienten palkkojen seuraukset:

- ”1) miestenkin palkkojen aleneminen, josta taas seuraa uudelleen teidän palkkojenne alennus ja usein se, että perhetehtävienne lisäksi saatte antautua ansiotehtäviin;
- 2) saatte työskennellä teille luonnottomilla aloilla;
- 3) ette voi uhrata tarpeeksi henkisen elämänne kehitykseen, joka olisi puolisona, kasvattajana ja luokkanne jäsenenä välttämätöntä;
- 4) pysytty aina miehistä riippuvassa asemassa, joka taasen tuottaa teille siveellistä tappiota.”⁴⁴

43 TTY:n naisosasto 18.4.1902, 7.2.1904, 3.9.1905. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo. Ida Sjöblom oli Finlaysonin työläinen ja naisosaston jäsen. Hän osallistui työläisnaisten ensimmäiseen edustajakokoukseen 1900. Laina Johansson (myöh. Westerlund) oli naisosaston pitkäaikainen jäsen, joka edusti yhdistystä monissa työläisnaisten edustajakokouksissa. Kilpi 1953, 28–29.

44 M-ju R-o, ”Mitä seurauksia on naisten pienistä palkoista”. Työläisnainen 30/1910. Sama ajatus esiintyi työläisnaisten julkaisuissa kautta linjan, esim. ”Miksi nainen tyytyy pienempään palkkaan kuin mies?” Työläisnainen 42/1913.

Ajatus miesten palkkojen kohentamisesta naisten avulla ei ollut uusi. Sen oli 1890-luvun lopulla tuonut esiin muun muassa N. R. af Ursin, joka piti samapalkkaisuutta ja naisten vaatimusta paremmista palkoista ainoana keinona miesten palkkatason nostamiseen.⁴⁵ Tätä ajatusta Työläisnainen markkinoi jatkuvasti lukijoilleen.

Vuonna 1913 Suomessa käytiin naisten palkoista keskustelu, jossa eriävät näkemykset työläisperheiden sisäisestä työnjaosta kristallisoituivat. Työläisnaisten äänenkannattaja käynnisti keskustelun kysymällä: ”Mitä ajattelette työläisnaisten palkoista yleensä ja missä suhteessa tulisi mielestänne naisten palkkojen olla miesten palkkoihin?”⁴⁶ Ensimmäisenä ehtivät vastaamaan ”eräs työläinen” ja Hilja Skriiko, jotka edustivat vastakkaisia näkemyksiä. ”Erään työläisen” mielestä miehelle piti maksaa enemmän kuin naiselle, koska naimattomilla naisilla oli pienemmät menot kuin miehillä ja miehillä tavallisesti vielä perhe elätettävänä. ”Milloin taasen vaimo on palkkatyöläisenä, ei hänen tuloistaan perheen elanto riipu vaan miehensä tuloista. Siinäkin tapauksessa on paikallaan, että mies saa suuremman palkan”, päätteli ”eräs työläinen”.⁴⁷ Kirjoittaja puki sanoiksi eri puolilla esiintyneet ajatukset sukupuolten tavoista, tarpeista ja suhteista.

167

Hilja Skriiko puolestaan moitti naisten palkkoja. ”Minun mielestäni pitäisi maksaa samasta työstä sama palkka sukupuoleen katsomatta, sillä eihän sukupuolisuus vaikuta työhön vaan taito työnteokoon.” Hän toivoi naisten järjestäytyvän ammatillisesti taisteluun palkkojensa puolesta. ”Tasa-arvoisuus työnjaon ja työpalkkojen valtakunnassa”, oli Skriikon loppukommentti.⁴⁸ Skriiko tunsu työläisnaisliikkeen ajattelutavan paremmin kuin ”eräs työläinen” – tai ainakin kannatti sitä tiukemmin. Myös hänellä oli samanmielisiä 1910-luvun työväestön keskuudessa.

Perheen keskeisyyttä havainnollisti vuonna 1913 Työläisnainen-lehdessä julkaistu kirjoitus, jossa nimimerkki Tyyne tulkitsi työläisnaisten vaatimuksia. Hänen uudistusohjelmansa oli mittava: ”Siksi on noustava vaatimaan naisille kunnallista äänioikeutta ja sitä tietä asunto-olojen uudistusta. Vielä on vaadittava lyhyempää työpäivää ja yötyön kieltoa naisille. On vaadittava äitiysvakuutusta, naisten ja lasten työnsuojelusta ja ennen kaikkea parempia palkkoja, niin ettei äidit ja lapset ole pakotettuja käymään ansiotyössä; sillä koti kaipaa

---

45 af Ursin 1897, 59.

46 Työläisnainen 5/1913.

47 ”Keskustelua työläisnaisten palkoista”. Työläisnainen 7–8/1913.

48 sama.

aina hoitajaa.”⁴⁹ Tyynelle työväenliikkeen palkkavaatimukset tarkoittivat naisten mahdollisuutta hoitaa kotia.

Työväenliike piti työläisvaimoja elättäjinä olosuhteiden pakosta. Sen mukaan vaimo saattoi joutua kokonaan vastuuseen perheen elättämisestä miehen työttömyyden, sairauden, kuoleman tai huonotapaisen elämän johdosta, mutta kunnollisenkin miehen oli vaikea hankkia riittävää toimeentuloa perheelleen. Aviovaimojen piti käydä ansiotyössä tai hankkia kotityötä eli kotona tehtävää ansiotyötä miesten alhaisten palkkojen vuoksi. Isä, jonka ”riittävällä palkalla pitäisi voida elättää perheensä”, oli vaarassa joutua lastensa ja vaimonsa elättäväksi.⁵⁰

Tähän uhkaan viittasivat myös tamperelaiset työläisäidit, jotka järjestivät mielenosoituksen Pellavatehtaan lakon aikana vuonna 1906. Tehdas oli laittanut lehteen ilmoituksen, jossa naisille ja lapsille luvattiin työtä. Naiset toivat tehtaan portille eri-ikäisiä lapsiaan – lehtitietojen mukaan sylivauvoista kouluikäisiin – ja tarjosivat näitä tehtaaseen työhön.⁵¹ Episodiin kiteytyivät toisaalta työläisperheiden toimeentulostrategian tuntomerkit, toisaalta työväenliikkeen perhepalkka-ajatus ja käsitys soveliaasta perheeneläduksestä. Tarjoamalla pikkuvauvoja lakonrikkureiksi työläisperheiden äidit kärjistikäsityksensä toimeentulon nurjista puolista.

49 ”Keuhkotauti ja työläisnaiset”. Nimim. Työne. Työläisnainen 16/1913.

50 Esim. af Ursin 1899b, 19; TTY:n naisosasto 3.9.1905. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo; ”Mistä syystä naisten palkat ovat saatavat samantavaisia kuin miesten”. Nimim. E.K. Työläisnainen 18/1913; Työläisnaisten edustajakokous 1911. Liitteitä, 21.

51 ”Vaimot ja lapset saavat työtä”. Palvelijatar 9–10/1906; Lakosta Hakala 1979, 66–70; Haapala 1986, 306–307.

KELPO KOTI

”Sillä katsotaanpa kotia, jossa on paljon lapsia ja työansio niukka. Mikä ikävä näky! Lasten vaatteet ovat risaiset, ilma huoneissa tukahduttava, ikkunat ja seinät siivottomat ja epäjärjestys kaikkialla. Ken vuosikausia on seurannut tuollaisten kotien elämätä, on tullut siihen huomioon, että vaimossa on paljon moitteen syytä. Hän ei alusta pitäen ole saanut sitä taitoa työhön, kuin hän olisi tarvinnut vaan on saamattomuudessaan ja velttoudessaan antanut ajan kulua, eikä niinmuodoin ole saavuttanut tarvittavaa työtaitoa. Tällaiset kodit saastuttavat koko yhteiskunnan, sillä niissä kasvaneet lapset maailmalle lähtiessään vievät tarttuma-aineet muassaan.”¹

Kotitalouden hoitoon kiteytyivät kaikki työläisperheiden elämän keskeiset teemat autonomian ajan jälkipuoliskolla. Hyvässä työläiskodissa palkka riitti, asunto oli kunnollinen ja lapset terveitä ja hyvinhoidettuja, huonossa päinvastoin. Tämä asetti suuria vaatimuksia perheenäideille, joille muodostui kodinhoidosta suorastaan yhteiskunnallinen tehtävä. Taitamaton äiti myrkytti yhteiskunnan. Suomen Naisyhdistyksen ja sen paikallisosastojen kokouksessa vuonna 1898 maalattu kuva oppimattoman äidin kodista edusti hyvin sivistyneistön käsitystä työläisperheistä ja niiden ongelmista.

169

Kotitalous yhteiskunnan kulmakivenä

Kotitalouden määrittäminen ja rakentaminen on keskeinen osa 1900-luvun suomalaisen yhteiskunnan kehitystä. Kotitalous on käsitteenä kaksimerkityksinen. Se viittaa kotitaloustyöhön eli kodinhoitoon, mutta lisäksi se voidaan ymmärtää – ja on ymmärretty – taloudellisenä yksikkönä, jonka varaan koko yhteiskunta rakentuu. Kotitalouden kautta on monet ongelmallisiksi koetut ryhmät, kuten kaupunkien työväestö, pyritty kytkemään osaksi porvarillista yhteiskuntaa. Viime kädessä sen varaan on rakentunut niin sukupuolten kuin yhteiskuntaluokkienkin välinen suhde. Myös valtio on pyrkinyt säätelemään kotitaloutta ja sen kautta yhteiskunnallisia suhteita.

Ensimmäinen valtion elin, joka joutui eksplisiittisesti määrittelemään kotitalouden ja sen piiriin kuuluneet tehtävät, oli vuonna 1908

---

¹ ”Mitkä kohdat työväkeen kuuluvien naisten asemassa kaupungeissamme kaipaavat etusijassa parannusta? Neiti T. Lindroosin esittämä referaatti Suomen Naisyhdistyksen ja sen haaraosastojen kokouksessa tammikuussa 1898”. Koti ja yhteiskunta 2/1899.

toimintansa aloittanut naisten taloudenhoito-opetusta suunnitellut komitea. Komitean syntysanat lausuttiin vuoden 1907 valtiopäivillä, joilla naiset olivat ensimmäisen kerran mukana.² Tuolloin kuusi porvarillisten puolueiden naista ja 13 miestä ehdotti Hedvig Gebhardin johdolla talouskoulujen valtionavun kasvattamista ja tähän liittyen kyseisen komitean asettamista. Komitea nimesi naisten työt kodin piirissä 'kotitaloudenhoidoksi'.³ Sen sijaan käsitteellä 'kotitalous' viitattiin naisten huollettavana olevaan taloudenhoidon osaan, samaan kuin saksan sana Hauswirtschaft. Kotitalous oli kansantalouden osa, kotitaloudenhoito siihen kuuluvien tehtävien suorittamista.

Jo komitean asettamisesta käyty valtiopäiväkeskustelu paljasti, että kotitalouden kautta naisille luotiin selkeää, merkittävänä pidettyä toiminta-aluetta, joka keskittyi kotitalouteen, mutta ulottui sen kautta koko yhteiskuntaan. Eräs valtiopäivämies sanoi anomuksen kotitalouskoulutuksesta edustavan naisten valtiopäivätoiminnan parasta antia. Tuomalla eduskuntaan oman asiantuntemuksensa kotitalouden alalta naiset saattoivat parhaalla mahdollisella tavalla palvella yhteiskuntaa.

”Men uti folkets ekonomiska lif spelar produktionen såsom sådan endast en roll. Den förnuftigt anordnade konsumtionen är minst lika viktig, för att icke säga viktigare. – – För välståndets höjande är det lika viktigt att denna kunskap blir omfattande och verkliga tillfredsställande, hvilket man nu på intet sätt kan säga därom. Det är denna del utaf den konservativa nationalekonomin, som väsentligen ligger i kvinnans händer, och genom hvilken hon starkare än genom deltagande i den omedelbara produktionen kan befordra nationens välstånd.”⁴

Kansanedustuslaitoksessa sekä miehet että naiset lähtivät siitä, että naisten erityisenä tehtävänä oli edistää kotiin ja perheeseen liittyviä yhteiskunnallisia uudistuksia. Kotitalous oli naisten sektori yhteiskunnassa, mutta se ei rajautunut yksityiseen piiriin. Yksittäiset kotitaloudet olivat osa kansantaloutta. Suunnitelmat kotitalousalan ope-

2 Valtiopäivät v. 1907, pöytäkirjat II–III, asiakirjat V, liitteet VI; Naisten kotitaloudenhoito-opetuksen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö. Komiteamietintö 1915:5. Komitea aloitti 1908, julkaisi selonteon 1911 ja mietinnön 1915.

3 ”Kodin taloudenhoidosta kuuluvat naisten osalle tavallisesti seuraavat toimet: ruokataloudenhoito eli ruoanlaitto ja ruoka-aineiden säilyttäminen, sisätyöt eli huoneiden ynnä huone- ja tarvekalujen puhtaanapito ja järjestäminen, vaatteiden valmistaminen ja kunnossapito sekä niiden pesu ja silytys, kodin terveydenhoito, pienten lasten hoito ja kasvatusta sekä maalaisoloissa lisäksi kotieläinten, nimenomaan karjan ja pienten eläinten hoito, maitotaloudenhoito ja puutarhanhoito.” Komiteamietintö 1915:5, 1.

4 Valtiopäivät 1907. Pöytäkirjat II, 879.

tuksesta perustuivat ensisijaisesti siihen, että naiset tarvitsivat omis-
sa kodeissaan ruuanlaitto-, kodinhoito-, terveydenhoito-, lastenhoi-
to- ja kirjanpitoaitoja. Oppiaineena kotitalouden piti läpäistä kaikki
kouluasteet kansakoulusta alkaen. Yhteiskunnassa oli kotitalouteen
perustuvia ammatteja, joihin tarvittiin päteviä työntekijöitä. Nämä
ammattilaiset puolestaan tarvitsivat opettajia, joita oli koulutettava
korkeammissa oppilaitoksissa. Kotitaloussektori piti ulottaa yliopis-
toihin, koska kansainväliset kokemukset olivat osoittaneet, että ko-
titalouden järkiperäistämiseen tarvittiin tieteellistä tietoa.⁵ Koska ku-
lutus – ja sitä kautta kotitalous – nimettiin yhtä tärkeäksi kansanta-
loudelliseksi tekijäksi kuin tuotanto, tarvittiin kotitalousalan asian-
tuntemusta yhteiskunnallisen päätöksenteon kaikilla portailla.

Kotitalous sijoitti naiset perheen kautta osaksi koko kansan-
taloutta. 1910-luvun puolivälissä Laura ja Leo Harmaja ryhmitteli-
vät kansantalouden neljään pääryhmään: tuotantoon, vaihdantaan, ja-
kaantumiseen ja kulutukseen. Kulutuksella oli heidän tulkintansa mu-
kaan ratkaiseva merkitys: ilman kulutusta ei taloudellista toimintaa
tarvittaisi.⁶ Tämä kansantalouden osa-alue teki kotitaloudesta yhteis-
kunnallisesti merkittävän, tapahtuihan huomattava osa kulutuksesta
kodeissa. Harmajan pariskunta korosti, että tästä syystä oli tärkeää,
että kotitaloudenhoito oli järjestetty mahdollisimman tarkoituksen-
mukaisesti. Emäntien piti osata mahdollisimman vähin panoksin saada
aikaan paras mahdollinen tulos. ”Ja mitäpä siitä lopuksi voitetaan,
jos varsinainen tuotanto osataankin järjestää vaikka kuinka taloudel-
liseksi, mutta kulutukseen liittyvässä työssä ei kyetä taloudellista pe-
riaatetta noudattamaan.”⁷

Perheenemännän tehtävä nousi tätä kautta kansantaloudelliseksi
tehtäväksi. Harmajat esittivät oppikirjassaan kotitaloudelle ja koti-
talousopetukselle perustelun, joka hyväksyttiin yleisesti 1900-luvun
alussa. Heidän mielestään naisten ansiotyön yleistyminen oli aiheut-
tanut varsinkin kaupunkien työväestön kotitaloudenhoidon taantumi-
sen.⁸ Jälleen kerran naisten ansiotyö edusti perheitä rapauttavia voi-
mia, uhkaa perheille.

5 Valtiopäivät 1907. Pöytäkirjat II, 878–884, Pöytäkirjat III, 1633–1638; Komi-
teanmietintö 1915:5. Vrt. Strasser 1982, 213–219; Ollila 1993, 104–107; Le-
pistö 1994, 110.

6 Harmaja & Harmaja 1915, 101. Laura Harmaja (1881–1954) suoritti FK-tutkin-
non 1905 ja opiskeli myös ulkomailla. Hän opetti kansantaloustiedettä useissa
oppilaitoksissa. 1947–50 hän hoiti Helsingin yliopiston kodin taloustieteen pro-
fessuuria. Hänen puolisonsa oli professori Leo Harmaja (1880–1949).

7 Harmaja & Harmaja 1915, 105.

8 Harmaja & Harmaja 1915, 105–106.

Kotitaloudenhoidon opetuksellakin oli Harmajoiden mielestä suuri kansantaloudellinen merkitys. Kotitalouden tärkeimpiä tehtäviä oli säästäväisyyden edistäminen. Koska taloudellisen toiminnan tehtävänä oli jatkuva huolenpito tarpeiden tyydyttämisestä, se piti varmistaa taloudenpidolla, jossa kulutus oli pienempi kuin käytettävissä olevat tulot. Säästävät kotitaloudet olivat koko yhteiskunnan aineellisen toimeentulon ja henkisen viljelyn välttämätön edellytys. Tämä tarkoitti sitä, että naisten kansantaloudellinen päätehtävä oli säästäväinen kotitalouden hoito.⁹ Naisille annettu opetus kotitalouden hoidossa koitui eduksi kansantaloudelle.

Nämä 1910-luvun puolivälin kannanotot enteilivät sitä mittavaa uudistustyötä kotitalouden alalla, jota myöhemmin perusteltiin erityisesti kansalaissodan kokemuksiin vedoten. Kotitalous (huslig ekonomi) esiintyi ensimmäisen kerran Tietosanakirjassa omana hakusanana vuonna 1922. Tarkastaja Katri Soini määritteli kotitalouden käsitteeseen ”ammattinimityksenä kaikki naisen työalaan kodissa kuuluvat tehtävät maalla ja kaupungissa”. Täsmällisemmin sen osa-alueita olivat 1) kodin kannattavuus, 2) ruokatalous, 3) siistimis- ja puhdistustyöt, 4) lastenhoito, 5) käsityöt, 6) kasvitarhanhoito sekä 7) pienkarjanhoito.¹⁰ Soinin määritelmä, joka perustui vuoden 1915 komiteamietintöön, rajasi kotitalouden nimenomaan naisen työalaksi kodissa. Talousopetus määriteltiin tietopuoliseksi ja käytännölliseksi opetukseksi tehtävissä, jotka nainen suorittaa kodissa.

Historialliset tapahtumat olivat tuoneet kotitalousopetuksen tarpeelle perusteluja, joiden johdosta Soinin ei tarvinnut valitella työläisvaimojen taantunutta taloudenpitoa. Hän totesi sotavuosien ahdinkotilan antaneen kotitalousopetuksen kehitykselle voimakkaan sysäyksen.¹¹ Sota-ajan elintarvikepula oli nostanut perheenemäntien säästäväisyyden kunniaan.

1920-luku tunnetaan kotitalousideologian vuosikymmenenä, mutta monet ajatukset olivat idullaan jo autonomian aikana. Laura Harmaja kirjoitti 1920-luvulla ahkerasti kotitalouskysymyksestä. Vuonna 1925 ilmentynyt ”Kotitalous nykyajan yhteiskunnassa” perustui luen-

9 Harmaja & Harmaja 1915, 106–108; Harmajoiden esittämä perustelu myös Brander 1917. Naisten kotitalousopetuksen – ja sitä kautta säästäväisyyden opettamisen – kansantaloudellista merkitystä korosti myös ranskalainen taloustieteilijä Charles Gide, jonka mittavan teoksen uudistettu laitos julkaistiin suomeksi vuonna 1919. Gide 1919, 829.

10 Soini 1922 (Kotitalous). Katri Soini (1891–1960), (myöh. Laine) oli alunperin kotitalousopettaja, josta tuli yksi Suomen ensimmäisiä kotitalouden tutkijoita. 1918–21 hän oli maataloushallituksen kotitaloustarkastaja. 1920- ja 1930-luvuilla useita julkaisuja kotitalouden ja käsityöopetuksen alalta.

11 Soini 1922 (Kotitalousopetus).

toihin, joita hän oli pitänyt tuleville kotitalousopettajille Kasvatusopillisessa Talouskoulussa. Hän kiteytti kirjaan kotitaloutta koskevia ajatuksiaan, joita oli kehitellyt luennoissaan ja miehensä kanssa julkaisemissaan kansantaloustieteen oppikirjoissa.¹² Laura Harmajan käsitykset kotitalouden yhteiskunnallisesta merkityksestä eivät syntyneet 1920-luvulla, vaikka valtaosa niistä sai silloin laajempaa julkisuutta.

Edellä esitetyistä varauksista huolimatta 1920-lukua voidaan oikeutetusti pitää kotitalousideologian läpimurron aikana, koska silloin tehtiin monia kotitaloutta vahvistavia ratkaisuja. Yksi suurimmista oli valtionapujärjestelmän vakiinnuttaminen, jonka ansiosta kotitalousalan koulutus ja valistus laajentuivat merkittäväällä tavalla.¹³ Läpimurtoa edelsi kuitenkin pitkä pohjustustyö, jossa kotitalous alettiin ymmärtää porvarillisen yhteiskunnan kulmakiveksi. Tampereella kysymys oli ollut esillä 1880-luvulta lähtien.

Perheenemäntien koulutus

Teollistuminen sai sivistyneistön kiinnittämään huomiota kaupunkityöväestön kotitalouksiin, joiden puutteellinen hoito näytti yhteiskunnalliselta uhkatekijältä. Sivistyneistön järjestöt ottivat tehtäväkseen opettaa työläisperheiden äideille oikeaa kodinhoitoa, minkä avulla työväestön uskottiin integroituvan osaksi porvarillista yhteiskuntaa. Tampereen Työväenyhdistyksen herrat huolestuivat 1880-luvun lopulla työläisnaisten taloudenpidosta. Yhdistyksen piirissä syntyi aloite talouskoulun perustamisesta työväestön naisille. Aloitteen teki työnjohtaja Fredrik Lundelin, joka nimitti työläisperheitä epätaloudelliseksi. Perheenäidit tuhlasivat vähii varoja silkkaa taitamattomuuttaan, mikä Lundelinin mielestä aiheutti työläiskodeissa vallinneen puutteen. Yhdistys uskoi parantavansa työväestön naisten henkistä ja aineellista tilaa järjestämällä heille kotitalouskoulutusta. Se asetti talouskoulun perustamista varten komitean, joka toisti käsityksen työläisnaisten taitamattomuudesta ja sen aiheuttamasta perheiden kurjuudesta.¹⁴ Tämän ajatuksen mukaan työläisperheiden äidit pitivät käsissään avaimia koko työväenluokan hyvinvointiin.

12 Kirjat "Kotitalous nykyajan yhteiskunnassa" 1925, "Perheenemännän taloudellinen tehtävä" 1928, "Kotitalous kansantalouden osana" 1946 sekä etenkin 1920-luvulla lukuisia artikkeleita kotitaloudesta ja kulutuspolitiikasta. "Kansantaloustieteen oppikirja" ilmestyi 1914 ja "Kansantalouden pääpiirteet" 1915.

13 Sulkunen 1989, 82–88; Lähteenmäki 1990a, 150–157; Kaarninen & Markkola 1994, 131–132.

14 TTY:n johtokunta 28.12.1888, kuukausikokous 20.1.1889 ja 22.2.1891. TTY:n arkisto Ca:1. TKA; Kysymys talouskoulusta naisille. Kansalainen 3/1889 (Tampereen Sanomat 6.3.1889).

Työväenyhdistyksen sivistyneistöjäsenten käsityksen mukaan puutteellisten työläiskotien kohentaminen vaati ammattitaitoa perheenemänniltä. Talouskoulun alempi jakso suunniteltiin työläiskotien tarpeita silmällä pitäen. Kolmen kuukauden kurssilla oli tarkoitus opettaa yksinkertaisia kodinhoitotaitoja: ruuan valmistusta, leipomista, pesemistä, silitystä, ompelemista ja sukan kutomista. Tampereen Sanomat kritisoi opetusohjelmaa kirjanpito-opetuksen puutteesta. Lehden mukaan työkansaa olisi pitänyt opettaa säästäväisyyteen yksinkertaisen talouskirjan avulla, johon olisi merkitty tulot ja menot. Ajatus naisesta kodin kukkaronnyörien valtiattarena meni läpi koulutuksen suunnittelussa. Kun Tampereen talouskoulu vuonna 1892 avattiin, sen ohjelmaan kuului ruuanlaiton ja kodinhoidon ohella myös kirjanpitoa.¹⁵ Säästäväisyyden korostus kuvastaa tapaa, jolla tamperelainen sivistyneistö hahmotti kotitalouden merkityksen. Se kuului toimeentulokysymykseen. Hyvä taloudenpito ja kunnon perheenemännät nähtiin keinona integroida kaupunkityöväestö yhteiskuntaan.

Wrightiläisen työväenliikkeen piirissä työläisnaisten ansiotyö ja kodinhoito liitettiin yleisemminkin toisiinsa. Vuoden 1891 edustajakokouksessa Suomen Naisyhdistyksen aktivisti Alexandra Gripenberg lähestyi työväestön naisten asemaa kodinhoidon ja naisten ammattitaidon suhteen kautta.¹⁶ Hän arvioi, että monet työläisnaiset joutuivat lyömään laimin kotejaan, mikä johtui naisten ammattikoulutuksen puutteesta. Kun naiset eivät ammattitaidon avulla päässeet parempituloisiin töihin, he tekivät jopa 16-tuntisia työpäiviä saavuttaakseen edes tyydyttävän ansiotason. Gripenberg kysyi, eikö olisi kodin kannalta parempi, että naiset saisivat vapaammin valita ammatinsa. Hänen alustuksensa perustui uskoon naisten koulutuksen siunauksellisuudesta myös työläisperheille. Ammattitaitoiset työläisnaiset saisivat riittävät ansiotulot lyhyemmänkin työpäivän aikana, jolloin heillä jäisi enemmän aikaa kodille ja perheelle.

Perheenemäntäkoulutuksen piti olla osa jokaisen suomalaisen työläisnaisen perussivistystä. Varsinkin sivistyneistönaiset pitivät kotitalousopetuksen saamista kansakouluihin ensiarvoisen tärkeänä. Vuonna 1906 Iida Yrjö-Koskinen piti Tampereen kasvatusopillisesa yhdistyksessä esitelmän koulujen kotitalousopetuksesta.¹⁷ Hän ko-

15 Kysymys talouskoulusta naisille. Kansalainen 3/1889 (Tampereen Sanomat 6.3.1889); Lepistö 1990, 40–48. Vaikka työväenyhdistys teki aloitteen, se ei enää ollut mukana koulua perustamassa eikä yksityinen oppilaitos tavoittanut työväestön laajoja rivejä alkuvaiheen suunnitelmista huolimatta.

16 Handlingar 1891, 52–63. Alexandra Gripenbergistä ks. Tuulio 1959.

17 Tampereen kasvatusopillinen yhdistys 10.4.1906. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

rostit kodin talouden tarkoituksenmukaista järjestämistä ja hoitoa, mutta valitti koulutöiden runsauden estävän koteja pitämästä huolta lasten taloudellisesta kehitymisestä. Hän moitti koulun vieraannuttavan lapset kotiaskareista ja antavan työväestön lapsille tarpeetonta teoreettista tietoa. Tarpeellisia taitoja koulut eivät opettaneet. Hänen mielestään työläisperheiden lasten tarvitsemia taitoja olisivat olleet yksinkertainen ruuanvalmistus, kodin puhtaana pitäminen ja terveydenhoito. Vastaavia vaatimuksia kansakoulun kehittämisestä käytännölliseen suuntaan esitettiin muuallakin.¹⁸ Iida Yrjö-Koskisen mielestä kotitaloutta olisi opetettava myös pojille, jotka siten oppisivat olemaan halveksimatta naisten töitä, mutta kehittyneempää taloudenhoitoa hän ehdotti vain tytöille, ”joiden osalle kodin talouden päätehtävä kuitenkin tulee”.

Kasvatusopillinen yhdistys piti rouva Yrjö-Koskisen aihetta tärkeänä. Kysymyksen merkitystä painotti myös, että opettaja Sippola ja tarkastaja Pelkonen olivat parhaillaan ulkomailla tutustumassa kotitalousopetukseen. Yhdistyksessä käytiin periaatteellista keskustelua, oliko kotitalouden opetusta ylipäättään saatava kouluihin oppiaineeksi. Opettajienkin kokemukset puhuivat kotitalouden opetuksen tarpeellisuudesta, mutta ehdotus jäi vielä tässä vaiheessa pelkän keskustelun asteelle.¹⁹

Myöhemmin Iida Yrjö-Koskinen tähdensi, että juuri työläisäidit tarvitsivat kodinhoidon opetusta. Hän piti koulun antamaa opetusta ainoana keinona tavoittaa kaikki kansalaispiirit. Tapansa mukaan hän korosti naisten merkitystä kodille. Paitsi että miesten ansiotulot kulivat naisten käsien kautta kotien hoitoon, ruokaan ja vaatteisiin, riippui kotien viihtyisyys emännän taidoista. Asunto, ruoka, vaatetus ja perheenjäsenten terveys oli perheenäitien käsissä. Äidit vastasivat perheenjäsenten fyysisen hyvinvoinnin lisäksi myös henkisestä huollosta.²⁰

Iida Yrjö-Koskinen kuvaili, että vähävaraisissa kaupunkilaiskodeissa asuttiin ahtaasti ja syötiin huonosti, minkä lisäksi sekä lapset että äidit joutuivat hankkimaan ansiotuloja. Vaimot joutuivat myös tais-

18 Tampereen kasvatusopillinen yhdistys 10.4.1906. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA; Kaarninen & Markkola 1994, 128.

19 Tampereen kasvatusopillinen yhdistys 8.5.1906. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

20 ”Tarvitaanko kaikissa piireissä taloudenhoito-opetusta”. TNY 20.2.1912. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; Yrjö-Koskinen, Tarvitaanko meidän maassamme kotitalousopetusta? Komiteamietintö 1915:5. Liite 1, 311–328. V. 1914 naisyhdistys ehdotti Tampereen esikaupunkien kansakoulujen opetusohjelmaan sekä keitonopetusta että talousopetusta. TNY 22.1.1914.

Pellavatehtaalaisen tytär Ida Granberg on kuvattu Juhannuskylä 33:n pihassa 1900-luvun alussa, jolloin kaivo alkoi olla työväenasuntojenkin pihassa harvinaisempi kuin vesijohto. Vuonna

1909 oli 40 prosenttia työväestön keittiöistä varustettu vesijohdolla. Suurimmassa osassa työväenasuntoja vesijohto oli ainakin pihassa. (Valok. E. A. Bergius. Tampereen museot)

telemaan kapakoita vastaan. Vapaaherrattaren analyysi työläiskodeista oli lohduton: ne olivat likaisia ja epäterveellisiä, siveellisessä mielessä ne olivat menettäneet kodin merkityksen, niistä oli tullut vain kortteeripaikkoja. Yrjö-Koskinen uskoi, että tähän kurjuuteen voitiin vaikuttaa taloudenhoito-opetuksella.²¹ Hän korosti taloudenhoidon suhdetta ansiotyöhön: ravitseva, terveellinen ruoka ja siisti koti olivat hänen mielestään työkyvyn säilyttämisen pääehtoja. Kotitalouskoulutuksen edistäjät olivat vakuuttuneita siitä, että yhteistä hyvää voitiin tehokkaimmin edistää kouluttamalla työläisnaisista hyviä perheenemäntiä.

Siisteys ja säästäväisyys

Tampereen Naisyhdistyksen toiminta kotitalouden edistämiseksi alkoi vuonna 1894, jolloin yhdistys järjesti työläisnaisille luentosarjan siisteydestä, säästäväisyydestä, lasten kasvatuksesta, raittiudesta ja ruuanvalmistuksesta.²² Suosituiksi muodostuneita luentoja jatkettiin seuraavina vuosina. Niissä oli idullaan naisyhdistyksen kotitalouslinja, jonka pääsuunnittelija oli vapaaherratar Iida Yrjö-Koskinen. Hän muodosti sillan paikallisen toiminnan ja valtakunnallisten hankkeiden välillä välittäen tamperelaisten kokemuksia muille valtiopäivillä ja komiteoissa.²³ Samalla hän toi uusia ajatuksia Tampereelle, jossa saattoi edustamansa yhdistyksen kautta soveltaa niitä käytäntöön. Sivistyneistönaisten kotitalousajattelu henkilöityi Iida Yrjö-Koskiseen siinä määrin, että hänestä käytettiin myöhemmin ”kotitalousopetuksen kunniavanhus”-nimitystä.²⁴

Tamperelaiset painottivat toiminnassaan käytännön työtä – kursseja, luentoja ja koulutusta työläisnaisille. Vuonna 1899 naisyhdis-

21 Komiteanmietintö 1915:5, 318–319.

22 TNY 14.2.1894, 21.2.1894, 16.3.1894, TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; ”Tampereen Naisyhdistyksen 10-vuotisesta toiminnasta”. Koti ja yhteiskunta 1/1901.

23 Hän oli kansanedustaja 1909–1919, naisten taloudenhoito-opetuskomitean jäsen 1908–15, kotitalouskomitean pj. 1923 ja avioliittolainsäädäntökomitean jäsen 1920-luvun lopulla.

24 Lähteenoja 1938, 132.

tys laajensi alkeiskurssejaan, joiden ohjelmaan kuului luku- ja kirjoitusopetuksen ohella lyhyitä esitelmiä, joissa työläisnaisia valmennettiin perheenäideiksi. Kevätlukukaudella 1903 Iida Yrjö-Koskinen opetti muun muassa pikkulasten hoitoa ja syyslukukaudella talouskoulun opettaja Dagmar Peltonen piti ”jotakin talouden alaa” valaisevia esitelmiä.²⁵

Samaan aikaan naisyhdistys kiinnitti huomiota työläiskotien puutteellisuutta pitämäänsä siisteysteen. Se päätti kirjoittaa asiasta sanomalehtiin ja järjestää luentoja. Syntyi ajatus erityisestä kodinhoitokilpailusta, jonka järjestämiseen päätettiin hakea kaupunginvaltuustolta varoja. Kilpailussa olisi palkittu vaimoja, jotka sitoutuivat pitämään kotinsa puhtaina yhden vuoden ajan. Tuomareina olisivat toimineet naisyhdistyksen jäsenet. Vielä vuonna 1899 kilpailua ei saatu aikaiseksi; yhdistyksen vuosikertomuksessa ainoastaan arveltiin, että se lisäisi puhtautta ja ”vaikuttaisi sen kautta hyödyllisesti terveydenhoidollisissakin suhteissa köyhiin koteihin”.²⁶ Kodinhoidon edistäminen ei kuitenkaan poistunut yhdistyksen ohjelmasta. Vuonna 1900 se järjesti Messukylässä ja Pirkkalassa ”Kodin päivät”, joka oli Suomen Naisyhdistyksen uusi, vuonna 1896 aloittama työmuoto. Kodin päivät oli suunnattu kansan naisille ja niiden ohjelmaan kuului esitelmiä kodista ja sen hoidosta.²⁷ Vuosisadan vaihteessa naisyhdistys pyrki monin tavoin edistämään työläisnaisten kodinhoitotaitoja.

Säästäväisyys ja siisteys olivat yhdistyksen kotitalousohjelman ydinkohtia. Kotitalouden merkitys ja sitä kautta naisten kotona tekemä työ nousivat huomattavaan asemaan. Myöhemmin Laura Harmaja lausui julki periaatteen, jota Tampereen Naisyhdistys noudatti 1890-luvulta lähtien: ”Jos kotitaloutta hoidetaan hyvin, tullaan toimeen vähemmillä varoilla ja saadaan kuitenkin elämäntarpeet paremmin ja tarkoituksenmukaisemmin tyydytetyiksi”.²⁸ Perheiden kulutuksen järjestämisellä nähtiin olevan yhteiskunnallista merkitystä.

Naisyhdistys edisti säästäväisyyttä luentojen ja havainto-opetuksen avulla. Säästökohteita oli lukuisia, kuten pitkä ja puita kuluttava ruuanvalmistusaika. Iida Yrjö-Koskisella oli ratkaisu tähän ongel-

---

25 TNY 30.9.1899, 27.10.1899; TNY:n vuosikokous 27.2.1904. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

26 TNY 13.4.1899; TNY:n vuosikokous 20.2.1900. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

27 TNY 24.4.1900. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; ”Tampereen Naisyhdistyksen 10-vuotisesta toiminnasta”. Koti ja yhteiskunta 1/1901; Kodin päivistä Tuulio 1959, 232–238 ja Koti ja yhteiskunta 5–6/1899.

28 Harmaja 1927, 15, 27.

maan: heinissä keittäminen.²⁹ Hänen ehdotuksestaan yhdistys järjesti ensisijaisesti työläisnaisille tarkoitettuja keittönäytöksiä kaupungin lisäksi myös Pispalassa ja Järvensivulla. Opetus herätti siinä määrin kiinnostusta, että sitä tilattiin myös naapurikuntiin. Naisyhdistyksen rouvien mielestä vähävaraiset perheenemännät saattoivat säästää kalliita polttopuita kypsentämällä ruokansa heinälaatikossa.

Säästäväisyydellä ja kotitalouden kirjanpidolla oli myös toinen laajakantoinen merkitys. Iida Yrjö-Koskinen piti niitä erinomaisena keinona perheenemäntien aseman kohottamiseen. Tilinpidon avulla vaimo pystyi osoittamaan miehelleen tekevänsä työtä yhteisen kodin hyväksi.³⁰ Tällä tavoin naisten kotitaloustyön kansantaloudellinen merkitys voitiin osoittaa penni penniltä samalla kun tarkka talouskirjanpito karsi turhat menot.

1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä naisyhdistyksen toimintaan tulivat mukaan ruuanlaiton ja puutarhanhoidon opetus, ompelukurssit ja kananhoidon edistäminen. Naisyhdistys aloitti uuden toimintamuodon kesällä 1905, jolloin se palkkasi esikaupunkoja varten puutarhanhoidon neuvojan antamaan viljelyohjeita ja myymään edullisia siemeniä ja taimia halukkailla kasvimaan hoitajille. Tavoitteena oli auttaa vähävaraisia koteja saamaan sivutuloja viljelyksistään. Puutarhaneuvoja työskenteli viikon Pispalassa ja viikon Järvensivulla opastaen palstaviljelmien haltijoita.³¹ Puutarhanhoidon opetus jäi naisyhdistyksen ohjelmaan jokakesäiseksi toimintamuodoksi. Ensimmäiset ompelukurssit yhdistys piti vuodenvaihteessa 1906–07. Kurssin osanottajat olivat pääasiassa perheenäitejä, jotka valmistivat vaatteita omille perheenjäsenilleen. Nämäkin kurssit jäivät yhdistyksen ohjelmaan. Iida Yrjö-Koskinen propagoi myös kananhoitoa, jota hän piti hyvänä lisätulojen lähteenä köyhille perheenemännille.³²

Tampereen Naisyhdistyksen moninaiset harrastukset kotitalouden alalla kiteytyivät 1910-luvulla, jolloin yhdistys alkoi saada valtionapua kotitalousopetuksen järjestämiseen. Aiemmat suunnitelmat kodinhoitokilpailuista tulivat nyt ajankohtaisiksi, samoin kotitalousopetuksen vakiinnuttaminen. Naisyhdistys kaavaili luentoja ”kodin toi-

29 TNY 16.4.1902; TNY 2.12.1903; TNY 19.9.1905; TNY 10.12.1910. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos. Heinissä keittäminen tarkoittaa ruuan hauduttamista kypsäksi heinillä vuoratussa, kannellisessa puulaatikossa. Ruokaa keitettiin ensin vähän aikaa hellalla ja siirrettiin sitten nopeasti heinälaatikkoon hautumaan.

30 TNY 9.4.1912. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

31 TNY 30.3.1905, 18.5.1905 ja TNY:n vuosikokous 20.2.1906. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; ”... jotta niiden pikkukoteihin asukkaat saisivat maukasta liisää pöytänsä sekä rahaa marjoista.” TNY 10.12.1910.

32 TNY 22.1.1907; TNY 28.9.1909. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

mia koskeneista asioista”, joihin kuuluivat muun muassa kodin terveydenhoito, lastenhoito, raittiusasia, ruuan valmistus, kodin siisteys, tuberkuloosi sekä siveellisyyden merkitys. Ruuanlaitosta haluttiin luentojen lisäksi antaa havainto-opetusta.³³ Tehdaskaupungin tyttäret eivät naisyhdistyksen mielestä saaneet kotoaan riittäviä tietoja ja taitoja kodinhoidossa vaan heistä tuli taitamattomia perheenemäntiä. Kodinhoitotaidot olivat työläisnaisen yhteiskuntakelpoisuuden mitta: taitava ja ymmärtävä perheenemäntä oli muun muassa oivalinen ase taistelussa lapsikuolleisuutta vastaan.

Syksyllä 1911 Tampereen Naisyhdistys aloitti säännölliset ruuanlaittokurssit, joiden opettajina toimivat Tampereen Talouskoulun opettajat. Kurssit olivat keittonäytöksiä, oppilaat eivät kauhanvarteen päässeet. Kaikki halukkaat eivät olisi voineetkaan kokeilla taitojaan, koska osanottajia oli ensimmäisellä kerralla yli 200 ja myöhemminkin lähes yhtä paljon. Seuraavana talvena kosken itäpuolisten keitokurssien osanottajamäärä rajoitettiin kerralla 80:een ja kurssin pituus yhteen kuukauteen, jonka jälkeen aloitettiin uusi kurssi. Talvella 1913 talouskoulun opettajat ehdottivat, että keittonäytösten sijasta annettaisiin kurssilaisten itse harjoitella keittämistä.³⁴ Naisyhdistys piti kuitenkin entistä tapaa sopivampana, koska se ei halunnut rajoittaa osanottajien lukumäärää. Keittonäytösten suosio paljasti, että naisyhdistys oli löytänyt myös työläisnaisten arvostaman toimintamuodon.

Keväällä 1912 aloitti työnsä naisyhdistyksen palkkaama kotineuvoja Edla Tamminen, joka opasti työläisperheiden äitejä kananhoidossa ja puutarhanhoidossa. Syksyisin hän opetti puutarhatuotteiden säilömistä ja ruuanvalmistusta.³⁵ Ensimmäisen satokauden päätteeksi neuvoja järjesti Pispalassa puutarhanäyttelyn, jossa perheenemännät esittelivät kasvimaansa satoa. Rehtori Kaarlo Länkelä ihasteli näyttelyä Aamulehdessä:

”Suorastaan ihmettelyä herätti tieto, että monenkin pikku tarhan hoitajana oli työmiehen perheen emäntä, jolle tätä tointa paitsi kuului monen lapsen ja lisäksi sikalan ja kanalan hoito. Tästäpä näkyy kuinka on aikaa, kun vain on halua ja kykyä tällaiseen pikku viljelyyn.”³⁶

33 TNY 10.12.1910. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

34 TNY 14.10.1911, 5.12.1911, 16.10.1912; TNY 20.1.1913. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

35 TNY 24.10.1911, 5.12.1911 ja 9.4.1912. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

36 TNY 16.10.1912, lehtileike ptk:n liitteenä. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos. Kaarlo Länkelä oli myös talouskoulun taustahahmoja. Tampereen Puutarhaseuran puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja vuosina 1900–1908 ja 1912–1926. Sinisalo 1946, 155.

Näyttelyssä Iida Yrjö-Koskinen uudisti toivomuksensa kodin- ja lastenhoitokilpailun järjestämisestä väittäen, että kodeissa tapahtuvaan 'ihmisrodun jalostamiseen' ei haluttu uhrata varoja, vaikka eläinten jalostukseen käytettiin suuria summia. Hän laski perheenemäntien olevan suurin ammattikunta, jolla oli käsissään kaikkien ihmisten henki ja terveys. Taistelu sairauksia vastaan oli tehotonta, ellei sitä saatu siirrettyä hyvin hoidettujen kotien piiriin. Yrjö-Koskinen toivoi kodinhoidon nostamista sellaiselle tasolle, että kodit voisivat menestyksellä kilpailla myös kapakoiden kanssa. Hän ilmoitti kuitenkin uskovansa, että ihmiset oppisivat arvostamaan kodinhoitoa ja piti puutarhanäyttelyä osoituksena siitä.³⁷ Tässäkin Iida Yrjö-Koskinen pyrki osoittamaan kodinhoidon yhteiskunnallisesti merkittävänä työnä, joka ansaitsi tunnustusta.

Tampereen Naisyhdistys oli löytänyt oman tapansa tehdä työtä naisasian hyväksi. 1910-luku muodostui kodin vuosikymmeneksi; toiminnan painopiste oli työläiskodeissa. Syksyllä 1912 yhdistykseen liittyi Pispalassa perustettu "Yhdistys Kotien hyväksi". Keväällä 1914 yhdistys järjesti Kotikasvatusyhdistyksen kanssa Kodin päivät Tampereen esikaupungeissa. Seuraavana keväänä kotineuvojalle palkattiin apulaiseksi puutarhaneuvoja. Yhdistystoiminta kulki 'entisiä la-tujaan', keittonäytöksiä järjestettiin viikottain ja muitakin kursseja ja luentoja pidettiin säännöllisesti. Esikaupungeissa asetettiin vuosittain puutarhatuotteita näytteille. Kodinhoitokilpailuja järjestettiin useam-paana vuonna.³⁸ Tampereen Naisyhdistys oli päätenyt käsitykseen, että paras tapa muuttaa yhteiskuntaa oli työläisäitien kodinhoitotaitojen kohentaminen.

Työläiskotien auttamisen taustalla oli enemmän kuin pelkkä hyväntekeväisyyden harrastus. Työläiskotien auttaminen liittyi tapaan, jolla keskiluokkaiset naiset hahmottivat kansakunnan olemassaolon kysymykset ja yhteiskuntajärjestyksen ehdot.³⁹ Työläisnaiset piti sitoa koteihinsa, joissa he kasvattivat "Suomen vähäistä kansaa" ja varmistivat, että yhteiskunnallinen levottomuus ei pääsisi leviämään alempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa.

37 TNY 16.10.1912. Iida Yrjö-Koskinen puhe esikaupunkien kasvitarhanäyttelyn avajaisissa Pispalassa 22.9.1912. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; Tampereen köyhäinhoidon esimies Torsten Lindberg ehdotti 1912, että köyhäinhoidopiirit jakaisivat palkkioita avunsaajille, jotka vuoden kuluessa hoitivat parhaiten taloutaan ja kotinsa siisteyttä. Tampereen kaupungin köyhäinhoito v. 1912, 5–6; Kilpailuja suositteli myös naisten kotitaloudenhoito-opetusta valmistellut komitea. Kom.miet. 1915:5, 135.

38 TNY 18.11.1912; TNY 14.2.1914; TNY 26.5.1914; TNY 13.4.1915; TNY:n 25-vuotishistoriikki v. 1915; TNY 23.2.1917. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

39 Vrt. Sulkunen 1987, 167.

Tamperelaisnaisten kotitalousharrastus herätti myönteistä huomiota kaupungin ulkopuolella. Vuonna 1913 Iida Yrjö-Koskinen sai alustaa Suomen köyhäinhoitokongressissa kodinhoito-opetuksesta köyhyyden ehkäisijänä. Alustus synnytti vilkkaan keskustelun.⁴⁰ Kodinhoitotaidot aseena puutetta vastaan ei ollut pelkästään tamperelainen ajatus. Vuonna 1914 ehdotettiin työttömyyden hoitoon naisille suunnattuja kotitalouskursseja, joilla työläisnaiset voisivat opetella laittamaan ruokaa itselleen ja perheelleen. Tällä tavoin autettaisiin puutteessa olleiden perheiden lisäksi myös tulevaisuuden työläiskoteja.⁴¹

Toiminta kotitaloudenhoidon edistämiseksi ei ollut vierasta helsinkiläiselle pääyhdistyksellekään. Sen aloitteesta perustettiin Helsingin Kasvatusopillinen Talouskoulu, joka koulutti kotitalousopettajia. Yhdistys ryhtyi vuodesta 1896 lähtien järjestämään kiertäviä ruuanlaittokursseja maaseudulla ja vuonna 1900 alkoi vastaava toiminta puutarhanhoidon alalla. Vuonna 1904 Suomen Naisyhdistyksellä oli palveluksessaan neljä kiertävää puutarhaneuvojaa, vuonna 1913 heidän määränsä oli noussut seitsemään. Myös ruuanlaittokursseja järjestettiin edelleen.⁴² Varhainen naisasialiike piti kotitaloutta ja perhettä tärkeänä naisten toimintapiirinä, ei suinkaan naisten vapautumisen esteenä, vaikka se pyrkiin ulottamaan naisten toiminnan yhteiskunnan kaikille aloille.⁴³ Kansannaisten valistaminen ja kotitalouden 'kohottaminen' – toisin sanoen työläisperheiden vahvistaminen – ymmärrettiin naisasianaisten keskuudessa tärkeäksi osaksi naisasiatyötä, Tampereella jopa tärkeimmäksi osaksi.

Kotitaloustaitojen merkitystä korostettiin monessa yhteydessä. Taitava perheenmääntä teki jopa palkankorotusvaatimukset aiheottomiksi. Naisammattientarkastaja Vera Hjelt esitti perheiden toimeentuloa kohennettavaksi ”keskinäisavun luontoisin” keinoin, jotka olivat sopusoinnussa aikakauden ”yhteiskunnallisen edistys suunnan kanssa”.⁴⁴ Hänen ohjelmansa työläisperheiden elintason nostamiseksi perustui seuraaviin keinoihin:

”1) että edistetään eräiden tavallisiksi tulleiden kalliimpien ravintoaineiden vaihtamista toisiin, jotka ovat halvempia, mutta yhtä ravitsevia ja maukkaita;

40 ”Maamme ensimmäinen yleinen köyhäinhoitokongressi”. Köyhäinhoitolehti 6/1913; Yrjö-Koskinen esitelmästä keskusteltiin etukäteen Tampereen naisyhdistyksen kokouksessa 16.12.1912. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

41 Jenny af Forselles, ”Kovien aikojen kohdatessa”. Köyhäinhoitolehti 21/1914.

42 Käkikoski, Hilda, ”Mietteitä kodista ja naisesta”. Koti ja yhteiskunta 7–8/1899; Harmaja 1934, 144–145; Tuulio 1959, 173–174; Laine 1931, 54–62, 69–71.

43 Vrt. Jallinoja 1983, 57–69; Sulkunen 1991, 93.

44 Hjelt 1912, 83.

- 2) että vähävaraistenkin taloudessa tulisi enemmän asiantuntemusta käytetyksi ostoksien tekemisessä ja ruoan valmistuksessa; sekä
3) että suuremman ostokyvyn siirtäminen mainitun talouden alalle tehdään mahdolliseksi ruokatavaroita y.m. paljottain ostamalla.”⁴⁵

Hjelt sälytti vastuun elintasosta työläisperheiden emännille. Työläisperheiden toimeentuloa edesauttoivat äidit, jotka osasivat käyttää halvempia elintarvikkeita. Perheenemäntien opettaminen ei yksin riittänyt kohentamaan perheiden asemaa, siihen tarvittiin myös yhteistoimintaa, joka voisi helpottaa vähävaraisten ruokaostoksia. Keskuskeittiö- ja kansanruokala-ajatusta Hjelt kannatti sillä edellytyksellä, että niistä voisi noutaa ruokaa koteihin ja työpaikoille.⁴⁶ Hjelt huomasi työläisperheitä tutkiessaan, että työläisperheiden palkat olivat riittämättömät, mutta ei tarjonnut reseptiksi parempia palkkoja vaan säästäväisempää taloudenpitoa. Hän edusti tässä suhteessa hyvin sivistyneistönaisten ajattelutapaa.

Kotitalousvalistuksella sivistyneistö tarjosi työläisnaisille porvarillisen asumisen ja perhe-elämän mallia, kuitenkin niin, että ero työläisten ja keskiluokan välillä säilyi. Niukkuus oli työläisperheen hyve. Naisten kautta pyrittiin kasvattamaan koko työväestöä muokkaamalla heistä kunnan kansalaisia, jotka asuivat viihtyisissä 'pikku kodeissaan' ja huolehtivat perheestään. Kotitalouksien oli hoidettava osansa, jotta työväestö ei rasittaisi työttömyydellä tai sairaudella yhteiskunnan talouden muita lohkoja.

183

Hienot rouvat työläiskodeissa

Käsitykset kotitalouden ja kodinhoidon merkityksestä kasvattivat kuilua sivistyneistönaisten ja järjestäytyneen työväestön naisten välillä. Siinä missä sivistyneistö halusi valistaa työläisnaisia kodinhoidossa ja auttaa sitä kautta työläisperheitä saavuttamaan paremmat elinolot, vaati työväenliike parempia palkkoja ja elinoloja työläisperheille, jotta niissä olisi myös kodinhoidon taso voinut nousta. Työläisnaiset korostivat työläisperheiden oikeutta kunnolliseen kotiin ja kotitalouteen. Työläisnaisliitto ei pitänyt kotitaloutta ja hyvää kodinhoidtoa välineenä paremman elintason saavuttamiseksi vaan ne olivat päämääriä, jotka voitiin saavuttaa ainoastaan parempien toimeentuloehtojen kautta. Työläisperheiden äidit voisivat työväenliikkeen kannan mukaan hoitaa kotinsa paremmin vasta kun työläisten palkat riittäi-

45 Hjelt 1912, 83.

46 Hjelt 1912, 84.

sivät kunnolliseen asuntoon, ruokaan ja vaatteisiin. Naisten työsuojelunkin perusteena käytettiin kodinhoidon edellytysten turvaamista. Kummankin naisryhmän välitön tavoite oli sama – kunnollinen työläiskoti – mutta käsitys työläiskodin luomisen edellytyksistä poikesi toisistaan.

Näkemyseron osoitti selvästi Työläisnainen-lehden kirjoittaja, joka kuvasi Lappeenrannan työväenyhdistyksen naisosaston keskustelutalaisuutta vuonna 1912. Hän kertoi, että alustaja oli syyttänyt työläisnaisia kotien epäsiisteydestä ja vaatinut heitä keskittymään ensisijaisesti kotinsa ja itsensä hoitamiseen ja vasta sitten politiikkaan. Kirjoittajan mielestä työläisillä ei vallitsevassa yhteiskuntajärjestelmässä ollut mahdollisuutta onnelliseen kotiin ja perhe-elämään, koska äitienkin oli käytävä töissä. Alustajan kuvailema siisti ja miellyttävä koti pysyi kirjoittajan mukaan saavuttamattomana ihanteena elleivät työläiset järjestäytyneet. Hän päätteli, että alustaja ei tuntenut sosiaalidemokraattisia periaatteita. Ainoastaan liittymällä yhteen työläismiehet ja -naiset voisivat muuttaa olosuhteet kaikille ihmisarvoisiksi.⁴⁷

Sama kohtalo oli naisammattientarkastaja Vera Hjeltin ehdotuksella eväruokakursseista, joita hän perusteli sillä, että työläiset söivät ruokatunneilla epäterveellisiä eväitä. Järjestäytyneet työläisnaiset vastasivat, että ainoastaan parempi palkka ja lyhyempi työaika monipuolistivat työläisten eväitä.⁴⁸ Työläisnaisten edustajat leimasivat hanakasti sivistyneistönaiset asiantuntemattomiksi työläisperheiden elinoloja koskevissa kysymyksissä. Vaikka puhuttiin samoistakin asioista, näkemyserot olivat niin suuret, että yhteistä säveltä ei löytynyt.

Ristiriitoja ilmeni myös Tampereella. Naisyhdistyksen kotikilpailut saivat järjestäytyneiltä työläisnaisilta tylyn tuomion. Heitä loukasi ajatus, että palkintolautakunta kävi kerran kuukaudessa osanottajien kodeissa tarkastamassa lasten voinnin, kodin puhtauden ja antamassa neuvoja. Tätä työväenyhdistyksen naisosaston puheenjohtajana toimineen kansanedustaja Anni Huotarin oli vaikea hyväksyä:

”Mutta tahtoisii työläinen kuitenkin olla rauhassa asunnossaan, olkoon se millainen tahansa. Herrasrouvat katsovat oikeudekseen mennä työläisten kotiin tarkastamaan paikkoja, moittimaan näitä ja antamaan ohjauksia työläisnaisille kotinsa hoidosta. Olisi hyvä, että he samalla käydessään neuvoisivat, miten työläisten on mah-

47 ”Työläisnaiset ja kodinhoito”. Työläisnainen 29/1912.

48 Kertomus, maamme naispuolisen ammattientarkastajan antama vuodelta 1908, kirj. Vera Hjelt. Teollisuushallituksen tiedonantoja 48/1910, 149; ”Työläisnaisten ravinto-olot”, nimim. Kaisa. Työläisnainen 5/1911.

dollisuus saada mukavimmat ja suuremmat asunnot, paremmat huonekalut ja miten työläisäiti saisi tilaisuuden hoitaa itse taloutaan eli saada varoja palkata taitavan hoitajan kodilleen. Sillä muuten heidän neuvonsa tuntuu ivalta. Se tuntuu siltä, he ovat kaikkia työläisten parannusvaatimuksia aina vastustaneet. Mitä sanoisivat nämä hienot rouvat, jos me työläisnaiset menisimme heidän kohteihinsa tarkastelemaan ja määräälemään?”⁴⁹

Työläiskodin yksityisyys oli noussut myös työläisnaisliikkeen vaatimaksi arvoksi. Kodinhoitokilpailun mahdolliset osanottajat saivat Anni Huotarilta jo etukäteen moitteita omanarvontunnon puutteesta. Hän ihmetteli, miten joiltain työläisiltä puuttui omanarvontunto siinä määrin, että he suostuivat määrälläviksi ja sallivat kotirauhaansa häirit্তävän. Huotari hyväksyi, että lasten- ja kodinhoidosta levitettiin tietoa ja neuvoja, mutta keinot oli syytä valita toisin. Hän korosti, että epäkohdat voitiin korjata vain siten, että työläisten elämänehdot ja toimeentulo saadaan turvatuksi. Kilpailuaikeita paheksuttiin myös Tampereen Työväenyhdistyksen naisosaston kokouksessa ja toivottiin, ettei kukaan työläisäiti huolisi tarkastajia kotiinsa.⁵⁰

Työläisnaisliikkeen ja sivistyneistön naisten vastakkaisten näkemysten väliin asettuivat tamperelaiset työläisäidit, jotka osallistuivat ilmeisen innokkaasti naisyhdistyksen kursseille ja kilpailuihin. Esimerkiksi vuonna 1913 naisyhdistyksen kodinneuvoja antoi 59 keittonäytöstä, joihin jokaiseen osallistui noin 100 työläisnaista. Esikautungeissa neuvoja järjesti 34 keittonäytöstä, joita kutakin seurasi keskimäärin 40–50 naista. Lisäksi talouuskoulun opettajat antoivat keittoa- opetusta ja pitivät luentoja yhteensä 50 kertaa vuoden aikana. Kotitalousaiheisia esitelmiä pidettiin 43 kappaletta ja jokaiseen riitti kuulijoita.⁵¹ Tamperelaisista työläisäideistä löytyi kaikkupohjaa rouvien opetuksille, jotka edustivat heille lupausta paremmasta arkipäivästä. ”Köyhäkin voi pitää kotinsa siistinä, jos haluaa”, opetettiin tamperelaisille työläisperheiden äideille. Ainakin osa oli opettajiensa kanssa samaa mieltä. Toisaalta kurssit saattoi myös ottaa virkistyskseenä ja vaihteluna – herrasväen kotkotuksena – josta ei erityisiä opetuksia odotettukaan.

49 ”Lapsi- ja kotikilpailuista”. -ni -ri. Työläisnainen 1/1914. Anni Huotari (1874–1943) oli TTY:n naisosaston puheenjohtaja 1911–13, 1915–17 ja 1920–21. Kansanedustajana hän oli yhtäjaksoisesti vuosina 1907–1918 sekä vielä 1924–1926 ja 1932–1943. Hän oli naimisissa Anton Huotarin kanssa. Innala 1967, 267–268.

50 TTY:n naisosaston kuukausikokous 17.3.1914. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo.

51 TNY 14.2.1914; TNY:n 25-vuotishistoriikki v. 1915. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

"Aleksin Miina pesee par'aikaa". Miina oli rengin vaimo Teiskosta. Tampereen työväestölle maaseudun piikojen ja renkien elämä oli tuttua, joko heillä tai heidän vanhemmillaan oli siitä usein

omakohtaisia kokemuksia. Kaupungisakin monet vaimot hankkivat perheelleen sivutuloja pyykkärinä - joskus elättivät koko perhettäkin näillä ansioilla. (Tampereen museot)

Koti työläisnaisten politiikassa

Viihtyisät kodit eivät kuuluneet vain sivistyneistön työväestölle asettamiin tavoitteisiin. Vuonna 1916 Suomen Sosialidemokraattinen Naisliitto julkaisi kirjasen "Puhtaus terveyden ehtona", joka selosti puhtaiden, siistien kotien merkitystä työväestölle. Siinä muun muassa todettiin, että hyvät kodit olivat tavoite, johon työväenliike taistelussaan pyrki. Perheenäideille suunnattu julkaisu vakuutti, että toiminta työväenliikkeen riveissä loi "puhtautta, valoa ja onnea kaikkiin koteihin".⁵² Kirjasen luonne oli kahtalainen, toisaalta se antoi käytännön ohjeita peseytymisestä, siivoamisesta, tuuletuksesta ja lastenhoidosta, toisaalta se pyrki osoittamaan, että työläiskotien paras ystävä oli työväenliike – eivätkä esimerkiksi kotitalousalan järjestöt.

Työläisnaisliikkeen oma kotitalouspolitiikka ei ollut vain reaktiota sivistyneistönaisten harrastukseen. Kotitaloudesta muodostui yh-

⁵² Puhtaus terveyden ehtona 1916, 12, 23.

teiskunnallinen alue, jonka ohi ei päässyt. Koti ja perhe saivat keskeisen sijan työläisnaisten politiikassa, vaikka ennen kansalaissotaa ei muotoiltu eksplisiittistä kotitalousohjelmaa. Työläisnaisliike toi esiin yksityisten perheiden varaan perustuvan kotitalouden vaihtoehtoja, kuten keskuskeittiöalat tai kansanruokat, joista työläisperheet ostaisivat ruokansa. Muun muassa Miina Sillanpää ja Hilja Pärssinen tähdensivät uudenlaisen kotitalousajattelun merkitystä työläisten hyvinvoinnin lähteenä. Olisi kuitenkin liioittelua väittää, että työläisnaisliitto kävi yhtenä naisena taisteluun uusien kollektiivisten vaihtoehtojen puolesta, itse asiassa se oli niiden suhteen kohtalaisen vaisu. Edustajakokouksissa muutamat paikallisyhdistysten edustajat suhtautuivat skeptisesti vaihtoehtoisten kotitaloudenhoitojärjestelyjen mahdollisuuksiin Suomessa. Myös liiton julkaisuissa sai sijaa yksityisen kotitalouden puolustaminen.⁵³ Työläisnaisliitossa eli rinnan kaksi kotitalouslinjaa, joista kollektiivinen kotitaloudenhoito edusti paremmin työväenliikkeen kansainvälisiä oppeja.

Vuoden 1907 valtiopäivillä esitetty anomus naisten taloudenhoito-opetuksen järjestämisestä pakotti työläisnaisliitonkin muotoilemaan kantansa kotitalouteen ja sen tulevaisuuteen. Miina Sillanpää nosti Työläisnaisessa esiin kysymyksen kotitalouskoulutuksesta ja painotti naisten ammattikoulutusta paremman tulevaisuuden avaimena. Hänen mukaansa työväestö ei ollut kiinnittänyt riittävästi huomiota talousopetukseen. Sillanpää kirjoitti, että ammatillisten ja valtiollisten taisteluiden lisäksi oli aika luoda katse tulevaisuuteen. Taloudenpitoaidot eivät olleet mikään vähäpätöinen avu. Sillanpää vetosi naisosastoihin, että ne keskustelisivat toivomuksistaan talouskoulujen suhteen. Hän itse esitti, että talouskouluissa annettaisiin keittotaitojen lisäksi opetusta myös lastenhoidossa ja ”kaikissa talousalaan kuuluvissa aineissa”.⁵⁴

Työläisnaisliitto asettui kannattamaan kotitalouskoulutusta, mutta sen lähtökohta oli toinen kuin keskiluokkaisten naisjärjestöjen. Vuonna 1910 naisten talousopetuskomitea, jonka jäseninä ei ollut työväestön edustajia, ehdotti erityisiä työläisnaisten kotitalouskouluja. Sosiaalidemokraattisen naisliittotoimikunnan mielestä niitä ei tarvittu

53 Sulkunen 1989, 83–84; Kilpi 1953, 129; Työläisnaisten edustajakokous 1913, 26–27, alustusvihko, 33–35; Työläisnainen 1907–1914; Julkaisusarja ”Kirjasia työläislasten äideille”.

54 Miina Sillanpää, ”Ansaitseeko nainen mitään, kun hän hoitaa kotiaan?” *Palvelijatarlehti* 11–12/1906; Miina Sillanpää, ”Talousopetusta kansan naisille”. *Työläisnainen* 19/1908; Sillanpää myös kannatti eduskunnassa porvarillisten naisten anomusta talouskoulujen avustamisesta ja komitean perustamisesta. Valtioapäivät 1907, pöytäkirjat II, 883.

vaan kotitalouskoulutusta piti antaa yleisissä ammattikouluissa. Tässä yhteydessä naisliiton johto muotoili visionsa keskuskeittiötoiminnan ja ammattimaisen siivouksen ja puhdistuksen tulevaisuudesta. Se varoitti perustamasta ammattikouluja taantumuksellisen kotitalouskäsitteiden varaan, koska kotitalous entisessä merkityksessä katoaa.⁵⁵ Tässä kannanotossa työläisnaisliitto esitti selkeästi kansainvälisen työväenliikkeen näkemyksen kotitaloudesta.

Johdon näkemykset kollektiivisista vaihtoehtoista eivät kiinnostaneet Tampereen Työväenyhdistyksen naisosastoa. Se ei osastona kyseenalaistanut yksityistä kotitaloutta vaan vaati työläisperheiden kotitaloudenhoidolle parempia edellytyksiä. Sen hyväksi haluttiin myös järjestön toimivan. Tampereen järjestäytyneet työläisnaiset toivoivat työväenliikkeen lehtiin lisää ruoka- ja kodinhoito-ohjeita. Ensimmäisen maailmansodan aikana työväenyhdistyksen naisosasto toivoi työläisnaisliiton kustantavan halpoja keittokirjoja ”kuten porvarilliset naisyhdistykset ovat tehneet”.⁵⁶ Tässä suhteessa työläisnaisliiton suuntautuminen kotitalouteen 1920-luvulla oli monille jäsenille tervetullut linjaus, joka toi arkipäivän kysymykset politiikan keskiöön.

Vaihtoehtoisimman tamperelaiskannanoton esitti Olga Jokisalo työläisnaisten edustajakokouksessa vuonna 1913. Tampereen naisosaston edustajana hän alusti keskustelun perheenäitien ansiotyöstä johtuneen liikarasisituksen lieventämisestä. Kunnallisten lastenhoitojärjestelyjen ohella hän tarjosi ratkaisuksi talousosuuskuntia, joista perheet voisivat hakea kotiinsa ruokaa. Keskustelussa hän yhdessä muutamien muiden edustajien kanssa epäili niiden menestymismahdollisuuksia. Silti talousosuuskunnillekin löytyi kannattajansa. Edustajakokouksen kunnallisasian valiokunta, jonka jäsen Olga Jokisalo oli, esitti lopulta, että paikkakunnilla, missä se oli mahdollista, perustetaan talousosuuskuntia, joista perheet saisivat myös hakea valmista ruokaa kotiin.⁵⁷ Tämä kanta hyväksyttiin, mutta epärointi osoitti, että suomalaisten työläisnaisten oli vaikea nähdä realistisena vaihtoehtona ruuanlaiton siirtymistä ulos perheestä.

Tampereen työläisnaiset omaksuivat työläisnaisliikkeen kotitaloutta koskeneista vaihtoehtoista ajattelutavoista vain osuuskauppa-ajatuksen. Sekä ulkotyöväenyhdistyksen äitien osasto että työväen-

55 Naisten talousopetuskomitea pyysi työläisnaisten lausuntoa opetuksesta. ”Talousopetuksen järjestäminen”. Työläisnainen 8/1910; ”Talousopetuksen järjestäminen”. -ni -ri (Anni Huotari). Työläisnainen 35/1910.

56 TTY:n naisosasto 22.9.1910, 8.9.1916; ylim. kokous 3.10.1917. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo. Työläisnaisliiton visioista esim. Miina Sillanpää, ”Työläisäideille vapautta”. Työläisnainen 26–27/1910.

57 Työläisnaisten edustajakokous 1913, 26–27, alustusvihko, 33–35.

yhdistyksen vaimojen kokoukset organisoivat elintarvikkeiden yhteis-
ostoja – ruokapiirejä – ja kannattivat työläisten osuuskauppoja. Työ-
väenliikkeen aktivisti Laina Westerlund oli ahkera osuustoiminta-
aateen puolustaja.⁵⁸ Sen enempiä hänen kuin muidenkaan osuustoimin-
nasta innostuneiden tamperelaisnaisten visioihin ei kuulunut kotita-
loustoimintojen kollektivisoiminen, vaan ainoastaan parempien elin-
tarvikkeiden saaminen edullisemmin yksityisten kotitalouksien käyttöön.

Vuosina 1906–1908 työläisnaisliikkeen piirissä virisi keskustelu
kotityön arvosta. Esitys 'äidinpalkasta' jäi yksittäiseksi mielipiteek-
si, mutta se heijasteli laajempaa näkemystä, jota naiset esittivät te-
kemänsä työn arvostuksen puolesta. Myös työläisäidit vastustivat aja-
tusta ansiotyön ensisijaisuudesta ja kotityön toissijaisuudesta.⁵⁹ Ko-
dissa yhdistyivät miesten ponnistukset palkkatyössä ja naisten pon-
nistukset perheen hyväksi. Työläiskoti-ihanne rakentui miesten ja
naisten yhteisen työnteon varaan selkeän työnjaon puitteissa. Vaik-
ka palkkatyö hahmottui tässä ihanteessa miehen toiminta-alueeksi,
perhe antoi miehen ansiotyölle sisällön ja mielen. Vain itsensä elät-
tävä mies ei ollut kunnon kansalainen. Kunnon kansalainen oli mies,
joka elätti itsensä ja perheensä. Mitä paremmin koti oli hoidettu, sitä
helpompi miehen oli siihen kiintyä ja kiinnittyä.

189

Työläiskoti, kotitalous ja yhteiskunta

Työläisnaisliikkeen ja keskiluokkaisten naisjärjestöjen kiistat liittyi-
vät laajempiin maailmankatsomuksellisiin ja poliittisiin kytkentöihin.
Sekä työläisnaiset että keskiluokan naiset halusivat pidättää itselleen
oikeuden määritellä, minkälainen työläiskodin piti olla. Määrittele-
mällä oikeaa kotia he määrittelivät sukupuolten ja yhteiskuntaluok-
kien välisiä suhteita. Varsinkin sivistyneistön naiset katsoivat tämän
yhteiskunnalliseksi velvollisuudekseen ja kansalaistoimintansa oikeu-
tukseksi.

---

58 Kansan Lehti 3.4.1909; "Osuustoiminta ja työläisnaiset". Kansan Lehti 4.9.1909;
Kansan Lehti 25.9.1909; Laina, "Perheen emännille". Kansan Lehti 2.11.1909;
Laina Westerlund, "Osuustoiminta ja työläisnaisten suhde siihen. (Alustus
työläisnaisten edustajakokouksessa)". Työläisnainen 33–34/1909; sama,
"Työläisnaiset ja osuustoiminta". Työläisnainen 1/1911; sama, "Naisten osuus-
toiminnallinen harrastus". Työläisnainen 32/1911. Osuustoimintaa työläisperhei-
den ratkaisuna kannatti myös naisammattientarkastaja Vera Hjelt. Hjelt 1912,
83–89.

59 Miina Sillanpää, "Ansaitseeko nainen mitään, kun hän hoitaa kotiaan?"
Palvelijatarlehti 11–12/1906; "Työmies on palkkansa ansainnut. Entäs nainen?"
Nimim. H. A. Työläisnainen 6/1907 ja sama Työläisnainen 28/1907; Miina Sil-
lanpää, "Missä syy naisten epäitsenäisyyteen?" Työläisnainen 1/1908.

Vuonna 1915 Tampereen Naisyhdistyksen kotitalousohjelma ylti haaveisiin työläisperheiden mallikodista, joka rakennettaisiin uusille esikaupunkialueille. Iida Yrjö-Koskinen oli naisten taloudenhoito-opetuskomitean jäsenenä ollut ehdottamassa 'pikkukotien' perustamista, tosin osana jonkin oppilaitoksen opetusta. Mallikoti olisi taroituksenmukaisesti rakennettu ja varustettu talo, jossa opetettaisiin oikeaa kodinhoitoa työläisperheiden äideille. Naisyhdistys halusi perustaa tällaisen perheenäitien neuvonta-aseman yhdessä paikkakunnan muiden naisjärjestöjen kanssa.⁶⁰ Mallikodissa:

"... pidettäisiin kodin piiriin kuuluvista asioista helpotajuisia esitelmiä, ohjattaisiin kasvitarhan hoidossa, opetettaisiin ruuanlaittoa, säilöönpanoa, pesoa ja mankeloimista, vaatteiden valmistelua ja korjuuta, annettaisiin terveydellisiä ohjeita, opetettaisiin lasten hoitoa ja kasvatusta, sanalla sanoen kaikkea mikä edistää kodin onnea ja vaurastumista".⁶¹

Mallikotiajatus oli syntynyt puheenjohtaja Iida Yrjö-Koskisen ja rakennusmestari Tiitolan keskustelujen tuloksena. Kaupunki laati esikaupunkialueelle rakennettaville taloille mallipiirustukset, mutta kukaan ei opettanut työläisperheitä 'asumaan oikein' uusissa taloissaan. Rouva Yrjö-Koskinen ehdotti Aamulehdessä opetustalon perustamisesta. Hän viittasi kaupungin laidoille rakennettavien uusien talojen määriin ja tällä tavoin täyttyviin lukuisiin unelmiin oman kurkikirren alle pääsystä. Esikaupunkialueiden tontteja voisi käyttää puutarhamaana, josta perheenemännät saisivat ruokaa ja lisätuloja perheelle.⁶² Mallikodilla oli kaksinaiminen tavoite: samalla kun siellä opetettaisiin mallikasta kodinhoitoa, voitaisiin perheiden elintasoja kohentaa konkreettisesti pienten lisätulojen ja omavaraisuuden avulla.

Vaikka mallikotiajatus ei toteutunut 1910-luvulla, siinä havainnollistui sivistyneistönaisten kotitalouspoliittinen työläisperhe-ajattelu. Mallikotiajatus yhdisti kaksi Tampereen Naisyhdistyksen periaatetta, joita se noudatti toimiessaan työväestön naisten parissa. Eniten kiinnitettiin huomiota säästäväisyyteen ja taloustaitoihin, joiden avulla työläisäidit saisivat niukat talousrahat riittämään ja perheen hyvin-

60 TNY 16.5.1915. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos. Naisyhdistys pyysi hankkeeseen mukaan Tampereen Naisliittoa, Marttayhdistystä, Työväen naisosastoa, Rouvasväenyhdistystä ja Suomalaisen puolueen naisjärjestöä. Työväenyhdistyksen naisosasto totesi, että pyyntö ei anna aihetta toimenpiteisiin. TTY:n naisosasto 29.10.1915. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo.

61 TNY:n 25-vuotishistoriikki v. 1915. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

62 TNY 16.5.1915, lehtileike "Tuulentupako vain?" ptk:n liitteenä. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

voinnin kasvamaan olemassaolevien resurssien varassa. Toisen linjan tavoitteena oli auttaa perheenäitejä hankkimaan sopivia sivutuloja, jotka korvaisivat ansiotyön kotona tai sen ulkopuolella. Puutarhaneuvonta ja kananhoidon edistäminen olivat tärkeimpiä. Ne olivat ”pienen kotitalouden” ympärille rakentuneita ansaitsemiskeinoja, eräänlaisen itseavun tarjoamista työläisperheiden äideille.

Tampereen Naisyhdistys edusti autonomian ajan jälkipuoliskolla naispolitiikkaa, jossa se hyvin määrätietoisesti keskittyi työläiskotien valistamiseen. Sen ratkaisu koko suomalaisen yhteiskunnan ongelmiin oli kunnollisissa kodeissa. Yhdistyksen johtonainen Iida Yrjö-Koskinen oli vakuuttunut, että vain kunnan työläiskodit voivat taata yhteiskuntarauhan ja suotuisan poliittis-taloudellisen kehityksen. Asuntoreformin kannattajat ajattelivat samoin, mutta kotitalousnaiset veivät ajatuksen pitemmälle. Sivistyneistön naiset eivät uskoneet, että pelkkä asunnon ja kodin omaaminen riittää jalostamaan työväestöstä suomalaisen yhteiskunnan kannalta kelvollisia kansalaisia, työläisperheet piti myös opettaa asumaan ja elämään oikein omissa kodeissaan.

Usko työläiskoteihin ei ollut vain tamperelaisten rouvien ajattelua tai kuriositeettiä vailla laajempaa kannatusta. Viihtyisä työläiskoti ymmärrettiin voimakkaaksi keinoksi työläisten aseman kohentamiseksi. Köyhäinhoidon tarkastaja G. A. Helsingius muistutti, että vaikka juoppouden ajateltiin tuottavan köyhyyttä ja kurjuutta, saattoi köyhyydestä aiheutuva kurjuuskin olla syynä juoppouteen. ”Poista kurjuus ja epäjärjestys, joka työmiestä kodissansa kohtaa, ja hän ei haihduta haikeatansa lasiin. Auta häntä ja auta hänen vaimoaan järjestämään koti hauskemmaksi, niin olet siten antanut heille voimakasta siveellistä tukea.”⁶³

Kotien vahvistaminen ei tukenut vain työläisiä vaan koko uutta yhteiskuntajärjestystä, jossa perhe oli sanan täydessä merkityksessä yhteiskunnan perusyksikkö. Keskiluokan naisten toiminta kodinhoiton edistämiseksi paljasti, että kotitalouden avulla määriteltiin yhteiskuntaluokkien välisiä suhteita.⁶⁴ Kansantalouden kannalta oli tärkeintä palkkoihin kohdistuvien vaatimusten torjuminen naisten kodinhoitotaitojen avulla ja työläisperheiden ohjaaminen itsenäiseen vastuuseen jäsentensä toimeentulosta ja terveydestä.

1910-luvulla todisteltiin toistuvasti kotitalouden merkitystä, mutta käytännön toimenpiteet jäivät pääasiassa paikalliselle tasolle. Tampereen lisäksi naisyhdistysten harrastusta kotitalouskysymyksiin riitti

63 Helsingius 1907, 79–80.

64 Vattula 1989a, 163–175.

muissakin kaupungeissa, kuten Helsingissä ja Kuopiossa. Lisäksi Martta-järjestön kotitaloudellinen voittokulku suomalaisessa järjestökentässä oli alkanut. 1920-luvulla kotitalousideologia löi itsensä läpi suomalaisessa yhteiskunnassa. Siihen vaikuttaneita kokemuksia olivat ensimmäisen maailmansodan aikainen elintarvikepula ja vuoden 1918 kansalaissota. Kotitalouskysymyksen hyväksymistä helpotti myös ensimmäisen maailmansodan aiheuttama virkamiesten suhteellisen aseman heikentyminen. 1920-luvun alussa etsittiin ratkaisuja tilanteeseen, jossa esimerkiksi aiemmin itsestäänselvyytenä ollut palvelijoiden pitäminen oli huomattavan kallista. Laura Harmaja tarjosi ratkaisumallia, joka oli helppo hyväksyä. Hän korosti, että elintaso oli säilytettävissä ainoastaan säästäväisellä ja järkevällä taloudenpidolla.⁶⁵ 1910-luku kaikkine koettelemuksineen pohjusti kotitalouskysymystä ja antoi sille läpäisyvoimaa suomalaisessa yhteiskunnassa.

---

65 Ollila 1993, 104–136; Harmaja 1927, 199; Vrt. Haapala 1993, 112.

KELVOLLINEN NUORISO

Lapsinäyttely

Tampereen Naisyhdistys järjesti lapsinäyttelyn syyskuussa 1913. Pispalan palokunnantalolla pidettyyn näyttelyyn tuotiin 119 työläisperheen lasta, mikä oli kaksi kertaa enemmän kuin järjestäjät olivat odottaneet. Lapset riisuttiin ja tarkastettiin 10 hengen ryhmissä. Heidät tarkasti synnytyslaitoksen johtaja K. A. Hoffström apunaan 'kokeineita perheenäitejä' – naisyhdistyksen jäseniä.¹ Arvosteluraati tutki lasten ruumiinrakenteen ja luuston kehityksen, joiden avulla se etsi mahdollista riisitautia. Toiseksi se arvioi ruokinnan tason lapsen lihavuuden tai heikkouden perusteella. Hoidon ja puhtauden huolellisuus pääteltiin ihon kunnosta. Näytteille tuotujen lasten arvioitiin olleen ylipäättään terveitä, kauniita ja hyvin hoidettuja.

Lääkäri piti näyttelyä hyödyllisenä ja naisyhdistys uskoi sen kautta edistävänsä parempaa lastenhoitoa työväestön kodeissa. "Meillä on saatava lasten vanhemmat tietoisiksi etupäässä siitä, mitä raitis ilma, valo ja ankara puhtaus kaikessa voivat aikaansaada. Köyhinkin äiti voi ne ilot suoda lapselleen", kirjoitti Iida Yrjö-Koskinen Aamulehdessä. Naisyhdistys käytti osan kotitalousopetukseen saamastaan valtionavusta palkinnoiksi "varattomille äideille hyvin hoidetuista pikkulapsista". Palkintojen jakoonkin liittyi kasvattava ulottuvuus, niitä ei nimittäin annettu vanhemmille, vaan rahat talletettiin säästöpankkiin lapsen nimellä eikä niitä saanut ottaa ulos ennen kuin lapsi oli täyttänyt 15 vuotta.

Näyttely herätti sekä ihastusta että suuttumusta. Se paljasti vastakkainasettelun, joka tuli esiin jo kodinhoitokilpailun yhteydessä, mutta argumentit olivat vielä syvemmälle tunteisiin vetoavia ja siinä suhteessa paljastavampia. Kansan Lehti otsikoi kirjoituksensa: Työläisten lapset "eläinnäyttelyssä".² Lehti nimitti kilpailua herrasnaisten merkilliseksi päähänpistoksi. Se kysyi: "Mutta millainenhan melu nousisi, jos yläluokkalaisten lapsia vaadittaisiin samaan pyykkiin? Kyllä kai se olisi pyhyiden loukkaus. Mutta työläisillä ei saa olla mitään tunteita."

1 TNY 19.9.1913, pöytäkirjan ohkeen liitettyjä lehtileikkeitä. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos. Iida Yrjö-Koskinen selosti Aamulehdessä näyttelyn periaatteita.

2 TNY 19.9.1913, pöytäkirjan ohkeen liitettyjä lehtileikkeitä. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

Kansanedustaja Anni Huotari puuttui myös lapsinäyttelyyn Työläisnainen-lehdessä.³ Hän kirjoitti pitävänsä omituisena Tampereen herrasväen valitsemaa keinoa lastenhoidon edistämiseksi. Järjestäjät tutkivat lasten ruumiinrakennetta, mutta olivat Huotarin mukaan aina valmiit vastustamaan kaikkea, joka voisi ratkaisevasti parantaa työläislasten elinoloja. Huotari luetteli, miten porvarillisten puolueiden edustajat vastustivat synnyttäjien suojelua, naisten yötyön kieltoa ja työpäivän lyhennysvaatimuksia, joiden puolesta työväestön edustajat taistelivat ja pyrkivät sitä kautta nostamaan lastenhoidon tasoa työläisperheissä.

Huotari kirjoitti: ”Kuitenkin he ottavat oikeudekseen tutkia työläislapsia ikäänkuin näyttääkseen, että työläisäidit eivät lapsistaan

---

3 ”Lapsi- ja kotikilpailuista”. -ni -ri, Työläisnainen 1/1914; TTY:n naisosaston kuukausikokous 17.3.1914. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo.

Lapsinäyttelyn suosio yllätti järjestäjät. Äidit toivat 119 pikku päivänsädettä vuonna 1913 järjestettyyn näyttelyyn. Kuvassa palkitut lapset Irja Kivimäki (10

kk), Anton Valli (2 v.) sekä kaksoiset Rauha Lempi ja Anna Liisa Lahtinen. (Tampereen museot)

välitä elleivät herrasrouvat pane kilpailuja toimeen ja pienillä palkinnoilla kiihoita heitä. Olisi muuten lystiä tietää kukahan herraskaisen lapset hoitaa ja puhtaana pitää? Eiköhän ne ole juuri työläisluokan tyttäret?” Hän kiisti lääkärin lausunnon, jonka mukaan köyhinkin äiti voi suoda lapsilleen raitista ilmaa, valoa ja puhtautta. Hän muistutti työväestön asuntojen ahtaudesta, ilmanvaihdon puutteellisuudesta ja äitien ansiotyöstä. Äidit, joiden oli pakko lähteä ansiotyöhön ja pitää kodin ja lasten hoitamista sivutyönä, eivät Huotarin mielestä aina jaksaneet huolehtia puhtaudesta vaikeissa olosuhteissa. Näihin syytöksiin ei naisyhdistys katsonut aiheelliseksi vastata.

Lapsinäyttely oli havainnollisin esimerkki tamperelaisten sivistyneistönaisten määrätietoisesta ja hyvää tarkoittavasta toiminnasta työläisperheiden lastenhoidon ja lastenkasvatuksen kohentamiseksi. Näyttelyyn ja siitä käytyyn polemiikkiin kiteytyivät sivistyneistön ja työväenliikkeen perhe- ja koti-ihanteet, niiden vastakkaisuus, mutta samalla kummankin perhekeskeisyys. Miten siihen päädyttiin ja mikälainen toiminta sitä edelsi? Miten lapsinäyttelyn kaltainen toiminta tuli mahdolliseksi?

195

Kotikasvatuksen tukeminen

Sanomalehdet kiinnittivät 1800-luvun lopulla toistuvasti huomiota rappiotilaan, jonka ne näkivät ilmenevän juoppoutena, rikollisuutena, käytöstapojen puutteena ja roskakulttuurin suosimisena. Työmies Hellmanin artikkeli Tampereen Sanomissa vuonna 1899 osoitti, missä oli vika: työläisperheet eivät pystyneet kasvattamaan lapsiaan.

”Lasten todellisesta kasvatuksesta huolehditaan liiaksi vähän. Suurelta kansan enemmistöltä ns. köyhälistöltä puuttuu sekä aikaa että kykyä kasvatustyöhön. Toimeentulon hankkiminen riistää kaiken ajan ja voiman. Kaiket päivät saavat lapset olla itsekseen ja oppia ainoastaan sitä, mitä näkevät kodissa ja ympäristössä.”⁴

---

4 ”Mitenkä saataisiin kaupunkimme nuoriso yleisemmin harrastamaan siveydellisiä pyrinnoita?” (Työmies J. Hellmanin alustus Tampereen nuorison yhteisessä kokouksessa). Tampereen Sanomat 21.11.1899.

Lasten vanhemmille piti selittää kasvatustyön tärkeyttä, pitää esitelmää ja julkaista yksinkertaista kasvatuskirjallisuutta. Paraskin koti oli voimaton, jos se jäi yksin. Huono seura turmeli hyvän kotikasvatuksen vaikutukset, mutta ilman kotikasvatusta ei hyvästäkään seurasta ollut apua. Tarvittiin sekä kodin että muun yhteiskunnan toimenpiteitä. Hellman kuulutti apuun koulua, yhdistyksiä ja työpaikkoja. Suurimman toivon hän asetti kansanvalistukseen. Sen vaikutuksesta hän uskoi uskonnollisen harrastuksen elpyvän ja siveellisten tunteiden voimistuvan – toisin sanoen perhe-elämän edellytysten vahvistuvan. Hyvin yleisesti kaikki positiiviset määreet siveellisyydestä vastuuntuntoon ja ahkeruudesta oikeaan kristillisyyteen kiinnittyivät perheeseen.

Kysymys lastenkasvatuksesta ja -hoidosta legitimoitua puuttumisen yksityisten perheiden elämään. Koska lapsissa nähtiin koko yhteiskunnan tulevaisuus, ei voinut olla yhdentekevää, miten kukin perhe järjesti lastensa hoidon ja kasvatuksen. Lapsinäyttely oli tästä näkökulmasta oikeutettu, koska se edisti lastenhoitoa.

Oikopäätä tamperelaisten työläisperheiden lapsia ei kuitenkaan lähetetty kasvattamaan ja ojentamaan. Kansalaisjärjestöille lapsikysymys oli vielä 1880-luvulla hankala ja jäsentymätön. Raittiusseura Liitto päätti vuosikymmenen puolivälissä, että lapsille ei perusteta raittiusseuraa, koska ”sitien lapset tulisivat toimimaan vastoin vanhempainsa tahtoa, lasten aika kuluisi kokouksissa, niin etteivät joutuisi lukemaan läksyjänsä eivätkä toimittamaan pieniä askareita kotonansa”.⁵ Yhdistyksen jäsenet huomauttivat, että lasten raittiustyö vaati lisätyötä aikuisilta jäseniltä, mikä ei ollut eduksi raittiusseuralle. Kuitenkin jo 1890-luvulla samainen raittiusseura oli valmis perustamaan lastenosaston ja tunnustamaan lasten raittiustyön ja -kasvatuksen tärkeyden. Samoihin aikoihin raittiusyhdistys Aamuruskon kokouksissa oli ensimmäisiä kertoja ohjelmassa puhe ”kasvatuksen alalta”, jonka piti opettaja Mäki.⁶ Myöhemmin raittiusopetusta vaadittiin jopa kouluihin oppiaineeksi eikä vanhempien suostumuksen pyytämisenä lasten raittiusopetukseen edes keskusteltu.

5 Kokous 26.6.1886. R.y. Liiton arkisto. TKA. Lastenosastoa ei perustettu, mutta alle 15-vuotiaita päätettiin ottaa jäseniksi vanhempien luvalla.

6 Kokous 29.1.1893 ja 19.2.1893. Raittiusyhdistys Liitto Ca:2. TKA; Vuonna 1890 päätettiin järjestää lasten iltama ja keskustella kysymyksestä, ”koska asiaa pidettiin tärkeänä”. Kokous 5.10.1890. Tampereen Raittiusseura Ca:1. TKA; Kokous 3.8.1891. Raittiusyhdistys Aamurusko Ca:2. TKA. Opettaja Mäki luennoi kasvatuksesta Aamuruskossa pari vuotta aikaisemmin kuin Liitossa, vaikka Liitossa oli lasten raittiustyöstä keskusteltu enemmän kuin Aamuruskossa.

Aika 1880-luvulta 1910-luvulle merkitsi kasvatuksen merkitystä korostavan ajattelun läpilyöntiä tamperelaisen järjestöväen keskuudessa. Silti epäileviä äänenpainoja esiintyi vielä vuonna 1903, jolloin työväenyhdistys kaavaili lastenkursseja luokkatietoisuudesta ja sosiaalidemokraattisesta ajattelusta. Tehtaalaisseurassa eräs työmies vastusti alle 12-vuotiaille järjestettyä opetusta sillä perusteella, ”ettei lapsista ole mitään hyötyä työväen liikkeelle”.⁷ Mieliä jäi soraääneksi, tehtaalaisseuran enemmistö kannatti alle 12-vuotiaiden lasten kasvattamista työväenaatteeseen.

Lapsuus nousi tärkeäksi suomalaisen yhteiskunnan rakentamisen elementiksi. Suomen ylimmän köyhäinhoitoviranomaisen – vaivahoidontarkastelijan – vuosikertomuksiin ilmestyi vuodesta 1906 lähtien erilliseksi kappaleeksi ”Lastenhoito ja suojelukasvatus”. Siinä tarkastaja Helsingius loi vuosittain katsauksen lastenhoidon uudistuksiin ja epäkohtiin. Kerran toisensa jälkeen tarkastaja yritti vakuuttaa, miten yhteiskunnan kannalta olisi edullista huolehtia lapsista ajoissa. Kun laiminlyödyt lapset saivat osakseen huolenpitoa, yhteiskunta torjui laiskuutta ja rikollisuutta ja sai tilalle kelpoisia kansalaisia.⁸ Huoli yhteiskunnan tulevaisuudesta pukeutui huolenpidoksi ’kaikkein pienimmistä’. Työ kotien ja lasten hyväksi oli sekä konkreettista että tulevaisuuteen tähtäävää.

1900-luvun alussa löi läpi suojelukasvatuksen periaate, joka kiteytyi sanoihin ’kotikasvatuksen tukeminen’. Tätä propagoi erityisesti Helsingius, joka piti kotikasvatuksen tukemista ja täydentämistä ennaltaehkäisevänä ratkaisuna kaupunkityöväestön ongelmiin. Hän katsoi työväestön lasten jäävän vaille kasvatusta ja sen seurauksena luisuvan rikollisuuteen, kun äiti ja isä olivat päivätöissä ja lapset juoksentelivat kaduilla huonossa seurassa. Helsingius esitti kaksi vaihtoehtoa: kotikasvatuksen täydentäminen tai lapsen erottaminen kodista, jolloin kunta huolehtisi kasvatuksesta. Jälkimmäinen ratkaisu koski Helsingiuksen mielestä vain hätätapauksia. Hän suositteli työläisvanhempien tukemista lastenkasvatuksessa. Sellaiset laitokset kuin lastenseimet, lastentarhat, veistokoulut, työkodit ja kesäiset maalla oleskelut edustivat kotikasvatusta tukevaa lastensuojelutyötä. Vasta siinä tapauksessa, että kotikasvatuksen tukeminen osoittautui riittämättömäksi ja vanhemmat täysin kykenemättömiksi huolehtimaan lap-

---

7 Kuukausikokous 10.7.1903. Tehtaalaisseura (Tampere). 331.88.690(471). TA.
8 SVT XXI B:14, 17–19, SVT XXI B:15, 12–13, SVT XXI B:16, 32–33, SVT XXI B:17, 26–27, SVT XXI B:18, 23, SVT XXI B:19, 43–44, SVT XXI B:20, 17–19, SVT XXI B:21, 19–20.

Poikalasten joutilaisuus huolestutti tamperelaisia opettajia. Monta kertaa kaduilla maleksivat pojat olivat vanhempiensa asioilla, heitä juoksetettiin torille ja kauppaan tai vaikkapa

hakemaan oluttehtaasta hiivaa äidin leipomuksia varten. Tämä kuva on otettu Finlaysonin työväen osuuskaupasta. (Työväen keskusmuseo, Tampere)

sistaan, oli lapsi erotettava kodistaan ja vanhemmistaan.⁹ Kaikki Helsingiuksen suosittelemat kotikasvatusta tukevat laitokset löytyivät myös Tampereelta.

Helsingius antoi ymmärtää, että kotikasvatusta tukevista laitoksista oli hyötyä paitsi lapsille, myös koko perheelle ja sitä kautta yhteiskunnalle. Kun vanhemmat näkisivät laitosten suotuisan vaikutuksen lapsiinsa, he saivat Helsingiuksen käsityksen mukaan itsekkin siveellistä ryhtiä ja ryhtyivät jälleen huolehtimaan perheestään ja velvollisuuksistaan yhteiskuntaa kohtaan.¹⁰ Hyöty kotikasvatuksen tukemisesta ei ollut mitattavissa ainoastaan lasten tulevaisuudessa ja tulevaisuuden perhe-elämässä vaan välittömämminkin autettavien lasten kodeissa. Ajatus laitosten ja kotien suhteesta ei ollut vieras niille työväenkysymyksen harrastajille, jotka olivat 1890-luvun lopulla tutustuneet kirjoituksiin lastentarhoista. Myös N. R. af Ursin laski lastentarhojen vaikutuksen ulottuvan laitosten ulkopuolelle. Hän näki tarhat mallilaitoksina kasvatuksen periaatteisiin perehtymättömille perheille.¹¹ Lastentarhoja tai muitakaan lasten osapäiväisiä hoitopaikkoja ei esitetty kotikasvatuksen vaihtoehtona tai sen syrjäyttävänä hoitona, vaan niitä perusteltiin sillä, että ne ohjasivat vanhemmat huolehtimaan paremmin omista lapsistaan.

Näitä kotikasvatusta täydentäviä periaatteita kannatettiin Tampereen sivistyneistön keskuudessa laajasti. Tampereen Rouvasväenyhdistys käynnisti lasten työhuoneen, jota Tampereen Kasvatusopillisen Yhdistyksen kannattajat jatkuivat. Tampereen Naisyhdistys oli lastenseimitoiminnan edelläkävijä. Sen toimintaa jatkui ja laajensi Tampereen Lastenhoitoyhdistys. Myös Tampereen Työväenyhdistys ja sen naisosasto nousivat aktiivisiksi kasvatusharrastuksen edistäjiksi. Työläiskoti sai kasvatustehtävässään paljon tukijoita, jopa niin paljon, että usko kotien omiin mahdollisuuksiin näytti ajoittain horjuvan tukijoiden keskuudessa.

9 ”Millä keinoin voidaan parhaiten vastustaa nuorten rikollisuutta kaupungeissa”. *Köyhäinhoitolehti* 15/1915; Tästä tarkemmin Helsingius 1907, 13–45 ja 82–83. Näitä periaatteita Helsingius esitti myös vaivaishoidon tarkastelijan vuosikertomuksissa 1906–1915. SVT XXI B:14–23.

10 Helsingius 1907, 76–80.

11 af Ursin 1897, 55.

Työnteolla kunnon kansalaisia

Yksi keino auttaa työläisperheitä vaikeassa kasvatustehtävässä oli lasten opettaminen työnteokoon. Tampereellakin korostettiin toistuvasti, minkälainen epäkohta oli lasten joutilaisuus, katuelämä, jossa hyvinkin työläiskodin lapset oppivat pahoja tapoja. Vaikka kansakoulu täytti osan lasten päivästä, jäi heille vielä koulun jälkeen aikaa 'maleksia kaduilla'.¹² Sivistyneistö piti filantropian periaatteiden mukaisesti töiden järjestämistä lapsille arvokkaampana kuin suoraisten avustusten jakamista perheille.

Tampereen Rouvasväenyhdistyksen aloitteesta työläisperheiden lapsille perustettiin työhuone, joka avattiin maaliskuussa 1881. Työ-

12 Esim. em. työmies J. Hellmanin artikkeli Tampereen Sanomissa 21.11.1899; Tampereen Kasvatusopillisen yhdistyksen kokous 8.5.1896. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

huoneen tarkoituksena oli vastustaa kerjäläisyyttä ja tarjota työtä ja ruokaa 3–15-vuotiaille köyhille lapsille. Työhuoneessa jokainen teki työtä oletettujen kykyjensä mukaan. Tytöt ompelivat, kehräsivät ja kutoivat kangasta, pojat veistivät leluja, puukenkiä ja huonekaluja. Pikkulapset repivät niintä tai hoitivat muita yksinkertaisia tehtäviä. Hoidokkien luku oli suurimmillaan heti ensimmäisen kuukauden aikana, jolloin työhuoneessa kävi 104 lasta. 1880-luvun lopulla ja 1890-luvulla lasten lukumäärä laski ja syksyllä 1900 johtokunta sulki työhuoneen. Viimeisen kevätkauden aikana laitoksen kirjoissa oli ollut alle 20 lasta.¹³

Työhuone määriteltiin luonteeltaan lasten kotikasvatusta täydentäväksi ja korjaavaksi laitokseksi. Vaikka sen suosio ei työväestön keskuudessa ollut järin suuri, eivät hyväntekeväisyyden harrastajat halunneet luopua työhuoneesta, koska he pitivät sitä parhaana tapana torjua joutilaisuutta. Rouvasväenyhdistys syytti työhuoneen lakauttamisesta vanhempia, jotka eivät tuoneet sinne lapsiaan. Työhuoneen johtokuntaan kuulunut kansakoulujen tarkastaja, opettaja J. A. Pelkonen arveli lasten vähentyneen lähinnä kolmesta syystä: 1) taloudellisten olojen parantuminen, 2) työhuoneen syrjäinen sijainti ja 3) kasvatustopillisen sivistyksen puuttuminen työhuoneen johdosta.¹⁴ Tästäkin voi päätellä, että lapset kävivät työhuoneessa vain jos oli pakko, omaksi ilokseen he eivät sinne tulleet.

Tamperelainen opettaja Risto Kuosmanen oli opintomatallaan Saksassa tutustunut ”koululasten turvaloihin”, jotka oli tarkoitettu työssäkäyvien vanhempien tai yksinhuoltajien kouluikäisille lapsille. Matkan jälkeen hän esitteli laitosten periaatteita, minkä seurauksena lapsille alettiin suunnitella uutta työhuonetta. Helmikuussa 1902 kansakoulujen opettajat selvittivät, kuinka moni heidän luokkansa oppilaista oli koulun jälkeen kotona ilman vanhempiaan tai muita aikuisia hoitajia. Näitä oli tutkituista runsaasta 3000 oppilaasta laskutavasta riippuen 270–290 eli vajaa 10 prosenttia.¹⁵ Tämän katsottiin

13 Tampereen Lastentyöhuoneen johtokunnan ja yleisten kokousten pöytäkirjat 1890–1901. Kansakoulujen kanslia Cc:3. TKA; ”Säännöt Tampereen työhuoneelle lapsia varten”. Tampereen Sanomat 17/1881; ”Työhuone lapsia varten”. Tampereen Sanomat 26/1881; ”Työhuone”. Tampereen Sanomat 81/1881; ”Kirje Tampereelta”. Tampereen Sanomat 56/1882; ”Työhuone”. Aamulehti 92/1882; ”Kertomus tšekäläisen lasten työhuoneen toiminnasta”. Tampereen Sanomat 57/1887; Tampereen Sanomat 3/1889; Aamulehti 2/1889; Fruntimmersföreningens direktion 11.3.1902. TRY:n arkisto. Kansio 3. TKA;

14 Fruntimmersföreningens direktion 11.3.1902. TRY:n arkisto. Kansio 3. TKA; Tampereen kasvatustopillisen yhdistyksen kokous 14.5.1902. Tampereen kasvatustopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

15 Tampereen kansakoulujen opettajakokous 18.2.1902. Kansakoulujen kanslia

osoittavan, että Tampereella oli ”kodin hoivaa vailla” olevia lapsia riittävästi ’turvalan’ perustamista varten.

Opettajat, jotka esittivät käsityksiään työväestön lasten kotikasvatuksesta ja mahdollisuuksista puuttua siihen, olivat välittävä ryhmä – jopa avainryhmä – sivistyneistön ja työläisperheiden suhteessa, olivathan varsinkin kansakoulujen opettajat jatkuvasti tekemisissä työläisperheiden jälkikasvun kanssa. Kansakoulunopettaja Risto Kuosmanen toivoi keskustelua lastenhoidosta, koska hänen mielestään yhteiskunnan vaivaksi muodostuva, kasvatusta ja hoitoa kaipaava ”katujoukkio”, joka tuotti asukkaita vankiloihin, oli lisääntymässä.¹⁶ Kuosmanen perusteli turvaloiden merkitystä:

”Selvää on, että säännöllisissä oloissa, joissa lapset ovat kotona tarpeellisen silmälläpidon alaisina, kodeissa, missä isä tai äiti voi valvoa lastensa toimia ja leikkejä, kodeissa, joissa lapset todella saavat edes johonkin määrin välttävää kotikasvatusta, sellaisissa oloissa ovat puheena olevat lasten turvalat tarpeettomia. Mutta tiettyä on, etteivät olot ole tällaisia läheskään kaikissa kodeissa, valitettavaa kyllä. Monien vanhempien täytyy olla kaikki päivät kotoa poissa – leipää ansaitsemassa – ja sillä aikaa ovat lapset monen monissa kodeissa jätetyt kokonaan oman onnensa nojaan.”¹⁷

Turvala-ajatuksen saama vastaanotto ei ollut pelkästään myönteinen. Opettaja Taneli Kurkela pelkäsi turvaloiden tapaisten laitosten tekevän kodit tarpeettomiksi. Hän halusi suoraa neuvontaa ja apua kodeille, jotta ne alkaisivat huolehtia tehtävistään. Kuosmanen puolusti ehdotustaan, jonka ei ollut tarkoitus kilpailla kotien kanssa lasten kasvattamisesta. ”Missä säännöllinen koti on, siinä on turvalan apu tarpeeton.”¹⁸ Kunnollisessa kodissa ’joku’ odotti lapsia koulusta, tarjosi välipalaa, valvoi läksyjen lukua ja piti lapset ahkerina pienissä kotitöissä.

Myös Eino Sakari Yrjö-Koskinen pelkäsi työhuoneen vapauttavan kodit kaikesta kasvatusvelvollisuudesta, jonka nämä hänen mielestään muutenkin yrittivät säilyttää koululle.¹⁹ Tämä ei kuitenkaan vai-

---

Cb:3. TKA: Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokoukset 5.10.1901, 7.12.1901 ja 14.5.1902. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

16 Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokous 5.10.1901. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

17 Kuosmanen, Risto, Kansakoululasten turvalat. Kertomus Tampereen kansakoululaitoksen toiminnasta lukuvuodelta 1901–1902.

18 Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokous 5.10.1901. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

19 Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokous 7.12.1901. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

kuttanut olevan ammattikasvattajien yleisesti hyväksymä kanta, koska Yrjö-Koskiselle huomautettiin, että oli perheitä, joissa vanhemmat olivat päivät työssä eivätkä voineet siitä valvoa lastensa kasvatusta, vaikka olisivat halunneetkin. Rouva Andelin vakuutti, että turvalan kaltaiset laitokset olivat esimerkiksi Englannissa vaikuttaneet työläiskotien henkeen tervehdyttävästi, kun lapset olivat laitoksessa nähneet kohteliasta käytöstä ja kuulleet ystävällistä puhetta.

Uusi työhuone, joka sai nimekseen Kansakoululasten Turvala, perustettiin vuonna 1903 ”kodin hoivaa vailla olevia tamperelaisia kansakoululapsia varten”. Syksystä 1903 lähtien se toimi Rouvasväenyhdistyksen huoneistossa.²⁰ Ero edeltäjään oli siinä, että uusi laitos oli tarkoitettu kansakoulujen oppilaille, ei enää kaikille kerjäämisestä kiinni jääneille lapsille, kuten 1880-luvun työhuone. Opettajien osallisuus takasi sen, että tavoitteet asetettiin kasvatuksen näkökulmasta:

”Suojellakseen hoidokkaitaan laiskuuden ja katuelämän vahingollisilta vaikutuksilta tarjoaa Turvala heille erityisessä huoneustossa oleskelupaikan, johon he koulutunneilta päästyään kokoontuvat viettääkseen jonkun osan päivää soveliasten henkilöiden silmälläpidon alaisina ja heidän ohjauksellaan oppiakseen hyödyllistä askartelua ja hyviä tapoja. Jos yhdistyksen varat riittävät, annetaan hoidokkaille ilmaiseksi ainakin yksi ateria päivässä.”²¹

Turvalan johtokunta ei nimittänyt laitostaan enää lasten työhuoneeksi vaan ”oleskelupaikaksi”. Turvala oli auki kello kymmenestä aamupäivällä kello kuuteen illalla. ”Hyödyllinen askartelu”, jota lapset oppivat, oli työtä: ompelua, kutomista, veistoa, suutarin työtä, verkonkudontaa, niinityötä ja tilkkujen nyhtämistä. Tytöt siivosivat ja pesivät astioita, pojat sahasivat ja pilkkoivat puita sekä avustivat pöydän kattamisessa ja siivouksessa. Lasten tehtävät eivät poikenneet vanhassa työhuoneessa teetetyistä töistä. Jo Turvalaa suunniteltaessa oli korostettu, että nimenomaan ammattiopetus kuului turvalan tehtäviin, koska työ esti paheista ja varmisti samalla, että lapset kykenisivät elättämään itsensä aikuisiksi vartuttuaan.²²

Köyhäinhoitoviranomaisetkin suosivat työhuoneajatusta. Heidän

20 Turvalan johtokunta Tampereen Rouvasväenyhdistykselle 16.2.1903. TRY:n arkisto. Kansio 6. TKA; Berättelse öfver Fruntimmersföreningen i Tammerfors verksamhet 1903. TRY:n arkisto. Kansio 4. TKA.

21 Tampereen Kansakoululasten Turvalan Kannatusyhdistyksen säännöt. Liitteitä Valtuuston pöytäkirjaan 1905. Tampereen kaupunginvaltuuston arkisto CI:35. TKA.

22 Tampereen kaupungin kansakoulut. Kertomus lukuvuodelta 1904–1905, 97; Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokous 7.12.1901. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA.

mukaansa työhuone oli huomattavasti hyödyllisempi kuin köyhien lasten avustaminen pelkästään ruokaa antamalla. Kun lapset oppivat huolehtimaan toimeentulostaan tekemällä käsitöitä, torjuttiin myös tulevaa köyhyyttä.²³ Työhuoneita perustettiin moniin kaupunkeihin. Helsingiläisestä työhuoneesta jäi Martta Hellstenille (Salmela-Järvinen) ristiriitaisia muistikuvia. Hän söi siellä päivittäin ja laitos piti hänet myös vaatteissa ja koulukengissä. Martta Salmela-Järvisen muistot vuosisadan vaihteen työhuoneesta kiteytyvät siihen, että ruokaa sai syödä vatsansa täyteen, mutta rangaistuksen uhalla piti olla nöyrä. Hänen muistelmansa antavat erilaisen kuvan työhuoneen ja -lostavasta vaikutuksesta kuin Selma Andelinin esittämät tiedot Englannista. Salmela-Järvinen muistaa kuulleen laitoksessa lähinnä epäystävällistä puhetta ja saaneensa osakseen epäystävällistä kohtelua.²⁴

Kun 1880-luvulla työhuoneen perustamista Tampereella oli motivoitu kerjäläisyyden ehkäisemisellä, oli 1900-luvun ensimmäisten vuosien vankimpana perusteluna joutilaisuuden vastustaminen, johon sekä filantroopit että viranomaiset kiinnittivät huomiota.²⁵ On kiinnostavaa, että juuri työväestön lapset nähtiin joutilaina. Oikeastaan on kysyttävä, mitä tämä joutilaisuus oli.

Pahinta joutilaisuutta edusti lasten ja nuorten oleskelu kaduilla. Kun ottaa huomioon, miten pieniä työväestön asunnot olivat, ei voi pitää hämmästyttävänä, että työläisperheiden lapset näkyivät katukuvassa. Vuonna 1896 opettajatar Alina Sohlman alusti keskustelun 'katuelämän turmiollisesta vaikutuksesta'. Hän oli erityisen huolissaan pojista, joilla vanhemmat eivät hänen tietojensa mukaan edes teettäneet taloustöitä, kuten tyttöillä. Sohlmanin mielestä pojilla oli liikaa joutoaikaa, jonka he viettivät kaduilla oppien kaikkia paheita, erityisesti laiskuutta. Pojat oli opettajattaren mielestä laitettava kotona koveimpaan kuriin ja heillä oli teetettävä taloustöitä, ainakin veden ja puiden kantamista.²⁶

Kaikkien keskustelijoiden mielestä poikien joutoaikaa oli supistettava. Kasvatusopillisen yhdistyksen mukaan työväen suojelulaisista oli ollut enemmän haittaa kuin hyötyä: "On kielletty kansakoulun

23 G. A. Helsingius, Axel Nilsson, Bruno Sarlin, Frans Malmberg, "Työttömyys ja köyhäinhoito". *Köyhäinhoitolehti* 4/1914.

24 Salmela-Järvinen 1965, 63–71.

25 Ks. Tampereen kaupungin köyhäinhoito v. 1906, 9; Helsingius 1907, 24–33; Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokoukset 1901–1902. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA; Pulma 1987, 105–122.

26 Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen kokous 8.5.1896. Tampereen kasvatusopillisen yhdistyksen arkisto. Kansio 1. HMA; Muistitieto antaa kuvan, että pojatkin tekivät kotitöitä, esimerkiksi juuri puiden ja veden kantamista. Varto 1954, 96–97, 121–122.

Poika, joka viljelee kasvi-
maata, ei voi olla
paha. Tampereen
kasvatuslautau-
kunta järjesti
1910-luvun
alusta lähtien 9-
14-vuotiaille
pojille ohjattua
kasvitarhanhoi-
toa, jonka
tavoitteena oli
ehkäistä
pahantapaisuut-
ta. Poikien
kasvimaa sijaitsi
kaupungin
itäpuolella
Tammelan
vainiolla.
Vuodesta 1913
lähtien sinne
otettiin myös
tyttöjä, joilla oli
ensin ollut
kasvitarha
Pyynikin
rinteessä.
(Tampereen
museot)

käymättömiltä tehtaisiin pääsy. Ne ovat sentähden joutuneet katuelä-
mään. Paras apukeino on työ.”²⁷ Tulkinta työsuojelulaista perustui
siihen, että kaikki tehtaat eivät mielellään ottaneet työhön alle 15-

27 Tampereen kasvatusopillinen yhdistys 8.5.1896: 1879 asetus elinkeinoista sää-
ti, että työnantajan piti osoittaa, että hän oli hankkinut alle 15-vuotiaille kansa-
koulun oppimäärän suorittamattomille työntekijöille tilaisuuden vastaavaan ope-

vuotiaita kansakoulua käymättömiä lapsia, koska työnantaja oli vastuussa siitä, että nämä kävivät myös koulua. Osana Tampereen kan-

---

tukseen. As.kok. 12/1879; Asetus teollisuustyöntekijöiden suojelusta 1889 määräsi työnantajan vastaamaan, että alle 15-vuotiaat, jotka eivät ole suorittaneet kansakoulun oppimäärää, saavat säännöllistä kouluopetusta vähintään 12 tuntia viikossa. Kaupunkien piti järjestää opetusta. As.kok. 18/1889.

sakoululaitosta toimi vuodesta 1890 alaikäisille tehdastyöläisille tar-
koitettu tehtaalaiskoulu. Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus osa-
keyhtiön järjestyssäännöt, jotka koskivat pellavatehdasta, konepajaa
ja puuhiomoa, vaativat alaikäisiltä työnhakijoilta todistuksen ”saa-
dusta kouluopista”. Sama vaatimus oli myös muun muassa Klengen-
dahlin tehtaan säännöissä. Tehtaalaiskoulun oppilasmääristä päätel-
len kasvatusopillisen yhdistyksen tulkinta työväensuojelun ja lasten
joutilaisuuden yhteydestä oli turhan suoraviivainen.²⁸ Tehdastyöhön
pääsi ilman kansakoulun päästötodistustakin, mutta silloin joutui teh-
taalaiskoulun penkille.

Toimettomuudeksi laskettiin myös kaupustelu ja sanomalehtien
myyminen, joilla muutamat köyhien tai vähävaraisten perheiden lapset
hankkivat ansiotuloja. Kaduilla työskennelleet lapset eivät olleet jou-
tilaita – he tekivät työtä, joka tulkittiin joutilaisuudeksi. Opettajat pel-
käsivät katukaupustelun johtavan epärehellisyyteen, jos vanhemmat
vaativat lapselta tuloja silloinkin, kun tämä ei niitä onnistunut hank-
kimaan, jolloin lapsen oli turvaututtava vilppiin täyttääkseen van-
hempiensa vaatimukset. Jos opettajien pelossa oli edes siemeneksi
totta joukossa, se vahvistaa käsitystä lasten ansiotulojen tärkeydestä
työläisperheille, mutta kertoo myös lasten perhettä kohtaan tuntemasta
velvollisuudentunnosta. Joutilaisuus oli kaukana tilanteesta, jossa lapsi
yritti tuoda kotiin muutamia pennejä.

Työnteolla lääkittiin myös pahantapaaisuutta, joka sai entistä enem-
män huomiota osakseen vuosisadan vaihteesta lähtien. Vuonna 1910
Tampereen kaupunginvaltuusto perusti kasvatuslautakunnan organi-
soimaan pahantapaisten lasten kasvatusta. Vieläkin vanhempaa pe-
rua oli Pahantapaisten lasten rahasto, entinen Turvattomain lasten
kasvatusrahasto, jonka kaupungin valtuusmiehet olivat perustaneet
vuonna 1878. Kasvatuslautakunnan perustamisen jälkeen sitä käytet-
tiin lautakunnan menoihin. Suojelukasvatus ja pahantapaisten lasten
huolto oli ajankohtaista koko maassa. Vuonna 1902 senaatti oli aset-
tanut komitean kartoittamaan suojelukasvatuksen tarvetta ja mahdol-
lisuutta Suomessa. Komitea antoi vuosina 1905 ja 1906 mietinnön,
josta ei kuitenkaan seurannut uusia määräyksiä.²⁹ Suojelukasvatus oli
kuntien asia.

28 Snellman 1904, 152; Snellman 1912, 170; Rasila 1983, 647–648.

29 Pahantapaisten lasten rahasto. Tampereen kaupungin kunnallinen asetus-
kokoelma, 148; Tampereen kaupungin kasvatuslautakunnan ohjesäännöt 1910.
Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma, 780; Kom.miet. 1905:9a–
9b; Pulma 1987, 107–110.

Tampereella kasvatustalouden toiminnan piiriin kuuluivat seuraavat alle 15-vuotiaat:

- a) muut kuin köyhäinhoidon huostassa olleet elänteelle annetut lapset, jotka kärsivät kasvatuksen tai hoidon puutetta;
- b) lapset, joiden siveellinen kasvatus oli laiminlyöty tai jotka olivat niin huonosti hoidettuja tai pahoinpideltyjä, että erityisiä toimenpiteitä heidän suojelemiseksi tarvittiin;
- c) pahantapaiset lapset, joita koti ja koulu ei kyennyt ohjentaamaan ja
- d) lapset, jotka olivat syypäitä tekoon, josta laki sääti rangaistuksen.³⁰

Näille enemmän tai vähemmän pahantapaisille lapsille kasvatustaloutta järjesti puutarhavihitystä; aluksi pojille ja myöhemmin myös tytöille. Puutarhapalstoja vihity 1910-luvulla vuosittain noin 300–800 lasta.³¹ Puutarhanhoito oli kunnan ase nuorison katuelämää, kaupustelua ja toimetomuutta vastaan ja lääke niiden aiheuttamiin epäkohtiin.

Lastenseimi pikkulapsille

Pikkulapsen kuolema alettiin 1800-luvun loppupuolella mieltää ongelmaiksi, jolle oli jotain tehtävissä. Tampereen Naisyhdistys otti työläiskotien lapset ohjelmaansa 1890-luvulla. Helmikuussa 1891 Iida Yrjö-Koskinen ehdotti kotia, jonne työväestön naiset voisivat päivittäin tuoda lapsensa hoitoon ollessaan itse työssä. Hän perusteli kodin tarvetta korkealla imeväiskuolleisuudella ja päätteli tautien johtuvan äitien tietämättömyydestä, huolimattomuudesta ja suoranaisesta laiskuudesta. Iida Yrjö-Koskinen korosti, ettei halunnut syyttää kaikkia työläisäitejä. Monet talven aikana kuolleiden pikkulasten äideistä olivat hänen tietojen mukaan leskiä tai 'juomarin vaimoja', joiden täytyi elättää itsensä ja lapsensa kodin ulkopuolisella ansiotyöllä. Tästä syystä lapset jäivät huonoon hoitoon joko sisarustensa tai naapurin vaimon huostaan.³² Ongelmana kaiken taustalla hän näki äitien ansiotyön, mutta ei ehdottanut sen lopettamista vaan seurausten lieventämistä. Kuvailtuaan pikkulasten kärsimyksiä Yrjö-Koski-

30 Kasvatustalouden ohjesäännöt 1910. Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokous, 781.

31 Kertomus Tampereen kasvatustalouden toiminnasta 1911, 3; Kertomus Tampereen kasvatustalouden toiminnasta 1912, 3–5; Kertomus Tampereen kasvatustalouden toiminnasta 1913, 3.

32 TNY:n kokous 27.2.1891. TNY:n arkisto. TaY hist. laitos. Talven 1890–91 korkea lapsikuolleisuus johtui tulirokkoepidemiasta. Jaakkola 1990, 15.

nen kysyi: ”Eikö tässä olisi runsas työala meille, joiden programmissa on työnaisten aseman parantaminen?” Hänen mielestään ensimmäinen toimenpide, jolla lapsikuolleisuutta voitiin alentaa, oli päiväkodin perustaminen pienille lapsille. Naisyhdistys jätti tässä vaiheessa Yrjö-Koskisen esityksen pöydälle, mutta palasi asiaan uudestaan muutaman vuoden kuluttua.

Lastenseimen avulla naisyhdistys yritti kannustaa perheitä pitämään lapset kotona. Se toivoi, että turvallinen päivähoitopaikka esti äitejä luopumasta lapsistaan. Vuonna 1895 yhdistys kääntyi työväenyhdistyksen puoleen lastenseimen perustamista varten. Neuvottelut kestivät melko pitkään, vasta keväällä 1897 saatiin myönteinen kanta lastenseimen tueksi. Osa työväenyhdistyksen miehistä epäili, että työsäikäyvät äidit antoivat lapsensa mieluummin täysihoittoon kuin kantoivat näitä kodin ja seimen väliä aamuin illoin.³³ Sivistyneistönaisten yhdistys näki lapset vanhempien moraalisenä selkärankana. Seimen tarkoitus ei ollut vanhempien ja lasten välisen sidoksen heikentäminen vaan vahvistaminen. Työläisperheitä ei haluttu vapauttaa lastenhoitovastuusta.

Lastenseimi avasi ovensa vuoden 1898 puolivälissä. Sitä piti laajentaa jo keväällä 1900, koska hoitopaikkojen kysyntä oli kasvanut.³⁴ Lastenseimen ensimmäisessä vuosikertomuksessa tamperelaisia työläiskoteja kuvailtiin seuraavasti: ”Yleiseen tunnettu asia on, että pientenlasten hoito on puutteellinen ja paljossa kelvoton kansanmiehen perheessä, riippuen taitamattomuudesta, huolimattomuudesta ja käytännöllisistä vaikeuksista. Jos Lastenseimi jossakin määrin voi valaista tätä synkkää kohtaa kaupunkimme kotielämässä, niin olemme jotakin voittaneet.” Työväestö ei pitänyt lastenhoitoa jatkuvaa ojentamista, ohjaamista ja niistämistä vaativana työnä. Sitä pidettiin tehtävänä, josta joku nuori tyttö tai vanha mummo selviytyi hyvin – tämähän kävi köyhäinhoidon huollonsaajien tarkastuskertomuksistaikin ilmi. Samalla tavalla tehtävään suhtauduttiin myös maaseudulla.³⁵ Keskiluokan naisten ristiretki paremman lastenhoidon puolesta oli suunnattu tätä käsitystä vastaan.

33 TNY 12.10.1895 ja 29.11.1895. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; TTY:n kuukausikokous 4.10.1896, jossa rouva Selma Andelin selosti naisyhdistyksen lastenseimihankkeen periaatteita. TTY:n arkisto Ca:2. TKA; TTY:n johtok. 16.2.1897. TTY:n arkisto Ca:2. TKA.

34 TNY 5.4.1897 ja 11.5.1898; 27.3.1899 oli päätös jatkaa lastenseimen toimintaa, jos valtuusto suostuu sitä edelleen avustamaan. TNY 27.3.1899, 18.5.1900. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

35 Lastenseimen vuosikertomus v. 1898–99. TNY 29.11.1899. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; Vrt. Markkola 1989b, 131–132.

Lastenseimi oli tarkoitettu sekä yksinäisten äitien että niiden perheiden lapsille, joissa äiti kävi rahatyössä. Seimen avulla Tampereen Naisyhdistys halusi auttaa vaikeuksissa olevia äitejä, mutta toiminnan kauaskantoiseksi tavoitteeksi yhdistyksen jäsen Selma Andelin määritteli pyrkimyksen korjata puutteita ja suoranaista välinpitämättömyyttä, jota hänen mielestään Tampereen pienten lasten hoidossa ilmeni. Yhdistys hankki varoja seimelle keräyslistojen avulla ja vetosi yksityisiin kaupunkilaisiin, että nämä avustaisivat seimen toimintaa, ”kunnes kunta näkee hyväksi ottaa asian turvatakseen tehokkaalla tavalla”.³⁶ Naisyhdistys osoitti pitävänsä lastenseimitoimintaa kunnan toimialaan kuuluvana yhteiskunnallisena kysymyksenä.

Vuonna 1902 sekä Tampereen Työväenyhdistyksen naisosasto että Tampereen Rouvasväenyhdistys suunnittelivat lasten päivähoidon aloittamista. Työväen naisosastossa ajatuksen äiti oli Ellen Mäkelin, joka selitti ”kuinka kehittävää olisi työläisten lapsille päästä pois kodin ahtaudesta toisinaan sekä äideille olisi siitä suurta helpotusta lastensa kasvatukseen nähden”. Kokous anoi valtuustolta 5000 markkaa laitoksen perustamiseen. Valtuusmiehet hylkäsivät anomuksen, minkä johdosta työväen naiset lausuivat ”jyrkän paheksumislauseen”. Rouvasväenyhdistyksessä lastenhoitokysymys tuli esiin siten, että yksityinen henkilö tarjosi lastentarhaansa yhdistykselle. Johtokunta päätti aloittaa toiminnan, mutta kuultuaan työväenyhdistyksen anomuksesta se luopui hankkeesta.³⁷ Rouvasväen päätös osoittaa, että tässä vaiheessa Tampereen työväestön ja sivistyneistön edustajat pitivät toisensa pyrkimyksiä osin samansuuntaisina eivätkä sivistyneistön epäluulot järjestäytyneen työväestön hanketta kohtaan synnyttäneet tarvetta kilpailevan tai ’paremman’ lastenhoidon järjestämiseen. Tamperelainen sivistyneistö suhtautui vielä toiveikkaasti työväenjärjestöihin.

Kunta, perhe ja lapset

1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä työväestön lastenhoito oli enemmän kuin yksittäisten perheiden asia. Sekä Tampereen Työ-

36 TNY 10.11.1903, 2.12.1903, vuosikokous 27.2.1904. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; ”Onko Lastenseimi tarpeellinen?” Aamulehti 20.11.1903.

37 Työväenyhdistysten ja niiden a.osastojen naisten yhteinen kokous 12.10.1902. Ajatus oli esitetty TTY:n naisosaston kokouksessa 9.10.1902. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo; Fruntimmersföreningens direktion 5.9.1902, 14.10.1902, 5.12.1902. Kansio 3. TKA. Yksityisen lastentarhan omistaja oli ilmeisesti rouva Alma Mustonen, jonka lastentarha oli jatkuvissa taloudellisissa vaikeuksissa. Valtuuston kertomukset 1908–1918; TTY:n naisosasto 1.3.1903. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo.

väenyhdistys että kaupungin sivistyneistönaiset pitivät kunnan roolia keskeisenä työläisperheiden lastenhoidon edistämisessä. Keväällä 1905 neljä työväenyhdistyksen jäsentä, jotka olivat myös kaupungin valtuusmiehiä, ehdotti, että kaupunginvaltuusto perustaisi komitean suunnittelemaan pienten lasten hoidon järjestämistä kaupungissa.³⁸ Ehdotuksen tekijät vetosivat aikakauden yleiseen huolenaiheeseen: naisten ansiotyön lisääntymiseen. Retorisena tehokeinona he käyttivät rikollisuuden ja kurjuuden lisääntymistä, jonka he selittivät johduvan kasvatuksen puutteesta. Käsitys naisten ansiotyön yleistymisestä vaati huomion kiinnittämistä työläisperheiden uusintamistehtävän tukemiseen. Työväenyhdistyksen miehet esittivät lastentarhoja, lastenseimiä, lastenhoitolautakuntaa, pikkulapsille soveltuvan maidon myyntiä, valistavia esitelmiä työläisäideille ja lastenhoitokirjasten jakamista.³⁹ He vakuuttivat hyvän huolenpidon lapsista koituvan koko yhteiskunnan parhaaksi.

Maaliskuussa 1906 kaupunginvaltuusto asetti ”Pienten lasten hoitokomitean”, johon se nimesi kunnallishallinnon edustajien lisäksi naisyyhdistyksen, rouvasväenyhdistyksen ja työväenyhdistyksen edustajat sekä kaupungin naislääkäriin.⁴⁰ Näin työläisperheiden lastenhoidon asiantuntijoiksi luettiin filantrooppisesti orientoituneet naisjärjestöt, työväenliike ja naislääkäri. Komitean mietintö valmistui tammikuussa 1907.⁴¹ Siinä kiteytyi yhteiskunnallisen kysymyksen harrastajien käsitys lastenhoidon ongelmakohdista, jotka koskivat lähinnä pikkulasten terveyttä ja vanhempien työssäkäyntiä. Komitea esitti, että kaupunginvaltuuston tuli perustaa kaksi maitopisaralaitosta, kaksi

38 Työväenyhdistyksen puheenjohtaja, puuseppä Emil Viljanen, maalari V. Vesterlund, kivityömiäs V. E. Mäkinen ja maalari K. Hj. Johansson. Tampere-laiset olivat liikkeellä jo ennen kuin työläisnaisten liittohallinto tammikuussa 1906 kehotti naisosastoja lähettämään valtuustoille tai kunnanhallituksille samansisältöisiä anomuksia. Asikainen 1993, 75–76.

39 Herroille Valtuusmiehille Tampereella 10.3.1905. Tampereen kv 7.5.1907, liite. Valtuuston arkisto CI:38. TKA; Tampereen kv 28.3.1905. Valtuuston arkisto CI:34. TKA; Tamperealaisten aloitteeseen viitattiin Työläisnaissessa 22/1907, joka paheksui ”herrojen hitautta” tärkeän reformiasian käsittelyssä.

40 Komiteaan valittiin rouvasväenyhdistyksestä tohtorinrouva Jenny Idman, naisyyhdistyksestä vapaaherratar Iida Yrjö-Koskinen, työväenyhdistyksestä maalari Jeremias Saarinen, kaupunginvaltuustosta kaupunginlääkäri G. R. Idman ja lehtori V. Malinen, terveydenhoitolautakunnasta tohtori A. Frestadius, vaivashoitohallituksesta tuomiorovasti W. Walli ja esimies Torsten Lindberg sekä virkansa puolesta kaupungin naislääkäri Anna Wikander. G. R. Idmanin tilalle komiteaan tuli vt. kaupunginlääkäri N. G. Durchman. Tampereen kv 9.3.1906 ja 7.5.1907. Valtuuston arkisto CI:38. TKA; TNY 23.11.1906. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos.

41 Pienten lasten hoitokomitean mietintö. Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA.

kansanlastentarhaa ja yksi lastenseimi sekä jatkaa naisyhdistyksen seimen toimintaa. Maitopisararat olivat tamperelaisittain uusi ehdotus. Ne olivat laitoksia, joissa jaettiin pikkuvauvoille soveltuvaa maitoseosta joko halvalla tai ilmaiseksi, neuvottiin lastenhoitoa ja tarkkailtiin maidonsaajien terveyttä.⁴² Kunnallista lastenhoitoa olisi johtanut erillinen lautakunta. Lisäksi mietintöön sisältyi esitys lastenhoitoa koskevan kirjallisuuden julkaisemisesta ja synnytyssavun kehittamisestä.

Komitea kiinnitti mietinnössään laajasti huomiota työläisperheiden terveydellisiin oloihin, koska se halusi mahdollisimman vakuutavasti perustella maitopisaroiden ja lastenseimien tarpeellisuuden. Imeväiskuoilleisuuteen – erityisesti aviottomien lasten korkeisiin kuolleisuuslukuihin olivat vedonneet työvänyhdistyksen edustajatkin tehdessään ehdotusta kunnallisen lastenhoidon järjestämisestä. He olivat viitanneet vuoden 1903 tietoihin, jolloin Tampereella syntyi 110 aviotonta lasta ja kuoli 51, mikä nosti aviottomien lasten kuolleisuusprosentin 46:een. Aviolapsista kuoli ensimmäisellä ikävuodella tähän verrattuna 'vain' 15 prosenttia.⁴³ Kyseinen vuosi oli aviottomille lapsille tavallista synkempi, mutta ei ainutlaatuinen.

Aikalaisten käsityksen mukaan imeväiskuoilleisuus oli ensisijaisesti työväestön ongelma ja tämä käsitys myös ohjasi toimintaa. Pienten lasten hoitokomiteakin piti Tampereen terveystilastoja osoituksena työläisperheiden lastenhoidon epäkohdista.⁴⁴ Se huomautti, että imeväiskuoilleisuus oli Tampereella kuuden edellisen vuoden aikana ylittänyt yleisesti korkeana pidetyn 30–32 prosentin rajan. Maitopisaralaitoksia komitea piti tehokkaina aseina imeväiskuoilleisuutta vastaan. Huomattava osa alle 1-vuotiaana kuolleista lapsista kärsi ruuansulatuselimistön häiriöistä, joten lapsille oli järjestettävä puhtaita ja sopivia maitosekoituksia. Niiden valmistaminen ja jakelu oli juuri maitopisaroiden ensisijainen tehtävä. Komitea ehdotti perustettavaksi

211

42 Maitopisaroista Kaihari-Laine 1985; "Maitopisara-yhdistys Helsingissä toiminut 30 vuotta". Huoltaja 22/1934.

43 Korkeasta imeväiskuoilleisuudesta oli puhuttu Tampereen Naisyhdistyksessä jo ensimmäisen lastenseimiehdotuksen yhteydessä, samoin laitoksen perustamisvaiheessa. TNY 27.2.1891, 12.10.1895 ja 29.11.1895. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; Pienten lasten hoitokomitean mietintö. Tampereen kv 7.5.1907, liite "lapset". Valtuuston arkisto CI:38. TKA; Liitetaulukko 2.

44 "Että pienten lasten hoito kuntamme varattomien ja köyhällistön kesken ei ole tyydyttävällä kannalla, sen osottaa sekä kaupungin terveyshoitotilasto heltymättömine numeroineen että myös monet tosiseikat, joita ei voitane mihinkään tilastotauluihin ottaa." Tampereen kv 7.5.1907, liite "lapset". Valtuuston arkisto CI:38. TKA; Lapsikuolleisuus ei kuitenkaan ollut vain työväestön ongelma, ks. Haapala 1986, 154–156; Turpeinen 1987, 380–386.

maitopisaralaitokset Tammelan ja Amurin työläiskaupunginisiin.

Edistämällä pienten lasten hoitoa komitea katsoi eliminoivansa terveysriskejä, joita huonot asunnot aiheuttivat työläisperheille – etenkin pikkulapsille. Terveys, siveys ja yhteiskuntakelpoisuus liittyivät yhteen ja kasvattivat toisiaan. Komitean jäsenet vakuuttivat, että sen esittämät toimenpiteet ”tulisivat varaamaan yhteiskunnallemme ja isänmaallemme tulevaisuudessa arvaamattomia lisävoimia ja voittoja, mitä muuten olisivat vaipuneet tuonelaan taikka ehkä lisänneet tulevan sukupolven sairaaloita, vankiloita ja vaivaistaloja”.⁴⁵

Komitean esityksessä kannatettiin kotikasvatuksen tukemista eli ennaltaehkäisevää suojelukasvatusta. Yhteiskunnan vastuu kasvavasta sukupolvesta korostui keskustelussa kansanlastentarhoista. Kolme vuotta täyttäneiden alle kouluikäisten lasten kehitystä piti komitean mielestä ohjata hyvään ja jalostavaan suuntaan. Kansanlastentarhojen tehtäväksi se selitti kodin kasvattavan vaikutuksen tukemisen. Komitea kuvasi lastentarhan lasten yhteiskuntakelpoisuuden synnysijaksi, siellä lapset voitiin ”jo hyvissä ajoin totuttaa uutteruuteen, järjestykseen, siisteyteen ja hyviin tapoihin, opettaa häntä kunnioittamaan ja rakastamaan vanhempiaan, omaisiaan, kotiaan ja isänmaataan ja ennen kaikkea antaa hänen nauttia ja iloita todellisen ja elähyttävän uskonnonhengen lämpimässä, valoisassa ja terveellisessä ilmapiirissä”.⁴⁶

Kunnan tehtäväkenttään kuuluvina lastenhoitolaitokset voisivat olla taloudellisesti vakaammalla pohjalla kuin yksityiset laitokset, mutta komitea näki niissä myös käyttäjille tiettyä vapautta. Vanhemmat, jotka toivat lapsiaan kunnan seimiin tai lastentarhoihin tai hankkivat vauvalleen ravintoa kunnan maitopisaralaitoksesta, eivät joutuneet yksityisten ihmisten tai yhdistysten armeliaisuuden varaan. Aika oli komitean mielestä otollinen kunnallisille laitoksille: ”Nyt kun meillä on tapahtunut suuri yhteiskunnallinen herätys, luulisimme miltei jokaisen maamme kansalaisen pitävän velvollisuutenaan ja kunnianaan kannattaa ja edistää oman kuntansa sekä samalla koko maamme yhteisiä pyrintöjä”.⁴⁷

Työmiehet Viljanen, Mäkinen, Vesterlund ja Johansson olivat valtuustolle tekemässään esityksessä lähteneet työväenliikkeen tavoitteisiin kuuluneesta lastenhoidon kunnallistamisesta.⁴⁸ Samalle kannalle asettui myös lastenhoitokomitean enemmistö: se selitti kunnallisten neuvoloiden ja päivähoitopaikkojen levittävän tuhansiin köy-

45 Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA.

46 Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA.

47 Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA.

48 ”toimenpiteitä..., joita ei ole sovelias toimeenpanna minkään yksityisen seuran

hiin koteihin iloa, toivoa, voimaa ja terveyttä. Tampereen Naisyhdistys oli lausunnossaan mieltänyt tehtävien kuuluvan kaupunginvaltuuston toimialaan, koska se eksplisiittisesti esitti valtuuston tehtäviksi muun muassa lastenseimien perustamisen ja maitopisaralaitosten järjestämisen.⁴⁹ Yhdistykset pitivät työläisperheksymystä kunnan toimialaan kuuluvana.

Pienten lasten hoitokomitean enemmistön mielestä kunnalla oli moraalinen velvollisuus puuttua epäkohtiin, joita ihmiset eivät pysyneet itse poistamaan. Vt. kaupunginlääkäri Durchman jätti tähän eriävän mielipiteen. Hänen periaatteensa oli, että ”suomalainen kansalainen on oleva itsetietoinen ja itseapuunsa turvautuva”. Durchmanin mukaan ihmisten oli toimittava niin, että he kykenivät itse elättämään itseään ja perhettään, mutta jos omat keinot eivät riittäneet, oli kansalaisen perustettava osuusyhtiö itseapua toteuttamaan.

Durchman ei hyväksynyt muiden komitean jäsenten mielipidettä, jonka mukaan kunta ylläpitäisi maitopisaralaitoksia – hän epäili uusille virkailijoille vaadittavan tulevaisuudessa jopa eläkettä. Hän vaati, että maitopisaroiden oli oltava hyväntekeväisyyslaitoksia niin Tampereella kuin muuallakin. Vakaumuksensa osoitukseksi hän sitoutui perustamaan hyväntekeväisyysperiaatteella toimivan Maitopisaryhdistyksen.⁵⁰ Hyväntekeväisyys tarkoitti Durchmanille nimenomaan filantropiaa, itseapuun kannustavaa toimintaa.

Kaupunginvaltuusto tarttui Durchmanin kädenojennukseen. Se hyväksyi ajatuksen, jonka mukaan maitopisararat, lastenseimet ja -tarhat olivat tärkeitä, mutta niiden piti syntyä yksityisten aloitteesta, ei kunnallisina laitoksina. Kunnalla oli velvollisuus uhrata varoja komitean esittämien epäkohtien korjaamiseen, mutta tämän velvollisuuden voisi täyttää avustamalla yksityisiä laitoksia. Komitean ehdottamista laitoksista valtuusto suostui perustamaan vain leikkikenttiä, jotka nekin oli tarkoitettu lasten terveyden edistämiseen.⁵¹ Muuta toimintaa varten valtuusto perusti Lastenhoitorahaston, jolle se myönsi

---

välityksellä.” Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Työväenliikkeen vaatimukset kiteytti Hilja Pärssinen kirjasessa ”Mitä tulisi etenkin kuntain tehdä varattomain äitien ja lasten hyväksi”. Pärssinen 1913.

49 Naisyhdistyksen lausunnosta esim.: ”että valtuusto järjestäisi eri puolille kaupunkia noin neljä n.k. ”maitopisaraa” ...” tai ”että valtuusto perustaisi suurempien työpaikkojen läheisyyteen lastenseimiä...” Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA; Vrt. myös rouva Selma Andelinin kirjoitus lastenseimestä Aamulehdessä 20.11.1903, jossa hän odotti kuntaa seimen toiminnan turvaajaksi.

50 Durchmanin vastalause pienten lasten hoitokomitean mietinnössä. Tampereen kv 7.5.1907, liite ”lapset”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA.

51 Tampereen kv 7.5.1907, liite ”pienet”. Valtuuston arkisto CI:38. TKA.

anniskeluvoittovaroista 15000 markkaa. Rahasto tuki Tampereen Lastenhoitoyhdistystä, joka perustettiin kesäkuussa 1907.⁵²

Lastenhoitoyhdistys perheiden kasvattajaksi

Lastenhoitoyhdistyksen perustaminen osoitti filantropiaan perustuneen kansalaisyhteiskunnan periaatteen voittaneen pienten lasten hoidon järjestämisessä. Uuden yhdistyksen tavoitteena oli tarjota järkevää ja tarkoituksenmukaista hoitoa ja kasvatusta alle kouluikäisille lapsille. Apu oli tarkoitettu ensisijaisesti köyhille perheille. Toimintamuotoja olivat: 1) lastenhoitoa koskevan tiedon levittäminen esitelmien ja kirjasten avulla, 2) lastenhoidossa ja kasvatuksessa ilmenevien epäkohtien esiin tuominen ja parannuskeinojen etsiminen sekä 3) lasten hoitoa edistävien laitosten (maitopisarat, lastenseimet, kansanlastentarhat ym.) perustaminen.⁵³ Kaupunginlääkäri Durchman piti valtuustolle antamansa lupauksen suosimalla lastenhoitoyhdistystä. Entinen naisyhdistyksen lastenseimi muutti hänen taloonsa Koskikatu 5:een, jossa myös ensimmäinen kansanlastentarha aloitti toimintansa. Hän toimi maitopisaran ensimmäisenä lääkärinä, mutta muutti pois Tampereelta jo saman vuoden lopulla, jolloin hän luopui laitoksen lääkärin tehtävästä.

214

Ensi töikseen uusi yhdistys aloitti maitopisaratoiminnan. Etusijalla olivat köyhät lapset, joiden äidit eivät jostain syystä – yleensä ansiotyön vuoksi – voineet imettää. Lasten kasvattajille haluttiin myös antaa tietoja ja neuvoja lastenhoidosta. Elokuussa 1907 avattiin Amurin maitopisara, josta jaettiin maitoa kaupunginosan työläiskoteihin. Tammelan maitopisaralaitos avasi ovensa joulukuussa 1908. Toimintaan liittyi kotikäyntejä ja tarkastuksia; maidonjakamisen ehtona oli, että lasten kotiolot käytiin tarkastamassa säännöllisin väliajoin. Kukin koti piti tarkastaa vähintään kerran kuukaudessa, mutta puutteellisina ja epäsiisteinä pidetyissä kodeissa oli käytävä joka viikko, jos se vain oli mahdollista. Kotikäynnit suoritti maitopisaran johtajatar.⁵⁴ Laitosten tehtävänä oli perheiden ohjaaminen vastuuseen lapsista.

Alkuvaiheessa kotikäyntejä tehtiin suunnitellussa laajuudessa ja vanhemmat käyttivät lapsensa maitopisaralaitoksessa punnittavina ja

---

52 Lastenhoitorahasto. Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma, 151; Kaihari-Laine 1985, 18–19.

53 Tampereen lastenhoitoyhdistyksen (LHY) ohjesäännöt. LHY:n arkisto D3. TKA.

54 LHY:n toimikuntien ohjesäännöt. LHY:n arkisto D3. TKA; Maitopisara-toimikunta 10.4.1908. LHY:n arkisto C1. TKA; LHY:n vuosikertomukset 1908–1917. LHY:n arkisto D3. TKA; ”Maitopisara-yhdistys Helsingissä toiminut 30 vuotta”. Huoltaja 22/1934.

tarkastettavina. Vuosina 1908–1910 lapset tarkastettiin joka toinen viikko ja yhdistys ilmoitti, että johtajatar kävi jokaisen lapsen kodissa kerran tai kahdesti kuukaudessa. Vuonna 1908 maitoseosta sai 339 lasta, 1909 110 lasta ja 1910 91 lasta. Kaikki eivät kuitenkaan käyneet joka päivä, päivittäinen avunsaajien lukumäärä vaihteli 19 ja 38 lapsen välillä.⁵⁵ Ensimmäisen toimintavuoden aikana keskimäärin joka neljäs tamperelainen vastasyntynyt oli maitopisaran asiakkaana. Seuraavina vuosina osuus putosi alle kymmenesosaan.

1910-luvulla maitopisaratoiminta laajeni eikä johtajattarilta enää liennyt aikaa kuukausittaisiin kotikäynteihin. Vuodesta 1912 lähtien lastenhoitoyhdistys tilastoi maitopisaran asiakkaat ja kotikäynnit seuraavasti⁵⁶:

	Tammela		Amuri	
	lapsia	kotikäynt.	lapsia	kotikäynt.
1912	73	300	41	200
1913	92	282	48	-
1914	100	497	74	288
1915	115	298	103	313
1916	180	324	103	245
1917	228	250	188	205

215

Kotikäyntien määrä ei kasvanut samassa tahdissa lasten lukumäärän kanssa. Vuonna 1912 johtajattaret tarkastivat lasten kodit noin neljä kertaa, mutta vuoden 1917 aikana he kävivät enää keskimäärin yhden kerran jokaisen avunsaajan kotona. Tässä mielessä maitopisaran ote Tampereen työläiskoteihin löystyi, mutta se tavoitti neuvoillaan ja ohjeillaan aikaisempaa laajemman joukon työläisperheitä. Ensimmäisen maailmansodan aikainen elintarvikepula kasvatti maitopisaran suosiota, sen asiakkaat lisääntyivät vaikka lapsia syntyi vähemmän. Maitopisaralasten osuus vuoden aikana syntyneistä nousi huikeasti:

1914	18 %
1915	26 %
1916	35 %
1917	49 %

55 LHY:n vuosikertomukset 1908, 1909 ja 1910. LHY:n arkisto D3. TKA.

56 LHY:n vuosikertomukset 1912–1917. LHY:n arkisto D3. TKA.

”Suuri on todella hyvinjärjestettyjen lastentarhain vaikutus sekä itse lapsiin että epäsuorasti heidän koteihinsa. Lasten rajut leikit ja vallattomuudet lakkaavat; kun he laitoksesta palaavat koteihinsa, muuttuvat heidän toimensa siellä lastentarhassa kuulemansa ja tekemänsä toisteluksi. He leikkivät hiljaisia leikkejään, laulevat sieviä laulujaan, koettavatpa vielä usein auttaa vähäisen kodin järjestämisessä;

puhdistelevat ja siistivät lastentarhassa oppimaansa tapaan. Ja samoin kuin pahantapainen lapsi aina tuottaa rauhattomuutta ja surua perheelle, samoin on hyvästä lapsesta iloa ja siunausta”. (Tampereen Lastenhoitoyhdistyksen synty, tarkoitus ja tähänastinen toiminta. Tampere 1908, 8). Kuva Tammelan lastentarhasta 1910-luvulla. (Tampereen museot)

Joka toinen tamperelaisvauva sai lastenhoitoyhdistyksen maitoseosta vuonna 1917. Ensimmäisen maailmansodan aikana kriisiytynyt elintarviketilanne ajoi vanhemmat käyttämään kaikki keinot lasten ruuan hankkimiseksi ja pehmitti osaltaan maaperää neuvolalaitokselle.

Lastenhoitoyhdistys lähestyi työläiskoteja myös lastenseimien ja kansanlastentarhojen avulla. Tampereen Naisyhdistys luovutti lastenseimensä lastenhoitoyhdistykselle vuoden 1908 alussa.⁵⁷ Kansanlastentarhat oli tarkoitettu työläisperheiden 3–7-vuotiaan jälkikasvun kasvattamiseen ja hoitamiseen. Etusijalla olivat lapset, joiden hoito ja kasvatus oli laiminlyöty.

Seimet ja lastentarhat pyrkivät ulottamaan vaikutuksensa lasten koteihin. Lastenhoitoyhdistys järjesti laitoksissaan esitelmä- ja keskustelutilaisuuksia, joiden tavoitteena oli valistaa äitejä. Lastentarhatyötä varten asetettu toimikunta määritteli lastentarhan tehtäväksi ”avustaa vanhempia kotikasvatuksessa, jota apua varsinkin varattomissa oloissa niin kipeästi kaivataan”.⁵⁸ Lasten äideille ja holhoojille järjestettyjen illanviettojen pääohjelmanumeroina olivat muun muassa Iida Yrjö-Koskisen esitelmät pienten lasten terveydenhoidosta ja johtajatar Elsa Boreniuksen esitelmät lastentarhan tarkoituksesta, äidinrakkaudesta, kuuliaisuuteen kasvattamisesta, kasvatuskeinoista ja kasvattajan itselleen asettamista vaatimuksista.⁵⁹ Vuonna 1916 lastentarhatyön jatkuvuus varmistui, kun kaupunki otti yhdistyksen las-

57 TNY syysk. 1907 ja 16.10.1907. TNY:n arkisto. TaY, hist. laitos; LHY:n toimikuntien ohjesäännöt. LHY:n arkisto D3. TKA; Kansanlastentarhoista ks. Remmer 1989, 5–12, 63–78.

58 LHY:n vuosikertomus 1908. LHY:n arkisto D3. TKA. Tämä vastasi myös Helsingin kunnan käsitystä lastenseimien ja -tarhojen periaatteista. Ks. Helsingius 1907, 13–24.

59 LHY:n vuosikertomus 1910. Seuraavina vuosinakin oli vähintään yksi esitelmätilaisuus. Äideille järjestettiin myös joulujuhlia sekä seimissä että tarhoissa. LHY:n vuosikertomukset 1910–1917. LHY:n arkisto D3. TKA.

tentarhat omaan menosääntöönsä. Lastenhoitoyhdistys piti päätöstä ensimmäisenä askeleena lastenhoidon saamisesta kunnalliseksi toiminnaksi.⁶⁰

Lastenhoitoyhdistyksen toimintamuodot olivat samoja, joita köyhäinhoidon tarkastaja Helsingius suositteli lasten kotikasvatuksen tukemiseksi. Hän piti lastenseimien, kansanlastentarhojen, työtupien ja kesäsiirtoloiden kustannuksia pieninä verrattuna siihen, mitä maksaisi lasten sijoittaminen laitoksiin tai mitä lastenkasvatuksen laiminlyönti tulisi yhteiskunnalle maksamaan.⁶¹ Yhteiskunnan tai yksityisen hyväntekeväisyyden tarjoamat hoitomuodot oli tarkoitettu työläisperheiden avuksi ja tueksi lastenkasvatuksessa, mutta niiden avulla voi-

---

60 LHY:n vuosikertomus 1917. LHY:n arkisto D3. TKA. Yhdistyksen tarhat ja seimet kunnallistettiin vuonna 1922.

61 G. A. Helsingius, "Kasvatustilaisuuksia omissa kodeissaan asuville alaikäisille". Köyhäinhoitolehti 15/1913.

tiin myös korjata viranomaisten näkökulmasta virheellistä kotikasvatusta.

Luodessaan katsauksen Tampereen Lastenhoitoyhdistyksen kymmenvuotiseen toimintaan puheenjohtaja, lääkäri Anna Wikander kietytti tavoitteet seuraavasti:

”Jos Lastenhoitoyhdistyksen kuluneina vuosina hiljaisessa vaatimattomuudessa tehty työ olisi voinut jossakin määrin, sekä kannattajissa ja suosijoissa että suuressa yleisössä, erittäinkin sen laitosten apua tarvitsevilla kansankerroksissa herättää ja syventää käsitystä hyvän lastenhoidon äärettömästä tärkeydestä, ei ainoastaan yksilölle, vaan yhteiskunnalle ja kansalle, olisi sen päätehtävä suoritettu.”⁶²

Omalta osaltaan Tampereen Lastenhoitoyhdistys juurrutti ”käsitystä hyvän lastenhoidon äärettömästä tärkeydestä” kaupunkilaisten mieliin. Yhdessä muiden samansuuntaisten, joko enemmän tai vähemmän hajanaisten pyrkimysten kanssa se tuotti uutta yhteiskuntaa, jossa kansalaistoiminta saattoi sanella yhteiskuntapoliittisia linjauksia.

Työväenliike kasvattajana

Työläisnaisliikkeellä oli erilainen käsitys tavasta, jolla työläisperheille luodaan paremmat edellytykset lastenhoitoon. Jo wrightiläisessä työväenliikkeessä perheiden toimeentuloa ja asuinoloja ajateltiin työväestön lastenkasvatuksen perustana. Vuonna 1896 Aksel Lilius moitti irtainta väestöä kotiolojen puuttumisesta, joka aiheutui työn perässä kulkemisesta. Hän piti tätä erityisen arveluttavana lapsille, joiden kasvattaminen kunnon ihmisiksi vaati ehdottomasti ”omaa hiljaista pesää”. Oma koti oli tärkeä lapsille, selitti Lilius. ”Kulkekoon perheenisä elatuksen hankinnassa kuinka usein ja mitenkä loitolla tahansa poissa kodistaan, tarpeen on, että vaimo ja lapset saavat nauttia pysyväisen asuinsijan etuja. Ainoastaan kodin rauhoitetussa piirissä voivat hyveet kasvaa, sen on kokemus jo epäilemättömästi todistanut.”⁶³

Tampereen Työväenyhdistyksen naisosasto suhtautui vielä 1900-luvun ensimmäisinä vuosina suopeasti Tampereen Naisyhdistyksen pyrkimyksiin työväestön lasten avustamisessa. Se oli itsekkin kiinnostunut kasvatuskysymyksestä ja keskusteli säännöllisesti lastenkasvatukseen liittyvistä aiheista. Kun työssä käyvät naimattomat työläis-

62 LHY:n vuosikertomus 1917. LHY:n arkisto D3. TKA.

63 Työväenyhdistysten edustajakokous 1896, 199–200.

naiset järjestäytyivät ammatillisiin järjestöihin, naisosaston tehtäväksi jäi perheellisten työläisnaisten aktivoiminen yhteiskunnalliseen toimintaan. Tämä viitoitti toimintaa perhekeskeiseen suuntaan. Monet osaston johtohenkilöt olivat perheellisiä naisia. Muun muassa Alma Jokisella ja Anni Huotarilla oli useita lapsia, joiden vuoksi he joutuivat ajoittain jopa rajoittamaan toimintaansa työväenliikkeessä.⁶⁴ Näissä toimintapuitteissa monia työläisperheiden kysymyksiä tarkasteltiin lastenkasvatuksen kautta.

Huhtikuussa 1903 tamperelaiset työläisnaiset miettivät, ”onko lapsia kasvatettava sosiaaliseen suuntaan”. Siinä missä tehtaalaisseurassa epäiltiin työväenhenkisen kasvatuksen hyödyllisyyttä, oli naisosaston tuki hankkeelle varaukseton. Osastoon järjestäytyneiden työläisäitien mielestä oli tärkeää selittää lapsille, mistä yhteiskunnassa valitsevat epäkohdat olivat peräisin. Myöhemminkin tähdennettiin, että lasten kasvattaminen ’sosiaaliseen suuntaan’ oli työväenliikkeen kehitykselle välttämätöntä. ’Kasvatus sosialistiseen suuntaan’ toteutui käytännössä Ihanneliitoissa, kunnes ne kiellettiin vuonna 1912. Tampereen työväenyhdistyksellä oli erillinen lastenkasvatuskomitea, jossa naisosastollakin oli edustaja.⁶⁵

Vuonna 1904 Laina Johansson kiteytti naisosaston kokouksessa käsityksensä työläisnaisliikkeen ajankohtaisista kysymyksistä seuraavalla tavalla:

”Meidän olisi ... ruvettava vaatimaan oikeuksia ei yksin naisille vaan myöskin miehille. Meidän vaatimuksemme on leipää kaikille ja ennen kaikkea on meidän annettava enemmän arvon lastenkasvatukselle”.⁶⁶

Tapa, jolla työläisnaisliikkeen aktivistit ymmärsivät lastenkasvatuksen, ei rajoittunut vain pedagogiikkaan tai hygieniaan. Se oli laaja yhteiskunnallinen kysymys, joka liittyi sekä työväestön toimeentuloon että asuinoloihin. Anni Huotari puhui Tampereella useita kertoja kasvatuskysymyksestä. Tamperelaisten ehdotuksesta hän alusti kotikasvatuksesta myös työläisnaisten edustajakokouksessa vuonna 1913.⁶⁷

64 Tampereen sosialidemokraattinen naisyhdistys 1899–1924, 13; Kilpi 1953, 139.
65 TTY:n naisosasto 5.4.1903, 19.5.1903. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo; ”Ihanneliittotyöstä”. H. R. Työläisnainen 9/1909; Anton Huotari 1908; Kilpi 1953, 129–136.

66 TTY:n naisosasto 7.2.1904. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo.

67 TTY:n naisosasto 14.5.1913. TTY:n naisosaston arkisto. Tampereen työväentalo; Työläisnaisten edustajakokous 1913. Alustuksia ja ehdotuksia, 20–23.

Edustajakokouksessa oli tarkoitus keskustella sekä lasten yhteiskunnallisesta kasvatuksesta että kotikasvatuksesta, mutta toisen tamperealaisedustajan, Olga Jokisalon alustusta yhteiskunnallisesta kasvatuksesta ei saatu kokoukseen. Anni Huotari toi kuitenkin esiin myös ongelman yhteiskunnallisen luonteen: ”Asuntokurjuus, isän työpäivän luonnon pituus, huonot palkat, äidin ansiotyöhön joutuminen silloin kun ei ole varaa palkata kykenevää hoitajaa kodille, maalaistyöväestön irtolaiseksi joutuminen, väkijuomat y.m.m. kapitalistisen riisuton ilmiöt muodostavat useimmat työläisten kodeista sellaisiksi, että niissä ei voi paljon kasvatuksesta puhua.”⁶⁸ Tämän jälkeen Huotari antoi käytännön neuvoja lasten kanssa toimimisesta, rehellisyydestä, ahkeruudesta, lasten kanssa leikkimisestä ja lasten ymmärtämisestä. Lopuksi hän palasi yhteiskunnallisiin oloihin ja totesi taistelun yhteiskunnallisten parannusten puolesta edistävän kunnollisen kasvatuksen saamista lapsille.

Huotari esitti edustajakokoukselle seuraavat ponsiehdotukset:

”1) Kasvatus kodissa on saatava sellaiseksi, että lapsi voi kehittyä itsenäiseksi ja vapaaksi oikeutta rakastavaksi ihmiseksi.

2) Saadaksemme työläiskodit sellaisiksi, että niissä voi lapsi saada oikean kasvatuksen, on meidän innokkaasti taisteltava niiden yhteiskunnallisten parannusten puolesta, jotka tarkoittavat työväen taloudellisen ja henkisen hyvinvoinnin edistämistä.”⁶⁹

Edustajakokous piti kysymystä lastenkasvatuksesta tärkeänä. Työläislasten kasvatuksessa oli kiinnitettävä huomiota myös siihen, että lapset saivat jo kotona oikean käsityksen yhteiskunnallisista asioista, kuten eräs kokousedustaja asian muotoili. Keskustelussa työläisnaiset painottivat, että lasten asema ja kasvatus liittyivät elimellisesti äitien asemaan. Jotta lapset voisivat saada paremman kasvatuksen, oli äitien asemaa parannettava. Kokous toivoi naisliittotoimikunnalta luentoja ja asiaa valaisevaa kirjallisuutta. Asiaa haluttiin myös käsitellä työläisnaisosastoissa aiempaa enemmän.⁷⁰

Työläisnaisliike vaati yhteiskunnalta parempia edellytyksiä lastenhoitoon, mutta lastenhoidon yhteiskunnallistaminen ei tarkoittanut lasten luovuttamista perheistä yhteiskunnan huostaan. Työväenliikkeen intellektuellien utopiat lasten kasvattamisesta laitoksissa jäivät tamperealaisille työläisäideille vieraiksi. Lastenseimet, lastentarhat ja maitopisaralaitokset sopivat heidän maailmankuvaansa ja niitä oltiin

68 Työläisnaisten edustajakokous 1913, Alustuksia ja ehdotuksia, 20–21.

69 Työläisnaisten edustajakokous 1913, Alustuksia ja ehdotuksia, 23.

70 Työläisnaisten edustajakokous 1913, 38–39.

valmiita vaatimaan kunnalta, mutta sen pitemmälle ei yhteiskunnan vastuun nähty ulottuvan. Tamperelaiset työläisäidit halusivat kasvattaa lapsensa itse. Tämä tuli ilmi muun muassa siinä yhteydessä, kun nuori, juuri työväenliikkeen agitaattorikoulutuksen saanut Alma Malander esitelmöi sosialismin suhteesta perheeseen. Hän toi kursseilta uusinta tietoa tamperelaisille sisarilleen. Ajatus yhteiskunnallisesta lastenkasvatuksesta pisti työläisäitien pään pyörälle.⁷¹ Tavallinen perheenäiti kauhistui ajatusta, että lapset otettaisiin vanhemmiltaan ja kasvatettaisiin laitoksissa.

Samalla tavalla Työläisnainen-lehden kirjoittaja kritisoi August Bebeliä, jonka mukaan perhe oli epäkäytännöllinen laitos ja lapset oli järkevintä kasvattaa laitoksissa. Kirjoittaja väitti Bebelin erehtyneen pyrkimyksessään erottaa lapset ja äidit. ”Minä tahdon väittää, että perhe on ainoa paikka, jossa lapsen kasvatus paraiten luonnistuu ja oma äiti lapsen oikea ja sopivin kasvattaja.”⁷² Kirjoittajan mukaan äidin kasvatustehtävä oli niin tärkeä, että kaikille äideille oli taattava mahdollisuus hoitaa itse lapsiaan. Heitä oli myös opetettava ymmärtämään, että lasten hoitaminen oli naisten pyhin tehtävä. Kun naiset saivat tunnustusta tekemästään työstä lasten kasvattajina, he eivät enää kasvattaneet orjia vaan vapaita kansalaisia.

221

Myös nimimerkki Työmiehen vaimo toi Työläisnaisessa julki huolensa avioliiton ja kodin asemasta työväenliikkeen ajattelussa. ”Kun te tahdotte yhteiskunnan elättämään ja turvaamaan lapsia, niin te sillä lailla teette kodin tarpeettomaksi”. Työläisnaisen toimitus vastasi näihin lukijan epäilyksiin nimeämällä kapitalismin avioliiton viholliseksi.⁷³

Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto pyrki voimakkaasti edistämään pikkulasten hoitoa työläisperheissä. Se julkaisi 1900-luvun alussa lukuisia opaskirjasia lasten hoidosta ja kasvatuksesta ja perusti 1910-luvulla julkaisusarjan ”Kirjasia työläislasten äideille”.⁷⁴

71 TTY:n puhuja- ja keskusteluseura 8.4.1900. TTY:n arkisto Cd:7. TKA.

72 ””Työmies on palkkansa ansainnut.” Entäs nainen? II”. Nimim. H.A. Työläisnainen 28/1907.

73 ”Hiukan mielipiteen vaihtoa”. Työläisnainen 3/1909; ”Hiukan mielipiteen vaihtoa”. Työläisnainen 6/1908.

74 Lähteenmäki 1990a, 148; Vuosina 1912–1916 sarjassa ilmestyi kahdeksan osaa: Lindahl, Käytäntöperäinen pienen lapsen hoito; Kirjotelmia ohjeiksi lasten hoitajille ja kasvattajille; Ryömä, Lasten taudeista; Väkijuomat ihmisrodun myrkyttäjänä; Pärssinen, Mitä tulisi etenkin kuntain tehdä varattomain äitien ja lasten hyväksi?; Puhtaus terveyden ehtona; Marcuse, Sukupuolellinen kasvatus työläisperheissä; Karhinen, Lastemme siveellinen kasvatus. Kirjasarjaa edelsi naisliiton vuonna 1911 kustantama Hannes Ryömän opaskirjanen Pienten lasten hoidosta.

Sarjassa ilmestyi pääasiassa lastenhoitoa ja äitiyttä käsitteleviä op-paita ja ohjelmajulistuksia. Samoin Työläisnainen-lehti käsitteli sää-nöllisesti lastenhoitoon liittyviä kysymyksiä. Paitsi varsinaisia opas-tavia asia-artikkeleita, lehti julkaisi myös kaunokirjallista aineistoa, jossa valotettiin työläislasten kärsimyksiä kapitalistisen yhteiskunnan heikoimpina jäseninä.⁷⁵ Kirjoitukset pienten lasten hoidosta keskit-tyivät ensisijaisesti terveydenhoitoon ja oikeaan ravitsemiseen. Tämä on ymmärrettävissä vastauksena imeväiskuolleisuuteen. Jokainen 'tar-peettomasti' kuollut pikkulapsi oli liikaa.

Työläisnaisliiton julkaisuille oli tunnusomaista, että ne selvästi osoittivat työväestön heikon taloudellisen aseman olevan syynä mo-niin perheissä vallinneisiin epäkohtiin, jotka aiheuttivat lasten sai-rauksia ja lapsikuolleisuutta tai pakottivat äidit ja lapset ansiotyöhön – äidit pois lastensa luota ja lapset pois koulunpenkiltä. Etenkin lää-ketieteen lisensiaatti Hannes Ryömän lastenhoito-oppaat tähdensivät taloudellisten olojen parantamisen välttämättömyyttä.⁷⁶ Työläisnais-liiton julkaisut poikkesivat muista lastenhoitoa koskeneista kirjoituk-sista siinä suhteessa, että ne pyrkivät ymmärtämään vanhempien toi-mintaa, joka helposti tulkittiin vanhempien – varsinkin äitien – vä-linpitämättömyydeksi tai huolimattomuudeksi. Julkaisu levisivät työ-läisnaisliikkeen kanavia pitkin ainakin järjestäytyneiden perheenäi-tien käsiin. Tampereen Työväenyhdistyksen naisosasto osti säännöl-lisesti uusia kirjasia edelleen myytäväksi tai jaettavaksi.⁷⁷ Ostetut määrät olivat jatkuvasti korkeampia kuin osaston jäsenluku, joten tie-toa pyrittiin levittämään myös muille kuin osaston jäsenille.

Työläisnaisliitto lähti siitä, että valtion ja kuntien oli kannettava vastuu nousevan sukupolven turvaamisesta. Hilja Pärssinen kirjoitti vuonna 1913 kuntien velvollisuuksista varattomien äitien ja lasten suhteen.⁷⁸ Tehtäväkenttä oli laaja ulottuen kättilötoimesta kansakou-lujen jatko-opetukseen. Äitiyden yhteiskunnallisesta luonteesta ei Pärssisellä ollut mitään epäilyksiä, hän katsoi sen riippuvan vallit-sevasta yhteiskuntajärjestelmästä. Koska kapitalistinen yhteiskunta vaati naisten ansiotyötä, oli yhteiskunnan myös ratkaistava naisten ansiotyön ja äitiystehtävän välinen ristiriita. Sen Pärssinen näki rat-

75 Esim. loppuvuodesta 1909 ja vuonna 1911 lastenhoitoon ja kasvatukseen liitty-vistä kysymyksistä kirjoitettiin lähes joka toisessa numerossa. Ks. Työläisnainen 1909: 23, 25, 26, 28, 32, 43, 44, 45, 46, 47 tai Työläisnainen 1911: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 15–16, 17, 19, 25, 28, 29, 33, 36, 37–38, 42–43, 49–50.

76 Ryömä (toinen painos) 1911; Ryömä, ei painov. (1912 tai 1913).

77 TTY:n naisosaston pöytäkirjat 1912–1916. TTY:n naisosaston arkisto. Tampe-reen työväentalo.

78 Pärssinen 1913.

keavan äitiysvakuutuksen, naisten työsuojelun ja kunnan lakisääteisten velvollisuuksien määrittelemisen avulla.⁷⁹

Työläisnaisliitossa naisten työssäkäyntiä pidettiin itsestäänselvyytenä. Lastenhoito ja kasvatus kytkeytyi kysymykseen ansiotyöstä. Vuonna 1913 työläisnaisten edustajakokouksessa tamperelainen Olga Jokisalo kuulutti kuntia lastenhoitotyöhön ja vaati lastentarhojen ja -seimien hyväntekeväisyysluonteen poistamista. Jokisalon alustuksen perusteella työläisnaisten edustajakokous vaati kunnilta lastentarhoja, seimiä ja maitopisaroitu, joiden hallintoon oli valittava enemmistö työväenjärjestöjen edustajia.⁸⁰ Tampereen järjestäytynyt työväestö piti kiinni kunnallisen lastenhoidon tavoitteesta, vaikka pienten lasten hoitokomitea epäonnistui sen järjestämisessä. Samaan aikaan, kun yhteiskunnallisia oloja vaadittiin sellaisiksi, että äidit voivat itse hoitaa lapsensa, vaadittiin myös äitien työssäkäynnin helpottamista. Tämä ristiriita vallitsi varhaisen työläisnaisliikkeen keskuudessa ja heijasteli mitä ilmeisimmin todellisuuden ja ihanteiden yhteensovittamisen vaikeutta.

Perheettömien opettaminen perheellisyteen

223

Tulevaisuuden yhteiskunta saattoi rakentua vain perheiden varaan. Tämä tuli selvästi esiin kunnallisen köyhäinhoidon tavoitteissa. Perheettömille, köyhäinhoidon huostassa oleville lapsille oli opetettava oikeaa perhe-elämää, jotta he kykenivät perustamaan oman perheen ja kasvattamaan lapsistaan yhteiskunnan kannalta hyödyllisiä ja ongelmatonta kansalaisia. Köyhäinhoitoviranomaiset ymmärsivät kunnan kansalaisen ahkerana, omavaraisena ja tähän liittyen nimenomaan perheellisenä ihmisenä. Turvattomuudesta lapsista huolehtimista oli aiemminkin pidetty yhteisenä velvollisuutena eikä lasten kasvattaminen ahkeriksi ja työteliäiksi ollut uusi tavoite. Vaivaishoito vastasi lapsista, joita kukaan muu ei huolehtinut. Alaikäiset lapset muodostivat melkein puolet Tampereen köyhäinhoidon vakituista huollonsaajista ajanjaksona 1890-luvulta 1910-luvulle, mikä kertoo lasten avuntarpeen ohella sen helpommasta hyväksymisestä.⁸¹

79 *ibid.*, 4–5; Pärssinen 1908, 9–14.

80 Työläisnaisten ed.kok. 1913, 26, 44.

81 Tampereen vaivaishoitohallituksen vuosikertomukset 1892–1910. Kunnallisen vaivahoidon tukimuodot olivat tilapäinen kotiapu, vakinainen kotiapu, elätehoito ja vuodesta 1886 lähtien vaivaistalohoito. Näistä kolme jälkimmäistä laskettiin vakituisiin tukimuotoihin. Jaakkola 1982, 20; Tampereen vaivaistalo perustettiin vuonna 1886. Jaakkola 1986b, 10.

Tampereen köyhäinhoitohallitus painotti lastenhoidon keskeistä roolia yhteiskunnan tulevaisuudelle ja tulevaisuuden yhteiskunnalle. Parempi lastenhoito ja lastenkasvatus merkitsivät paremman yhteiskunnan rakentamista.⁸² Köyhäinhoidon huostassa lapset päätyivät eroon perheestään, mutta heidän hoidossaan korostettiin silti perheenomaisuutta ja perhearvoja. Köyhäinhoitohallitus ei pitänyt sopivana, että lapsia sijoitettiin vaivaistaloon, jonka asukkaita se piti huonona seurana lapsille. Periaatteesta jouduttiin silti tinkimään. Vaivaistalossa oli jatkuvasti lapsia, vaikka osa siirrettiin 1900-luvun alussa lastenkotiin, joka oli tarkoitettu tilapäiseksi suojaksi elätehoitoon sijoitettaville lapsille. Laitokset eivät vastanneet viranomaisten käsitystä sopivista lastenkasvatuspaikoista. Tätä painotti myös Köyhäinhoito-lehti, joka kehotti köyhäinhoitohallituksia huolehtimaan hyvin huostaansa joutuneista lapsista: tulevien köyhäinhoitolaisten lukumäärä riippui lasten kasvatuksista. Lehti suositteli ensi sijassa kotikasvatuksen tukemista ja vasta sen osoittautuessa mahdottomaksi olisi lapset sijoitettava luotettaviin ja kunnollisiin yksityiskoteihin – ei vaivaistaloihin.⁸³

1890-luvulla ja 1900-luvun alussa kahden kolmasosan ja kolmen neljäsosan välinen määrä Tampereen köyhäinhoidon yksinäisistä lapsista⁸⁴ oli elätehoidossa kaupungissa tai maaseudulla. Lasten antamista elänteelle kritisoiitiin vuosisadan vaihteessa myös Tampereella. Kaupungin köyhäinhoitoviranomaiset ottivat selvän kannan elätehoidon puolesta. Sitä motivoitiin ’lapsen parhaalla’: lapsi tarvitsi kodin, vanhempien hellän rakkauden ja hyvän kasvatuksen, jonka vain perhe ja koti kykenivät tarjoamaan.⁸⁵ Köyhäinhoitohallituksen vuosikertomuksista oli rivien välistä luettavissa vastaus elätehoidon kritiikkiin. 1900-luvun alkuvuosien kertomukset kuvasivat kasvatuskotien olosuhteita ja hyviä suhteita elänteelle annettujen lasten ja heidän hoitajiensa välillä. Elätehoidon hyviin puoliin laskettiin, että kasvatuskodeissa lapsista tuli ahkeria ja he oppivat ruumiillista työtä. Köyhäinhoidon lastenkasvatus tähtäsi monipuolisiin ruumiillisen työn taitoihin. Ottaen huomioon, että kyse oli teollisuuskaupungista, arvostivat köyhäinhoitoviranomaiset maataloustyötä suorastaan hämmästyttävän paljon.

82 Esim. Tampereen köyhäinhoitohallituksen vuosikertomus 1904, 12 ja 1906, 9; Vrt. Hirdman 1989.

83 Jaakkola 1986b, 24–30; Vaivaishoitohallituksen vuosikertomukset 1892–1910; ”Eräs ennakkopäätös”. Köyhäinhoitolehti 2/1913.

84 Lapsista, jotka olivat itse huollonsaajia.

85 Vaivaishoitohallituksen vuosikertomus 1895, 12–13 ja 1904, 12.

Tampereen kunnallisen köyhäinhoidon lastenkasvatustavoitteet vastasivat tarkastaja Helsingiuksen esittämiä tavoitteita. Köyhien lasten hoitoa pyrittiin tietoisesti yhdenmukaistamaan maan eri osissa sekä kiertokirjein ja tarkastusmatkoin että jakamalla kuntien viranomaisille kasvatustavan kirjallisuutta. Helsingiuksen käsikirja yhteiskunnallisesta lastenhoidosta ja suojelukasvatuksesta lähetettiin ilmaiseksi kaikkiin kuntiin vuosina 1907 ja 1908. Siinä hän suositteli turvattomille lapsille perhehoitoa, koska se ”totuttaa kasvavaa tainta siihen maaperään, jossa sen on seistävä ja josta sen läpi elämänsä on otettava ravintonsa sekä myötä- että vastoinikäymisissä”.⁸⁶ Perhe oli ihmiselämän perustus. Köyhäinhoitoviranomaiset uskoivat, että lasten oli helpompi luoda aikuisena itselleen kunnollinen perhe-elämä, jos he saivat tuntuman hyvästä kodista ja onnellisesta perhe-elämästä joko omassa kodissaan tai sen puuttuessa kasvatuskodissa.

---

86 SVT XXI B:16, 33; Helsingius 1907, 64.

Kodin onni – yhteiskunnan turva

PERHEEN VAKIINTUMINEN

226

Työläisperhe sai keskeisen aseman muutosprosessissa, jossa sääty-yhteiskunta muuttui kansalaisyhteiskunnaksi. Perhe oli siinä ratkaiseva sosiaalisen sidoksen ja järjestyksen väline. Lyhyesti sanottuna työläisperhe syntyi ja siitä tuli ongelma, joka ratkaistiin kunnollisen työläiskodin avulla. Näin suoraviivaisesti kaikki ei tietenkään tapahtunut, vaan yhteiskunnallisessa muutoksessa oli monia toisiinsa liittyviä tasoja. Työläisperhe oli oikeudellinen, taloudellinen ja demografinen yksikkö, mutta se oli myös tunneyhteisö ja perheihanteen ilmentymä. Edes ihanteena perhe ei ollut yksi ja jakamaton vaan ihanteidenkin tasolla ilmeni monia eri tapoja määritellä perhe. Vielä vähemmän ihmisten jokapäiväisessä elämässä voidaan puhua yhdestä perheestä tai perhemallista. Tamperelaisten työläisperheiden perhe- ja ruokakuntamallit osoittivat, että perhe oli monimuotoinen ilmiö jopa yhden yhteiskuntaluokan keskuudessa.

Työväestön perhe-elämän ja yhteiskunnallisen muutoksen suhteessa ilmeni Suomessa useita kiinnostavia piirteitä. Ehkä tärkeintä oli, että työläisperheestä muodostui yhteiskunnan perusyksikkö. Uusi yhteiskunta koostui kansalaisista, jotka olivat itse vastuussa itsestään ja perheistään. Laillisen suojelun lakkauttaminen, palveluspakon poistaminen ja työvoiman vapauttaminen tekivät työläisperheestä yhden yhteiskunnallisten toimintojen perusosan. Työläiset eivät kuuluneet valtioon enää isännän tai työnantajan huonekunnan kautta, vaan he kuuluivat siihen omien perheidensä kautta. Tällä tavoin määritellynä oikeudellisenä muutoksena työläisperheen synty ajoittui Suomessa 1860- ja 1870-lukuihin. Ensimmäisenä siihen reagoi sivistyneistö, jonka omassa elämässä perhe oli noussut 1800-luvun kuluessa keskeiseksi yhteiskunnallisen järjestyksen määrittäjäksi.

Työläisperhe syntyi myös työväestön omassa elämässä, tosin eri tunnuksin ja eri tavoin kuin sivistyneistö olisi toivonut. Tamperelai-

nen työväestö vakiintui ja perheellistyi 1800-luvun jälkipuoliskolla. 1800-luvun puolivälissäkin yli 25-vuotiaat työläiset olivat naimisisa, mutta työläisten valtaosa oli alle 25-vuotiaita, jotka olivat lähes kaikki naimattomia. Vielä vuonna 1870 oli kolme neljäsosaa ammattissatoimivasta työväestöstä alle 25-vuotiaita. 1900-luvun alussa heitä oli jo alle puolet ammattissatoimivasta työväestöstä, mikä antoi tilaa perheellisille. Perheellisen työväestön määrä kasvoi ja alkoi leimata elämänmenoa Tampereella.

Teollisuustyöläiset oli tamperelaisen työväestön suurin ryhmä. He olivat kiinnittyvässä tiukasti uuden porvarillisen yhteiskunnan rakenteisiin ja vaatimassa itselleen sitä osaa, joka heille kohtuudella kuului. Koko maan mittakaavassa työläisperhekysymys aktualisoitui Tampereella huomattavan varhain. Silti työläisperhekysymys hahmotui samansuuntaisesti muillakin teollisuuspaikkakunnilla. Jotkut asiat tapahtuivat aikaisemmin, jotkut myöhemmin, jotkut hieman toisella tavalla, mutta pääpiirteissään samansuuntaisesti. Myös maaseudun teollisuuspaikkakunnilla ammattientarkastajat kiinnittivät huomiota samoihin seikkoihin kuin kaupungeissa. Jos sen sijaan olisin tutkinut suomalaisen työväestön valtaenemmistöä eli maatyöväestöä, en olisi tavoittanut työläisperhekysymystä lainkaan, siinä määrin se kiinnittyi teollisuustyöväestöön. Maatyöläisperheet sivuutettiin lähes tulkoon ongelmattomina, raittiissa ulkoilmassa työnsä tekevinä maan hiljaisina. Heidän osaltaan kysymys kodin ja perheen merkityksestä ei noussut samalla tavalla keskeiseksi kuin kaupunkityöväestön osalta.

Työläisperheet eivät kärsineet teollistumisesta; itse asiassa juuri teollisuustyöväestö oli kohtalaisen hyväosaista. Jos työtä ja terveyttä riitti, riitti leipääkin. Tehtaan valo ei kuitenkaan loistanut kaikkiin Tampereen työläisperheisiin yhtä kirkkaasti. Katveeseen jäivät perheet, joissa oli sairautta ja työttömyyttä tai joista kuolema korjasi perheenelättäjän. Tehdastyöläisillä meni yleisesti ottaen paremmin kuin seka- ja ulkotyöläisillä, joiden toimeentuloa varjosti epävakaisuus. Tehdastyöläisillä oli säännöllisempi työ, lisäksi apukassat auttoivat selviytymään tilapäisistä kriiseistä. Muita työläisten turvaverkostoja olivat perhe, suku ja tuttavat ja jos näiden apu ei riittänyt, kunnan köyhäinhoito. Tamperelaisissa työläisperheissä oli tavallista, että vaimo ja lapset hankkivat ansiotuloja. Työväestön omaa taustaa ajatellen tässä ei ollut mitään 'epänormaalia'. Samanlainen perhemalli oli vallalla maaseudun työväestön keskuudessa.

Maaseudulta oli peräisin myös työväestön suhtautuminen asumiseen. Tamperelainen työväestö ahtautui osa- eli yhteiskeittiöasuntoihin, joissa neljä ruokakuntaa käytti yhteistä keittiötä. Tätä ei varsinkaan 1800-luvun puolivälissä pidetty erityisenä ongelmana, asunnot

olivat joka tapauksessa parempia kuin maatyöläisten asunnot. Yksityisyyden tavoittelua oli kuitenkin jo selvästi havaittavissa 1800-luvun lopulla varsinkin nuoremman sukupolven keskuudessa. Työläisperheiden lapset suhtautuivat asumiseen 'herraskaisemmin' kuin vanhempansa. Työläisperheet eivät pitäneet alivuokralaisia erityisenä ongelmana; suurimmassa osassa työväenkoteja ei sitä paitsi ollut alivuokralaisia. Monilapsisissa perheissä oli harvoin alivuokralaisia. Niissäkin perheissä, joissa majaili ulkopuolisia asukkeja, näitä oli tavallisesti vain yksi. Asukit olivat enimmäkseen suhteellisen nuoria tyttöjä tai poikia. Asukkijärjestelmässä oli selviä etuja vähävaraisille perheille – se oli yksi keino hankkia lisätuloja. Vielä enemmän asukista oli hyötyä, jos tämä oli täysihoitolainen, mutta ilmeisesti täysihoitolaisten osuus alivuokralaisista jäi verrattain alhaiseksi.

Kaupunkityöväestöllä oli maatyöväestöä paremmat edellytykset pitää perhe koossa ja lapset kotona. Lasten ansiotyö särki maatyöläiskodin – mutta ei välttämättä perhesiteitä, koska maatyöläiset lähettivät lapsensa talollisten palvelukseen jo nuorina. Tampereella nuoret työläiset toivat osuutensa perheen kassaan ja kuuluivat vanhempiensa ruokakuntaan usein naimisiin menoonsa asti. Maatyöläisten lapset helpottivat vanhempiensa toimeentulohuolia lähtemällä pois kotoa, mutta kaupungissa työläisperheiden lapset pysyivät kotona ja auttoivat sillä tavoin perhettään toimeentulon hankkimisessa.

Työläisperheet kykenivät ratkaisemaan jokapäiväisen elämänsä kysymykset teollistuvassa kaupungissa eikä heidän perhe-elämänsä osoittanut erityisiä kriisin merkkejä. Verrattuna muihin yhteiskuntaluokkiin työväestö oli vähävaraista, mutta heille itselleen kaupunkilainen elämä edusti kuitenkin lupausta paremmasta. Kaupungissa työläiset käyttivät hienompia vaatteita ja asuivat paremmin kuin maaseudulla. Työväestön reaali-palkat kohosivat selvästi 1800-luvun puolivälistä lähtien, samoin asumistaso nousi ja lapsityö väheni. Alle 12-vuotiaiden tehdastyö kävi suhteellisen harvinaiseksi jo ennen vuoden 1890 työväensuojelumääräyksiä. Vuosisadan vaihteessa uuden-aikaiselle perhe-elämälle oli kohtalaiset edellytykset, samoin työväestö oli kehittänyt keinoja selviytyä arkielämän karikoista, joihin toki kaupungissakin törmäsi. Elinolojen kohentuessa myös vaatimustaso kasvoi, työläisperheen ei enää tarvinnut tyytyä yhtä vaatimattomiin oloihin kuin aiempien sukupolvien perheet olivat tyytyneet.

Työläisten ratkaisut vaikuttivat sivistyneistön silmissä huolestuttavilta. Kun työmies lähti paremman toimeentulon toivossa etsimään työtä kotipaikkakunnan ulkopuolelta, pelkäsivät sivistyneistön edustajat, että miehet laiminlyövät velvollisuutensa perheenelättäjinä ja jättävät vaimonsa ja lapsensa köyhäinhoidon varaan. Kun työläisperhe

ratkaisi toimeentulo-ongelmansa laittamalla vanhimmat lapset töihin, katsoi sivistyneistö perhesiteiden särkyvän. Kun työläisperheen äiti toimi saunottajana tai pyykkärinä, näki sivistyneistö hänen sekaisen kotinsa ja totesi naisten ansiotyön hävittävän työläiskodeista kaiken viihtyisyyden. Kun äiti järjesti pikkulapsensa vanhempien sisarusten tai naapurin mummon luo päiväksi hoitoon, pelkäsi sivistyneistö lasten jäävän heitteille. Perhe-elämän vaatimusten ja perheen edun hahmottaminen poikkесivat toisistaan eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa.

KOTIOHJELMA

Ulkopuoliset kiinnittivät erityistä huomiota työläisperheiden elämänkäytäntöihin ja pyrkivät niihin vaikuttamalla turvaamaan yhteiskuntajärjestystä, jonka uudet muodot olivat hahmottumassa. Sivistyneistön huoli työläisperheiden elämästä edusti laajempaa huolta yhteiskuntarakenteen ja yhteiskunnallisen järjestyksen perusteista. Työläisperheet olisivat saaneet elää omaa elämäänsä kaikessa rauhassa, ellei heidän perhe-elämänsä epäkohdissa olisi nähty uhkaa koko yhteiskunnalle. Koska yhteiskunta muodostui perheistä, oli kaikkien yhteiskuntaluokkien – myös työväestön – perhe- ja kotielämällä laajakantoinen merkitys. Työläisperheen ja yhteiskunnallisen muutoksen suhde ilmeni siis myös siten, että työläisperhettä alettiin pitää yhteiskunnallisena ongelmana.

Tähän ongelmaan haettiin ratkaisua kodista. 'Hyvässä työläiskodissa' isä, äiti ja lapset asuivat omassa viihtyisässä asunnossaan, johon ei kuulunut ydinperheen ulkopuolisia asukkaita. Mies elätti perheensä ja vaimo hoiti talouden niin, että miehen palkka riitti perheen menoihin. Tätä tehtävää varten perheelliset naiset piti vapauttaa työmarkkinoilta kotiin. Vaikka kunnolliset kodit olisivat olleet hyvin hoidettuja, ne eivät olleet täydellisiä ilman lapsia. Työläisperheiden tärkein tehtävä oli lasten kasvattaminen kunnan kansalaisiksi. Kotielämän ja vastuun perheestä ajateltiin kasvattavan myös isästä ja äidistä kunnollisia ja nuhteettomia kansalaisia ja kiinnittävän heidät yhteiskuntaan. Ahkeruuden, työteliäisyyden ja raittiuden ohella kunnan kansalaisen tärkein tunnusmerkki oli perheellisyys.

Perheen ja kodin avulla rakennettiin työläiskansalaisuutta. Ajatus 'hyvästä työläiskodista' ratkaisuna työläisperheiden elinoloissa havaittuihin epäkohtiin nousi esiin muissakin teollistuneissa maissa – muun muassa Pohjois-Amerikassa, Englannissa, Saksassa ja Pohjoismaissa. Suomessa teollistuminen ajoittui sääty-yhteiskunnan mure-

nemiseen ja kansalaisyhteiskunnan hahmottumiseen, mikä antoi suomalaiselle työläisperhekysymykselle erityisen voimakkaan painotuksen kansalaisuuteen ja kansalaisvelvollisuuksiin.

Suomen asema Venäjän yhteydessä leimasi myös kotikysymystä. Tampereellakin puheet työläiskotien auttamisesta sisälsivät sekä suoria että epäsuoria viittauksia valtiolliseen asemaan. Työ kotien hyväksi oli poliittisesti hyväksyttävämpää kuin työ yhteiskunnallisten reformien hyväksi. Ns. ensimmäisen sortokauden aikana naisasialiike suuntautui käytännölliseksi työksi nimittämäänsä toimintaan, johon kuului työläisperheiden ohjaaminen ja opastaminen. Kun yhdistysten toimintavapautta rajoitettiin ensimmäisen maailmansodan aikana, läpäisivät naisjärjestöjen kodin päivät viranomaisten kontrollin. Tällöin myös työläisnaisliitto järjesti työläisnaisten kodinpäiviä.¹ Kotikysymyksen käsittely oli silti vain osittain naamioitua poliittista toimintaa. Tamperelaisten naisjärjestöjen keskusteluista kävi selvästi ilmi, että perhettä ja kotia koskevia kysymyksiä pidettiin myös 'aidosti' tärkeinä. Kodin- ja lastenhoitoa olisi edistetty, vaikka valtiollinen asema olisi ollut toinen.

Työläiskoti oli sekä sivistyneistön aloittama ideologinen projekti että työväestön oman toiminnan tulosta. Joissain tilanteissa tamperelainen sivistyneistö tunnisti työläisperheiden toiveet paremmin kuin työväenliike, joka joutui paheksumaan työväestön luokkatietoisuuden puutetta. Keskiluokan naisjärjestöjen lupaukset paremmista ja paremminhoidetuista kodeista puhuttelivat työläisäitejä, vaikka ne työläisnaisliikkeen mielestä vaikuttivat pilkalta ja asiantuntemattomuudelta. Työläisnaisliike vetosi puolestaan oikeudenmukaisuuteen ja vaati työväestölle oikeutta kotiin ja perhe-elämään.

Ihmisten jokapäiväisessä elämässä kotiohjelma ei jäänyt vaille käytännön merkitystä. Sen kautta luotiin monia käytäntöjä, joilla oli kauaskantoisia seurauksia 1900-luvun yhteiskuntapolitiikkaan ja jokapäiväisen elämän käytäntöihin. Yksi näistä oli asuntokysymyksen käsittelyn yhteydessä lanseerattu ajatus omakotiasumisesta. Sen omaksui myös työväestö. Tampereen esikaupunkeihin kohosi nopeasti 'omia koteja', joita työmiehet rakensivat sekä kaupungin kontrollin alaisina että sen ulottumattomissa. 1910-luvun puolivälissä perustetuilla esikaupunkialueilla kaupunki pidatti itselleen oikeuden valita vain sopivimmat kodinrakentajat, ne oli toisin sanoen tarkoitettu kunnollisille työläisperheille.

¹ Lähteenmäki 1990, 148–149; Harmaja 1934; Tuulio 1959.

Toinen kauaskantoinen työläiskotiin liittyvä ratkaisu löytyy työläisperheiden toimeentuloa koskevista ihanteista. Ajatus miehestä perheen varsinaisena elättäjänä ja vaimosta kodin ja lasten hoitajana on iskostunut niin voimakkaasti suomalaisten mieliin, että sitä on myöhemmin nimitetty jopa perinteiseksi käsitykseksi. Kuitenkin kyse oli uudesta ajattelusta, uuden perhemallin juurruttamisesta maatalousvaltaiseen maahan, jonka perheet olivat 'perinteisesti' ahertaneet pelloilla ja muissa maataloustöissä. Perhepalkka ei käytäntönä saavuttanut Suomessa yhtä hegemonista asemaa kuin sillä on monissa muissa maissa ollut 1900-luvulla. Ihanteena se vakiintui syvälle; sitä vakiinnutti juuri työläiskotiohjelma, jota tässä tutkimuksessa olen hahmottanut.

Työläiskotiohjelma liittyi myös uuteen tapaan hahmottaa yhteiskuntaa ja kansantaloutta. 1910-luvulla suomalaisessa kansantaloustieteessä kansantalous jaettiin selkeästi tuotantoon ja kulutukseen. Tämä teki kodista kansantalouden osa-alueen ja perheenemännän työstä kansantaloudellisen tehtävän. Säästäväisyys ja siisteys, joihin Tampereen Naisyhdistyksen kotitalousohjelma kulminoitui, edustivat näin kahta uutta ja tärkeätä ulottuvuutta. Säästäväisyys liitti kotitalouden järkevään kansantalouteen ja määritti myös yhteiskuntaluokkien välisiä suhteita. Kunnollinen työläisperheen äiti sai miehensä palkan riittämään kaikkiin tarpeellisiin menoihin. Työväestön vaatimukset paremmista palkoista voitiin torjua vaatimalla heitä tiukempan taloudenpitoon. Myös siisteydellä oli taloudellista merkitystä. Sen uskottiin edistävän terveyttä ja alentavan tätä kautta yhteiskunnan kuluja, joita sairastaminen ja ennenaikainen kuolleisuus aiheuttivat. Siisteys oli kuitenkin ennen kaikkea moraalinen vaatimus, joka näin liittyi elimellisesti ongelman taloudelliseen hahmotukseen.

Käytännön tasolla työläiskotiohjelma käynnisti monia myöhemmin vakiintuneita toimintamuotoja. Työläiskotien tarpeisiin vedoten laitettiin alulle kotitalouskoulutus ja -valistus, jotka oli suunnattu nimenomaan naisille. Nämä laajenivat ja vakiintuivat 1920-luvulla, mutta 1910-luvun kokemukset pohjustivat myöhemmin tehtyjä ratkaisuja. Iida Yrjö-Koskinen ja monet muut kotitalousnaiset korostivat 1910-luvulla hyvinhoidettuja koteja keinona saada alemmat yhteiskuntaluokat järjestykseen.

Työläiskotiohjelman ansiosta luotiin myös lastenkasvatukselle parempia edellytyksiä ja uudistettiin käsitystä lastenhoidon tasosta ja tavoitteista. Äitien piti omistautua lapsilleen, heidän piti pätevätyä hoitamaan lapsiaan. Heille oli terotettava oikean kasvatuksen merkitystä. Tämäkin vaatimus saavutti melkoisen läpäisyvoiman suomalaisessa yhteiskunnassa. Kotiohjelma ei tässäkään jäänyt vain ideolo-

giseksi programmiksi, vaan siihen sisältyneet ajatukset toteutettiin neuvolalaitoksessa, lasten päivähoidossa ja kotitalousneuvonnassa. Vuosisadan vaihteen työläisperhekysymys tematisoi olennaisen tärkeitä osia 1900-luvun yhteiskuntapolitiikasta.

TYÖLÄISKOTI JA SUKUPUOLI-JÄRJESTELMÄ

232

Jokapäiväisen elämän kysymykset elatuksesta, lastenhoidosta, kodista sekä perheenjäsenten oikeuksista ja velvollisuuksista kiinnittyivät sukupuoleen. Työläisperhe oli sekä rakenteena, käytäntönä että ihanteena sukupuolitettu. Sukupuoli, perhe ja yhteiskunnallinen asema kytkeytyivät toisiinsa teollistuvassa yhteiskunnassa kiinnostavalla tavalla. Edellä hahmottamassani työläiskotiohjelmassa luotiin selkeitä naisten ja miesten toimintapiirejä. Se oli mahdollista kodin kautta. Naisen tehtävä kodin vaalijana korostui niin, että isän rooli perheessä pelkistyi pelkäksi palkanansaitsijaksi. Työläismies edusti sivistyneistönaisille pelottavaa ja arvaamatonta hahmoa, joka piti kesyttää kodin ja perheen avulla. Isän ja lasten suhteesta puhuttiin vähän, sen sijaan äidin ja lasten suhdetta korostettiin toistuvasti. Näin teki myös työläisnaisliitto, jonka julkaisuissa keskityttiin äidin tehtävään pienten lasten hoitajana ja kasvattajana. Äidin rakkaus ja isän uutteruus olivat kodin kulmakiviä. Äidin tehtävänä oli rakastaa, isän tehtävänä uurastaa. Isän piti rakastaa perhettään ensisijaisesti raatamalla kodin ulkopuolella. Kodin avulla vahvistettiin miesten ja naisten erilaisia identiteettejä ja yhteiskunnallisia tehtäviä.

Työläisnaisten kiinnittäminen koteihinsa avasi keskiluokan naisille väylän yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Kotitalous kuului naisten erityisasiantuntemuksen piiriin, mutta se ei rajautunut vain kotiin ja perheeseen, vaan se ulottui koko yhteiskuntaan. Voidakseen paremmin kiinnittää työläisperheiden äidit kotiin joutuivat sivistyneistön naiset istumaan valtiopäivillä ja komiteoissa suunnittelemassa kodinhoito-opetuksen antamista työväestön tyttäriille. Kotitalousopetus piti ulottaa kansakoulusta yliopistoihin eli naisille piti avata uusia koulutusväyliä yhteiskunnassa. Naisille avautui oma yhteiskunnallinen alue, jossa yhteiskuntaluokka määräsi paikan.

Järjestäytyneet työläisnaiset korostivat työläisperheiden oikeutta kunnolliseen kotiin ja kotitalouteen. Kotitalous ja hyvä kodinhoito eivät olleet heille väline paremman elintason saavuttamiseen vaan se oli päämäärä, joka voitiin saavuttaa vain parempien toimeentuloeh-

tojen kautta. Työläisperheiden äidit voisivat työväenliikkeen kannan mukaan hoitaa kotinsa paremmin vasta kun työaika olisi lyhyempi ja työläisten palkat riittäisivät kunnolliseen asuntoon, ruokaan ja vaatteisiin. Työläisnaisliike ei kytkenyt työläisnaisten identiteettiä yhtä tiukasti kotiin kuin keskiluokan naisjärjestöt tekivät, mutta koti ja perhe olivat tärkeitä myös työläisnaisten poliittisessa ajattelussa.

Lapsinäyttely kristallisoi työväenliikkeen ja sivistyneistön näkökulmien erilaisuuden. Vaikka Tampereen järjestäytynyt työväestö ja sivistyneistö löysivät toisensa kunnallisissa lastenhoitopyrkimyksissä, ei yksimielisyyttä työläiskotien lastenkasvatuksen edellytyksistä syntynyt. Naisyhdistys yritti kilpailuttamalla kannustaa työläisäitejä huolehtimaan lapsistaan paremmin. Työväenyhdistyksen naiset vaativat muutosta yhteiskunnallisiin oloihin eivätkä pitäneet asiallisena sivistyneistön edustajien puuttumista työläisperheiden sisäisiin asioihin. Työväenyhdistyksen naisosaston jäsenet olivat poliittisesti valvettuneita työläisperheiden äitejä, joita loukkasi kodin- ja lastenhoitokilpailujen kaltainen työläiskotien 'kohottaminen'.

Etenkin naiset tähdensivät onnellisia koteja yhteiskunnan turvana. 1920-luvulla kysymys nostettiin esiin erityisen painokkaasti. Laura Harmajan mukaan kaikki yhteiskunnalliset uudistuspyrkimykset olivat turhia ellei työläisperheellä ollut kunnollista kotia. Annan viimeisen sanan Harmajalle, josta tuli 1920-luvun johtava kotitalousteoreetikko:

”Mitä merkitsee lainsäätämä tehdashuoneistojen ilman puhdistaminen ja myrkyllisten kaasujen poistaminen niin kauan kuin työläisten omia asuntoja ei tässä suhteessa hoideta ja ilma kodeissa, joissa suurempi osa vuorokaudesta, ainakin yöt, vietetään, on pilaantuneempaa kuin konsanaan työpaikoissa? Työpäivän lyhentämisen pitäisi lisätä perheenisälle tilaisuutta oleskella oman perheensä kanssa, ottaa osaa kodin töihin ja lasten kasvattamiseen, mutta epäviihtyisä koti karkoittaa hänet huvittelupaikkoihin. Palkkojen kohoamisen pitäisi vaikuttaa kulutuksen paranemista, terveyden ja tyytyväisyyden lisääntymistä, mutta taitamaton perheenemäntä osaa kyllä panna kasvaneetkin rahamäärät menemään, saamatta silti aikaan sen parempaa ruokaa, huolellisempaa perheen hoitoa,hauskempaa kotielämää. Niin pysyy tyytymättömyys ja katkeruus yhteiskuntaa kohtaan yhä voimassa, koska kaikki parannuspuuhut ovat oikeastaan jääneet kesken, loppuneet siihen, missä alkaa tulojen käyttäminen ihmiselämän tarpeiden tyydyttämiseksi.”²

Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTO- LÄHTEET

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Tampereen kasvatustieteellisen yhdistyksen arkisto

Vuosikertomukset 1892–1919.

Pöytäkirjat 1892–1919.

Jyväskylän maakunta-arkisto (JMA)

Finlayson & Co:n arkisto

Talojen asukasluetelo 1905.

Vuokratkontrahdit 1901.

Tampereen ev.lut. seurakuntien arkisto

Vihittyjen luettelot 1878–1880, 1888–1890, 1908–1910.

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Kansakoulujen kanslia

Tampereen kansakoulujen opettajakokousten pöytäkirjat 1901–1905.

Tampereen Lastentöyhöhuoneen johtokunnan ja yleisten kokousten pöytäkirjat 1890–1901.

Valiokuntain mietintöjä

Kotien ja koulun lähentäminen ja kansakoulusta päässeiden kasvatuksellisen edistäminen. (1914)

Tampereen kansakoulujen opettajakunnan komitean valmistama ehdotus lausunnoksi, jota oli pyydetty Raittiusopetuskomitean mietinnöstä.

13.1.1910.

Kansakoulun oppilaiden sanomalehtien levittämiseen osanoton tutkimista varten valitun komitean pöytäkirja 27.1.1913.

Raittiusyhdistys Aamuruskon arkisto

Yleisten kokousten pöytäkirjat 1884–1910, 1915–1918.

Aamuruskon Wartiopiirin pöytäkirjat

1904–1908.

Raittiusyhdistys Liiton arkisto

Yleisten kokousten pöytäkirjat 1891–1914.

Keskusteluseura 1908–1909.

Puhujaseura 1898–1900.

Tampereen Raittiusseuran arkisto

Tampereen Raittiusseuran pöytäkirja 1884.

Liiton viikkokokousten pöytäkirjat 1885–1891.

Tampereen kaupunginvaltuuston arkisto

Valtuuston pöytäkirjat 1905–1907,

1912–1914

Tampereen kaupungin köyhäinhuoltolautakunnan arkisto

Vaivahoidonhallituksen valvontamiehen muistiinpanokirja 1897, 1898–1901.

Tampereen Lastenhoitoyhdistyksen

(LHY) arkisto

Lastenseitsemikunnan pöytäkirjat 1908–1917.

Maitopisaran toimikunnan pöytäkirjat 1907–1917.

Lastentarhoimikunnan pöytäkirjat 1907–1917.

Johtokunnan pöytäkirjat 1907–1917.

Kertomukset Tampereen lastenhoitoyhdistyksen toiminnasta 1907–1917.

Tampereen lastenhoitoyhdistyksen (LHY) ohjesäännöt.

Tampereen Rouvasväenyhdistyksen

(TRY) arkisto

Johtokunnan ja yhdistyksen kokousten pöytäkirjat 1866–1918.

Silmäys Tampereen Rouvasväenyhdistyksen toimintaan vuosina 1866–1916.

Vuosikertomukset 1900–1916.

Kirjeenvaihto 1903.

Tampereen työväen asunto-osakeyhtiön arkisto

Pöytäkirjat 1895–1906.

Tampereen Työväenyhdistyksen (TTY) arkisto

Puhuja- ja keskusteluseuran pöytäkirjat v. 1904–1906.

Työväenyhdistyksen pöytäkirjat 1886–1915.

Työväenyhdistyksen vuosikertomukset 1887–1919.

Työväen asuntotilastoja Tampereella. Ulkotyöväenyhdistyksen pöytäkirjat 1893–1899.

Wiritäjä. TTY:n puhujaseuran käsikirjoitettu lehti 1897–1903.

Tampereen Työväenyhdistyksen (TTY) ammattiosastojen arkisto

Ompeliatar ammattiosasto

Yleiset kokousten ja johtokunnan pöytäkirjat 1905–10.

Kutojain ammattiosasto

Kuukausikokousten ja johtokunnan pöytäkirjat 1903–1906.

Työväen arkisto (TA)

Tehtaalaisseura (Tampere)

Tampereen Työväenyhdistyksen tehtaalaisseuran pöytäkirjat (Johtokunta ja kuukausikokoukset) 1892–1903.

Keskusteluseuran pöytäkirjat 1902–1905.

Pellavatehtaan ammattiosasto. Tampere.

Pöytäkirjat (johtokunta) 1905–09, 1909–17, 1917–22.

Puhujaseuran pöytäkirjat 1909–1912.

Tampereen työväentalo

Tampereen sos.dem. naisyhdistys ry:n arkisto

Työväen naisosaston pöytäkirja 1899–1905.

Naisosaston pöytäkirja 1905–1910.

Tampereen työväenyhdistyksen naisosaston pöytäkirja 1911–1917.

Tampereen yliopiston historiatieteen laitos (TaY, hist. laitos)

Tampereen Naisyhdistyksen arkisto

Pöytäkirjat 1890–1920. Mf.

Muuttoliikeprojektin aineisto

Muuttoliikkeiden ja sosiaalisen kehityksen väliset yhteydet –tutkimushankkeen tutkimusaineisto.

Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos

Nauhoitearkisto

Nauha 25/1965. Kertoja Maria Niinisalo, s. 1875 Teisko. Haastattelija Irja Helander.

Nauha 25/1965. Kertoja Hugo Salakoski, s. 1885 Tampere. Haastatteli-

ja Irja Helander.

Nauha 25/1965. Kertoja Kalle Kovero, s. 1883 Tampere. Haastattelija Irja Helander.

Nauha 25/1965. Kertoja Hilma Viitanen, s. 1885 Tampere. Haastattelija Irja Helander.

Nauha 28/1965. Kertoja Anna Kovero, s. 1885 Tampere. Haastattelija Ritva Järvenpää.

Nauha 28/1965. Kertoja Fanny Aarnisalo, s. 1878 Karkku. Haastattelija Ritva Järvenpää.

Nauha 28/1965. Kertoja Anna Enroth, s. 1894 Sääksmäki. Haastattelija Ritva Järvenpää.

Nauha 29/1965. Kertoja Hilma Helin, s. 1890 Lempäälä. Haastattelija Ritva Järvenpää.

Nauha 31/1965. Kertoja Karoliina Mielonen, s. 1883 Pielavesi. Haastattelija Ritva Järvenpää.

Nauha 35/1965. Kertoja Alma Sulin, s. 1890 Vesilahti. Haastattelija Ritva Järvenpää.

Nauha 36/1965. Kertoja Minna Muotinen, s. 1885 Hämeenkyrö. Haastattelija Ritva Järvenpää.

235

PAINETUT LÄHTEET

Suomen Virallinen Tilasto

SVT VI Väestötilasto 2, 11, 19, 20, 22, 34, 35, 37, 41, 43, 44:4, 44:8, 49, 50:4, 66:2.

SVT XXI Vaivashoitotilasto B:14–25.

Vaivashoidon tarkastelijan vuosikertomuksia 1906–1917.

Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1922.

Valtiopäiväasiakirjat

Valtiopäivät 1877–1878:

Asiakirjat I

Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat

Borgareständets protokoll

Presteständets protokoll

Protokoll fördr hos Finlands ridderskap och adel

Valtiopäivät 1889:

Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat

Valtiopäivät 1897:

Asiakirjat V. 2
Valtiopäivät 1891:
Asiakirjat
Valtiopäivät v. 1907:
Pöytäkirjat II–III
Asiakirjat I–V
Liitteet VI
Toiset valtiopäivät v. 1909:
Pöytäkirjat II

Komiteamietinnöt

Komiteamietintö 1872:3. Alamainen
ehdotus Asetukseksi yleisestä vai-
vaishoidosta Suomen Suuriruhtinaan-
maassa.
Komiteamietintö 1905:9a–9b. Ehdotus
suojeluskavatuksen järjestämisestä.
Komiteamietintö 1907:9. Mietintö jon-
ka on antanut maaliskuun 17 päivä-
nä 1879 annettua köyhäinhuoltoasetus-
ta tarkastamaan asetettu komitea.
Komiteamietintö 1915:5. Naisten koti-
taloudenhoito-opetuksen järjestämistä
varten asetetun komitean mietintö.

Muita virallisia painettuja lähteitä

Keisarillisen Majesteetin Armollinen
Asetus yhteisestä vaivasholhouksesta
Suomen Isoruhhtinaanmaassa. 22.
3.1852. Helsinki 1852.
Kertomukset Tampereen kaupungin
kunnallishallinnosta:
Valtuuston kertomukset 1907–
1918
Kasvatuslautakunnan kerto-
mukset 1911–1913
Tampereen kansakoulujen vuosiker-
tomukset 1889–1918.
Tampereen kaupungin vaivashoito-
hallituksen vuosikertomukset 1892–
1918.
Tampereen kaupungin terveystoito-
lautakunnan vuosikertomukset 1881–
1920.
Samling af de i Storfurstendömet Fin-
land gällande och intill år 1855 ut-
komne författningar. Senare delen
1800–1854. Helsingfors 1855.
Samling af placater, förordningar, ma-
nifester och påbud, samt andre all-
männa handlingar 1851–52. Helsing-
fors 1853.
Suomen asetuskokoelma vuodet 1865,
1868, 1878, 1879, 1883, 1889, 1908.
Tampereen kaupungin kunnallinen ase-
tuskokoelma. Tampere 1917.

Julkaistut pöytäkirjat

Handlingar rörande det tilltänkta första
allmänna finska arbetaremötet 1891.
Helsingfors 1892. (Handlingar 1891).
Ensimmäisen työväenyhdistysten edus-
tajain kokouksen pöytäkirja. Kokous
Helsingissä 18, 19 ja 20 p:nä syys-
kuuta 1893. Helsinki 1894. (Työ-
väenyhdistysten edustajakokous
1893).
Toisen työväenyhdistysten edustajain-
kokouksen pöytäkirja. Tampereella 9,
10 ja 11 p. heinäk. 1896. Tampere
1897. (Työväenyhdistysten edustaja-
kokous 1896).
Kolmannen yleisen Suomen työväenyh-
distysten edustajain kokouksen pöy-
täkirja. Turussa heinäkuun 17–20
p:nä 1899. Tampere 1899. (Työväen-
yhdistysten edustajakokous 1899).
Ensimmäisen Suomen Työväen Puolueko-
kouksen pöytäkirja. Kokous pidetty
Viipurissa heinäk. 17–20 p. 1901.
(Työväen puoluekokous 1901)
Forssan puoluekokouksen pöytäkirja.
Joensuu 1973. Toisen Suomen Työ-
väen Puoluekokouksen pöytäkirja.
Kokous pidetty Forssassa elok. 17–20
p. 1903. (Forssan puoluekokous
1903)
Suomen sosiaalidemokraattisen puolue-
en kolmannen (ylimääräisen) koko-
uksen pöytäkirja. Kokous pidetty
Helsingissä syyskuun 25–28 p:nä v.
1904. Helsinki 1905. (Suomen
sos. dem. puolueen kolmas kokous
1904)
Suomen sosialidemokratian puolueen
neljännen (ylimääräisen) kokouksen
pöytäkirja. Kokous pidetty Tampe-
reella marrask. 20–22 p. 1905. Hel-
sinki 1906. (Suomen sos. dem. puo-
lueen neljäs kokous 1905)
Suomen Sosialidemokratian puolueen
viidennen edustajakokouksen pöytä-
kirja. Kokous pidetty Oulussa 20–27
p:nä elokuuta 1906. Helsinki 1906.
(Suomen sos. dem. puolueen viides
ed. kok. 1906)
Suomen sosialidemokratian puolueen
kuudennen edustajakokouksen pöytä-
kirja. Kokous pidetty Kotkassa 8–13
p:nä syyskuuta 1909. Helsinki 1909.
(Suomen sos. dem. puolueen kuudes
ed. kok. 1909)
Suomen sosialidemokratian puolueen

seitsemännen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 4–10 päivinä 1911. Helsinki (ei painoaikaa). (Suomen sos. dem. puolueen seitsemäs ed. kok. 1911)

Suomen sosialidemokratisen puolueen kahdeksannen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella lokakuun 26 – marraskuun 1 p:nä 1913. Helsinki 1914. (Suomen sos. dem. puolueen kahdeksas ed. kok. 1913)

Suomen sosialidemokratisen puolueen yhdeksannen puoluekokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä kesäkuun 15–18 p:nä 1917. Turku 1918. (Suomen sos. dem. puolueen yhdeksäs kokous 1918)

Ensimmäinen yleinen Työläisnaisten edustajain kokous Helsingissä Heinäkuun 4,5 ja 6 p:nä 1900. Helsinki 1900. (Työläisnaisten edustajakokous 1900).

Toisen yleisen Suomen Työläisnaisten Edustajain kokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17–19 p:nä 1902. sekä Suomen Palvelijatyöryhdistysten Edustajain ensimmäisen kokouksen Pöytäkirja Turussa heinäkuun 20 päivänä v. 1902. Turku 1902. (Työläisnaisten edustajakokous 1902).

Työläisnaisten kolmannen edustajakokouksen pöytäkirja Tampereella 17, 18, 19 p. heinäkuuta 1905. Toimittivat Hilja Pärssinen, Yrjö Sirola. Sekä liitteenä Tampereella 15, 16 p. heinäk. 1905 pidetyn, Suomen Palvelijatyöryhdistysten toisen edustajakokouksen pöytäkirja. Toimitti Elviira Vahlstedt. Tampere 1905. (Työläisnaisten edustajakokous 1905).

Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen pöytäkirja Viipurissa 8, 9 ja 10 p. lokakuuta 1906. Toimitti Hilja Pärssinen. Kotka 1906. (Työläisnaisten edustajakokous 1906).

Pöytäkirja sosialidemokratisen naisliiton edustajakokouksesta Lahdessa 5, 6 ja 7 päivinä syyskuuta 1909. Toimittaneet Hanna Karhinen, Hanna Ranta, Hilja Pärssinen. Mikkeli 1909. (Työläisnaisten edustajakokous 1909).

Pöytäkirja sosialidemokratisen naisliiton VI:sta edustajakokouksesta Helsingissä

1–3 p. syyskuuta 1911. Toimitti Olga Tainio. Liitteenä keskustelukysymysten alustukset. Mikkeli 1911. (Työläisnaisten edustajakokous 1911).

Suomen Sosialidemokratisen Naisliiton seitsemännen edustajakokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella lokak. 23–25 p. 1913. Toimitti Anton Huotari. Tampere 1913. (Työläisnaisten edustajakokous 1913).

Ammattientarkastajien kertomuksia:

Vuosikertomus, jonka Ammattientarkastaja Itäisessä tarkastuspiirissä K. Leonard Lindeberg on antanut vuodelta 1890. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 16. Helsinki 1892.

Naispuolisen ammatintarkastajan kertomus vuodelta 1905, kirj. Vera Hjelt. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 40. Helsinki 1906.

Naispuolisen ammatintarkastajan kertomus vuodelta 1906, kirj. Vera Hjelt. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 44. Helsinki 1907.

Kertomus, maamme naispuolisen ammatintarkastajan antama vuodelta 1907, kirj. Vera Hjelt. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 46. Helsinki 1909.

Kertomus, maamme naispuolisen ammatintarkastajan antama vuodelta 1908, kirj. Vera Hjelt. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 48. Helsinki 1910.

Kotkan piirin ammatintarkastajan kertomusvuodelta 1909, kirj. Artturi Käpy. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 52. Helsinki 1910.

Kertomus, jonka Viipurin ja Kotkan piirien naispuolinen ammatintarkastaja on antanut huhti–joulukuulta 1909, kirj. Jenny Markelin. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja 52. Helsinki 1910.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 1882, 1884, 1888, 1889, 1903, 1909, 1912.

Finlands Allmänna Tidning 1853, 1855, 1857.

Helsingfors Tidningar 1857, 1858, 1859.

Hämäläinen 1860.

Kansan Lehti 1904, 1905, 1909.
 Koti ja yhteiskunta 1891–1893, 1895–1911.
 Köyhäinhoitolehti 1913–1917.
 Morgonbladet 1855.
 Palvelijatarlehti 1905–1906.
 Tammerfors Aftonbladet 1885, 1889.
 Tampere 1884.
 Tampereen Sanomat 1881, 1882, 1887, 1888, 1889, 1899.
 Työläisnainen 1907–1914.
 Työmies 1909.
 Työtilastollinen aikakauslehti 1909–1911.
 Åbo Tidning 1851, 1855, 1857.
 Åbo Underrättelser 1851, 1857.

KIRJALLISUUS

- Aaku (nimim.), Työväen elämästä Tampereella. (1890). Julkaistu lyhennettynä teoksessa Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia VIII. Tampere 1984.
- Ageing and Life Course Transitions: An Interdisciplinary Perspective. Ed. by Tamara K. Hareven and Kathleen J. Adams. London – New York 1982.
- Alapuro, Risto & Alestalo, Matti, "Konkreettinen sosiaalitutkimus". Suomalaisen sosiologian historia. Toim. Risto Alapuro – Matti Alestalo – Elina Haavio-Mannila. Porvoo – Helsinki – Juva 1992.
- Alapuro, Risto & Stenius, Henrik, "Kansanliikkeet loivat kansakunnan". Kansa liikkeessä. Toim. Alapuro & al. Helsinki 1987.
- Alter, George, Family and the Female Life Course. The Women of Verviers, Belgium, 1849–1880. Madison 1988.
- Anderson, Michael, Approaches to the History of the Western Family, 1500–1914. London 1980.
- Anderson, Michael, Family Structure in Nineteenth Century Lancashire. Cambridge 1971.
- Anderson, Michael, "Household Structure and the Industrial Revolution; Mid-Nineteenth Century Preston in Comparative Perspective". Household and Family in Past Time. Comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe. Ed. by Peter Laslett & Richard Wall. Cambridge 1972.
- Anderson, Michael, "Marriage Partners in Victorian Britain. An Analysis Based on Registration District Data for England and Wales 1861". Journal of Family History 1/1976.
- Arppe, N.J., Keuhkotaudista sekä sen ehkäisemisestä ja hoidosta. Porvoo 1902.
- Asikainen, Sari, "Me toivomme ihanne-maata". Hilja Pärssisen varhainen aatemaailma ennen kansanedustajuutta. Suomen historian sivulaudaturtutkimma. Tampereen yliopisto 1993.
- Asuntokysymys-komitea, "Esitöitä kaupunkien asuntokysymyksen ratkaisemiseksi". Asuntokysymys. Esi- telmiä ja ehdotuksia, julkaissut Kansataloudellinen Yhdistys. Helsinki 1904.
- Benson, Susan Porter, "Women, Work, and the Family: Industrial Homework in Rhone Island in 1934". Homework. Historical and Contemporary Perspectives on Paid Labor at Home. Ed. by Eileen Boris & Cynthia R. Daniels. Urbana – Chicago 1989.
- Berkner, Lutz K., "The Stem Family and the Peasant Household. An Eighteenth-Century Austrian Example". American Historical Review, Vol 77, Nr 2, April 1972.
- Blackwelder, Julia Kirk, "Texas Homeworkers in the 1930s". Homework. Historical and Contemporary Perspectives on Paid Labor at Home. Ed. by Eileen Boris & Cynthia R. Daniels. Urbana – Chicago 1989.
- Bock, Gisela, "Challenging Dichotomies: Perspectives on Women's History". Writing Women's History. International Perspectives. Ed. by Karen Offen, Ruth Roach Pierson, Jane Rendall. London 1991.
- Bock, Gisela, "Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate". Gender & History 1/1989.
- Bosch, Mineke, "Internationalism and Theory in Women's History". Gender & History 2/1991.
- Boris, Eileen, "Black Women and Paid

- Labor in the Home: Industrial Homework in Chicago in the 1920s". *Homework. Historical and Contemporary Perspectives on Paid Labor at Home*. Ed. by Eileen Boris & Cynthia R. Daniels. Urbana – Chicago 1989.
- Boris, Eileen, *Home to Work. Motherhood and the Politics of Industrial Homework in the United States*. Cambridge 1994.
- Braidotti, Rosi, Riitasointuja. Tampere 1993.
- Brander, K.A., "Työväen talo-osakeyhtiöt Helsingissä". Asuntokysymys. Esitelmiä ja ehdotuksia, julkaissut Kansataloudellinen Yhdistys. Helsinki 1904.
- Brander, U., "Talousopetus". Tietosanakirja IX. Helsinki 1917.
- Bullock, Nicholas & Read, James, *The movement for housing reform in Germany and France 1840–1914*. Cambridge 1985.
- Böök, Einar, Asuntokysymyksen alalta. Esitelmiä ja kirjoitelmia. Helsinki 1911.
- Böök, Einar, Valtion toimista työväen asuntojen rakentamisen edistämiseksi. Yhteiskuntataloudellisia kirjoituksia V. Helsinki 1909.
- Canth, Minna, Työmiehen vaimo. Valitut teokset. Hämeenlinna 1978 (alkup. 1885).
- Carlsson, Christina, Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910. Lund 1986.
- Castrén, Zacharias, "Perhe". Tietosanakirja VII. Helsinki 1915.
- Cederberg, A. R., Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XIV. Helsinki 1916.
- Chinn, Carl, They worked all their lives. Women of the urban poor in England, 1880–1939. Manchester – New York 1988.
- Coontz, Stephanie, *The Social Origins of Private Life. A History of American Families 1600–1900*. London – New York 1988.
- Davidsson, Fanny, "Lapsenmurhista". Eteenpäin. Kalenteri kansalle IV. V. 1907. Toim. M. V. Wuolukka. Helsinki 1906.
- Davidoff, Leonore & Hall, Catherine, Family Fortunes. Men and women of the English middle class, 1780–1850. London – Melbourne – Sydney, Auckland – Johannesburg 1987.
- Den problematiska familjen. Red. Panu Pulma. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki 1991.
- Ehmer, Josef, "Familie und Klasse. Zur Entstehung der Arbeiterfamilie in Wien". Historische Familienforschung. Hg. von Michael Mitterauer & Reinhard Sieder. Frankfurt am Main 1982.
- Ehrnrooth, Leo, "Nykyaikainen yhteiskuntapolitiikka". Nykyaikainen yhteiskuntapolitiikka. Kaksitoista esitelmää. Suomen Työväensuojelus- ja sosialivakuutusyhdistyksen julkaisuja II. Porvoo 1913.
- Elder, Glen H., "Families and Lives: Some Development in Life-Course Studies". *Journal of Family History* 1–3/1987.
- Elder, Glen, "Family History and the Life Course". *Transitions: The Family and the Life Course in Historical Perspective*. Ed. by Tamara Hareven. New York 1978.
- Elder, Glen, "History and the Life Course". *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Ed. by Daniel Bertaux. London 1981.
- Engels, Friedrich, *The Condition of the Working Class in England*. Harmondsworth 1987. (Alkuteos 1845).
- Engels, Friedrich, *Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä*. Helsinki 1907. (Alkuteos 1884).
- Enmark, Romulo, *Arbetarfamilj i empiri och teori. (Mamma pappa barn II)*. Göteborg 1987.
- Eriksson, Ingrid & Rogers, John, "Familj och hushåll i ett svenskt storbildbruksområde under 1800-talet". *Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson*. Lund 1977.
- Eriksson, Ingrid & Rogers, John, *Rural Labor and Population Change. Social and Demographic Developments in East-Central Sweden during the Nineteenth Century*. *Studia Historica Upsaliensia* 100. Uppsala 1978.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo, "Johdanto". Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskiseista Heik-

- ki Warikseen. Toim. Risto Eräsaari ja Keijo Rahkonen. Helsinki 1975.
- Eskola, Seikko, "Sosiaalipolitiikka suomalaisen puolueen ohjelmassa vuonna 1906". *Historica I. Studia Historica Jyväskyläänsia I.* Jyväskylä 1962.
- Evans, Richard J., "Politics and the Family: Social Democracy and the Working-Class Family in Theory and Practice before 1914". *The German Family. Essays on the Social History of the Family in Nineteenth- and Twentieth-Century Germany.* Ed. by Richard J. Evans & W.R. Lee. London 1981.
- "Family Strategy: A Dialogue". (Leslie Page Moch, Nancy Folbre, Daniel Scott Smith, Laurel L. Cornell, Louise A. Tilly). *Historical Methods* 3/1987.
- Forsman, Jaakko, "Työväenkysymys". *Tietosanakirja X.* Helsinki 1919.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan.* Stockholm 1984.
- Gauffin, Arthur, *Bostadsbehov och barnantal med afseende särskildt fäst å inneboendesystemet i arbetarfamiljerna i Helsingfors.* Yhdistys yleishyödyllisen rakennustoiminnan edistämiseksi. Julkaisuja 11. Helsinki 1915.
- Gaunt, David, *Familjeliv i Norden.* Malmö 1983.
- Gebhard, Hannes, *Asunto-olot Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Tilattoman väestön alakomitea II.* Helsinki 1910.
- Gebhard, Hannes, *Työväenperheitten asunto- ja maataloudellisia oloja. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Tilattoman väestön alakomitea V.* Helsinki 1916.
- Gide, Charles, *Taloustieteen pääpiirteet.* Helsinki 1919. (alkuper. 1911).
- Gisli Agust Gunnlaugsson, *Family and Household in Iceland 1801–1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures.* *Studia Historica Upsaliensia* 154. Uppsala 1988.
- Groundstroem, Oskar, "Helsingin työväen taloudellisista oloista". *Kansataloudellisen Yhdistyksen toimituksia. Esitelmää Kansataloudellisessa yhdistyksessä. 2:nen osa.* Porvoo 1897. (1897a)
- Groundstroem, Oskar, "Työväenasutokysymys meillä". *Kansataloudellisen Yhdistyksen toimituksia. Esitelmää Kansataloudellisessa yhdistyksessä. 2:nen osa.* Porvoo 1897. (1897b)
- Gylling, Edvard, *Maanviljelystyöväen taloudellisista oloista Ikaalisten pitäjässä v. 1902. Taloustieteellisiä Tutkimuksia III.* Helsinki 1907.
- Göransson, Anita, *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiftning i svenska fabriker 1830–1877.* *Arkiv avhandlingsserie* 28. Lund 1988.
- Haapala, Pertti, "Arki, politiikka ja työväestön sukupolvet. Kuvaukset Tampereesta 1850–1920". *Arki ja murros. Tutkimuksia keisariajan lopun Suomesta.* Helsinki 1990.
- Haapala, Pertti, "Suomalainen yhteiskunta". *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920.* Helsinki 1993.
- Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920.* *Hist. Tutk. 133.* Tampere 1986.
- Haapala, Pertti, "Työväenluokan synty". *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta.* (2 p.) Tampere 1992.
- Haataja, Kyösti, "Ruokakunta". *Tietosanakirja VIII.* Helsinki 1916.
- Haatanen, Pekka, *Suomen maalaishöyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa.* Helsinki 1968.
- Haavio, Martti, *Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924.* Porvoo – Helsinki 1972.
- Hakala, Markku, *Lakot Tampereella 1829–1907. Suomen historian pro gradu-tutkielma.* Tampereen yliopisto 1979.
- Hall, Catherine, White, Male and Middle Class. *Explorations in Feminism and History.* Cambridge 1992.
- Hareven, Tamara K., "Family History at the Crossroads". *Journal of Family History*, vol 12, numbers 1–3, 1987.
- Hareven, Tamara K., *Family Time and Industrial Time. The relationship between*

ween the family and work in a New England industrial community. Cambridge 1984.

Hareven, Tamara K., "Introduction: The Historical Study of the Life Course". *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*. New York 1978.

Hareven, Tamara K., "The History of the Family and the Complexity of Social Change". *American Historical Review* 1/1991.

Harmaja, Laura, "Kotitalouden etujen valvominen julkisessa elämässä". *Sosiaalinen Aikakauskirja* 4/1927.

Harmaja, Laura, "Kotitalouden vaatimukset asuntojen käytännölliseen järjestelyyn nähden". *Naisten Asuntopäivät Helsingissä* 19.–21.5.1921. Asuntopoliittisia kysymyksiä. Porvoo 1921.

Harmaja, Laura, *Kotitalous kansantalouden osana*. Helsinki 1946.

Harmaja, Laura, *Nykyajan nykyaajan yhteiskunnassa*. Porvoo 1927. (ens. p. 1925).

Harmaja, Laura, "Kulutuspolitiikan tehtävät ja suhde sosialipolitiikkaan". *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1/1922.

Harmaja, Laura, "Nykyajan kulutuspolitiikan tehtäviä". *Yhteiskuntatiedellinen Aikakauskirja* 22/1920.

Harmaja, Laura, *Perheenemännän taloudellinen tehtävä*. Porvoo 1928.

Harmaja, Laura, "Suomen Naisyhdistyksen sosialinen työ". *Sosiaalinen Aikakauskirja* 3/1934.

Harmaja, Laura & Harmaja, Leo, *Kansantaloustieteen oppikirja*. Helsinki 1914.

Harmaja, Laura & Harmaja, Leo, *Kansantalouden pääpiirteet*. Helsinki 1915.

Harmaja, Leo, *Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1934*. Helsinki 1934.

Harris, Richard, "The End Justifies the Means: Boarding and Rooming in a City of Homes, 1890–1951". *Journal of Social History* 2/1992.

Hausen, Karin, "Family and Role-division: The Polarisation of Sexual Stereotypes in the Nineteenth Century – an Aspect of the Dissociation of Work and Family Life". *The German Family. Essays on the Social History of the Family in Nineteenth- and*

Twentieth-Century Germany. London 1981.

Heikkinen, Sakari, "Aineen voitot – 1800-luvun elintaso". *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Tampere 1992 (ens. painos 1989).

Heikkinen, Sakari, "Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla". *Kun yhteiskunta muuttuu – när samhället förändras. Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki 1981.

Heikkinen, Sakari – Kortteinen, Timo – Soikkanen, Hannu – Soininen, Arvo M., *Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850–1913*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja n:o 13. Helsinki 1983.

Helsingius, Gustav Ad., *Handbok i fattigvård*. Helsingfors 1899.

Helsingius, Gustav Ad., *Yhteiskunnan lastenhoito ja suojelukasvatus*. Käsikirja. Helsinki 1907.

Hentilä, Marjaliisa, *Työläisnaisen emansipaatio ja sosialismi. Teorian kehitys August Bebelistä Clara Zetkiniin. Talous- ja sosiaalhistorian lisensiaatintyö*. Helsingin yliopisto 1989.

Hill, Bridget, "The Marriage Age of Women and the Demographers". *History Workshop Journal* 28, 1989.

Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm 1989.

Hirdman, Yvonne, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*. Stockholm 1992.

Hjelt, Vera, *Det industriella hemarbetet. Föredrag. Suomen Työvänsuojeluseuran ja sosiaalivakuutusyhdistys. Julkaisu III, 6*. Helsingfors 1913.

Hjelt, Vera, *Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909. Työtilasto XIII*. Helsinki 1912.

Hjelt, Vera, *Tutkimus koskeva ompelijattarien ammattiloja Suomessa. Työtilasto VI*. Helsinki 1908.

Hobbs, Margaret, "Rethinking Antifeminism in the 1930s: Gender Crisis or Workplace Justice? A Response to Alice Kessler-Harris". *Gender & History* 1/1993.

Hofsten, Erland & Lundström, Hans, *Swedish Population History. Main trends from 1750 to 1970*. Urval num-

- mer 8. Skriftserie utgiven av statistiska centralbyrån. Stockholm 1976.
- Honkasalo, Markku, Vuokralaisten muuttoalittius vuosisadan vaihteen Amurissa. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto 1983.
- Hultin, Tekla, Yötyöntekijättäret Suomen teollisuudessa. Työtilastoa XI. Helsinki 1911.
- Huotari, Anton, Ihanneliittotyön opas. Viipuri 1908.
- Hurme, Helena, "Elämänkulun käsitteellisiä jäsentämistapoja". Sosiologia 2/1985.
- Häggman, Kai, Järkevistä välttämättömyydestä siveelliseen tehtävään – perhe suomalaisen sivistyneistön ihanteena 1780–1860. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatin työ. Helsingin yliopisto 1990.
- Häggman, Kai, Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Hist. Tutk. 179. Helsinki 1994.
- Innala, Aune, Suomen naisen alkutaival lainsäätäjänä 1907–1917. Helsinki 1967.
- Jaakkola, Jouko, "Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta". Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen, Armeliasuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki 1994.
- Jaakkola, Jouko, "Tampereen vai-vaishoitohallinnon kehitys vuoteen 1917". Tampere tutkimuksia ja kuvauksia VIII. Tampere 1984.
- Jaakkola, Jouko, Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1985. 125 vuotta työväen oma-toimista turvallisuutta. Tampere 1985.
- Jaakkola, Jouko, "Työväen avustuskas-sat 1800-luvun Tampereella". Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Acta Universitatis Tamperensis A 202. Tampere 1986. (1986a)
- Jaakkola, Jouko, Työväestö ja sosiaali-nen poikkeavuus. Tampereen työvä-estön huollontarve, sairastavuus ja ri-kollisuus 1850–1917. Suomen histo-rian lisensiaattityö. Tampereen yli-opisto 1982.
- Jaakkola, Jouko, "Vaivaistalon aika vuodesta 1886 1910-luvun lopulle". Jouko Jaakkola – Mervi Kaarninen – Pirjo Markkola, Koukkuniemi 1886–1986. Sata vuotta laitoshuoltoa Tam-pereella. Tampere 1986. (1986b)
- Jaakkola, Kerttu, Tampereen Naisyhdis-tys 1890–1990. Tampere 1990.
- Jallinoja, Riitta, Suomalaisen naisasia-liikkeen taistelukaudek. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murrok-sen heijastajana. Porvoo–Helsinki–Juva 1983.
- Jamieson, Lynn, "Limited Resources and Limiting Conventions: Working-Class Mothers and Daughters in Urban Scotland c. 1890–1925". Labour and Love. Women's Experience of Home and Family, 1850–1940. Ed. by Jane Lewis. Oxford 1986.
- Juntto, Anneli, Asuntokysymys Suo-messa. Topeliuksesta tulopolitiik-kaan. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja no 50. Helsinki 1990.
- Kaarninen, Mervi, "Punaorpojen huol-to – köyhäinapua ja kasvatus". Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Hä-meenlinna 1990.
- Kaarninen, Mervi, "Tamperealaisen puna-orvon elämänvaiheet". Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Acta Universitatis Tamperensis A 202. Tampere 1986.
- Kaarninen, Mervi & Markkola, Pirjo, "Huslig ekonomi: Ett nyckelbegrepp för 1900-talets finländska samhälle". Det 22. nordiske historikermøte. Rapport III. Fra kvinnehistorie till kjønns historie? Oslo 1994.
- Kaihara-Laine, Kristiina, Tampereen las-tenhoitoyhdistyksen toiminta vuosina 1907–1917. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopis-to 1985.
- Kairinen, Martti, "Modernin työoikeu-den kehityshistoria". Suomen oikeus-historian pääpiirteet. Sukuvälästä moderniin oikeuteen. Toim. Pia Let-to-Vanamo. Helsinki 1991.
- Kanerva, Unto, Liinatehtaalaisia ja "teh-taanmaistereita". Pellava- ja verka-tehtaan työoloja ja tehdastyöväen si-vistysharrastuksia viime vuosisadan jälkipuoliskolla. Tampere 1972.
- Kanerva, Unto, Pumpulilaisia ja pruu-kilaisia. Tehdastyöväen työ- ja koti-oloja Tampereella viime vuosisadal-la. Helsinki 1946.
- Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro

- & al. Helsinki 1987.
- Karhinen, Hanna, Lastemme siveellinen kasvat. Eri kasvatustieteen tutkijain teoksia seuraten Hanna Karhinen. Kirjasia työläislasten äideille VIII. Helsinki 1915.
- Kaukiainen, Yrjö, "Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen teollistuvassa Suomessa". När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Historiallinen Arkisto 76. Helsinki 1981.
- Kilpi, O. K., Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/75. I. Maaseutu. Väestötilastollinen tutkimus papiston väkilukutaulujen tiedoista. Helsinki 1913.
- Kilpi, O. K., Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII. Helsinki 1917.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki, Suomen työläisnaisliikkeen historia. Pori 1953.
- Kirjotelmia ohjeiksi lasten hoitajille ja kasvattajille. Kirjasia työläislasten äideille III. Helsinki 1912.
- Komitean mietintö Työväen asunto-olojen parantamisesta Tampereella. Tampere 1909.
- Kortekangas, PaaVo, Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855–1905. Porvoo – Helsinki 1965.
- KoskiahO, Vesa, Tampereen Finlaysonin työväestön liikkuvuus ja demografinen rakenne 1860-luvulla. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto 1991.
- Koven, Seth & Michel, Sonya, "Womanly Duties: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain, and the United States, 1880–1920". American Historical Review 1990.
- Kuoppala, Jussi, Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 65. Helsinki 1963.
- Kuusanmäki, Jussi, Sosiaalipolitiikkaa ja kaupunkisuunnittelua. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917. Osa 2. Historiallinen Arkisto 99:2. Helsinki 1992.
- Kuusi, Eino, Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytöimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa. Taloustieteellisiä tutkimuksia XV. Helsinki 1914.
- Kuusi, Eino, "Työväenasantokysymys". Oma maa V. Porvoo 1910.
- Käkikoski, Hilda, Lasten kasvattajille Suomen kodeissa. Havaintoja ja mietteitä. Helsinki 1906.
- Lahikainen, Anja Riitta, Perheen kehitys teollistumisen aikana: sosiaalipsykologinen tarkastelu. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 1:1976.
- Laine, Katri, Kotitalouskoulujen alkuvaiheita Suomessa 1850–1900. Porvoo 1931.
- Laisi, Helena, "Työläisäidin emansipaatio. Porvarillisen naisasialiikkeen ja työläisnaisliikkeen mielipide-eroista". Naiset ja valta. Naisnäkökulmia 'hyvinvointivaltioon'. Toim. Aino Saarinen, Eva Hänninen-Salmelin, Marja Keränen. Helsinki 1987.
- Land, Hillary, "The Family Wage". Feminist Review 6, 1980.
- Laslett, Peter, "The Character of Familial History, its Limitations and the Conditions for its proper Pursuit". Journal of Family History 1–3/1987.
- Laslett, Peter, "Introduction: the history of the family". Household and Family in Past Time. Cambridge 1974.
- Lehtinen, Artturi & Peltonen, Väinö, Koti ja yhteiskunta. Kodin asemasta ja tehtävistä yhteiskunnassa. Kotikasvatusyhdistyksen opintokirja X. Helsinki 1926.
- Lehtoranta, Hilikka, Tampereen Marttayhdistys 1899–1939. Tampere 1939.
- Lepistö, Vuokko, Joko Teillä on primuskeitin? Kotitalousteknologian saatavuus ja tarjonta Helsingissä 1800-luvun puolivälistä 1910-luvun lopulle. Hist. Tutk. 181. Helsinki 1994.
- Lepistö, Vuokko, Sata vuotta Tampereen talouskoulussa. Tampere 1990.
- Lewis, Jane, Women in England 1870–1950. Sexual Divisions and Social Change. Sussex – Bloomington 1984.
- Lewis, Jane, "The Working-Class Wife and Mother and State Intervention, 1870–1918". Labour and Love. Women's Experience of Home and Family, 1850–1940. Ed. by Jane Lewis. Oxford 1986.

- Lext, Gösta, Mantalskrivningen i Sverige före 1860. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13. Göteborg 1979.
- Lilius, Aksel, Tilattoman väen oloista Kuopion läänissä. Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla. Helsinki 1888.
- Lindahl, Gunilla, Käytäntöperäinen pienen lapsen hoito. Kirjasia työläislasten äideille II. Helsinki 1912.
- Lindfors, Gustaf V., Finlaysonin tehtaas Tampereella I. 1821–1907. Helsinki 1938.
- Lindgrén, Susanne, "Utomäktenskaplig fertilitet i Helsingfors under 1800-talets senare del". När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu. Historiallinen Arkisto 76. Helsinki 1981.
- Lindman, Carl, Dödligheten i första levnadsåret i Sveriges tjugo större städer 1876–95. Stockholm 1898.
- Lähteenmäki, Maria, Naisia liikkeessä. Työläisnaisliike poliittisena ja yhteiskunnallisena liikkeenä (1918–1930). Suomen historian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1990. (1990a).
- Lähteenmäki, Maria, "Pohjoinen mallimaa. Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen". Tuntematon työläisnainen. Toim. Leena Laine & Pirjo Markkola. Tampere 1989.
- Lähteenmäki, Maria, "Poliittinen kotitalous. Työläisnaisliikkeen kotitalouspoliittisen ohjelman muotoutuminen 1920-luvun Suomessa". Jännittävä työväenhistoria. Työväenarkiston julkaisuja 3. Helsinki 1990. (1990b).
- Lähteenoja, Aina, Iida Yrjö-Koskinen kodin ja yhteiskunnan naisena. Helsinki 1938.
- Löfgren, Orvar, Arbetsfördelning och könsroller i bondesamhället – kontinuitet och förändring. Ett diskussionskompendium. Ei painopaikka eikä painovuotta.
- Löfgren, Orvar, "Kvinnfolksögöra – om arbetsdelning i bondesamhället". Kvinnovetenskaplig tidskrift 3/1982.
- "Maitopisara-yhdistys Helsingissä toiminut 30 vuotta". Huoltaja 22/1934.
- Manninen, Merja, "The Opportunities of Independent Life for Women in an Eighteenth-Century Finnish Provincial Town". Scandinavian Journal of History 2/1984.
- Marcuse, Julian, Sukupuolellinen kasvatustyöläisperheissä. Kirjasia työläislasten äideille VII. Helsinki 1915.
- Markkola, Pirjo, "Emännäksi, piiaaksi vai tehtaaseen. Tampereen ympäristössä syntyneiden naisten elämänvaiheita 1830-luvulta 1930-luvulle". Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Acta Universitatis Tamperensis A 202. Tampere 1986.
- Markkola, Pirjo, "Famijlen behöver ett hem. Arbetarfamiljer, boendeförhållanden och bostadspolitiska målsättningar i sekelskiftets Tammefors". Den problematiska familjen, Red. Panu Pulma. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki 1991.
- Markkola, Pirjo, "Maaseudun työläisvaimot". Tuntematon työläisnainen. Toim. Leena Laine & Pirjo Markkola. Tampere 1989. (1989a).
- Markkola, Pirjo, Naisten ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen maaseudun naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Suomen historian lisensiaattityö. Tampereen yliopisto 1989. (1989b).
- Markkola, Pirjo, "Pirtissä ja pellolla, kotona ja konttorissa". Aromaa, Vuokko & al., Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit. Toim. Kari Immonen. Helsinki 1990.
- Matovic, Margareta, Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890. Monografier utgivna av Stockholms kommun 57. Stockholm 1984.
- May, Martha, "Bread before roses: American workingmen, labor unions and the family wage". Women, Work and Protest. A Century of US Women's Labor History. Ed. by Ruth Milkman. Boston – London – Melbourne – Henley 1985.
- Meurman, Agathon, Mietteitä joutoväen tilasta maamme pohjois-osassa. Kirj. A.M. (Agathon Meurman). Kirjallinen Kuukauslehti 7/1869.
- Meurman, Agathon, Muistelmia. Helsinki 1909.
- Meurman, Otto-Ivar, Ensimmäinen yleinen suomalainen asutokongressi näyttelyopas. Yhdistys yleishyödylli-

- sen rakennustoiminnan edistämiseksi. Julkaisuja n:o 15. Helsinki 1917.
- Mikkola, Matti, "Sosiaalilainsäädännön kehitys – Sarja hallitsemattomia rakennemuutoksia". Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Toim. Pia Letto-Vanamo. Helsinki 1991.
- Mills, C. Wright, Sosiologinen mielikuvitus. Helsinki 1982.
- Mintz, Steven & Kellogg, Susan, Domestic Revolutions. A Social History of American Family Life. New York – London 1988.
- Mitterauer, Michael & Sieder, Reinhard, The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present. Oxford 1982.
- Moring, Betrice, "Inför havets anlete – familj, hushåll och överlevnadsstrategier vid Finlands kust". Den problematiska familjen. Red. Panu Pulma. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki 1991.
- Muuttoliikkeiden ja sosiaalisen kehityksen väliset yhteydet Suomessa teollistumisen alusta maan itsenäistymiseen. Suomen Akatemian tutkimusprojektin numero 29 loppuraportti I. Turku 1982.
- Mårtensson, Mona, "Stockholms hushåll 1880–1925 enligt folkräkningarna och rotmansarkivet. Storlek, samsättning, könsskillnader och stadsdifferentiering". Studier och handlingar rörande Stockholms historia VI. Stockholm 1989.
- Mäkinen, Pentti, Finlaysonin tehtaan työväestön demografinen rakenne ja asuinolosuhteet v. 1836–1860. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto 1975.
- Niemelä, Jari, Kristinopin merkinnöistä väestörekisteriksi. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 22. Turku 1991.
- Niemi, Marjaana, "Hyväntekeväisyyden harteilta kaupungin vastuulle – naisten ja lasten terveydenhoito Birminghamissa 1890–1939". Naistutkimus 4/1992.
- Nieminen, Armas, "Piirteitä perheen kehityksestä industrialismin aikakautena Suomessa". Sosiaalipoliittikka 1985.
- Nieminen, Armas, Suomalaisen aviorak-
- kauden ja seksuaalisuuden historia. Avioliitto- ja seksuaalikeskymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta nykypäivään. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D, nro 27/1993. Helsinki 1993.
- Nieminen, Armas, Taistelu sukupuoli-moraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle. Turku 1951.
- Niku, Kirsi, Jyväskyläläinen nainen rakennustyömaalla vuosina 1945–1988. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto 1988.
- Nygård, Toivo, Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. Studia Historica Jyväskyläläisiä 31. Jyväskylä 1985.
- Nygård, Toivo, "Maatalouden työvälineitä vai täysivaltaisia kansalaisia – irtaimen väen asema vuoden 1852 irtolaisasetuksessa". Sitä kuusta kuuleminen. Studia Historica Jyväskyläläisiä 41. Jyväskylä 1990.
- Näreikkö, Heikki, "Tampereen ensimmäiset työväen asunto-osakeyhtiöt". Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Acta Universitatis Tampensis A 202. Tampere 1986.
- Näreikkö, Heikki, Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850–1914. Suomen historian lisen-siaatintyö. Tampereen yliopisto 1983.
- Ohlander, Ann-Sofie, "Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken". Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år. Red. Klaus Misgeld & Karl Molin & Klas Åmark. Kristianstad 1988.
- Oittinen, Riitta, "Ompelu naisten työnä ja naisten työn symbolina". Tuntematon työläisnainen. Toim. Leena Lai-ne & Pirjo Markkola. Tampere 1989.
- Ollila, Anne, "Yhteiskunta kaipaa äidin sydäntä ja naisen kättä" – Martta-aate vuosina 1918–1939. Kulttuurihistorian lisen-siaatintyö. Turun yliopisto 1989.
- Ollila, Anne, Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Hist.

- Tutk. 173. Helsinki 1993.
- Osuusliike Voima i.l. ja sen edeltäjät. Tampere 1950.
- Parsons, Talcott & Bales, Robert, Family, Socialization and Interaction Process. Glencoe 1955.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka, Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881–1919. Espoo 1986.
- Piirainen, Veikko, Kylänkerrota kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hist. Tutk. XLIX. Helsinki 1958.
- Piirainen, Veikko, Suomalaisen sosiaaliturva. Hämeenlinna 1969.
- Pipping, Hugo E., "Landsbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet". Ekonomiska Samfundets Tidskrift 47. Helsingfors 1940.
- Pitkänen, Kari, "Avioitumiskäyttäytymisen muutokset teollistuvassa Suomessa". När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu. Historiallinen Arkisto 76. Helsinki 1981.
- Puhtaus terveyden ehtona. Kirjoittanut L.E. Kirjasia työläislasten äideille VII. Helsinki 1916.
- Pulma, Panu, Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Panu Pulma – Oiva Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia. Helsinki 1987.
- Pulma, Panu, "Köyhästäkö kansalainen? – köyhyys poliittisena ongelmana". Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Toim. Pertti Haapala. Tampere 1992.
- Pulma, Panu, "Vaivaisten valtakunta". Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen, Armeliasuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki 1994.
- Pärssinen, Hilja, Mitä tulisi etenkin kuntain tehdä varattomain äitien ja lasten hyväksi? Kirjasia työläislasten äideille VI. Helsinki 1913.
- Pärssinen, Hilja, Porvarit työläisten avioliiton ja perheen vihollisina. Sosialidemokratisia vaalijulkaisuja n:o 13. Helsinki 1908.
- Rajainen, Maija, Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 91. Helsinki 1973.
- Ramsay, Alexandra, Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 144. Helsingfors 1993.
- Rantalaiho, Liisa, "Sukupuolisopimus ja Suomen malli". Naisten hyvinvointivaltio. Toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin. Tampere 1994.
- Rasila, Viljo, Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere 1984.
- Rasila, Viljo, Teollistumiskauden muutoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta. Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 7. Tampere 1983.
- Rask, Leena, Amurin kaupunginosan synty ja sen väestön sosiaalinen rakenne Tampereella viime vuosisadan loppupuolella. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto 1974.
- Remmer, Satu, Turun lastentarhojen synty ja muotoutuminen vuosina 1868–1973. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:133. Turku 1989.
- Renvall, Heikki, "Tulonjaosta Suomen suurimmissa kaupungeissa 1875–1899". Kansantaloudellisen yhdistyksen esitelmät. Sarja III. Helsinki 1900.
- Renvall, Märta, "Suurteollisuuden vaikutus naiseen", Valohon. Kristillinen kalenteri 1911. Helsinki 1910.
- Rommi, Pirkko & Pohls, Maritta, "Poliittisen fennomanian synty ja nousu". Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Kuopio 1989.
- Ross, Ellen, "Labour and Love: Rediscovering London's Working-Class Mothers, 1870–1918". Labour and Love. Women's Experience of Home and Family, 1850–1940. Ed. by Jane Lewis. Oxford – New York 1986.
- Ryömä, Hannes, Lasten taudeista. Kirjasia työläislasten äideille IV. Helsinki, ei painov.
- Ryömä, Hannes, Pienten lasten hoidosta (2 p.). Helsinki 1911.
- Saarikangas, Kirsi, Model Houses for

- Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland. *Studia Historica* 45. Helsinki 1993.
- Saariainen, Aino, "Patronesses, Gentlewomen, Feminists - and Common Wives. Political Gender and Class Systems in Tampere during the Period of Industrialization". *Moving On. New Perspectives on the Women's Movement*. Ed. by Tayo Andreasen & al. Aarhus 1991.
- Salmela-Järvinen, Martta, Kun se paras-ta on ollut. Lapsuuden muistelmät. Porvoo 1965.
- Salmela-Järvinen, Martta, Alas lyötiin vanha maailma. Muistikuvia ja näky-miä vuosilta 1906–1918. Porvoo 1966.
- Schulte, Regina, "Infanticide in rural Bavaria in the nineteenth century". Interest and emotion. Essays on the study of family and kinship. Ed. Hans Medick & David Warren Sabean. Cambridge 1984.
- Schwegman, Marjan, "Dutchness and Differences in Feminist History". *Gender & History* 2/1991.
- Schybergson, Per, "Barn- och kvinno-arbete i Finlands industri vid mitten av 1800-talet". *Historisk Tidskrift för Finland* 1/1974.
- Scott, Joan, Gender and the Politics of History. New York 1988.
- Segalen, Martine, Historical Anthropology of the Family. Cambridge 1986.
- Sieder, Reinhard, Sozialgeschichte der Familie. Frankfurt am Main 1987.
- Sillanpää, Miina, "Perheyhteiskeittolat kotitalouden avustajina". Naisten asuntopäivät Helsingissä 19.–21.5.1921. Asuntopoliittisia kysymyksiä. Porvoo 1921.
- Similä, Yrjö, Asunto-olot ja yhteiskunta. Valikoima kirjoituksia nykyhetken tärkeästä asiasta. Helsinki 1920.
- Sinisalo, Uno, Tampereen Puutarha-seura 1896–1946. Tampere 1946.
- Sjöstrand, Erik, Bostadsfrågan i utlan-det. Bostadskommissionens utredningar VII. Stockholm 1916.
- Snellman J. V., Laillinen suoje-lus ja elinkeinovapaus. Saima 28/1846. J. V. Snellmanin kootut teokset V. Tutkielmia ja kirjoituksia. Porvoo 1929.
- Snellman, G. R., Bostadsförhållandena i våra större städer. Suomen Työväensuojelus- ja sosialivakuutusyhdistys. Julkaisuja nidos 1, vihko 2. Helsinki 1910.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen tupakkateollisuudesta. Työtilasto I. Helsinki 1903.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen kutomateollisuudesta. Työtilasto II. Helsinki 1904.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen leipurinammatista. Työtilasto III. Helsinki 1905.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen kirjapainoteollisuudesta. Työtilasto IV. Helsinki 1907.
- Snellman, G. R., Undersökning af folkskolebarnens i Helsingfors, Åbo, Tammerfors och Viborg arbete utom skolan. Arbetsstatistik V. Helsingfors 1908.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen konttori- ja kauppa-apulaisten oloista. Työtilasto VIII. Helsinki 1909. (1909b)
- Snellman, G. R., Undersökning af mekaniska värkstäderna i Finland. Arbetsstatistik XII. Helsingfors 1911.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen paperiteollisuudesta. Työtilasto XIV. Helsinki 1912.
- Snellman, G. R., Tutkimus Suomen lasiteollisuudesta. Työtilasto XV. Helsinki 1913.
- Snellman, G. R., Undersökning angående sågindustrin samt därmed i sammanhang stående afverkning, flottning och inlastning i Finland. Arbetsstatistik XVI. Helsingfors 1914.
- Snellman, G. R., Tutkimus vähävaraisten asunto-oloista vuonna 1909 Tampereen kaupungissa sekä viereisissä Pirkkalan ja Messukylän pitäjän osissa. Tampere 1909. (1909a)
- Sogner, Sölvi, Far sjöl i stua og famili-en hans. Trekk fra norsk familiehistorie för og nå. Oslo 1990.
- Soikkanen, Hannu, Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo – Helsinki 1961.
- Soini, Katri, "Kotitalous". Tietosanakirja XI. Helsinki 1922.
- Soini, Katri, "Kotitalousopetus". Tietosanakirja XI. Helsinki 1922.
- Soininen, Arvo M., Vanha maatalous-

- temme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia Tutkimuksia 96. Helsinki 1974.
- Stenroth, Otto, Työkansan elanto- ja asumussuhteiden parantamisesta. Porvoo 1891.
- Stenroth, Otto, "Työkansan elanto- ja asumussuhteiden parantamisesta". *Kyläkirjaston Kuvaletti A-sarja* 8/1889, 11/1889, 1/1890, 2/1890, 3/1890, 4/1890, 5/1890.
- Strandell, Harriet, "Vilken familj? Om sociologiska användningar av familjebegreppet". Den problematiska familjen. Red. Panu Pulma. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki 1991.
- Strasser, Susan, Never Done. A History of American Housework. New York 1982.
- Ståhlberg, K. J., Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Helsinki 1893.
- Sucksdorff, Vilhelm, Arbetarebefolkningens i Helsingfors bostadsförhållanden. Redogörelse för arbetarebostadsundersökningen år 1900. Helsingfors 1904.
- Sulkunen, Irma, Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Helsinki 1989.
- Sulkunen, Irma, "Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus". Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro & al. Helsinki 1987.
- Sulkunen, Irma, Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Hist. Tutk. 134. Helsinki 1986.
- Sulkunen, Irma, Retki naishistoriaan. Helsinki 1991.
- Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983.
- Takala, Pentti, "Kohti postmodernia perhettä – perhepolitiikan muuttuvat käsitykset". Sosiaalipoliittikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Toim. Olavi Riihinen. Porvoo-Helsinki-Juva 1992.
- Tampereen Lastenhoitoyhdistyksen synty, tarkoitus ja tähänastainen toiminta. Tampere 1908.
- Tampereen sosialidemokraattinen nais-yhdistys 1899–1924. Tampere 1924.
- Tanner, Väinö. Näin Helsingin kasvan. Helsinki 1966.
- Teinonen, Markku, Porilainen perhe 1881–1931. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 12. Turku 1984.
- Tilly, Charles, "Family History, Social History, and Social Change". *Journal of Family History*, vol 12, numbers 1–3, 1987.
- Tilly, Louise A., "Structure de l'emploi travail des femmes et changement démographique dans deux villes industrielles, Anzin et Roubaix, 1872–1906". *Le Mouvement Social* 1978.
- Tilly, Louise A. & Cohen, Miriam, "Does the Family Have a History? A Review of Theory and Practice in Family History". *Social Science History*. Vol 6 No 2/1982.
- Tilly, Louise A. & Scott, Joan W., Women, Work, and Family. New York – London 1987. (ens. p. 1978).
- Transitions 1978. The Family and the Life Course in Historical Perspective. New York 1978.
- Turning Points: Historical and Sociological Essays on the Family. Eds. John Demos and Sarane Spence Boocock. Chicago 1978.
- Turpeinen, Oiva, Lastensuojelu ja väestökehitys. Panu Pulma – Oiva Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia. Helsinki 1987.
- Turunen, Ilkka, "Ammattiyhdistysutoopia. Vuosisadan vaihteen liberalistista yhteiskuntapolitiikkaa". Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro & al. Helsinki 1987.
- Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla I–V. Helsinki 1885–1893.
- Tuulio, Tyyni, Alexandra Gripenberg. Kirjailija, taistelija, ihminen. Porvoo – Helsinki 1959.
- Tuulio, Tyyni, Nuoruuden maa. Helsinki 1967.
- Uranuurtajanaisia. Suomen Naisyhdistyksen 40-vuotisjuhlajulkaisu 1884–1924. Helsinki 1924.
- af Ursin, N. R., "Mietelmiä avioliitosta". Työväen kalenteri IX 1916. Helsinki 1915.
- af Ursin, N. R., Työväenkysymyksiä I. Turku 1897.

- af Ursin, N. R., Työväenkysymyksiä II. Turku 1899. (1899a)
- af Ursin, N. R., Työväenkysymyksiä III. Turku 1899. (1899b)
- af Ursin, N. R., Työväenkysymys Suomessa. Helsinki 1902.
- Walby, Sylvia, Patriarchy at Work. Patriarchal and Capitalist Relations in Employment. Cambridge 1986.
- Wallin (Voionmaa), Väinö, "Tampereen kaupungin kasvamisesta ja asutustavasta". Asuntokysymys. Esitelmiä ja ehdotuksia. Julk. Kansataloudellinen Yhdistys. Helsinki 1904.
- Van den Eeckhout, Patricia, "Family Income of Ghent Working-Class Families ca. 1900". Journal of Family History 2/1993.
- Waris, Elina, "Storfamilj och familjebo-lag? En granskning av familjen och hushållet i Ruokolax under 1700-talets senare hälft". Den problematiska familjen. Red. Panu Pulma. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki 1991.
- Waris, Heikki, Kaupungit ja muut asutuskeskukset. Suomen kulttuurihistoria IV. Porvoo – Helsinki 1936.
- Waris, Heikki, Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan. Porvoo 1978.
- Waris, Heikki, "Suomen terveydellisiä oloja koskevista lähteistä ja tutkimuksista". Historiallinen Aikakauskirja 1934.
- Waris, Heikki, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle. Hist. Tutk. 16:1. Helsinki 1932.
- Vartiainen, Henri J., "Sata vuotta Kansantaloudellisen Yhdistyksen julkaisutoimintaa". Sata vuotta suomalaista kansantaloustiedettä. Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1984. Toim. Koskenkylä, Heikki & al. Helsinki 1984.
- Varto, Tyko, Lapsuuteni Tampere. Kuvaus Tampereesta 1880–90 -luvuilla. Tampere-seuran julkaisuja n:o 22. Tampere 1954.
- Watkins, Susan Cotts, "On Measuring Transitions and Turning Points". Historical Methods, Vol. 13, Number 3, Summer 1980.
- Vattula, Kaarina, "Kotitalous muuttuvia yhteiskuntaluokkia säätelevänä tekijänä". Historian päivät 1988. Historiallinen Arkisto 93. Helsinki 1989. (Vattula 1989a)
- Vattula, Kaarina, "Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta". Tutematon työläisnainen. Toim. Leena Laine & Pirjo Markkola. Tampere 1989. (Vattula 1989b)
- Vennola, J.H., "Talousbudgetti-tutkimuksesta". Yhteiskuntataloudellinen aikakauskirja 1909.
- Widén, Solveig, Änkeomsorg i ståndsamhället. Försörjnings- och understödsformer för prästänkor i Åbo stift 1723–1807. Åbo 1988.
- Wikander, Ulla, "Kvinnoarbete i manssamhälle: historiskt perspektiv på arbetsdelning och underordning av kvinnor". Karlsson, Lynn & Wikander, Ulla, Kvinnoarbete och könssegregering i svensk industri 1870–1950: tre uppsatser. Uppsala papers in economic history. Research report no 9. Uppsala 1985.
- Wikander, Ulla, "Kvinnorna i den tidiga industrialiseringen". Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar. Stockholm 1992.
- Voionmaa, Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki 1915.
- Voionmaa (Wallin), Väinö, Tampereen kaupungin historia II. Tampereen historia Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana. Tampere 1905.
- Voionmaa, Väinö, Tampereen kaupungin historia III. Tampereen historia viime vuosikymmeninä (1856–1905). Tampere 1907–1910.
- Voionmaa, Väinö, Tampereen kaupungin historia IV. Tampereen uusin historia. Tampere 1935.
- Väkijuomat ihmisrodun myrkyttäjänä. Mukaella Englannin kielisestä teoksesta "Vanhempanaolo ja rodun kehitys". Kirjasia työläislasten äideille V. Helsinki 1913.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö-Sakari (Yrjö Koskinen), "Työväenseikka". Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen. Toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen. Helsinki 1975. Julkaistu alunperin Kirjallisessa Kuukauslehdessä 1874.
- Zetterberg, Seppo. Yrjö ja Hilma Jansson. Helsinki 1982.

Liitteet

LIITE 1. TUTKIMUKSESSA KÄYTETYT LÄHTEET

Seurakunnan väestökirjanpito

250

Ruotsin vallan ajalta periytyvä seurakunnallinen väestökirjanpito on kansainvälisesti ainutlaatuinen lähde ihmisten elämänvaiheiden ja perhesuhteiden tutkimiseen.¹ Käytän seurakuntien arkistoja hyväkseni kahdessa muodossa. Tärkein kokonaisuus on Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksella kerätty niin sanottu **muuttoliikeaineisto**, joka on koottu seurakuntien rippi- ja historiakirjoista. Aineisto käsittää pienoiselämäkerrat Tampereella ja sen ympäristössä asuneesta 2115 henkilöstä. Käytettävissä on pitkittäinen henkilöaineisto, jossa päähenkilöitä on seurattu syntymästä kuolemaan – myös perheenjäsenistä on kerätty tietoja.

Aineisto on kerätty tasaväliotannalla vuosina 1850, 1870, 1890 ja 1910 otantapaikkakunnalla läsnäolleista 20–24-vuotiaista miehistä ja naisista. Otantapaikkakuntia ovat Tampere, Messukylä, Kangasala, Pälkäne ja Luopioinen. Muuttoliikeaineisto jakaantuu neljään syntymäkohorttiin, vuosina 1826–30, 1846–50, 1866–70 ja 1886–90 syntyneisiin. Se kattaa ajan 1820-luvulta vuoteen 1930, johon systemaattinen seuranta päättyy. Aineiston päähenkilöt jakaantuvat seuraavasti paikkakunnittain ja otantavuosittain:

---

1   Kirkonkirjoista ja niiden käytöstä historian tutkimuksessa ks. Cederberg 1916 ja Niemelä 1991.

naiset	Tre	Messuk.	Kang.	Pälk.	Luop.	Yht.
1850	80	22	35	30	24	191
1870	131	42	31	30	29	263
1890	150	24	40	33	32	279
1910	276	37	36	33	32	414
Yhteensä	637	125	142	126	117	1147
miehet	Tre	Messuk.	Kang.	Pälk.	Luop.	Yht.
1850	47	27	29	26	28	157
1870	64	33	36	32	28	193
1890	133	32	40	35	31	271
1910	184	33	53	40	37	347
Yhteensä	428	125	158	133	124	968
yhteensä	Tre	Messuk.	Kang.	Pälk.	Luop.	Yht.
1850	127	49	64	56	52	348
1870	195	75	67	62	57	456
1890	283	56	80	68	63	550
1910	460	70	89	73	69	761
Yhteensä	1065	250	300	259	241	2115

Muuttoliikeaineistosta saa muun muassa seuraavat tiedot: henkilön syntymäaika, työhönmenoikä, avioitumisikä, lasten syntymät, leskeksi jääminen sekä tiedot vanhemmista, sisaruksista, lapsista, avio puolisoista ja tiettyyn rajaan asti myös asuin- ja työpaikoista. Pie-noiselämäkertojen käyttökelpoisuutta lisää ratkaisevasti, että myös muuttajia on seurattu, jolloin saman henkilön elämänvaiheita voidaan seurata ajallisesti.² Vaikka aineiston koodausvaiheessa on ennakoitu tulevaa käyttöä, ei kaikkia perhehistorian kysymyksiä voi selvittää pelkästään koodatun aineiston avulla. Tästä syystä olen käyttänyt aineistoa sekä yliopiston tietokoneeseen syötetyssä, koodatussa muodossa että alkuperäisinä keruukortteina.

Lisäksi olen käyttänyt Tampereen seurakuntien arkistosta vihittyjen luetteloita poikittaisleikkauksiin vuosilta 1878–1880, 1888–1890 ja 1908–1910.

Yhteiskuntatilastolliset tutkimukset

Työväestön historian yhden keskeisen lähdeaineiston muodostavat teollisuushallituksen työtilastolliset tutkimukset vuosilta 1903–1914.

² Aineistosta tarkemmin: Muuttoliikkeiden ja sosiaalisen kehityksen väliset yhteydet 1982, Rasila 1983 ja Haapala 1986, 346–348.

Ne liittyivät ympäri teollistunutta maailmaa levinneeseen harrastukseen, jossa tilastollisten tutkimusten avulla kartoitettiin yhteiskunnallisten reformien tarvetta. Suomessa tehtiin yhteiskuntatilastollisia tutkimuksia 1880-luvulta lähtien, jolloin tuotettiin julkaisusarja ”Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla”. Taustahenkilönä oli Y. S. Yrjö-Koskinen. Suomen maaseudusta julkaistiin 12 tutkielmaa, joissa valotettiin myös asuinoloja ja maaseudun työläisperheitä.³ Vuosisadan vaihteessa Kansantaloudellinen Yhdistys toimitti sarjaa ”Taloustieteellisiä Tutkimuksia”. Maatyöläisperheet nousivat esiin myös Tilattoman väestön alakomitean tutkimuksissa vuodelta 1901.⁴

Vuonna 1886 Helsingin työväenyhdistys oli tehnyt aloitteen, että teollisuushallitus asettaisi komitean tutkimaan työntekijöiden oloja ja mahdollisia parannuskeinoja. Aloite ei tuonut toivottua tulosta, mutta vuonna 1897 porvarissäädyssä tehty anomusehdotus työväenoloja koskevasta tilastollisesta selvityksestä saavutti säätyjen kannatuksen. Senaatti teetti teollisuushallituksella ja tilastollisella päätösmistolla esityksen tilaston keräämisestä. Vuonna 1901 senaatti hyväksyi esityksen ja määräsi teollisuushallituksen tutkimaan tupakka-teollisuuden työläisten oloja.⁵

Vuosina 1903–1914 ilmestyi yhteensä 15 osaa työtilastollisia tutkimuksia, jotka eivät nimestään huolimatta käsitelleet ainoastaan ansiotyötä. Näistä kutomateollisuuden, paperiteollisuuden ja konepajateollisuuden tutkimukset ovat tamperelaisittain keskeisimpiä. Kaikissa työtilastollisten tutkimusten osissa kiinnitettiin työolojen ohella huomiota myös asunto- ja perhesuhteisiin. Työläisten oloihin kuuluivat myös suhteet palkkatyön ulkopuolella.

Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista

Työläisperheiden elinoloista kiinnostuneille nousee yksi työtilastollisten tutkimusten osa yli muiden. Vuonna 1912 ilmestyi naisammattientarkastaja Vera Hjeltin tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista. Analyysiyksikkönä oli työläisperhe, mutta tutkimuskysymyksenä oli perheolojen ja ansiotyön suhde. Hjelt keräsi vuosina 1908–1909 laajan talousbudjettiaineiston.⁶ Talousbudjettimenetelmän

3 Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla I–V. Helsinki 1885–1893; Vartiainen 1984, 41; Harmaja Leo 1934, 12–15; Haatanen 1968.

4 Esim. Gylling 1907, 101, 108, 115–117; Gebhard 1910, 10; Gebhard 1916.

5 Snellman 1903, 3–5.

6 Tutkimus edusti uusinta perhetutkimusta, mikä kävi ilmi Hjeltin viittauksissa ulkomaiseen kirjallisuuteen. Hjelt 1912, 16–20; Vrt. Vennola 1909, 252–258.

ideana oli tutkia ruokakuntien tuloja ja menoja niiden itse päivittäin tai viikottain pitämän kirjanpidon avulla. Yhteensä 350 työläisruokakuntaa selviytyi vuoden mittaisesta kirjanpitourakastaan niin hyvin, että Hjelt kelpuutti perheiden talouskirjanpidot tutkimuksensa ensiaineistoksi. Päivittäinen tulojen ja menojen kirjaaminen oli tehtävä, josta vain tunnollisimmat ja motivoituneimmat työläisperheet suoriutuivat. Vaikka tutkimusmenetelmä oli valikoiva, ovat Hjeltin tulokset kuitenkin kiinnostavia. Ne eivät kerro vakavaraisuudesta ja elinolojen varmuudesta vaan toimeentulon satunnaisuudesta ja perheenjäsenten kesken jakautuvasta elatusvastuusta. Tutkimus antaa osittain kaunistellun kuvan perheiden kulutuksesta, esimerkiksi alkoholiin ja muihin nautintoaineisiin käytettyjä summia se ei tavoita kokonaisuudessaan.

Hjeltin tutkimien huonekuntien jäsenmäärä vaihteli yhdestä yhteentoista.⁷ Naimattomien toimeentuloehdoista Hjelt ei ollut kiinnostunut. Hän otti mukaan muutaman naimattoman työläisen talousbudjetin selvittääkseen, minkä verran työmiehet voivat säästää perheen perustamista varten.⁸ Hjelt jakoi paikkakunnat neljään kalleusluokkaan, I–IV kulutuspaikkakuntaan. Ensimmäisen luokan paikkakuntia olivat Helsinki ja Kotka. Toiseen kalleusluokkaan kuuluivat Turku, Viipuri ja Oulu. Tampere kuului kolmanteen luokkaan yhdessä Porin ja Kuopion kanssa.⁹

Muut lähteet

Edellä mainitut tilastotutkimukset suunniteltiin keskitetysti ja niitä ohjattiin Helsingistä. Sen lisäksi ilmeni paikallista tutkimusharrastusta. Työläisperheiden elinoloja kartoitettiin vuonna 1899, jolloin Tampereen Työväenyhdistys laati tilaston työväen asunto-oloista. Kaksi yhdistyksen palkkaamaa miestä teki kartoituksen ja keräsi työväestön asuttamista kaupunginosista tiedot asuntojen koosta ja asukasmääristä. Selvityksen tulokset ovat joko säilyneet osittain Tampereen Työväenyhdistyksen arkistossa tai sitten tutkimuksen puhtaaksikirjoitus on jäänyt kesken. Tietoja ei ole kaikista työväenkaupun-

7 Huonekunnista 317 koostui isästä, äidistä ja lapsista tai leskestä ja lapsista. 33 huonekuntaan kuului mies ja vaimo, 23 huonekuntaan naimaton nainen ja 7 huonekuntaan naimaton mies.

8 Hjelt 1912, 12–13, 24.

9 Tutkimuksessa julkaistuja erikoistutkielmia ja liitetaulukkoa 7 vertaamalla selviää kulutuspaikkakuntajako. Suojatakseen perheiden yksityisyyttä Hjelt ei paljastanut, miltä paikkakunnalta esimerkit olivat. Hjelt 1912, 94.

ginosista.¹⁰ Aineistoon on syytä suhtautua varovaisesti, koska tutkimuksen kriteereistä ei ole tietoa.

Seuraavan kerran kaupungin asuinoloja tutkittiin vuonna 1908, jolloin kaupunginvaltuusto asetti asuntokomitean. Komitea teetti maisteri G. R. Snellmanilla tutkimuksen vähävaraisten asunto-oloista Tampereella ja sen esikaupungeissa.¹¹ Snellman käytti tutkimusapulaisia, jotka vierailivat tamperelaisten työläisten kodeissa haastattelemassa asukkaita ja tutkimassa asuinoloja. Tutkimusapulaiset suorittivat systemaattisen kartoituksen, minkä lisäksi tutkija tutustui itsekin asuntoihin. Snellmanin tutkimuksesta on olemassa julkaistu aineisto.

Yksi tärkeä lähdeaineisto ovat väestötilastot, erityisesti vuodesta 1870 (Tampereella vuodesta 1880) tehdyt kaupunkien väestölaskennat. Tampereen ensiaineistoja ei ole säilynyt, joten olen joutunut tyytymään julkaistuun aineistoon vuosilta 1880, 1890, 1900 ja 1910.

Finlaysonin tehtaanasuntojen vuokralaisluettelot ovat antoisa lähde, tosin vain 1900-luvun alusta. Ne auttavat hahmottamaan tehtaalaisruokakuntien rakennetta, perhesuhteita ja jossain määrin myös perhetaloutta, koska jokaisen asukkaan ammatti, osin työpaikkakin on mainittu.

254

1890-luvun loppupuolen työläiskodeista kertovat myös vaivaishoitohallituksen valvontamiehen muistiinpanot. Niissä kuvailtiin köyhimpien kaupunkilaisten kotiloja ja perhesuhteita niukasti, mutta ilmeikkäästi. Muistiinpanoissa on tietoja lasten työssäkäynnistä, perhesuhteista ja köyhien leskivaimojen ansiotyöstä. Käytin valvontamiehen muistiinpanoja vuosilta 1898–1900. Kirjauskäytännön vaihtelevuuden vuoksi en tehnyt pitempää seurantaa.

Työläisperheisiin liittyvään keskusteluun tutustuin sekä valtakunnallisella että tamperelaisella tasolla 1850-luvulta 1910-luvun lopulle. Keskustelun hahmottamiseen olen käyttänyt tavanomaisia lähteitä: valtiopäiväasiakirjoja, komiteamietintöjä, sanomalehtiä, kirjallisuutta, työväenliikkeen ja työläisnaisliikkeen edustajakokouspöytäkirjoja sekä erinäisiä aikakausjulkaisuja, jotka käyvät tarkemmin ilmi lähdeluettelosta.

Tamperelaiset yhdistykset pohtivat työläisperheiden elämässä ongelmiksi havaitsemiaan seikkoja. Tärkeimpiä olivat vuonna 1886 perustettu Tampereen Työväenyhdistys osastoineen, Tampereen Rouvasväenyhdistys (per. 1866), Tampereen Naisiyhdistys (1890), Tam-

10 Työväen asuntotilastoa Tampereella 1899. TTY:n arkisto Be:1. TKA.

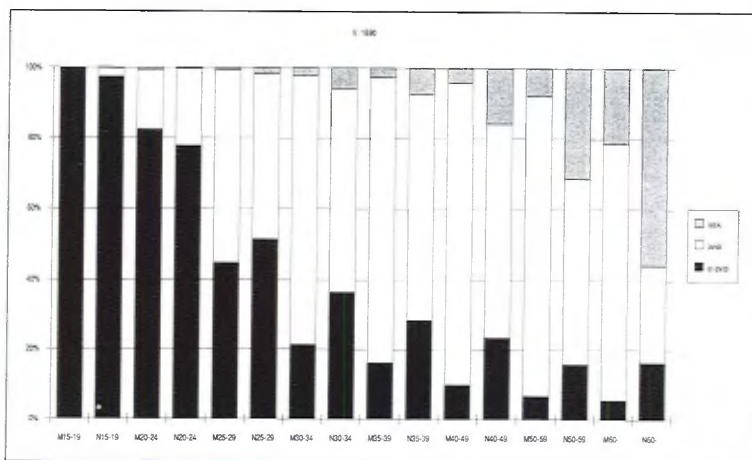
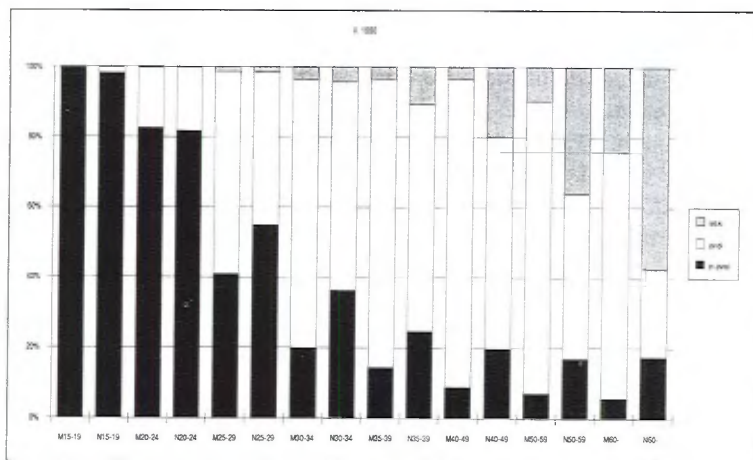
11 Työväen edustajat olivat kaupungin työväenyhdistyksistä: työväenyhdistyksestä, ulkotyöväenyhdistyksestä ja kristillisestä työväenyhdistyksestä. Komitean mietintö 1909, 1–4; Snellman 1909a.

pereen Kasvatusopillinen Yhdistys (1892), Tampereen Ulkotyöväenyhdistys (1893), Tampereen Lastenhoitoyhdistys (1907) ja 1880-luvulla perustetut raittiusyhdistykset. Yhdistysten johtokuntien, toimikuntien, puhujaseurojen ja osastojen arkistoissa on säilynyt pöytäkirjojen lisäksi myös käsinkirjoitettuja lehtiä ja muita asiakirjoja. 1880-luvulla toimineen lasten työhuoneen ja 1900-luvun alussa perustetun kansakoululasten Turvalan arkistoista löytyi myös tietoja suhtautumisesta työväestön perheisiin.

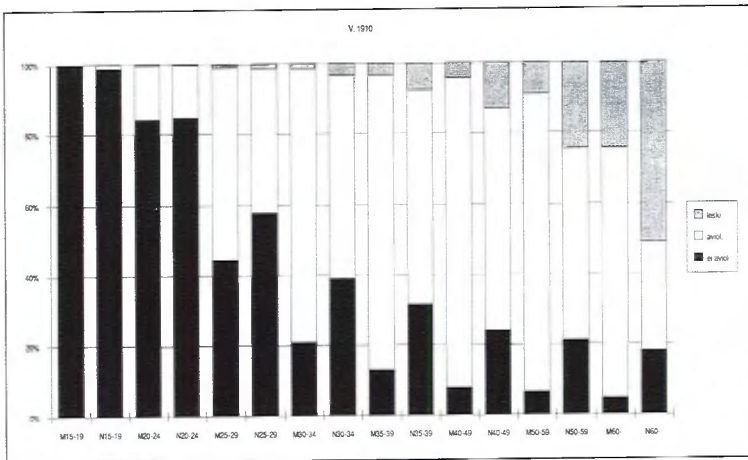
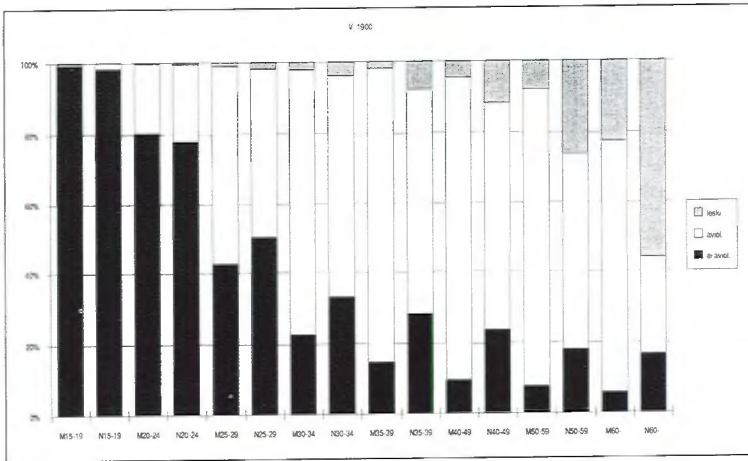
Kaupungin kunnallishallinnon tuottamasta materiaalista ovat valtuuston ohella tärkeitä vaivaishoitohallituksen, terveydenhoitolautakunnan ja kansakoulujen kanslian arkistot sekä ”Pienten lasten hoitokomitean” mietintö vuodelta 1907, joka on valtuuston pöytäkirjojen liitteenä ja vuonna 1909 julkaistu Komitean mietintö työväen asuinoloista.

Muistitietoa olen käyttänyt suhteellisen niukasti. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen kokoelma sisältää 1960-luvulla tehtyjä haastatteluja, joissa vanhat tamperelaiset muistelevat nuoruuttaan 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteessa. Näistä olen tutustunut muutamiin luetteloiden perusteella antoisimpiin haastatteluihin. Jonkin verran olen käyttänyt myös muistelmia. Niiden ongelma on myöhempien arvostusten värittävä tulkinta, hyvä puoli useiden arkielämän ilmiöiden monipuolinen, joskus yllätyksellinenkin valaisu.

Liitekuvio 1. Naimattomien, naimisissa olevien sekä leskien ja eronneiden osuus kustakin ikäluokasta Tampereella vuosina 1880, 1890, 1900 ja 1910.

Lähde: Liitetaulukko 1b.

Liitetaulukko 1a. Tamperealaisten siviilisäätyjakauma vuosina 1880, 1890, 1900 ja 1910.

1880							
ikäryhmä	miehet				naiset		
	ei av.	aviol.	lesk.	yht.	ei av.	aviol.	lesk.
15–	40,9	55,6	3,5	100	47,1	40,3	12,6
20–	30,0	65,9	4,1	100	39,3	46,2	14,5
25–	18,1	76,9	5,0	100	29,7	52,6	17,7
30–	12,2	81,9	5,9	100	23,5	54,8	21,7
35–	9,6	83,7	6,7	100	19,9	53,5	26,6
40–	7,8	84,2	8,0	100	18,3	49,3	32,4
50–	6,5	79,4	14,1	100	17,0	38,7	44,3
60–	5,6	70,1	24,3	100	17,3	25,2	57,5
1890							
ikäryhmä	miehet				naiset		
	naim.	aviol.	lesk.	yht.	naim.	aviol.	lesk.
15–	42,2	54,6	3,2	100	47,4	40,4	12,2
20–	30,4	65,7	3,9	100	38,0	47,6	14,4
25–	19,9	75,6	4,5	100	29,5	53,1	17,4
30–	12,9	81,5	5,6	100	24,5	54,4	21,1
35–	10,2	83,1	6,7	100	21,4	53,5	25,1
40–	8,1	83,7	8,2	100	19,3	50,3	30,4
50–	6,2	81,0	12,8	100	15,9	41,1	43,0
60–	5,5	73,0	21,5	100	16,2	27,9	55,9
1900							
ikäryhmä	miehet				naiset		
	ei av.	aviol.	lesk*	yht.	ei av.	aviol.	lesk*
15–	42,7	54,2	3,1	100	52,4	38,5	9,1
20–	32,2	64,2	3,6	100	42,3	46,6	11,1
25–	20,5	75,0	4,5	100	30,8	54,7	14,5
30–	13,1	81,3	5,6	100	24,3	57,0	18,7
35–	10,0	83,3	6,7	100	21,9	55,2	22,9
40–	8,2	83,2	8,6	100	20,1	52,7	27,2
50–	7,0	79,8	13,2	100	17,3	42,7	40,0
60–	5,7	71,7	22,6	100	16,5	27,5	56,0
* Lesket ja eronneet. Eronneiden osuus ryhmän miehistä 5,7 %, naisista 1,8 %.							
1910							
ikäryhmä	miehet				naiset		
	ei av.	aviol.	lesk*	yht.	ei av.	aviol.	lesk*
15–	39,5	56,3	4,2	100	51,9	37,9	10,2
20–	27,0	67,9	5,1	100	42,7	45,1	12,2
25–	16,5	77,6	5,9	100	33,1	51,9	15,0
30–	10,9	82,2	6,9	100	27,1	54,6	18,3
35–	8,3	83,3	8,4	100	23,7	53,7	22,6
40–	6,6	83,2	10,2	100	21,3	51,4	27,3
50–	5,6	78,9	15,5	100	19,5	43,2	37,3
60–	4,5	71,1	24,4	100	18,0	31,0	51,0
* Lesket ja eronneet. Eronneiden osuus ryhmän miehistä 4,6 %, naisista 1,6 %.							

Liitetaulukko 1b. Naimattomien, naimisissa olevien sekä leskien ja eronneiden osuus kustakin ikäluokasta Tampereella vuosina 1880, 1890, 1900 ja 1910.

1880								
ikäryhmä	miehet				naiset			
	ei av.	aviol.	lesk.	yht.	ei av.	aviol.	lesk.	yht.
15-19	99,8	0,2	0	100	98,1	1,8	0,1	100
20-24	82,5	17,2	0,3	100	81,7	18,1	0,2	100
25-29	40,8	57,9	1,3	100	54,8	43,6	1,6	100
30-34	19,8	76,6	3,6	100	36,2	59,4	4,4	100
35-39	14,2	82,4	3,4	100	24,6	65,0	10,4	100
40-49	8,7	88,0	3,3	100	19,7	60,3	20,0	100
50-59	6,9	83,5	9,6	100	16,8	47,0	36,2	100
60-	5,6	70,1	24,3	100	17,3	25,2	57,5	100
1890								
ikäryhmä	miehet				naiset			
	ei av.	aviol.	lesk.	yht.	ei av.	aviol.	lesk.	yht.
15-19	100	0	0	100	97,4	2,5	0,1	100
20-24	82,4	16,9	0,7	100	77,8	21,9	0,3	100
25-29	44,6	54,7	0,7	100	51,2	47,0	1,8	100
30-34	21,2	76,7	2,1	100	36,4	57,9	5,7	100
35-39	16,1	81,3	2,6	100	28,3	64,5	7,2	100
40-49	9,7	86,1	4,2	100	23,3	61,0	15,7	100
50-59	6,6	85,6	7,8	100	15,7	52,9	31,4	100
60-	5,5	73,0	21,5	100	16,2	27,9	55,9	100
1900								
ikäryhmä	miehet				naiset			
	ei av.	aviol.	lesk.	yht.	ei av.	aviol.	lesk.	yht.
15-19	99,4	0,5	0,1	100	98,3	1,7	0	100
20-24	80,3	19,5	0,2	100	77,9	21,6	0,5	100
25-29	42,5	56,4	1,1	100	50,3	47,9	1,8	100
30-34	22,6	75,3	2,1	100	33,0	63,2	3,8	100
35-39	14,6	83,5	1,9	100	28,1	64,3	7,6	100
40-49	9,4	86,1	4,5	100	23,6	64,7	11,7	100
50-59	7,6	84,4	8,0	100	17,9	56,0	26,1	100
60-	5,7	71,7	22,6	100	16,5	27,5	56,0	100
1910								
ikäryhmä	miehet				naiset			
	ei av.	aviol.	lesk.	yht.	ei av.	aviol.	lesk.	yht.
15-19	100	0	0	100	98,8	1,2	0	100
20-24	84,1	15,6	0,3	100	84,6	15,2	0,2	100
25-29	44,5	54,5	1,0	100	57,9	40,9	1,2	100
30-34	20,8	77,8	1,4	100	39,0	57,6	3,4	100
35-39	12,9	83,8	3,3	100	31,5	60,9	7,6	100
40-49	7,7	88,0	4,3	100	23,8	63,3	12,9	100
50-59	6,4	84,7	8,9	100	21,0	54,6	24,4	100
60-	4,5	71,1	24,4	100	18,0	31,0	51,0	100

Lähde: SVT VI. Kaupunkien väestölaskennat 1880, 1890, 1900 ja 1910.

Liitetaulukko 2. Imeväiskuoolleisuus Tampereella 1883–1920

	aviolapset			aviottomat			Tre	kaikki
	synt.	kuol.	%	synt.	kuol.	%	yht. %	kaup. %
1883	537	97	18,1	72	24	33,3	19,9	*
1884	493	103	20,9	75	28	37,3	23,0	*
1885	495	98	19,8	87	28	32,2	21,6	*
1886	575	102	17,7	58	19	32,7	19,1	*
1887	544	97	17,8	59	18	30,5	19,1	*
1888	608	95	13,8	77	25	35,0	17,7	*
1889	597	87	14,5	66	18	27,3	15,8	*
1890	649	106	16,3	65	26	40,0	18,5	*
1891	735	131	17,8	73	28	38,3	19,7	*
1892	-	-	-	-	-	-	16,3	*
1893	745	103	13,8	86	26	31,3	15,4	*
1894	758	104	13,7	80	30	37,5	16,0	*
1895	831	117	14,1	78	28	35,9	16,0	*
1896	797	140	17,6	73	33	45,2	18,1	*
1897	968	130	13,4	107	34	31,8	15,3	*
1898	1087	220	20,2	122	55	45,1	22,7	*
1899	1249	166	13,2	128	53	41,4	15,9	*
1900	1273	189	14,8	108	46	42,6	17,1	*
1901	1358	229	16,8	139	67	48,2	19,8	19,0
1902	1284	141	10,9	135	43	31,8	12,9	14,3
1903	1228	185	15,0	110	51	46,3	17,6	15,8
1904	1236	172	13,9	132	33	25,0	15,0	14,8
1905	1172	149	12,7	119	51	42,8	15,5	16,4
1906	1053	176	16,7	104	40	38,4	18,4	14,5
1907	1233	105	8,5	132	45	34,1	11,0	13,3
1908	1140	183	16,1	112	43	38,4	9,2	15,9
1909	1051	105	10,0	138	38	27,5	12,0	12,7
1910	1060	117	11,0	142	34	23,9	12,6	13,4
1911	966	123	12,7	168	63	37,5	16,2	12,7
1912	896	-	-	189	-	-	16,4	13,3
1913	830	84	10,1	161	44	27,3	12,7	13,2
1914	781	-	-	172	-	-	13,1	11,8
1915	698	61	8,7	142	33	23,2	11,0	
1916	683	92	13,5	136	51	37,5	16,7	*
1917	673	77	11,4	174	59	33,9	16,2	*
1918	587	85	14,5	173	55	31,8		*
1919	446	52	11,7	52	18	34,6		*
1920	645	56	8,7	151	26	17,2		*
* 1881–85 19,5 %, 1886–90 18,0 %, 1891–95 17,2 %, 1896–1900 17,3 %, 1916–20 11,9 %.								

Lähteet: Tampereen terveyshoitolautakunnan kertomukset 1883-1920; SVT VI:34; SVT VI:49; SVT VI:66:2; Jaakkola 1982, liitetaulukko 21.

Liitetaulukko 3. Huoneen ja osakeittion asunnot Tampereella 1909 työväen-asuntotutkimuksen ja 1910 väestölaskennan mukaan sekä näiden laskentojen erotus

Kaupunginosa	1909		1910		ero
	As.	%osuus	As.	%osuus	
1 Näsi	174	57	119	32	55
2 Tammerkoski	166	55	117	24	49
3 Nalkala	157	33	124	15	33
4 Amuri a	883	64	763	53	120
5 Amuri b	359	59	365	52	-6
6 Kaakinmaa	110	28	100	19	10
8 Särkänniemi	7	18	12	23	5
9 Naistenlahti	221	41	181	33	40
10 Juhannuskylä	350	62	355	49	-5
11 Kyttälä a	232	48	116	23	116
12 Kyttälä b	78	25	63	16	15
13 Ratina	51	51	36	40	15
14 Osmonmäki	106	16	85	12	21
15 Tammela a	208	32	153	22	55
16 Tammela b	168	22	130	16	38
17 Tulli	0	0	0	0	0
yhteensä	3270	43	2719	30	551

Lähteet: Snellman 1909a, taulu 1; SVT VI, 50:4. Taulu 11.

Liitetaulukko 4. Työläisten keskimääräinen kuukausiansio (mk) muutamilla aloilla Tampereella ammattiyhdistysten tiedonantojen perusteella vuonna 1909.

Kuukausi	helmi		maal.		huhti		kesä	
	ans.	lkm	ans.	lkm	ans.	lkm	ans.	lkm
Kirjapainot.	127.3	69	134.8	52	156.1	37	137.7	29
Metallityöl.	83.2	210	85.8	179	88.1	142	88.9	111
Puutyöntek.	78.8	210	93.2	150	91.5	117	89.5	114
*Paperi ym.	71.7	74	69.0	55	70.3	82	79.6	49
Kutomatyöl.	65.5	277	66.2	229	75.2	210	64.1	133
Räätälit	52.0	39	65.5	42	107.2	29	102.6	32
Muurarit	45.6	61	66.6	35	89.3	45	175.4	7
Työpäiviä	24		24 (29)#		24 (21)#		24 (28)#	
Kuukausi	heinä		elo		syys			
	ans.	lkm	ans.	lkm	ans.	lkm	ans.	lkm
Kirjapainot.	103.4	31	117.8	28			131.9	24
Metallityöl.	96.7	89	95.0	92			93.4	80
Puutyöntek.	97.2	109	98.5	101			100.2	93
*Paperi ym.	76.8	32	71.6	2			82.8	33
Kutomatyöl.	69.9	122	72.6	107			72.2	101
Räätälit	61.8	25	56.8	28			86.7	21
Muurarit	172.2	8	101.7	13			132.9	11
Työpäiviä	24		24				24 (30)#	
Kuukausi	loka		marras		joulu			
	ans.	lkm	ans.	lkm	ans.	lkm	ans.	lkm
Kirjapainot.	119.4	14	127.0	4			-	-
Metallityöl.	94.5	60	96.2	33			101.8	32
Puutyöntek.	92.6	94	92.2	70			83.7	72
*Paperi ym.	80.6	26	80.0	32			72.5	22
Kutomatyöl.	72.8	83	73.0	71			72.9	73
Räätälit	99.5	20	121.4	17			101.1	17
Muurarit	121.7	17	104.5	8			-	-
Työpäiviä	24		24				24 (28)#	
* Paperi ym. = paperi-, puuhiomo- ja selluloosatyöntekijät								
# Maalis-, huhti-, kesä-, syys- ja joulukuun keskipalkat on muunnettu 24 työpäivän mukaisiksi, jotta ne ovat vertailukelpoisia muiden kuukausien kanssa.								

Lähde: Työtilastollinen Aikakauslehti 3/1909, 4/1909, 6/1909, 1/1910, 2/1910. Tietojen ensisijaisena tehtävänä oli kuvata työttömyyttä. Ilmoituksen antaneiden lukumäärä väheni kesällä, jolloin työllisyystilanne oli parempi, mutta into lopahti muutenkin syksyllä.

Taulukon palkat on laskettu työssäolopäivien ansiotuloista. Kuukausittainen vaihtelu selittyy osittain sillä, että työttömyys tai sairaus pienensi ansioita. Taulukkoon liittyvä ongelma on työntekijän sukupuolen puuttuminen taustatiedoista. Naisvaltaisilla aloilla keskipalkat jäivät alhaisemmiksi kuin miesvaltaisilla aloilla.

Taulukko 5c. Teollisuustyöväestön keskimääräinen lapsiluku.

lapsia	miehet		vaimot		au-äidit	
	kotona	elossa	kotona	elossa	kotona	elossa
tupakkateollisuus	2,7	3,0	2,0	2,2	1,2	1,3
kutomateollisuus	2,9	3,5	2,0	2,4	1,2	1,2
leipomot	2,7	2,7	3,0	3,3	1,1	1,1
kirjapainoteollisuus	2,6	2,7	2,2	2,3	1,1	1,1
yötyöntekijättäret			2,3	2,9	1,0	1,4
konepajateollisuus	-	3,1	-	2,4	-	-
paperiteollisuus	-	3,4	-	3,1	-	1,4
lasiteollisuus	-	4,1	-	3,2	-	1,4
saha- ja uittotyöl.	-	3,5	-	3,0 *		
* Kaikki naispuoliset työntekijät.						

Taulukoiden 5a-c lähteet: Snellman 1903, Snellman 1904, Snellman 1905, Snellman 1907, Snellman 1909, Hultin 1911, Snellman 1911, Snellman 1912, Snellman 1913, Snellman 1914.

Summary

THE MAKING OF THE WORKING-CLASS HOME. THE QUESTION OF WORKING-CLASS FAMILIES IN FINLAND, 1870S THROUGH 1910S

Introduction

The central challenge of family history is the question of the relation between families and social change. The researchers interested in family history have debated the significance of industrialization in terms of working-class families. According to the now relatively established view industrialization did not cause a breakdown of the working-class family, and it cannot be regarded as the reason for structural changes in family size and household. While studying social history we must specify the point of view from which we look at the families. It is in fact not feasible to see family as a pre-industrial enclave, whose survival through the economic changes caused by urbanization and industrialization is being assessed. As it is not possible to make a distinction between the changes in families and the changes in society, the issue of industrialization's weakening or strengthening impact on working-class families is too unidimensional. The strength of family history lies in the fact that social change can be studied in concrete terms through families. It facilitates to see a link of interdependency between the history of individuals and social processes.

The purpose of this study is to analyze the relations between social change and the family life of the working population in Finland. I examine the question expressly in the historical situation in which Finnish society industrialized and began its transformation into a civic society. It is my intention to study the role of working-class fami-

lies within this change.

Industrialization in Finland began relatively late, but rapidly, during the latter part of the 19th century. The proportion of urban workers increased from 8 percent of the total population in 1870 to some 20 percent in 1910. Yet the question of working-class families is not interesting merely in terms of the relation between industrialization and the family life of the working class. Since the mid-19th century, the Finnish educated classes took an increased interest in the working-class families. The emergence of civic society and the interrelated nation building also made the working-class family a unit which was supposed to serve as the basis for society. The workers had to be educated to take care of themselves and their families. The question of working-class families in Finland stems from the tensions in which a small but rapidly increasing industrial working class was establishing its position and the educated classes were concerned about working class family life, which was supposed to secure the future of the nation.

My study concentrates on the working-class families in Tampere and the activities around them in order to consider all aspects of the question on working-class families. In the 19th century Tampere was Finland's most significant industrial town, characterized by large textile factories. The workers were young, and especially in the youngest age-groups there was a significant majority of female workers. The workers were recruited from the countryside, mainly from the agricultural populace. The number of the town's inhabitants in 1920 was over 26 times that of 1840, i.e. the number grew from some 1800 inhabitants to some 47800.

My study is divided into three main sections. In the first part I describe the appearance of the concern about working-class families in Finnish society of the 19th century. The main sources are parliamentary papers, committee reports, newspapers and contemporary social literature. In the second part I analyze the everyday life of working-class families in Tampere. I study family structure, household composition and the family strategies for earning a livelihood. In this part the source material consists of statistics, parish registers, censuses, factory archives, material relating to communal poor relief and social surveys. The third part of the study presents the working-class home as a solution to the problems which were either discovered in family life or those features which were interpreted as constituting such problems. In this section I look at those family and home ideals which were being offered to the working-class families. The source material mainly consists of the archives of local organi-

zations – both middle-class and working-class – in Tampere, as well as material produced by local administration.

Concern for family

The working-class families did not turn into cornerstones of Finnish society until the 1860's, when the vagrancy laws were changed. Under the old legislation the working-class families had no independent position in society; instead, they had to be under the patronage of landowners or other representatives of the higher ranks of society. The workers were mainly employed in agriculture, and they were obliged to commit themselves to contracted service on a yearly basis. In addition to employment the system also spelled for the workers and their families social safety and a link which integrated them to the state through the master, i.e. the employer. In the course of the 19th century the numbers of agrarian workers grew extremely rapidly, which for its part did not enhance the functioning of a system based on patronage.

The obligatory contracted service was discontinued in the 1860s. The loss of a job was no longer sufficient grounds for declaring a person a vagrant. The restrictions on trade and industry which regulated the use of the labour force were abolished in the 1860s and 1870s. As the working-class families were no longer related to the state through the masters or employers, they became significant units in their own right. The development by which the working-class families became independent of the employers' household – and the employers of the workers – began in the course of the 19th century to manifest itself in the use of language as well. A family separated into an independent unit, which in addition to biological unity began to be defined through domesticity. The families of the working class did not, however, easily fit into a norm defined in this manner.

The representatives of the educated classes concerned about the homogeneity of society wished to integrate the workers into society. While the old patriarchal order was abolished, new means had to be discovered. One such means was found in the family, which in the educated classes' own life had become a unit organizing both daily life and society. The working population was now viewed through family and the possibility of family life. The educated classes were concerned about the ability of the workers to maintain their family relations and proper family life, which would replace the old system as an instrument of social order and security.

The working-class families were "discovered" in all industrialized

countries during the 19th century. Foreign discussion was at times a direct model for the solutions which Finland also adopted. Omens of the deterioration of the working-class families were read, among others, in the growing need for poor relief, women's and children's paid labour and poor housing conditions. The problems of the working-class families were debated with such intensity, especially in the context of poor relief, housing problems and the labour question, that this discussion engendered a specific issue of working-class families. It manifested itself as a concern about the working population's family life and family ties, but in the background lay a more profound question about the entire social structure and social order.

The concern for working-class families was connected with 19th century social changes. The significance of the family was emphasized both ideologically and in practice. Simultaneously, industrialization was seen as a threat to the working-class families. Both the educated classes and the labour movement debated the family life of the working population. The early labour movement led by the educated classes based the education and "elevation" of the workers on the development of the family life, but the families were also important for the early 20th century Social Democratic labour movement. While the educated classes blamed socialism for abandoning both family and morality, the Social Democrats blamed capitalism for the destruction of working-class families and the exploitation of the workers' family life.

Working-class families in Tampere

The working-class family as an institution was strong yet obscured by the unmarried workers in Tampere. Since the workers were young and the majority of them were women, the proportion of workers with families never got very large. However, out of the total working population – including the wives and children – a clear majority belonged to a family from the 1870s on. It was exceptional for adult working-men to remain single. The marriage pattern of working-class men differed from the rest of the population in that they tended to marry younger than other men. One other exceptional feature was the age difference between the spouses, which among the working population could be the opposite of the bourgeois and middle-class ideal. It was not unexceptional for a Tampere working woman to marry in her forties, while a single lady was considered bereft of all hope when she had turned 25.

It was more common for women than for men to remain single.

This was due to the fact that there was a majority of women, but gradually also because the women who worked in the factories made a decision to lead their own lives. While the average marriage age was high and a number of women never married, the time spent in marriage represented a relatively small part of the lives of Tampere working-class women.

The average Tampere working-class family consisted of a father, a mother and children, but there were other forms of families as well. Kinship was an important factor in the daily life of the urban working population, and this could also be seen in the household structure. Joint households between siblings were common, and so were joint households between parents and their adult children. There were also more complex forms of families, for example a family with a brother and his widowed sister with her children. In some families the aged mother lived with her daughter and grandchildren. Single working women established households between fellow workers or friends.

The children sought to provide for their parents and parents for their children, where possible. The daughters especially were expected to care for their parents, but the sons were by no means free of family responsibilities either. If the son was married with children, however, the unmarried daughter was the mother's 'natural' helper and staff of old age.

Working-class childhood changed at the turn of the 19th century. The children's prospects of reaching adulthood were improved as infant and child mortality rates declined. Children born out of wedlock were not a characteristic sin of the industrial town; actually, the proportion of the female farm hands of the surrounding countryside having illegitimate children was higher than that of the factory women in Tampere. Approximately every tenth Tampere child was born out of wedlock; the major part of the town children grew up in families based on marriage. A widow was more common than an unmarried mother as a single parent.

The basic means of livelihood was the family members' regular or temporary paid labour. A child brought extra bread to the table, but that bread had to be waited for, for over a decade. Until that time, the family had to survive on the wages of the parents. At the beginning of the 20th century the working-class families in Tampere gained their main livelihood through the wages of the father. That was complemented by the paid labour of the wife and children, whose working was common practice, but more occasional. The working-class families' children went to work at the age of fifteen at the latest. In

view of the background of the working population it was more "normal" or usual for the wife and children to work than it would have been for the wife to concentrate on household management and for the children to go to school. In the latter part of the 19th century the workers came from landless families in which the meagre livelihood necessitated the work input of every family member. Among the urban workers, the model of breadwinner became the norm only gradually. At the beginning of the 20th century the workingmen of Tampere demanded the social circumstances to be such that a workingman's wages would suffice to support the family. Halfway through the 19th century the parents were satisfied if they managed to get their children a job in the factory. The transition of the mode of thought was enhanced by the factory procedure of regarding family as a basis for men's wages. Working women also supported the idea of the man as the breadwinner.

The working-class families lived in close quarters. A dwelling with one room and a kitchen was considered a good place to live in. In terms of factory workers it was more common for the men to live in such quarters, whereas the women more commonly lived in a room with a shared kitchen. In hard times it was possible to manage on less. The alternatives were to move into a cheaper room or to take lodgers. The lodgers were a part of the working-class family strategy: the rents they paid helped to pay the rent for the dwelling, as well as other necessary expenditures. The ideas of accommodation did not strictly conform to the ideals set by the educated classes. It was difficult for workers to regard living as a lodger as somehow improper or unchaste; instead, families with children in particular might consider it awkward and inconvenient. The lodgers also tended to prefer dwellings where they were not forced to listen to the whining of children.

The working-class home as a solution

The educated classes responded to the formation of an industrial working class through increased interest in the working class household. Social scientists, philanthropists, and local authorities attempted to intervene in the working class home in Finland, as they did in many other countries during this time. The middle classes offered proper homes as a solution to the industrial problem, but the working class also demanded the right to family life. In this struggle, the idea of the working class home emerged. Its central features included an individual house or apartment, a family wage for the bread-

winner, good child care, and proper housekeeping.

In Tampere, from the 1880s on, several organizations attempted to improve the family life of working class people. A number argued for the family wage. The early feminist movement expressed concern over housekeeping by working class women and offered domestic education to working girls and working wives. Some philanthropists opened kindergartens and milk stations for poor children. Other associations sought improved housing conditions or provided appropriate home labour for women, such as poultry raising and gardening, to replace both industrial homework and paid labour outside the home.

Both the labour movement and middle class organizations attempted to create better homes for working people but differed in their analyses of the situation. The middle class women's movement focused on improved domestic economy as a precondition for better working class homes; educated housewives, through their management skills, would relieve the need for better wages. Social Democrats demanded higher wages, the eight hour day, and better housing – viewing these as prerequisites for better household management and a better family life.

271

Two factors in Finland distinguished these discussions from similar ones in other countries. Finland underwent late industrialization, which meant that a majority of the working class was in rural areas, labouring in agriculture. At the same time Finland was engaged in nation building. The emerging civic society required education of the working class; working class men and women could become proper citizens with the help of proper homes. The homes of the working class provided an arena for civic education in Finland.

Translation: Hannu Tervaharju, Michael Flay

